

NEVELÉSTÖRTÉNET folyóirat

2005. ÉVFOLYAM - 1-2. SZÁM

Felelős kiadó:

SZABÓ PÉTER rektor; főiskolai tanár, tanszékvezető

Szerkesztőbizottság:

SZABÓ PÉTER a szerkesztőbizottság elnöke

AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN (Pécs)

BALOGH MIHÁLY (Budapest)

CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF (Székesfehérvár)

HORVÁTH MÁRTON (Budapest)

NÉMETH ANDRÁS (Budapest)

KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA (Győr)

PUKÁNSZKY BÉLA (Szeged)

SZABOLCS ÉVA (Budapest)

Nemzetközi tanácsadók:

CHRISTOPH LÜTH (Potsdam, Németország)

LEONCIO VEGA GIL (Salamanca, Spanyolország)

YASSINE ZOUARI (Rouen, Franciaország)

HARALD EICHELBERGER (Wien, Ausztria)

Szakmai támogatók:

MTA Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeli Albizottság

MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság

Neveléstörténeli Munkabizottsága

Főszerkesztő:

TÖLGYESI JÓZSEF

A szerkesztőség munkatársai:

PAPP JÓZSEF szerkesztő

BESSENYEI JÁNOS technikai szerkesztő

Szerkesztőségi titkár:

ZSARNÓCZAI ERIKA

Fordítás: A Kodolányi János Főiskola Idegennyelvi Lektorátusának tanárai

Szerkesztőség:

Kodolányi János Főiskola

8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.

HU ISSN 1785-5519

Tanulmányok

A felvilágosodás korának kettős arculata a francia és a magyar szabadkőművesség tükrében

Pálfy Ágnes

A spekulatív szabadkőművesség, ami a XVIII. század elején vált ismertté Franciaországban, sok híres filozófust számlálhat soraiban. Bár ezeknek a felvilágosult elméknek nagy része vallás- és egyházellenes, a szabadkőműves páholyok mélyén az ősi és szent tradíció misztériumaira épülő rituális szertartásokat folytatnak. Voltaire szabadkőművéssé avatása kitűnően példázta, hogy a racionalizmus és a racionalista filozófia nem képesek lerombolni sem az igazi misztériumot, sem a vallási szférát, melyek évezredek óta az emberi kapcsolatok alapjait képezik.

A felvilágosodás kora sokszínű [« Les Lumières sont multiples »¹], ezért senki sem lepődhet meg A felvilágosodás korának kettős arculata címen. Az ember racionális gondolkodása nem zárja ki az érzelmek, az érzések, a vallásos hit jelenlétét, állapítja meg Claude Michaud francia történész a magyar Teleki József grófról írott tanulmányában. A felvilágosodás kora ugyanúgy fedi kettős arculatát Magyarországon és Franciaországban, mint jó néhány más európai országban. Ne feledjük azonban, hogy a XVIII. század felvilágosult gondolkodóinak nagy része az értelemre és a racionális gondolkodásra alapozza elméleteit, miközben felhívja a figyelmet a vallások hiábavalóságára. A pogány ókortól örökölt és a kortárs tudományok talaján felfrissített természetfelfogással kapcsolatban, legalábbis első ránézésre, azt mondhatjuk, hogy az anyagi és racionális természet uralkodik a természetfeletten. A becsületes emberek, Voltaire szavaival élve², eltávolodnak a misztériumoktól és a vallási rítusoktól, s így veszik fel harcukat a Római Katolikus Egyház ortodox elvei és intoleranciája, valamint az abszolút hatalom igazságtalanságai ellen. Eközben, számos filozófiai mű – melyeket ma már inkább kulturális antropológiai műveknek neveznénk –, a világ különféle országainak szokásait és életmódjait vizsgálva, szükségszerűen foglalkozik az évezredek vallási kultuszok és szertartások leírásával. A filozófusok, akik a racionális gondolkodásra alapozott filozófiájukkal megpróbálják megfosztani a világot misztikus tartalmától, ádáz küzdelmet folytatnak az egyház hazugságai és a vallás misztériumai ellen. Mégis, rendkívül paradox módon, idővel még a legradikálisabb filozófusok is rájönnek, hogy végül maga a racionalista filozófia is visszatér a misztériumhoz.

A spekulatív szabadkőművesség, ami a XVIII. század elején vált ismertté Franciaországban, sok híres filozófust számlálhat soraiban. Bár ezeknek a felvilágosult elméknek nagy része vallás- és egyházellenes, a szabadkőműves páholyok mélyén az ősi és szent tradíció misztériumaira épülő rituális szertartásokat folytatnak. Voltaire szabadkőművéssé avatása kitűnően példázta, hogy a racionalizmus és a racionalista filozófia nem képesek lerombolni sem az igazi misztériumot, sem a

vallási szférát, melyek évezredek óta az emberi kapcsolatok alapjait képezik. Voltaire és a XVIII. század számos felvilágosult gondolkodójának filozófiája sikeresen leplezi le az egyház által manipulált csaló rituálét, aminek legfőbb célja a társadalmi hierarchia fenntartása. Nem képes azonban misztikus tartalmától megfosztani sem a vallást, sem azt a szent szférát, melyeknek rituáléi a kezdetektől fogva irányítják az emberi létet. Amennyiben Voltaire lelke halhatatlanságának biztosítását remélte a szabadkőműves misztériumoktól, miután racionalista filozófiája segítségével több, mint fél évszázadon keresztül próbálta a világot minden misztikus tartalomtól megtisztítani, úgy biztosan ráébredt, hogy végül ez a filozófia is visszatér a misztériumhoz. Mindez megerősíti azt a tézisünket, hogy a racionalizmus és a racionalista filozófia nem képesek lerombolni sem az igazi misztériumot, sem a vallási szférát, melyek évezredek óta az emberi kapcsolatok alapjait képezik, következésképpen a racionalizmusnak és a szent tradíciónak harmóniában és egyensúlyban kellene együtt élnie.

Magyarországon a spekulatív szabadkőművesség abban az időben jön létre, amikor az ország a Habsburg birodalom része. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a magyarok első kapcsolatai a szabadkőművességgel Bécshez kötődnek. Míg a magyar főnemesség képviselőit ott találjuk a XVIII. század első bécsi páholyainak alapító tagjai között, a többségében szabadkőművéssé vált magyar nemesi testőrség – a testőr-írók – pedig Bessenyei György körül csoportosulnak³. A korszak szabadkőműveseinek köszönhető, hogy Magyarország politikai és szellemi élete felpezsdül a XVIII. század végén. Ezek a felvilágosult gondolkodók azok, akik ragaszkodnak hozzá, hogy az ország közigazgatási rendszerét megújítsák, és komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy fejlesszék a kultúrát, a történetírást, a nyelvet, megvetve ezzel egy új magyar irodalom alapjait is. Láthatóan Magyarországon ugyanúgy, mint Franciaországban, beindul egy antiklerikális, keresztényellenes, valamint a misztériumok ellen irányuló folyamat. A nagy történész, Szekfű Gyula⁴ szerint, a szabadkőműveseknek köszönhető, hogy az élet a XVIII. század második felében világiasabbá válik, és, hogy a Római Katolikus Egyház dogmái végre nem szerepelnek minden hétköznapi témában. A páholyokba tömörülő szabadkőművesek között nagyon sokan úgy gondolják, hogy a Szabadkőműves Rend legfontosabb feladata kizárólag humanista és filantropikus jellegű. Szekfű azonban annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a Magyarországot elérő szabadkőművesség, a francia és az angol felvilágosodás racionalizmusán alapuló, már teljesen kialakult szabadkőműves ágazat, ami ellenfele minden vallásos érzésnek és ellensége a metafizikának. Szükségesnek tartjuk azonban ennek a kijelentésnek az árnyalását, mint ahogy azt Jancsó Elemér is teszi A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században⁵ című tanulmányában. Bár a műhelyek többségében a felvilágosodás korának racionalista filozófiája uralkodik, nem hiányoznak a magyar páholyokból azok a testvérek sem, akik a szabadkőművesség misztikus és tradicionalista ágazatát képviselik.

Franciaországban Voltaire, Dupuis, az enciklopédisták és sokan mások bőségesen írnak a felvilágosult gondolkodók elsődleges szerepéről abban a rendkívül hierarchikus században, amely a XVIII. század. A felvilágosodás elitista eszméje kizárólag az értelmiséghez tartozókat fogadja tagjai

sorába. A gondolkodók többsége egyáltalán nem tartja fontosnak a nép oktatását és megveti a „csőcseléket”, ezzel mintegy igazolva a hierarchia szükségességét:

„Ne kényszeríts arra, hogy makkot együnk, amikor van búzánk is.” [. . .]

Mindig különböztesd meg a becsületes, gondolkodó embereket a csőcseléktől, akik nem arra születtek, hogy gondolkodjanak; [. . .]

A törvények minden emberre vonatkoznak; de hagyd, hogy mindenki saját elhatározása szerint kövesse, vagy vesse el azt, amit csupán érdektelen megszokásra lehet alapozni; [. . .]

Ha a gyenge elméjűek makkot akarnak zabálni, hagyd őket, ám azt se tartsd rossznak, hogy megmutassák nekik a kenyeret. [A szerző fordítása]

[„Ne nous remets pas au gland quand nous avons du blé.”[. . .]

Distingue toujours les honnêtes gens, qui pensent, de la populace, qui n'est pas faite pour penser; [. . .]

Les lois doivent être pour tout le monde; mais laisse chacun suivre ou rejeter à son gré ce qui ne peut être fondé que sur un usage indifférent; [. . .]

Si les imbéciles veulent encore du gland, laisse-les en manger; mais trouve bon qu'on leur présente du pain.]”

Ezek annak a Voltaire-nek a szavai „Blé” című cikkében, akinek meggyőződése, hogy a kultúrához való jog nem természetes joga minden embernek, hanem a „becsületes emberek” privilégiuma, tehát azon keveseké, akik a tudás beavatottjai. Közülük egyesek a racionalizmus nevében, mások pedig a tolerancia nevében küzdenek céljaik eléréséért. Sajnos, a nép a felvilágosult gondolkodóktól elhagyatva tudatlanságban, babonák között tengeti életét. A felvilágosodás eszméje elitista ideológia, ami csak a tudományok és a racionalizmus beavatottjait engedi belépni köreibé. Ebben a hierarchikus rendszerben a gondolkodók, szellemiségük és megszerzett ismereteik alapján, magukénak követelik a kiválasztott jogait a nép és az egész ország felett.

Egy kialakult polgárság hiányában a magyar felvilágosodás képviselői a nemesség, főképpen a kisenemesség soraiból kerülnek ki. Természetesen a magyar nemesség erélyesen ragaszkodik kiváltságaihoz, és önmagát a magyar nemzettel azonosítva, a felvilágosodás eszméjét és ideológiáját kizárólag a nemességre értelmezi. Tagjai tisztában vannak azzal, hogy a meglévő és a megteremtésre váró ideális társadalom között hatalmas úr tátong, és felismerik a Római Katolikus Egyház manipulációi és intoleranciája ellen folytatott harc szükségességét és jelentőségét. Teszik mindezt egy olyan országban, ahol elkeseredett harcot kell folytatniuk a tudatlanság ellen annak érdekében, hogy leküzdjék a felvilágosult Európával szembeni kulturális elmaradottságukat. Nem meglepő azonban, hogy ez az oktatási program, valamint a kultúra és a tudományok terjesztésére vonatkozó terv nem célozza meg a magyar társadalom valamennyi rétegét.

Így van ez a szabadkőműves páholyok esetében is, bár kevésbé feltűnő módon, ami a szabadkőművességben hirdetett tolerancia elvének köszönhető. Minden félreértés elkerülése végett

hangsúlyozzuk, hogy ezzel nem áll szándékunkban tagadni a szabadkőművesség óriási jelentőségét a magyar polgárság kialakulásában, valamint a francia polgárság öntudatra ébredésében a felvilágosodás korában. Az 1723-as Andersoni Alkotmány [Les Constitutions d'Anderson⁶] „The Charges of a Free-Mason” fejezetében leszögezi, hogy rabszolgák, nemkülönben mint asszonyok és elmebetegek nem vehetők fel a szabadkőműves páholyok tagjai közé: „A szabadkőműves páholyba felvett személyek kizárólag szabad születésű, érett korú, megfontolt, jóra való, becsületes, hűséges és jó hírnévvel rendelkező férfiak lehetnek. Rabszolga, jobbágy, asszony, erkölcstelen vagy botránys viselkedésű férfi nem vehető fel a páholyokba.” [A szerző fordítása] [„Les personnes admises comme membres d'une loge doivent être hommes de bien et loyaux, nés libres et d'âge mur et circonspects, ni serf, ni femmes, ni hommes sans moralité ou de conduite scandaleuse, mais de bonne réputation”.]

Kazinczy Ferenc a felvilágosodás korának egyik legismertebb magyar szabadkőműves írója. Sok magyar szabadkőműves társával együtt annak a racionalista szabadkőművességnek az eszményével azonosul, ami egy megújító, filozofikus, deista irányzat, és amely 1773-ban a Francia Nagyoriens megalapításával győzedelmeskedik Franciaországban. Kazinczy szavai Orpheus című irodalmi folyóiratának előszavában mind az Andersoni Alkotmány, mind a „lé” című cikkben megfogalmazott véleményt visszhangozzák, jóllehet Voltaire szavai inkább a szellemi elit privilégiumaira vonatkoznak, mintsem a szabadkőművesek előjogaira. Itt kell azonban még egyszer nyomatékosan hangsúlyoznunk, hogy a felvilágosodás korában a szabadkőművesek többsége a szellemi elithez tartozik:

[. . .] mert érzem jól, mely chimera szándék az, amely a köznépet, a gubába vagy bársonyba öltözött köznépet megvilágosítani igyekszik; mert érzem, hogy a világosság elfogadására kevés emberek [. . .] alkalmasak; [. . .]⁷

Hasonlóképpen, az a vélemény, amit Kazinczy a nőikkel kapcsolatban megfogalmaz, megegyezik az Andersoni Alkotmány kritériumaival, amelyekkel gyakorlatilag az évszázad teljes közvéleménye egyetértett. A skót származású szabadkőműves, Andrew Michael Ramsay, híres Beszédében [Discours] az ősi és szent tradíció misztériumainak degradálódását annak tudja be, hogy a titkos szertartásokon engedélyezték a nők részvételét; következésképpen jogosnak érzi az asszonyok kizárását a szabadkőművességből. Az sem kevésbé megalázó, amit Kazinczy erről a témáról Aranka Györgynek írott levelében fejt ki:

Hát tudod é, hogy van az Asszonyoknak is kőművessége? Van; én két félét esmerek. De ez a Nem nem arra való, hogy közzénk egyveledjen: nem is oly kőművesek ők, mint mi: Az ő társaságukat is annak nevezik, de egyébjáték Hieroghlyphjeik, symbolumaik. Eggyik társaságot éppen másnak neveznek. Hasznos dolog ez Atyámfia! mert sok függ attól, hogy Asszonyokat formáljunk.

Ennek ellenére, az 1790. március 25-én Arankának írott Kazinczy - levelet szinte minden forrás a szabadkőműves eszmény legszebb hitvallásaként emlegeti:

Én nekem a Kőművesség olly társaság, a melly egy kis karikát tsinál a leg-jobb szívű emberekből; mellyben az ember el-felejtí azt a nagy egyenetlenséget, a melly a külső világban van; a mellyben az ember a Királyt és a leg alacsonyabb rendű embert testvérének nézi, a mellyben el felejtkezík a Világ esztelenségei felől, s azt látván, hogy minden tagban egygy Lélek, t. i. a jónak szeretetén dolgozik, öröm könnyeket sír; a mellyben kiki igyekszik embertársainak nyomorúságát a szerint, a mint tehetsége engedi, könnyíteni, a mellyben kiki olvasni, tanulni, szerzetes atyjafiait munkái, írásai, példái által tanítani tartozik; [. . .]

Ezzel az idézettel visszakanyarodhatunk Ramsay Beszédéhez.⁸ Sokan írtak már a szabadkőművesség legfőbb eszményéről, de kevesen fejezték ki magukat olyan világosan és annyi hittel, mint Ramsay, akit joggal nevezhetünk a szabadkőműves univerzalizmus egyik megteremtőjének. Ramsay elképzelése szerint, állapítja meg nagyon helyesen Pierre Chevallier La première profanation du temple maçonnique című művében, a szabadkőművesség és az univerzális vallás szinte azonosak. Mindenféle ortodox tanon és kléruson felülemelkedve válik a skót származású író az ökumenizmus előfutárává. A Discours első része lépésről lépésre fejti ki gondolatait arról a négy tulajdonságról, melyek elengedhetetlenek a szabadkőművessé váláshoz, valamint a Szabadkőműves Rend célkitűzéseiről. Ramsay felfedi azon véleményét, hogy az emberiség egésze nem más, mint a világban szétszórt család, hogy minden ember testvér, és testvérként kell hogy szeresse egymást. A következő idézet rávilágít Ramsay és Kazinczy szellemi közösségére a szabadkőműves eszmény és a kőműves testvérek kötelezettségeivel kapcsolatosan:

Az világ nem más, mint egy nagy köztársaság, melyben minden nemzet egy család, és minden egyes ember annak egy-egy gyermeke. [. . .] Szeretnénk egybefogni valamennyi felvilágosult szellemiségű és jó kedélyű embert a képzőművészetek szeretete, és még inkább az erény nagy elvei alapján, melyek szerint a testvériség érdeke az egész emberiség érdekévé válik [. . .] Szeretnénk egy olyan létesítményt alkotni, melynek egyetlen célja a szellemiség és az érzésvilág egybefogása és jobbá tétele annak érdekében, hogy a későbbiekben létrehozassunk egy szellemi nemzetet, amelyben [. . .] egy új népet alkothatunk. Ez az új nép, mivel több nemzetből fog állani, az erény és a tudomány segítségével ötvözi majd őket [. . .] Tehát, a rend által önökre rótt kötelezettségek a következők: minden hatalmukkal megvédeni testvéreiket, megvilágítani szellemüket a saját fényükkel, építőleg hatni rájuk erényeikkel, valamennyi szükségletükben támogatni őket. Elengedhetetlen feltétel minden személyes neheztelés háttérbe helyezése és minden olyan dolog felkutatása, ami hozzájárulhat a társaság békéjéhez és összhangjához (Discours, 108., 110-111. p.). [A szerző fordítása]

Kazinczy Ferenc gyakran ad hangot kételyeinek a szabadkőműves hierarchia, a magas fokok, és a magyar páholyokra nehezedő túlzott idegen befolyás miatt:

Pesten lévén Novemberben, azt a tanácsot adtam, hogy egygy Magyar Nyelven folyó [páholy] állíttasson fel. Gyalázatjára van nyelvünknek, hogy csak németül és deákul dolgozhatunk. [. . .]

Az én ítéletem szerint elég mindig egy [páholy]-ban a három meg-nevezett gráduson dolgozni, [. . .]

.] ⁹

Egy talányos XVIII. századi szabadkőműves, akinek az élete ugyanúgy eltér a közönségestől, mint ahogyan irodalmi munkássága sem hétköznapi, a kalandor és nőcsábász Giovanni Giacomo Casanova szintén feleslegesnek ítéli a magas fokokat :

A mesterfok nyilvánvalón a szabadkőművesség legmagasabb foka ; hiszen az összes többi, melyeket a következőkben felvettetek velem, nem mások, mint kellemes kitalációk, s bár szimbolikus jelentőséggel bírnak, semmit nem tesznek hozzá a mesterfokban rejlő tiszttség méltóságához. [A szerző fordítása]

[La maîtrise est certainement le suprême grade de la Franc-Maçonnerie; car tous les autres, que dans la suite on m'a fait prendre, ne sont que des inventions agréables qui, bien que symboliques, n'ajoutent rien à la dignité de maître .] ¹⁰

Bár Casanova és még jó néhány szabadkőműves úgy gondolta, hogy a magas fokok feleslegesek, mások, mint például Ramsay, egyenesen dicsőítették azokat. Az igazat megvallva, a legnagyobb szolgálat, amit Ramsay a szabadkőművességnek tett, az volt, hogy híres Beszédében szimbolikus és iniciatikus elemekben bővelkedő, az ősidőkhöz visszanyúló eredettel, valamint az ókori kultúráktól való egyenesági leszármazás valószínűségével gazdagította a szabadkőművességet. Meghatározta a modern kőművesség szellemiségét és bevezette a skót szimbolikát a szabadkőművesség francia ágába, amit az Ősi és Elfogadott Skót Rítus magas fokaiiban lelhetünk fel újra a XVIII. század második felében. Ramsay minden bizonnyal anélkül halmozott fel megalapozott ismereteket az ősi és szent tradícióról, hogy hozzájuthatott volna az ókori Egyiptom vallásával, és a templomok legmélyén gyakorolt feltámadási rituáléval foglalkozó eredeti dokumentumokhoz. Jól ismervén a XVIII. századi páholyokban folytatott szabadkőműves rituálét, biztos volt abban, hogy közvetlen kapcsolat áll fenn az ókori egyiptomi és a szabadkőműves rituálék között.

Az Ozírisz–misztériumok egy Egyiptom–Ókor–Nyugat tengelyű szellemi láncolatot alkotnak, ami Európában, teljesen egyértelműen, az olasz és a francia reneszánsz idején nyilvánult meg először. Számos neoplatonisztikus humanista gondolkodó vélte úgy akkoriban, hogy a nagy hermészi tradíció segítségével, melynek gyökerei a papi Egyiptomhoz nyúlnak vissza, újíthatja meg tudását. Bár Ramsay Beszédében kevésbé szembetűnő az egyiptomi filiaáció, mint a kiválasztott néphez fűződő kapcsolat, a szerző *Les Voyages de Cyrus* című szabadkőműves és iniciatikus regényében kihangsúlyozza az ókori Egyiptomhoz visszanyúló kapcsolat jelentőségét: Onnan származik valamennyi, más nemzeteknél élő híres és nagy ember; [. . .] A világegyetem minden népe Egyiptomnak köszönheti törvényeit, tudományait és vallását. ¹¹

Ramsay írásaiban kifejtett gondolatai olyan vallási koncepciót fednek fel, ami közvetlenül a szabadkőműves testvériség hagyományos szelleméhez nyúlik vissza. Ezzel az író a szabadkőművesség keresztény és misztikus ágának legeminensebb képviselőjévé lesz, és annak a Saint-Martin- nek és Willermoznak válik előfutárává, akik a kőműves tradíciót a szellem

felszabadításaként értékelték. Ramsay egyik magyarországi követője, Pálóczi Horváth Ádám 1772-ben adta ki szabadkőműves és szentimentális regényét Felfedezett titok címmel. A hívő protestáns Pálóczi Horváth nem rejti el Voltaire-ellenességét, regényében nyíltan gúnyolja ki a nagy filozófust:

Vajon Cicerónak, aki pogány létére is nagyon felségesen gondolkodott a lélekről, lesz-e annyi jutalma a másvilágon, hogy ha meg nem korbácsolhatja is, legalább kinevethesse a keresztyének született Voltért?¹²

Mint a szabadkőművesség szimbolikus és misztikus ágának követője, Pálóczi Horváth az ókorba helyezi a kőművesség eredetét:

Meg fogod majd, s örömmel fogod megérteni, hogy a mi társaságunk volt legelső és legjobban hívő az egész világon. Bámolni fogsz rajta, minden parancsolatinkat s rendtartásinkat megismervén, és azokkal Salamont, Mózesst s más régebbiket összehasonlítván, el fogod hinni, hogy azok a mi régi atyáink, és hogy a mi templomunkat is Salamon építette, [. . .] (96. p.)

Idővel Pálóczi Horváth ismeretei elmélyülnek és érettebbé válnak. Csúcspontjukat 1812-ben, a soha ki nem adott, kéziratban ránk maradt A Bölcsesség Nagy Mestereinek A Szent Rend kezdetétől fogva a XII. századig Biographiája című művében érik el. A szerző, az alkímista Grand Œuvre-höz fogható Nagy Művét a szabadkőművesség eredetének feltárására, és hívei életrajzának megírására szánta. A hosszú és részletes listát azoknak szentelte, akiket, mint Ádámot, Noét, Ábrahámot, Mózesst, Hiramot, Salamont, Keresztelő Szent Jánost, Orfeuszt, Pliniuszt, Aquinói Szent Tamást és másokat a keresztyén, misztikus és hagyományőrző szabadkőművesség szellemi atyjának tekintett. Feltétlenül meg kell említenünk, hogy Pálóczi Horváth igen sok forrást használt, melyek közül a legtitokzatosabbak azok a kódolt kéziratok voltak, melyeket csak szabadkőművessé avatása után állt jogában megfejteni.

Miután Ramsay átadta a szabadkőművességnek az ősi és szent tradíció misztériumait, azokat a Francia Nagypáholy és a skót rítusban dolgozó páholyok gyűjtötték össze, melyeknek tagjai ma is a szabadkőművesség hagyományőrző és keresztyén ágát képviselik. Ezzel szemben a Francia Nagyorienshez tartozó testvérek elsősorban a racionalista és filozofikus kőműves eszményt követik, és érdeklődésükkel a gazdasági és üzleti élet kérdései felé fordulnak, fejtette ki Jean Robert Ragache egy, a Magyar Televízióknak adott interjújában néhány évvel ezelőtt. Ragache, a Francia Nagyoriens akkori Nagymestere hangsúlyozta a két nagy szabadkőműves ágazat békés és baráti együttélésének fontosságát. A XXI. században tovább él a felvilágosodás korának kettős arculata, mint ahogy azt gyönyörűen mutatja a 2002. június 7-i keszthelyi példa. A hagyomány alapján a meghívott nagypáholyok alapításuk éve szerint vonulnak be az ünnepségre. Elsőnek a legfiatalabb Rend, utolsónak a legrégebbi. A Francia Nagyoriens és a Francia Nagypáholy közötti jó viszony és kitűnő testvéri együttműködés bemutatása érdekében a két Nagymester, Alain Bauer és Michel Barat, egymás mellett haladva zárták be a Nagymesterek bevonulását a Magyar Nagyoriens megalapításának 130. évfordulója alkalmából megrendezett ünnepségen.

Jegyzetek

- 1 Claude Michaud, : „Un Aufklärer hongrois dans tous ses états: le comte József Teleki (1738-1796)". Etudes danubiennes, Tome V. Numéro 1 (1er semestre, 1989) 2., 22. p.
- 2 Voltaire, "Blé" [Búza] (1770). A „Blé" című cikk eredetileg a Questions sur l'Encyclopédie harmadik részében szerepelt. Bár ma a Dictionnaire philosophique (Paris: Garnier Frères, 1878) című műben találjuk, a "Blé" című cikk nem szerepel a Dictionnaire philosophique eredeti változatában, tudniillik az 1764-ben kiadott Dictionnaire philosophique portatif-ban. Az 1776-os utánnomásban, a Kehl Kiadó Voltaire számos művét, többek között a Questions sur l'Encyclopédie-t, ötvözte a Dictionnaire philosophique-ban.
- 3 Daniel Ligou (1987): Dictionnaire de la Franc-Maçonnerie (Paris: Presses Universitaires de France, 600.
- 4 Hóman-Szekfű (1935): Magyar történelem. VI. (Budapest: Királyi Magy. Egy. Nyomda, 343-348.
- 5 Jancsó Elemér (1936): A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században (Kolozsvár: Ady Endre Társaság.) 17. p.
- 6 A modern spekulatív szabadkőművesség egyetemlegesen elfogadott chartája (1723). Az Alkotmány két részből áll : 1) a Szabadkőműves Rend történetéből, 2) a szabadkőművesség elveiből.
- 7 Jancsó Elemér, : A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században című művében idézett szöveg. 156. p.
- 8 Andrew Michael Ramsay (1986): Discours (Cahiers de la Grande Loge de France N° 11-12.)
- 9 Kazinczy 1790. március 25-én írott levele Aranka Györgyhöz. 166., 165. p.
- 10 Henri Prouteau, Littérature et Franc-Maçonnerie (Paris: Henri Veyier, 1991) című művében idézett szöveg. 117. p.
- 11 Ramsay, Les Voyages de Cyrus (La Haye: Librairie Nicolas van Daalen, 1768). 112. p.
- 12 Pálóczi Horváth Ádám, : (1988.) Felfedezett titok (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó,) 37.

BIBLIOGRÁFIA

- Benitez, Miguel (1996): La face cachée des Lumières. Paris / Oxford: Voltaire Foundation,
Gould, Robert-Freke (1996): Histoire Abrégée de la Franc-Maçonnerie. Paris: Chez Jean de Bonnot,
Gusdorf, Georges (1972): Dieu, la nature, l'homme au siècle des Lumières. Paris: Payot,
Hóman-Szekfű (1935): Magyar történelem. VI. Budapest: Királyi Magy. Egy. Nyomda,
Jancsó Elemér (1936): A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században. Kolozsvár: Ady Endre Társaság,
Ligou, Daniel (1987): Dictionnaire de la Franc-Maçonnerie. Paris: Presses Universitaires de France,
Michaud, Claude (1989): "Un Aufklärer hongrois dans tous ses états: le comte József Teleki (1738 - 1796)". Etudes danubiennes, Tome V. Numéro 1, 1er semestre

- Mourgues, Jean (1988): La pensée maçonnique - Une sagesse pour l'Occident. Paris: Presses Universitaires de France,
- Pálóczi Horváth Ádám (1988): Felfedezett titok. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó,
- Prouteau, Henri (1991): Littérature et Franc-Maçonnerie. Paris: Henri Veyier,
- Ramsay, Andrew Michael (1986): Discours. Cahiers de la Grande Loge de France N° 11-12,
- Ramsay, Andrew Michael. Les Voyages de Cyrus (1768): La Haye: Librairie Nicolas van Daalen
- Voltaire (1879): Dictionnaire Philosophique. Paris: Garnier Frères,

Tanulmányok

August Hermann Francke pedagógiai öröksége

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

A XVIII. század az európai modern iskolarendszerek kialakulásának időszaka

A XVIII. század a felfokozott pedagógiai érdeklődés és a túlhangsúlyozott nevelői törekvések százada volt. Ebben a században vált a nevelés közüggé. Ezzel összefüggésben honosodott meg az a felfogás, hogy a gyermekkor fontos életszakasz az ember életében, s így ez a periódus egyre több figyelemben részesült a nevelési kérdések iránt fogékony felnőttek részéről. Kialakulófélben volt egy minőségileg új felfogás a gyermekről: az ártatlannak születő és a világ romlottságával szemben fokozott védelemre szoruló gyermek mítosza. A gyermekkorhoz való viszony változása az iskoláztatási szokások átformálódásában is testet öltött. A szülők és pedagógusok védelmezni akarták a gyereket a hétköznapi élet szennyes oldalától, az erkölcsileg káros hatásoktól, ezért szigorú felügyeletet nyújtó iskolákba küldték őket. Az iskolák – elsősorban a bentlakásos intézetek, internátusok – zárt világa ezzel mintegy meghosszabbította a gyermekkort.

Az államépítő politikai törekvések a nemzetállamok fokozatos kialakulásában öltöttek testet. Az ezen formálódó európai államkezdemények igényt tartottak az egyén – a hasznos alattvaló – cselekvő közreműködésére a nemzetállammá válás folyamatában. Ehhez kiterjedt nevelésre, elsősorban népnevelésre és -oktatásra volt szükség. A XVIII. században általában azok az országok törekedtek egységes, felülről irányított iskola- és felügyeleti rendszer kiépítésére, amelyek a fejlődésben – politikai okok, vesztes háborúk, vagy gazdasági krízisek miatt – háttérbe szorultak. A lépéstartás igénye gyakran ösztönözte ezeket az államokat arra, hogy az oktatásügy fejlesztésével foglalkozzanak, az egyének jó állampolgárrá nevelése és erejük összpontosítása révén mozgósítsák tartalékaikat. Poroszország és Magyarország esetében például ezt a célt szolgálta a kötelező népoktatás bevezetése és az iskolarendszerű kiépítése.

A modern német iskolaügy kezdeteit I. Frigyes Vilmos porosz uralkodónak az oktatási kötelezettségről szóló 1717-es rendelete jelentette. Poroszországban ebben az időben és ezt követően jelentős népiskolai oktatótevékenységet fejlesztettek ki a pietisták, akik a XVIII. század közepéig mintegy kétezer iskolát nyitottak.

A pietizmus és a pietista mozgalom kiemelkedő iskolaalapító egyénisége: August Hermann Francke

A harmincéves háború (1618-1648) borzalmi német földön, így Poroszországban is hihetetlen mértékű anyagi, szellemi és erkölcsi romlást idéztek elő. A végképp elszegényedett, megnyomorodott nép vallásos hite is megrendült. A mélyreható erkölcsi romlás visszahatásaként jelentkezik a XVII. század második felében a pietizmus, a korszak nagy megtisztulást, újjászületést

hirdető mozgalmainak egyike. (Ezek közé tartozott még a pietizmuson túl a katolikus egyházon belüli janzenizmus.)

Elnevezése (pietas = kegyesség) arra utal, hogy követői a kálvinista racionális vallásossággal szemben a jámbor áhitat és a belső lelki élményekből táplálkozó vallásosság hívei voltak. A pietizmus képviselői a nevelést életszerűbbé kívánták tenni. Iskoláikban a családi élet bensőséges melegét kívánták nyújtani tanulóiknak, emellett a városi polgár számára szükséges, közvetlenül hasznos, praktikus ismeretek tanítására törekedtek. Mindehhez hozzátartozott az iskolai munka alapos megszervezésére is (órarend, részletes tanmenet készítése, tanári értekezletek bevezetése, osztálynapló stb.).

A pietizmus kiemelkedő iskolaalapító egyénisége volt August Hermann Francke (1663-1727). Az ő tevékenysége nyomán terebélyesedett az eredendően vallási irányzat nevelési mozgalommá. Francke evangélikus teológiát tanult, majd Halle városának egyetemére került, ahol keleti nyelveket tanított, ugyanakkor az egyik külváros (Glauchau) lelkészi állását is betöltötte. Húszesztendős lelkészi tevékenységével jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Halle szellemi élete, szellemisége konszolidálódott. Francke pedagógiai eszméje az erényes polgárrá nevelés. Szerinte a nevelő elsődleges feladata nem az ismeretek közlése, hanem a kedély kiművelése. Latin iskolájában a humanisztikus törekvéseknek, így például a klasszikus irodalomnak kisebb szerep jut, mert nézete szerint a klasszikus irodalom szelleme nem fér meg a keresztény jámborsággal. Francke esztétikai vagy irodalmi szempontokat nem ismer. Az idegen nyelvek tanulását az irodalmak megismerése nélkül tartja fontosnak. Francke kritikusan megjegyzi, hogy pedagógiájának hiányossága a játék, a zene, a tánc és a színház világtól való tartózkodás, és a fantázia fejlesztése kevés hangsúlyt kap. Francke szemében az erény gyakorlati erkölcsöt jelent. A jeles pedagógus külön művelődési anyagnak tekinti mindazt, ami a tevékeny és a munkás életre készít fel, mert az ember legfontosabb erényei közé tartozik az állandó tevékenység, ami gyakorlati jártasságot kíván. A pietizmus szerint a tétlenség minden bűnnek a forrása, ezért a gyermeket korán meg kell tanítani arra, hogy „mindent, amit tanulnak, hasznosan és helyesen alkalmazni tudjanak, s hogy ennél fogva semminek a megtanulására ne vállalkozzanak, amiről nem tudják, vagy előljáróik útján bizonyosságot nem szereztek, hogy üdvösen fel is használhatják azokat”.

August Hermann Francke – akinél a teológushivatás szorosan összefüggött a pedagógushivatással –, a hitben látta a nevelés lehetőségét, nála az erkölcsi nevelés hasznos készségek begyakorlását és azok megszokását jelentette. Az ismeretközvetítésen kívül Francke nevelési koncepciójában a legfontosabb feladat a személyiségfejlesztés volt. Az általa kidolgozott oktatási struktúrában a gyermek testi, szellemi és lelki képességeinek túlterhelés nélküli kibontakoztatását hangsúlyozta. A reáltárgyak oktatásának előtérbe kerülése azért is vált fontossá Francke intézetében, mert a közhivatali munkára készülő nemesifjak politikusokká képzésében a latin nyelven kívül gyakorlati ismeretekre is szükség volt: ismerniük kellett a történelmet és a földrajzot, a jog- és az államtudomány alapjait, emellett francia nyelvtudással és számtani valamint természettudományi ismeretekkel is rendelkezniük kellett. A tanmenetben szerepelt az újságolvasás is. A XVIII. század elején szükség volt olyan iskolákra, amelyekben a leendő politikus, diplomata, udvari alkalmazott

vagy közigazgatási tisztviselő a társadalmi érintkezés formái mellett fontos elméleti ismereteket és a gyakorlati jártasságot is elsajátíthatta. Francke pedagógiumának megszervezésekor a művelt polgárfjak nevelését is célozta.

A Franckeanum nevelési és oktatási intézményei

Az 1681-82-es pestisjárvány és az 1683-84-es tűzvészek után Halle lakosságának jelentős része elszegényedett, árvák, betegek és nyomorékok tömegei lepték el a város utcáit. A tömegek testi-lelki nyomorának enyhítése végett néhány tallér adomány birtokában August Hermann Francke – a saját lakásán – 1694-ben először vállalkozott hátrányos helyzetű gyermekek tanítására és ellátására. August Hermann Francke 1694 és 1727 között ötféle működőképes bentlakásos intézményt alapított. 1695 pünkösdjén nyitotta meg kapuit 50-60 gyermekkel az árvaház. Francke – saját nevelési koncepciója alapján – a szegénységet az erkölcsi nevelés hangsúlyozásával és a becsületes munkára való neveléssel igyekezett felszámolni. Céljai között szerepelt ugyanis a felnövekvő nemzedék potenciális elszegényedésének megelőzése.

Az árvaház ötemeletes új épületét, amely a Francke-alapítvány intézeteinek főépülete, 1699-ben avatták fel. 1694 és 1699 között az árva gyermekek egy részét hallei családok fogadták be. Az árva és szegény gyermekek nevelésén kívül foglalkozott nemesi és polgári származású fiúk és leányok nevelésével is. Az oktatási munkába a nőket is igyekezett bevonni. 1698-ban alapította a Gyneceumot, amely intézetben a nemes és polgári családokból származó lányok képzése folyt. 1697-ben megalapította a bentlakással egybekötött pedagógiumot 82 tanulóval és megfelelő számú tanító, felügyelő és kiszolgáló személyzettel, majd a latin iskolát 400 növendékkel és 32 tanítóval, a polgárság gyermekeinek szánt német iskolát 1725 fiú- és lánynövendékkel, 98 tanítóval és tanítónővel. Ő hozta létre az országban az első kétéves tanító- és tanárképzőt, ahol a latin iskola legkiválóbb tanulói tanulhattak tovább.

A tanári mesterséget tanuló diákok oktatták az árvaház növendékeit. A szegénysorsú egyetemisták részére 1696-tól „szabad asztalokat” hozott létre, ösztöndíjjal segítette őket és támogatta szociális felemelkedésüket.

Francke így alapította meg elsőként a gyakorlatorientált tanárképzés lépcsőzetes rendszerét.

A test, az ész és a lélek nevelése a pietizmus szellemében

A Franckeanum tanintézményeiben a legfőbb nevelési célkitűzés a test, az ész és a lélek együttes művelése volt. Francke, az intézményalapító, már az árvaház indításakor arra törekedett, hogy a pedagógiai és az egészségügyi munkát összehangolja. Nevelési koncepciójába beletartozott a gyermekek folyamatos orvosi felügyelete, a gyermekek testi, lelki és szellemi fejlődésének vizsgálata. Az árvaház mellett kórházat is alapított. A kórház nem csupán a kiszolgáló egységek számát gyarapította, hanem az orvostanhallgató diákok számára gyakorló intézményként, az árvaház növendékei számára pedig ambulanciaként is szolgált. Az árvaházban tágas és világos hálótermeket alakított ki. A hálóteremhez fürdőszoba is tartozott. Ápolónők ellenőrizték a növendékek tisztálkodását, a fogmosást és a fésülködést is.

A helyes életvitelre való nevelés érdekében az intézet háziiorvosa állította össze a növendékek napirendjét. A napirend összeállításakor a háziorvos figyelembe vette azt, hogy a növendékek minden nap egészségük megőrzése érdekében kötelesek hosszabb időt a szabad levegőn tölteni. A napirendben szerepelt 10 óra tanítás-tanulás, 2 óra étkezés, 2 óra levélírás és öltözködés, 2 óra testgyakorlás, 8 óra alvás. Francke az oktatási és nevelési rendszerében a gyermek testi, szellemi és lelki képességeinek túlterhelés nélküli kibontakoztatását hangsúlyozta. Úgy vélte, hogy nem a tantárgyak szigorú kánonának, hanem a gyermekek életkori sajátosságainak megfelelő képzési tartalomnak kell meghatározni az oktatási módszert. Comenius módszereiből azt a didaktikai elvet vette át, ami szerint az oktatási módszer a gyermek természetes fejlődését követi. Elfogadta Rousseau azon nézetét, miszerint hagyni kell, hogy a gyermek képességei szabadon kibontakozhassanak. Az árvaház neveltjei egyszerre csak három szakirányt választhattak szabadon, érdeklődésüknek megfelelően. Az intézetben kiscsoportos oktatás volt, így egyidejűleg valósult meg a növendékek közösségi életre való nevelése és az individuális nevelés.

Francke pedagógiája munka- és foglalkozáspedagógia volt. A gyakorlati tárgyak és egyes reáltárgyak oktatása lehetőség szerint a szabadban történt. A reáliák oktatása mellett különös gondot fordított a kézügyesség fejlesztésére. A hallei pietizmus szellemében összeállított nevelési tervben szerepeltek kerti munka, esztergálás, üvegezés, papírmunka és a lányoknak háztartási valamint ápolási ismeretek. A pietizmus pedagógiája fontos szerepet szánt a szemléltetésnek: a műhelyek, a természettudományi szertár, a csillagvizsgáló, a botanikus kert. Pedagógiája szerint ezek a nevelés szinterei. A hitoktatáshoz is számtalan szemléltető anyagot készített és használt.

Az árvaház működését segítő intézmények, vállalkozások

Az árvaház fejlesztéséhez, fenntartásához, továbbá a szegény sorsú diákok támogatásához szükséges anyagi eszközöket az alapítvány elsősorban a tehetős nemesi és polgári családokból származó tanulók tandíjából biztosította. Az intézmény postai szabadságot élvezett és a szabad sóhasználat jogát is megkapta.

A Franckeanum már a XVIII. század első éveiben Európa több országában népszerű tanintézet volt. A hallei pietizmus egy Böhme nevű pietista gondolkodó közvetítésével hívekre talált Angliában is. Lelkes angliai adakozók pénzén hozták létre 1709-10 között az Angol házat, ahol a szigetországból érkező növendékek laktak és tanultak. A XVIII. század kiemelkedő uralkodói közül Nagy Péter orosz cár figyelmét is felkeltette a pietista szellemben nevelő hallei tanintézet. Ludolf, az Ecclesia Unversa képviselője volt Francke pedagógiai reformtörekvéseivel oroszországi terjesztője. Ludolf népszerűsítő tevékenysége következtében orosz diákok is tanulhattak a Franckeanumban.

Francke eszméinek és pedagógiai tevékenységének nagy tisztelője volt a janzenizmus szellemében gondolkodó II. Rákóczi Ferenc magyar fejedelem is. Korabeli utalások szerint II. Rákóczi Ferenc és August Hermann Francke levelezésben is álltak egymással.

Az intézmény zavartalan fenntartása végett Francke humán célú vállalkozásokkal gazdagította az alapítvány jövedelmét: a tanintézet mellett működött egy alapítványi ház (Fräuleinstift) amely magányosan élő művelt hajadonok számára biztosított otthont. Az intézményhez tartozott továbbá

egy gyógyszertár, egy könyvnyomda (melyben cirillbetűs könyveket is tudtak nyomtatni), valamint egy közkönyvtár és egy könyvkereskedés is. Az árvaházi kiadóban megjelent könyveket a lipcsei vásáron értékesítették. Az árvaházi kiadó jelentős szervezője volt a magyar származású Karl Bogatzky, aki a „Tägliches Hausbuch der Kinder Gottes” című művével jelentős segédanyagot készített a lelki gondozáshoz.

Az árvaház nevelőmunkáját segítő magyar egyetemisták szerepe a pietizmus eszméinek terjesztésében

August Hermann Francke a XVIII. század elején a lelki nevelés fogalmának ismerete és explicit magyarázata nélkül dolgozta ki koncepcióját a gyermekek egészségének megőrzéséről, a gyermekek ápolásáról, gyógyításáról. Francke árvaházkoncepciójában a gyermekgyógyászat művelése, mint nevelési cél szerepel. Az árvaház orvosi köréhez Francke egykori tanítványai, köztük számos magyar orvos is tartozott. Az árvaház fenntartását segítő patika is a házi orvosok irányítása alatt működött. (A teljesség igénye nélkül említem meg azokat a Magyarországról érkező tehetséges diákokat, akik a Francke-intézmények szolgálatában álltak.)

A hallei egyetem orvosi fakultásán tanuló magyar ifjak legtöbbször teológiai tanulmányainak befejezése után kezdte el a medicina tanulmányozását. A teológusok orvosi karon való továbbtanulását Francke szívesen támogatta, hiszen a lelki segítségnyújtást hatékonyabban látta, ha az orvos és lelkipásztor egyszemélyben gyógyíthatja az arra rászorulókat.

A Magyarországról érkező – legfőképpen evangélikus vallású diákok közül – többen láttak el nevelői vagy házi orvosi szolgálatot Francke intézetében. Tanulmányaik befejeztével Magyarországon terjesztették a pietizmus eszméit, iskolákat alapítottak, vagy a kor híres protestáns kollégiumaiban tanítottak. Jellemző volt az, hogy általában mindkét hivatásukat gyakorolták, de a tudomány művelését és terjesztését tartották elsődlegesnek.

A Halleban orvosi doktorátust szerzett magyar diákok közül elsőként Huszti Szabó István védte meg 1695-ben a gyakorlati fizika tudománykörét érintő disszertációját. A pietista eszmerendszer hatása alatt ő fordította magyarra Johann Arnt, a hallei pietisták által nagyra becsült művét, a „Paradicsomkert”-et. Huszti Szabó István kortársa volt a debreceni származású Királyi István. Magyarországra hazatérve mindketten a Debreceni Református Kollégium tudós tanárai és orvosai lettek.

Az árvaház orvosi köréhez tartozó magyar orvosok és orvosok tevékenysége

Művelődéstörténeti vonatkozásban érdemes vizsgálat alá vetni a magyar származású orvosok doktori disszertációinak problémarendszerét is. Az orvostanhallgatók gyakran választották értekezésük témájául a környezetszennyezés, a munkahelyi ártalmak, a káros szenvedélyek és a alkoholizmus káros következményeinek vizsgálatát.

A besztercebányai származású Gottfried Moller az 1728-ban megvédett doktori értekezésében például a bányászatban és a fémiparban dolgozók különös veszélyeztetettségét, a szennyezett levegő hatását kutatja. Moller disszertációjával adalékot szolgáltatott a bányászati

foglalkozásegészségügy számára is. Moller szorgalmazza a bányavidékeken a közfürdők létesítését is.

A Nógrádból érkező Johannes Wallaskay az 1731-ben megvédett disszertációjában a vándormesteremberek rendszertelen életformája következtében kialakuló betegségek okát vizsgálja. A nagyszebeni származású Gottlieb Theis 1740-ben írott disszertációja témájául az árvaházi ambulancián szerzett tapasztalat alapján vizsgálja az intézet egészségi helyzetét, s a leggyakoribban előforduló betegségek eredetét. A foglalkozásmedicina szempontjából érdekes kutatási területtel foglalkozott a selmecebányai Gottfried Richter. Az 1743-ban megvédett disszertációjának címe „A tanult nők meddőségének vizsgálata”.

A hallei egyetemen orvosi diplomát szerzett fiatal magyar tudósok közül többen kiemelkedő szerepet vállaltak a hallei árvaház nemzetközi gyógyszerexpedíciójában. Az árvaház nemzetközi gyógyszerexpedíciójának aktív résztvevője Christian Friedrich Richter volt, a gyomorkeserű (Essentia amara) feltalálója. A magyar orvosok közül elsőként a selmecebányai Madai Sámuel kell említenünk, aki hosszú éveken át az expedíció sikeres vezetője volt.

Madai Sámuel nemzetközi jelentőségű éremgyűjtemény tulajdonosa is volt. A numizmatika a hallei tudósok és diákok kedvelt gyűjtőszennedélye volt. Az érmeket szemléltetőeszközként is használták a földrajz, a történelem, a tudománytörténet és a címertan tanulmányozásánál.

A Rákóczi-szabadságharc idején került kapcsolatba a Francke által vezetett árvaházi grémium Rákóczi Ferenc reprezentánsainak körével. Az árvaházi gyógyszerexpedíció keretében delegálja Francke 1707-ben Adlung nevű munkatársát Terebesre, ahol érc-, bor- és állatszállítás ellenében Halleban előállított gyógyszerexpedíción népszerűsíti a Richter által feltalált Essentia dulis-t, egy alkoholban feloldott aranypreparátumot.

Francke pedagógiai nézeteinek magyarországi népszerűsítői

Neveléstörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű a német pietizmus eszméinek, s Francke pedagógiájának magyarországi népszerűsítése. Francke magyar híveinek sorát Bárány György, a győri Evangélikus Gimnázium rektora nyitotta meg, aki mestere pedagógiáját először ültette át a hazai viszonyokra. Francke „Oktatás a gyermeknevelésről” című művét magyarra fordította és 1711-ben Halleban kiadta. Bárány, Francke nyomán, az iskolai humán képzéssel szemben a reáliák oktatásának kiszélesítését szorgalmazta, a klasszikus nyelvek „túltengését” viszont a nemzeti nyelv fokozottabb szerepével kívánta ellensúlyozni.

Köznevelésünk XVIII. századbéli elmaradottságát ismerte fel Wázsonyi Márton, Bárány György győri pályatársa is, aki magyarra fordította Francke a „Szentírás szerint való életnek regulái” című művét. A fordítás 1711-ben jelent meg Halleban. A mű előszavában így nyilatkozik a szerző a hazai, elsősorban az elemi iskolákról:

„Oly nyilvánvaló és elhatalmazott az (t.i. a műveletlenség), hogy szegény nemzetünk (amely máskint hajdani virtusira és dicsőséges emlékezetű cselekedtére nézve méltán dicséretetik) rossz és tanulatlan fiaiban az idegenektől sok helyeken nevettetik és gyaláztatik. Ezen barbariesnek okai

pedig mind a szülék, mind a préceptorok, kik a gyermeki nevelést és oktatást elmulatják, adván őket inkább baromi pásztorságra, hogysen iskolába, ahol a tanítónak tisztí volna nem Donatussal vagy vestibulummal kínozni a gyöngé elmét, hanem keresztényi hitnek fundamentomaival és isteni félelemmel egybe a rendes móresekre való vigyázást is édesdeden beléjek folytatni.”(Fináczy Ernő, 296. p.)

A hallei pietizmus szellemében nevelkedett Torkos András és Fábri Gergely, ők is eszmetársaikhoz hasonlóan az anyanyelven történő népoktatást szorgalmazták.

Otto Moller, az egykori hallei diák Besztercebányán előkészítő iskolát szervez, s nyelvkönyvet ad ki a német földön tanulni vágyó tehetséges diákok számára. Otto Moller pedagógiai tevékenységén túlmenően a Francke-alapítvány jelentős anyagi támogatója volt.

A magyar pietisták legfőbb érdeme, hogy az elemi osztályokból kizárták a latin nyelv rudimentumait. A pietizmus hatására átalakult iskolák anyanyelvi iskolákká váltak.

Bél Mátyás, a legkiemelkedőbb magyar pietista pedagógus

A legkiemelkedőbb magyar pietista a besztercebányai, majd a pozsonyi evangélikus líceum igazgatója, Bél Mátyás (1684-1749) volt. Teológiai és orvostudományi tanulmányokat végzett. Bél Mátyás Halleban Francke tanítványa volt, majd a Franckeanum híres Pedagógiumában oktatott, később a neves pietista pedagógus fiainak tanára lett. Hazatérése után a pozsonyi líceum élén töltött fél évtized alatt a pietista pedagógia szellemében az újítások egész sorát honosította meg. Az általa vezetett líceumot „Kis Halle”-nak is nevezték. Pedagógiai újításai közé tartozott a részletesen kidolgozott tanterv bevezetése, az elvégzett anyag jegyzőkönyvben való rögzítése, a tanári értekezletek rendszeresítése, valamint a szegény diákok tanulmányainak a támogatása. Korszerűsítette az általa vezetett intézmény tantervét. Hazánkban elsőként vezette be Magyarország földrajzának tanítását, ugyancsak ő taníttatott elsőként magyar történelmet. Az Európai államtörténet elnevezésű tantárgy keretében korának részletes politikai történetét adta elő. Több latin, német, magyar és cseh nyelvű tankönyvet, kéziratot és jegyzetet írt. Ezek között legjelentősebb a német anyanyelvűek számára írt magyar nyelvkönyve „Der ungarische Sprachmeister” címmel.

1721-22-ben ő adta ki az első rendszeresen megjelenő, hazai latin nyelvű újságot Nova Posoniensia címmel. Művei anyagának összegyűjtésébe, felkutatásába bevonta tanítványait is. Emellett számos más gyakorlati újítás az ő nevéhez fűződik: igyekezett megszüntetni a tollbamondást, egy élő nyelvet, a franciát is taníttatta növendékeinek, bemutató tanításokat tartott, rendszeresítette a tanulmányi naplót s az osztályozást. Elméleti és gyakorlati munkássága révén neve ismertté vált Európa más híres iskoláiban is.

A Bél Mátyás vezette líceum növendékei körül többen tanultak tovább a hallei egyetemen. A Magyarországról érkező diákok német nyelvtudásának tökéletesítése érdekében 1730-ban gyakorlati német nyelvtankönyvet adott ki.

Halle, a professzionális pedagógia bölcsője

August Hermann Francke 1727-ben bekövetkezett haláláig diadalra vitte a pietizmus ügyét. A pietizmus szellemében nevelte tehetséges tanítványait, akik Európa-szerte nagy buzgalommal terjesztették mesterük tanait, s pietista szellemmel igyekeztek megtölteni iskoláikat.

Poroszországban Nagy Frigyes trónra lépése után kezdett háttérbe szorulni a pietizmus mozgalma, helyet adva a felvilágosodás, majd a XVIII. század második felében a filantropizmus eszméinek. A filantropisták ideálja az egész emberiség szeretetétől áthatott ember volt. A pietistákhoz hasonlóan az iskolai nevelés és oktatás tartalmát a hétköznapi élet, követelményeihez kívánták közelíteni. A filantropisták a gyermek 15 éves koráig közhasznú ismereteket kívántak tanítani. Erre az alpműveltségre szándékozták szervezni az ötévfolyamos humán gimnáziumot, illetve a szakiskolákat.

A filantropista nevelés célkitűzése a társadalmi realitásérzékkel rendelkező és a hétköznapi hivatásvégzésben jeleskedő polgár képzése.

A filantropizmus történetének legfontosabb irodalmi forrása a Joachim Campe által 1785 és 1792 között megjelent vállalkozás, melynek címe: Allgemeine Revision des gesammten Schul- und unterrichtswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher!.

Az Allgemeine Revision munkatársai közül kiemelkedő szerep jutott a hallei illetőségű Erns Christian Trappnak, aki 1779-ben a világon elsőként nyerte el a neveléstudomány professzora címet és vezette a hallei egyetem pedagógiai tanszékét. Fő műve az első rendszeres pedagógiai szakkönyv, melynek címe Egy pedagógia kísérlete. (1780)

Trapp az oktatás mellett hangsúlyozza a nevelés jelentőségét is. A világi nevelés híve volt: kívánta, hogy elsősorban ne teológusok tanítsanak, hanem a hivatásra szakszerűen felkészített pedagógusok. Az idegennyelv-oktatás terén fontosnak tartotta az élő idegen nyelvek oktatását. Módszertani vonatkozásban szorgalmazta az idegen nyelvek grammatizáló, fordító módszerrel történő oktatásának megszüntetését, ehelyett az élő beszéd tanítását javasolta.

A filantropisták kezdeményezésére indult útjára 1773-ban az első pedagógiai folyóirat is.

A Franckeanum utóélete (1727-1946)

August Hermann Francke nevelési koncepciója alapján több mint két évszázadon át működött a Franckeanum. Az intézet irányítását 1727-ben az alapító fia, Gotthilf August Francke vette át, s a az intézet 1851-ig a Francke család vezetése alatt maradt.

1863-ban, Francke születésének 200. évfordulóján a Franckeanumban kilenc iskolatípusban 3496 diák tanult. A századfordulón kezdődött az intézmény hanyatlása. A XX. század húszas éveiben a franckei hagyományokat követő oktatási rendszer megszűnt, helyét a latin felsőiskola és felsőreáliskola vette át. Az intézetben jelentős szerepet játszott a sportélet. 1922-ben a Francke-intézetben rendezték meg a középnémet iskolabajnokságot.

Az 1930-as évek végétől az intézet tovább hanyatlik: 1938-ban a nyomdát és az intézményt támogató egyéb vállalkozásokat bérbe adták. A második világháború idején az intézmény tanárhiánnyal küszködött.

1945. március 31-én a Francke-alapítvány épületegyüttesét bombatalálat érte. A használható

épületekben 1945 és 1946 között 400 hadiárvét neveltek. Az intézményt, amelynek falai között 250 év alatt 8763 árva gyermeket neveltek fel, 1946-ban államosították.

A XXI. század Franckeanuma – az Unesco-világörökség része

Az August Hermann Francke Intézet épületkomplexumát 1945 és 1990 között elhanyagolták. A német egyesítés után nemzetközi összefogás eredményeképpen került sor az intézet épületeinek restaurálására. A Francke-alapítvány baráti körének kezdeményezésére a német állam mintegy 100 millió német márkát fordított az épületegyüttes helyreállítására.

Az újjáépített épületekben helyet kapott az alapítványi levéltár, az alapítványi könyvtár, a felvilágosodás- és a pietizmuskutatás interdiszciplináris kutatóközpontja és egy iskolakomplexum: egy, az August Hermann Francke nevét viselő általános és középiskola, a Montessori Mária nevét viselő reformiskola és egy idősek otthona.

Az evangélikus egyház gondozásában az intézmény falai között működik a Konviktus, a Szászországi egyházi kutatóház és egy szociálpedagógiai célokat szolgáló műhelyrendszer, amely a munkanélküliségben szenvedő német fiatalok segítésére jött létre.

Az egykori Franckeanum épületében kapott helyet a Martin Luther Egyetem neveléstudományi és teológiai tanszéke. Az újjáépítés óta ismét működik az intézet szomszédságában könyvkereskedés és gyógyszertár.

A XXI. század fordulójára, az ezredfordulóra a műemlékegyüttes visszanyerte kulturális identitását, s az Unesco-világörökség részeként Közép-Németország szellemi és kulturális központjává vált.

Irodalom

Bremer; Thomas (Hrsg.): Grenzen Überschreiten. Verlag Janos Stekovics.

Finácz Ernő (1927): Az újkori nevelés története. Budapest.

Hartwich; Hans-Hermann-Berg; Gunnar (1995): Bedeutende Gelehrte der Universität zu Halle seit ihrer Gründung im Jahr 1694. Opladen.

Kaiser; Wolfram-Völker; Arina: Hungarica medica des 18. Jahrhunderts in den Beständen des halleschen Universitätsarchivs. Halle.

Mészáros-Németh-Pukánszky (2002): Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest.

Nagy Sándor főszerk. (1979): Pedagógiai Lexikon A-Z. Akadémiai Kiadó, Budapest

Németh-Pukánszky (2004): A pedagógia problémátörténete. Gondolat, Budapest

Obst, Helmut: August Hermann Francke und die Franckeschen Stiftungen in Halle. Vandenhoeck & Ruprecht.

Pukánszky-Németh (1995): Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Tanulmányok

Az európai óvodaügy hőskora Brunsvik Teréz levelezésének tükrében

Hornyák Mária

2. rész: (1828-1831) /A tanulmány a T 038109 jelű OTKA pályázat támogatásával készült/

Munkánk első részében felvázoltuk Teréz grófnőnek és a brit infant school (kisgyermekiskola) hírét Budáig röppentő Wilderspin-könyv [1] német fordítójának, Joseph Wertheimernek [2] a példás együttműködését, valamint erőfeszítéseik 1828 nyarán beérett két gyümölcsét: Közép-Európa első (Buda-krisztinavárosi) óvodáját, [3] és a Wilderspin-mű második német kiadását magában foglaló 410 oldalas kötetet [4], amelyhez a könyv kétharmadát kitevő öt tartalmas toldalékát maga a fordító, azaz Wertheimer írta. Ám a közép-európai óvodatörténet kettejük nevével fémjelzett hőskora tovább folytatódott, tanulmányunk itt következő részében tehát az 1828 júliusa utáni évek törekvéseit és eredményeit mutatjuk be.

Ezt az időszakot változatlanul Brunsvik Teréz és Wertheimer, a fiatal bécsi üzletember barátságba hajló munkakapcsolata jellemzi, amely (jóllehet néhányszor személyesen is találkoztak), elsősorban a levelezésre épült. Szerencsénkre, hiszen így kettejük kapcsolata, ha (Teréz leveleinek híján) féloldalasan is, de Wertheimer leveleinek [5] köszönhetően nagyrészt dokumentált. Ezek a levelek jól illusztrálják kettejük együttműködését, egymást lelkesítő gesztusait, és tartalmazzák Wertheimer bölcs tanácsait is, amelyeket akkor sem rejtett véka alá, amikor más véleményen volt, mint az általa „nagyon tisztelt” grófnő. A bécsi fiatalember sokat olvasott, és utazásai során sokat látott is, így az óvodaügy terén igazi szaktekintélynek számított, leveleit már csak ezért is rangos hely illeti meg Brunsvik Teréz jelképes levelesládájának óvodai témájú darabjai között.

A fent jelzett időszakból 21 Wertheimer-level ismert. Ehhez jönnek a bécsi Diesing (8), az angol Edward Reed (2), a linzi Rosalie de Lopez (8), továbbá a hazai főpapok, köztük Rudnay hercegprímás (3) és Lonovics érsek (2), valamint többek között a főudvarmesternő Thurn-Bánffy grófnő (5), a helytartótanácsi titkár Mednyánszky Alajos báró (4), a tankerületi igazgató Dresmitzer kanonok levelei és Teréz grófnő válaszfogalmazványai. A legtöbb (60) episztola 1829-ben keletkezett, a következő évek levéltermése pedig 10 és 20 darab között mozog. A továbbiakban tehát ennek a jórészt kiadatlan forrásanyagunknak a kiaknázásával folytatjuk az európai óvodatörténet hőskorának feltérképezését célzó vállalkozásunkat.

* * *

Mint ismeretes, első óvodánk 1828. június 1-jén, (egészen pontosan: május 27-én) nyílt meg,

minden hírverés nélkül. Teréz grófnő tudniillik azok tanácsára hallgatott, akik azt mondták: először csendben nyisson egy 30-40 fős mintaóvodát, s majd csak egy év elteltével mondja: „Jöjjetek és lássátok!” [6] Elsősorban az angol lelkész, Edward Reed volt ezen a véleményen, aki, mint említettük, 1827 szeptemberében Bécsből csak azért rándult le Budára, hogy az infant school magyarországi meggyökereztetését tervező Brunszvik Terézzel találkozhasson. Wertheimer, aki az angol figyelmét ráirányította, nagyon örült, hogy a grófnőnek „nemes szeretetreméltóságával” sikerült megnyernie őt „a jó ügy számára”. Reed – mint írja –, „a leghatározottabban megígérte, hogy hazájából tudósításokat küld”, s ezeket majd az ő Londonban élő húga közvetíti számukra. [7] Reed lelkész „a legélénkebben érdeklődik a kisgyermekiskolák iránt” – írja 1828 őszén Teréznek [8], aki maga is levelet kap Angliából.

Edward Reed hozzá címzett soraiból kiderül, hogy mennyire szívén viselte hazánk sorsát. „Most Veled néhány gondolatimat közlendem Magyarország újjászületése iránt. Magyarországrul Angliában semmit sem tudnak. [...] Magyarországot egyéb nemzetek sorában sötétség borítja, s ki gondol csillaggal, a legfényesebb csillaggal is, világos nappal? [...] Ne keressétek azért határitokon kívül Magyarország javát s hírét; magatokban hevernek a valódi arany- s ezüstmányák [...] munkátlan, megnyitatlan, sőt még legjobb Magyarok előtt is ismételtenül ... A' Magyaroknak, hogy valami legyen Európában, egyedül Magyaroknak kell lennie, ez dicső 's nemes öröksége. [...] A' magyar nyelvnek csak Magyar- s' Erdélyország egyedüli kincstára s' képviselője. – Íme: a' feltámadás, az élet...” – írja az angol, majd pedig ezt tanácsolja Teréznek: „Két szót tarts szemed előtt minden igyekezetidben, 's hazád boldogságát tárgyazó tör[e]kedésidben: 'keresztény és nemzeti.' Keresztény és nemzeti nevelés. Könyvet írhatnék e' két szó becse felől Magyarországra nézve, de időm nincs; a' haszon nem is tűnik elő mindjárt vetéskor, azt csak aratás idején láthatni világosan...” [9]

Brunszvik Teréz válaszát sajnos, nem ismerjük. Tudjuk viszont, hogy teljességgel osztotta Reednek a nevelés „keresztény és nemzeti” jellegének fontosságát hangoztató elképzeléseit. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a jórészt német ajkúak által lakott Krisztinaváros óvodája „magyar és német nyelvűnek” indult, (egy ideig a magyar tanításra külön segédtanítót alkalmaztak), [10] jóllehet – mentegetőzik Teréz közvetlenül a megnyitó után –, „az egészen magyar még nem jött létre”. [11] A magyar nyelv használatát a nádor felesége, Mária Dorottya is szorgalmazza. 1829. március 17-én aztán Pesten, a néhai országbíró Brunszvik József (Teréz nagybátyja) özvegyének adományából az első tisztán magyar nyelvű óvoda megnyitására is sor kerül; ezt az intézményt a nádor felesége külön összeggel támogatja.

„Keresztény és nemzeti” – sulykolta Reed az óvodaalapító grófnőbe. Teréz kisgyermekiskolái ugyan világi vezetés alatt álltak, keresztény szellemiségük azonban vitathatatlan; már csak ezért is támogatta azokat a római katolikus egyház számos püspöke és papja.

A hercegprímás Rudnay Sándor [12] például, tudomást szerezve a vállalkozás mibenlétéről, látatlanban mellé állt, és már 1828. október 25-én a következőket írta Teréznek: „Hogy ebben a valóban jámbor és keresztényi vállalkozásba valamilyen módon részt vegyek, hat öl tűzifát

kimérettem a krisztinavárosi iskola számára. Egyebekben kívánom Önnek, méltóságos Grófnő e jótékony célok további előmozdításához a Mindenható kegyelmét, és atyai áldásomat adom az új intézetekre..." [13] A magyarországi katolikus egyház fejének ilyenét reagálása nagyban hozzájárult paptársai kedvező hozzáállásához és az új intézmény iránti előítéletek leküzdéséhez. 1829. március 23-án, az első pesti (lipótvárosi) óvoda megnyitásához gratulálva Wertheimer örömmel nyugtázza, hogy Teréz grófnő arra is rávette az ottani plébánost, hogy „az iskolát a szószelekről hirdesse”. [14] Ez ugyanis, amint azt számos külföldi (pl. itáliai) példa mutatja, nem volt általánosan jellemző.

Az óvodát megtekintő papi személyek közül az egyik legelső Dresmitzer József lehetett, aki 1828. november 15-én járt a Krisztinavárosban. A jó kanonok atya annak a budai tankerületnek volt az igazgatója, amelynek területén a kisdedóvó, az iskoláskor előtti nevelés eme merőben újszerű intézménye először megjelent, az ő látogatását tehát minden bizonnyal a helytartótanács felkérése (is) motiválta. Ekkor ugyanis már nem lehetett tovább húzni-halasztani annak a kérvénynek az elbírálását, amelyben Brunsvik Teréz az alapítás engedélyezéséért, (egészen pontosan: az alapítási kísérlet utólagos szentesítéséért) folyamodott, s bizonyára ehhez volt szükség az illetékes tankerületi igazgató véleményére.

Dresmitzer atya beszámoló levelének ismertetése előtt nézzük meg Teréz grófnő folyamodványának dolgát! Brunsvik Teréz tudta, hogy a nevelőintézetet alapítani szándékozótól iskolai bizonyítványok és ajánló levelek felmutatását várják, ő, az 53 éves grófnő tehát mindezek hiányában más módon próbálta bizonygatni a feladatra való alkalmasságát. „20 éve az emberi lélek fejlesztését (a szellemi fejlesztést) tettem feladatommá és tanulmányom tárgyává. E kutatások, megfontolások, összehasonlítások, megtapasztalások eredményét kívánom tehát lehetőleg minél nagyobb számú kisgyermek részére kamatoztatni itt, az én virágzó hazámban, abban a városban, amely engem a polgárnői közé számít” – írja egyik fogalmazványtöredékében. [15]

Kérvényének tisztázata nem, csupán annak tartalmi kivonata ismert. Eszerint: „Brunsvik Teréz grófnő engedélyt kér arra, hogy Budán és Pesten iskolát állíthasson fel, amely azon mindkét nembeli gyermekek oktatását szolgálja, akik zsenge koruk miatt az ez idő szerint fennálló iskolák látogatására még alkalmatlanok. Ez az iskola a [...] csatolt iratban leírt módon – évenkénti beszámolás kötelezettsége mellett – mindenekelőtt a tudományok alapjainak és a kézimunkának a szolgálatában állna. Kéri továbbá, hogy ez az iskola pártfogoltassék, valamint hogy mindenki szólíttassék fel arra, hogy ilyen iskola felállítását szorgalmazza, és saját erejével támogassa, a [...] mellékelt hirdetemény szerint, melynek kinyomtatását engedélyezni kéri.” [16]

A folyamodványt a helytartótanács elfektette. Eközben került sor Dresmitzer kanonok óvodai terepszemléjére, amelynek tapasztalatait levélben foglalta össze. Az alábbiakban ennek a német nyelvű beszámolónak a fordításából idézünk:

„Én alulírott, részben személyes együttérzésből, részben több kitűnő férfiú ajánlására [...] elmentem a kisdedóvóba [...], hogy meggyőződjem arról, hogy itt a tanítás és nevelés segítségével mit és

milyen eredménnyel munkálkodnak a zsengebb ifjúság fejlesztése érdekében, és hogy ezt idős pedagógus mivoltomban megítélhessem... Hogy itt a jó bőséges termése várható, bizonyára senki nem fogja vitatni, nevezetesen, ha az ember meggondolja azokat a jóvá nem tehető hátrányokat, amelyek a zsenge ifjúság elhanyagolásából erednek. [...] Azt is láttam, hogy a gyermekeket ebben az új intézetben nem valamiféle kényszerrel, hanem a lelkiismeret és a tisztesség ösztönzésével és jó példák felállítása által vezetik a jóra. És ha valamilyen büntetés szükségesnek találják, ez sohasem testi fenyítésből áll, hanem olyan természetű, hogy a szívet indítja meg és valódi bűnbánat lesz a következménye... A tanítás módját egészen a gyermeki lélekhez mértnek találtam..."

Ezek után a jó kanonok atya „a korai gyermekkor eme menedékhelyét, mint az áldásos intézmények egyikét” mindenképpen terjesztendőnek ítéli. „Hogy azonban nehogy egyszerre csak megszűnjön, vagy eredeti céljától eltérjen, vagy a már fennálló nyilvános iskoláknak hátrányára legyen”, szerinte az alábbiakra lesz szükség: 1. Az óvodát a helyi plébános mellett „egy tapasztalt iskolamester” is felügyelje. 2. A tanítók kiválasztásánál nagy körültekintéssel kell eljárni. 3. Az óvodából kikerült gyermekeket rá kell szorítani „a rendes iskola” látogatására. 4. „Ezen intézetek még nem biztosított működését” a pénzgyűjtés folytatásával kell biztosítani. [17]

A jámbor óhajokkal záruló beszámoló 1828. november 17-én kelt. Ekkor a Helytartótanács Nemzeti iskolák ügyosztálya Teréz grófnő folyamodványát végre napirendre tűzte. Az ügy referense a tanulmányi bizottság helyettes vezetője (és Brunszvikék régi barátja), Nittray Mátyás volt, aki egy felemás javaslattal állt elő. Ennek lényege: „Tekintettel arra, hogy csak magánjellegű nevelőintézményről, nem pedig tudományos nyilvános intézményről van szó, a folyamodót kérelmével az illetékes helyi joghatósághoz kell utasítani, hátirat útján.” [18] E sorok alapján született meg a valamivel udvariasabb hangnemű, 32921. számú helytartótanácsi végzés; ebben az áll, hogy a grófnőt, „ki azt kérte, hogy engedélyeztessék egy intézmény Budán és Pesten, amely vállalná az iskolák látogatására még nem alkalmas gyermekek oktatását”, kérelmével „a helyi joghatósághoz irányítjuk.” [19] Az irat hátoldalára pedig az alábbi határozat került: „A folyamodót kérelmével, tekintettel arra, hogy csak magánjellegű, bár dicséretes szándékkal és magánbőkezűségéből keletkező nevelőintézetről van szó, az illetékes helyi joghatósághoz kell irányítani.” [20]

Az egykorú hivatalos ügykezelésbe is bepillantást engedő mondat, illetve a határozatot „a hátán viselő” akta a hazai óvodaügy terén fontos szerephez jutott, ezt ugyanis Brunszvik Teréz engedélynek tekintette, amelyre aztán az illetékes helyi hatóságoknál hivatkozhattak. [21] Félreértette ezt, vagy szándékosan félremagyarázta? Nem tudjuk. Tény, hogy a dolog, amint azt majd Besztercebánya példáján is látni fogjuk, „működött”. Wertheimer pedig, értesülve a helytartótanács december 16-án postázott válaszáról, sietett gratulálni a grófnőnek. Úgy ítélte meg, hogy „már az ilyen passzivitás is kedvezőnek ítélandó.” [22]

Amint arra Dresmitzer fenti levelében is utalás történt, Brunszvik Teréz már a kisgyermekiskola folytatására is gondolt. 1828. október 15-én ezért állította fel a krisztinavárosi óvoda mellett az

„érettebb korú leányok és fiúk részére nyitott kézmű-iskolát”, amely időrendben a pesti Nőegylet által egy évtizede alapított hasonló intézet után következett. Ehelyütt az angol Reed által 1827-ben javasolt cselédiskoláról is említést kell tennünk. „Egy országnak, amely művelődni akar, itt kell a dolgot megfognia. Egy rend, egy család sem nélkülözheti teljesen a jó cselédet. Egy év múlva tíz font sterlinget küldött; az volt a kérése, hogy a pénzzel április 12-én, a születése napján kezdjem meg munkámat” – írta Teréz, aki úgy vélekedett: „Ha azt akarjuk, hogy az intézetből derék cselédek kerüljenek ki, kisdedóvokkal kell a mű alapját megvetnünk,” ezért is alapított először óvodát. „Egy évvel később megvolt a cselédiskolám is... Sajnos, érdeklődés híján csak egy évig állt fenn” – teszi még hozzá. [23]

Teréz grófnő a kézmű-iskola megnyitását követő héten egy érdekes levelet kapott Bécsből. Feladója bizonyos Diesing úr [24] volt, aki a Brunszvik család (és Beethoven) régi barátjának, Zmeskall Miklósnak [25] az ismeretségi köréhez tartozott. Diesing a budai óvodaalapítás hírére olyannyira felvillanyozódott, hogy elhatározta: tollával segíti e nemes ügy sikerének előmozdítását. „Vajon üdvösnek találná-e, ha én itt, Bécsben megjelentetnék a nevem alatt egy kis nyomtatvány, amely kevés ív terjedelemben hírt adna általánosságban az óvodáról, és konkrétan az Önéről? Ha igen, arra kell kérnem, hogy engem egy valami részletesebb tervvel és annak kifejtésével támogasson, hogy mi történt eddig, és mi a következő teendő, hogy én a dolgot a célnak megfelelően ábrázolhassam. A jó külalacról és leírásról, amennyire csak tudok, híven akarok gondoskodni...” – olvashatjuk a Teréznek írt első, 1828. október 17-én kelt levelében, [26] amelyet a következő hónapok során további levelek követnek.

Brunszvik Teréz örül Diesing felajánlkozásának (őt egy levélpiszkozatában „rokonléleknek” mondja, s testvéri szeretetéről biztosítja [27]), erőszakosságba hajló fellépése azonban gondolkodóba ejti. Annál is inkább, mivel ő elsősorban Wertheimer lekötelezettje, aki a kisdedóvó intézetekkel kapcsolatos iratokat és egyéb információkat szintén gyűjti. (Ezek felhasználásával írta meg pl. a Wilderspin-könyv 1828. évi fordításának toldalékait.) Diesing azonban nem elégszik meg a hozzá eljuttatott anyaggal. „Amilyen lelkes és tanulságos az írás, olyan szárazak és elégtelenek a kéziratok, mivel azok szószaporításnál egyebet nem tartalmaznak” – méltatlankodik. „Jó akaratú figyelmeztetése nélkül is szándékomban állt megbeszélni az ábrázolás mikéntjét Wertheimerrel” – replikázik tovább, a tapintatot azonban nem fogja az alázatosságig vinni. Szerinte „Wilderspin csodálatos ideája” Wertheimer mesteri tolmácsolásában immár közkinccs, ezért mindenkinek jogában áll azt hasznosítani. „Így tehát – írja – az Ön intézete is, jó és lelkesült Grófnő, a méltatás és az ítélkezés szabad és nyílt tárgyává lett, amelyből én is kivehetem, és ki is veszem a részem. Még akkor is, ha nem küldi el azokat az anyagokat, amelyeket én, ha előbb nem is, de tavasszal Budára utazva meg tudok szerezni.” [28] Wertheimer azonban, bár Diesing tüsténkedését fenntartással kezeli, segít neki. „Az aktákat Diesing úrnak is megmutattam” – írja Teréznek. [29] Egy későbbi levelében azonban megjegyzi: „Vajon Diesing annyira behatolt-e a kisdedóvók kérdésébe, hogy a mű esetleges meg nem jelenését sajnálnunk kellene, azt igazán nem tudom; én semmi esetre sem akarnám ily irányú érdemeit csökkenteni, csak a közönséget ne érje csalódás; ezt csupán sub rosa

mondom.” [30] Diesing ismert leveleinek sora 1829 februárjában megszakad, a könyv megjelenése pedig későbbre halasztódik. (Erről még szólunk!)

Közben Brunszvik Teréz, az első alapítás sikerén felbuzdulva, újabb pest-budai kisdedóvó intézetek felállításával foglalatoskodik. Ekkor a hatóságok mintha ébredezni kezdtek volna, az óvodaalapító grófnő tevékenységét ugyanis (véelhetően a nádor ösztönzésére) megpróbálták ellenőrzés alá vonni. Ez a feladat várt báró Mednyánszky Alajosra, [31] Nittray Mátyás hivatali utódjára, aki 1829 elején „felajánlotta a szolgálatait” Teréznek. A báró Pesten lakott, Teréz pedig a budai várban, télen azonban a közlekedés a Duna két partja között nehéz volt, így (szerencsénkre) levelezés útján tartották egymással a kapcsolatot.

Mednyánszky minden részletet ismerni akart, mondván: csak akkor tudja a faladatokban „saját helyét és részvételét” meghatározni, ha „világos képe lesz a dologról” [32]. Különösen Teréz ismerőseinek a köre izgatja, aki készségesen felsorolja neki, hogy kikre is számíthat: Mária Dorottya főhercegnőre, Brunszvik „nagynénire” [33] és az ő egész háza népére, továbbá számos ismert főrangú és polgári származású hölgyre és a saját környezetére. Ez utóbbiról írja: „Rehlingen úr [34], harmadéves orvostanhallgató, gyermekeim tanítója, aki esti óráit részben az iskola ügyeinek szenteli, részben pedig naplóimat és számláimat gondozza. Három leányomat [35] is alkalmaztam levelek másolására stb. Minden este rövid megbeszélést tartunk, a tanítók és tanítónők elhozzák naplóikat stb. Minden még jobban szervezett lenne, ha nem lenne kissé elviselhetetlen a kapkodás...” [36]

Mednyánszky mindenbe beleszól, beszámolókat készített, és ellenőrzi a készülő propaganda kiadványokat. Szigorúan ítél, sőt olykor félre is érti Terézt, aki mentegetőzni kényszerül: „Azt hiszi, hogy véletlenül találtam rá a kisgyermekiskolák ötletére, mert tetszett nekem, mert kedvem volt valamit csinálni, valamit elérni? Játékból? Nem! Az önmegtágadás legnagyobb áldozatával. A legszebb jutalom csábított, ami egy földi lényt mennyei élettől tölthetett el... A lelkes emberszeretet szent tüzéből jöttek létre Magyarországon az óvodák, mintaként.” Ennek ellenére szívesen átadja ezeket „olyanok kezébe, akik jobban értenek a vezetésükhöz,” [37] a báró azonban (elfoglaltságaira hivatkozva) két hónap után visszavonul, s marad minden a régiben – egyelőre.

1829. március 9-én megnyílt a Buda-felsővárosi, 19-én pedig a Pest-lipótvárosi kisdedóvó. A negyedik (Buda-vízivárosi) intézet átadására június 13-án került sor. A pénzgyűjtésre így változatlanul szükség volt. Széchenyi István, aki 1829. június 16-án Brunszvik Teréz kérésére megnézte a krisztinavárosi óvodát, utána csak annyit jegyzett a naplójába, hogy ennek „nincs alapja, bázisa”, [38] amivel – szó, ami szó – az intézetek bizonytalan pénzügyi hátterét illetően a lényegre tapintott.

Megnyitásának első évfordulóján (1829. június 1.) a krisztinavárosi óvoda kivételes vendéget fogadott: védnökét, Mária Dorottya nádornét, aki három órát töltött a gyerekek között. A főhercegnő főudvarmesternője utóbb így nyilatkozott Teréznek: „A mi jóságos főhercegnőnk elragadtatva és

várakozásait messze felülmúló érzésekkel jött el a te oly szeretetteljes, emberbarát intézetedből. Meleg dicsérettel beszél róla, és el van ragadtatva attól a szellemtől, amely az összes közreműködőt áthatja.” [39]

1829. augusztus 22-én a már említett Rudnay „bíboros hercegprímás őeminenciája” tisztelte meg látogatásával a krisztinavárosi óvodát, s azt ünnepélyesen megáldotta. Két nap múlva küldött elismerő sorai mellé 100 ezüst forintot „rekesztett”. [40] Segítő szándékának további jelét adta, amikor 1830. május 8-án így írt Teréznek: „Áthatva a kisgyermekiskola-intézetek [Kleinkinderschule-Institut] hasznosságától, valamint a vallásos-erkölcsi nevelésre is gyakorolt jótékony hatásától, Buda és Pest, a két szomszéd város lelkeszségeinél ugyanúgy, mint Esztergomban is úgy rendelkeztem, hogy eme üdvös intézetet a körülményekhez képest mind a szokásos prédikációkban, mind pedig az e célból a hallgatóságuknak fogalmazott beszédben viseljék a szívükön, és az előforduló [jótékonyági] táncmulatságokon erőik szerint a rendelkezésükre álló eszközökkel fáradozzanak eme intézet támogatásán”. Brunszvik Teréz azon kérését viszont, hogy szólítsa fel a lelkipásztorokat arra, hogy az óvodai célokra „minden gyermekkeresztelésnél és esküvőnél” adományt gyűjtsenek, ő sem teljesíthette. [41]

A jeles vendégek látogatásai az óvodaügyre jótékonyan hatottak. Ekkor végre a hazai sajtó is felfigyelt a kisdédóvó intézetekre, amely eddig – jóllehet a pedagógiai témák iránt mindig nyitott volt –, az infant schoollal szemben meglehetősen közönyt tanúsított. Az óvodákkal kapcsolatos legkorábbi cikk 1829. augusztus 15-én a Hasznos Mulatságokban jelent meg. Szerzője, Rehlingen Antal bemutatta azokat az új gyermekintézményeket, amelyek „Anglia, Német-, Burkus- és Francia országok” után immár nálunk is „találtnak.” [42] Ezt követően az óvodaügyi hírek és cikkek közlésébe a többi hazai sajtóorgánium is bekapcsolódott. [43]

1829 szeptemberében Brunszvik Teréz végre Budán üdvözölhette Wertheimert, aki már előre lelkesedett: „Mily bensőségesen örülök annak a néhány napnak, melyet az én szellemes és lelkes Grófnőm társaságában tölthetek el! Zsebkönyvemben már fel is jegyeztem egyet-mást, amiről majd elbeszélgetek a Grófnővel... Oh, bár tudná s akarná is a Grófnő – oly rövid ott-tartózkodásom alatt – a kisdédóvók körül szerzett tapasztalatainak gazdag forrását feltárni!” [44] A bécsi fiatalember, aki a krisztinavárosi óvodát (mint a „mű első szemléltetését”) nagy figyelemmel és elragadtatással tanulmányozta, hazatérte után a Diesing kapcsán már említett Zmeskall Miklósnak [45] mesélt a látottakról, részletesen lefestve „a szeretetnek, megfontoltságnak s rendnek azt a szellemét”, amelyet Pest-Budán tapasztalt [46]. Beszámolójának hatására Zmeskall úgy döntött, hogy szülővárosában, a Zólyom megyei Besztercebányán [47] ő is előmozdítja egy óvoda felállítását.

Terézt az óvoda Magyarország-szerte történő elterjesztésének gondolata akkor már élénken foglalkoztatta. Idős barátja szándékáról értesülve tehát „nem várta meg, hogy a pénz ott legyen: Besztercebányára repült (ő, aki arrafelé teljesen ismeretlen volt), és négy napig ott tartózkodás után ebben az értelmes, művelt városban együtt volt az egyesület egy elölülővel és 6 ülnökkel, titkárral stb., és a máris jelentkező szülővel. A dicséretre méltó polgármester e szavakkal üdvözölte a

grófnőt: ez nekünk Istentől jött” – írja később Teréz az egyik egyes szám harmadik személyben fogalmazott önéletrajz-töredékében. [48] Besztercebányán levelet írt a városi magisztrátushoz, mondván: „A nagytekintetű helytartótanács 1828. november 28-án engedélyezte a Budán és Pesten már elterjedt, és áldásos sikerrel koronázott ilyen intézeteket.” [49] Ennek nyomán a korábbiakban már említett és Teréz által határozatként felfogott helytartótanácsi válaszlevél száma 1829. október 1-jén az ottani városi jegyzőkönyvbe is bekerült. [50] Besztercebánya „szabad városi tanácsa” pedig kimondta, hogy az óvodaalapítás gondolata „egészséges kezdeményezés”, amely „kedvező hatása lesz a jövő generációra, és a közösség érdekeit is szolgálja”, ezért a tervet „a legnagyobb tisztelettel és köszönettel fogadja”. [51]

Hazánk első vidéki kisdedóvó intézete 1829. november 4-én nyílt meg. A besztercebányaiak példás hozzáállását számos levél, köztük az ottani püspök, Belánszky József levelei is dokumentálják. [52] Az új intézet első vezetője a Budáról átengedett óvónevelő, a német Matthias Kern [53] lett; az ő egyik első beszámoló leveléből a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung közölt részleteket. [54]

Időközben Teréz grófnő más városokban is megpróbálta a kisdedóvó intézményét meghonosítani. A következőkben két kudarcba fulladt kísérletéről szeretnénk szólni, amikor is főpapokat kapacitált arra, hogy a székvárosukban mozdítsák elő óvoda alapítását.

Az egri érsek, Pyrker László, [55] aki 1828-ban az ottani tanítóképző felállításával nagyot alkotott, 1829. április 14-én kelt válaszában így mentegetőzött: „Nagyon sok nehézség adódik számomra magának a városnak a helyzetéből kifolyólag, amelynek elővárosai szűk völgyben helyezkednek el, ahol az egymástól távol, elszigetelten élő, főként szőlőtermeléssel foglalkozó, nyomorúságos lakosoknak több iskolaépületre lenne szükségük, amelyek felállításához hiányoznak az eszközök... Aztán pedig csak most kezdtünk hozzá a mi leendő fiúiskolai tanítóink kiképzéséhez”, ezért kénytelen nemet mondani. [56] (Később viszont, mint majd látni fogjuk, a Teréz által szorgalmazott óvóképző érdekében ő fogalmaz felhívást, s arra bőkezűen adakozik is.)

A Brunsvik Teréz által megkeresett másik főpap a váci megyéspüspök volt. Gróf Nádasdy Ferenc, [57] aki az adakozók országos listáján szép összeggel szerepel, 1829 őszén komolyan remélte, hogy a következő tavaszon Vácott is lesz kisdedóvó intézet. [58] Ez volt az első olyan hely, ahová Teréz „a szertejáró nevelőket” is kiküldte, hogy az alapításban segítkezzenek, [59] a városatyák azonban a kezdeti lelkesedés után másképp döntöttek. Határozatukat a püspök Terézhez továbbította. Eszerint Vác a „földesuruk [t.i. a püspök, a szerk.] bölcs intézkedései révén és a magisztrátus segítségével bőven el van látva nemcsak triviális, hanem normaiskolákkal is, nem is szólva az ezen a helyen található felsőbb iskolákról”. Ezeknek a fenntartása azonban „olyan tetemes, a városi pénztárból fedezendő summát tesz ki, hogy a tanács semmi esetre sem egyezhet bele ebbe a vállalkozásba, hogy amikor az érezhető pénzhiány mellett a város szegény lakói képtelenek az adófizetési kötelezettségüknek eleget tenni, még nagyobb terhet rójon rájuk”. Ezen túlmenően „illően felhasználható” épülettel sem rendelkeznek. „Nagyon is kétséges, hogy a gyermekek neveléséhez hasznos, igen dicséretes és nemes szándékból fakadó kisdedóvó intézet” képes lenne-e fennmaradni

„egy ilyen pénztelen kisváros korlátozott viszonyai közepette” – írják. [60] A hírt azonban, hogy Vácott hamarosan óvoda nyílik, az egykorúak annyira készpénznek vették, hogy azt még az augsburgi Wirth 11 évvel később megjelent összefoglaló kötete is tényként szerepelteti. [61]

A váci kísérlettel egyidejűleg Kolozsvárott az „asszonyi egyesület” égisze alatt kezdődtek meg az óvodaalapítás előkészületei. Erdély első kisdedóvó intézete 1830. május 1-jén nyílt meg. Ez volt az első eset, hogy Brunszvik Teréz grófnő nem utazott a helyszínre, bölcs tanácsait és lelkes szavait azonban a kolozsváriak sem nélkülözhatték, ezért az ottani nőegylet elnökével, Jósika Jánosné Csáky Rozáliával levélben tartotta a kapcsolatot. Óvodaügyi iratokat és pedagógiai szakkönyveket továbbított Kolozsvárra, sőt, a foglalkoztató eszközök beszerzésében is közreműködött. Teréz tehát a kolozsvári óvodát illetően kicsiben olyan szerepet játszott, mint az ő első alapításai során a bécsi Wertheimer. Az óvoda megnyitásának másnapján Jósikáné elújságolja neki, hogy egyelőre hatvan növendéket tudtak felvenni, holott több száz jelentkező is akadna. Az óvodások fele semmit nem fizet. Felvételkor a gyermekek között ajándéku ruhát, zsemlét, gyümölcsöt és ezüstpénzt osztottak szét. Sajnos, írásos útmutatójuk nincsen, pedig – mint Jósikáné írja –, ő tudatlan, „a tanító is, a tanítónő úgyszintén”, így egymást segítik. Ő például az írás, számolás és olvasás oktatásánál a saját gyermekei tanítása közben szerzett tapasztalatait hasznosítja. [62]

Pest-Budán 1830 tavasza Brunszvik Teréz számára igen eseménydús volt. Május 8-án, életének nyolcvanadik évében elhunyt édesanyja, Seeberg Anna. Ekkor már folytak az óvodák megsegítését célzó, addigi legnagyobb szabású jótékonyági akció (egy sorshúzással egybekötött iparmű kiállítás) előkészületei. „E kiállítás alkalmával minden kézműves és művész felszólított, hogy erre, a maga nemében első kiállításra adományt tegyen”, s az így összegyűlt műalkotásokat és egyéb tárgyakat a végén kisorsolták. Mindezt Teréz mondja el, aki „száz látogatás és számos nyomtatvány segítségével mozgósított részvételre”. [63] „Száz levelet írtam, az éjszaka még íróasztalomnál talált, csak mikor nem bírtam már a fáradságot, hajtottam fejem a papírra” – írja. [64] (Az említett levelek, illetve piszkozataik közül azonban eleddig egy sem került elő.) Ekkor a kisdedóvás iránti „közrészvét” – Teréz szerint – „csaknem a’ legmagasabb polcra hágott”. [65] A rendezvény bevétele megközelítette a 4000 forintot. Anyagi téren ez volt a kezdeti évek csúcsteljesítménye. Ez a pénz tette lehetővé egyebek mellett az első terézvárosi óvoda felállítását is.

Közben Teréznek végre sikerült megszerveznie azt a két éve tervezett óvodai egyesületet, amelytől a kisdedóvók egységes irányítását és az intézmény országos térhódításának elősegítését várta. Ehhez a végső lökést a már említett angol Edward Reed 1830. március 17-én kelt levele adta meg, aki azt javasolta neki: „Minden igyekezete oda irányuljon, hogy egy nagy nemzeti egyesületet alakíthasson, amelyhez csatlakozzék a papság és a nemesség, a tudósok és a gazdagok serege. Az egyesület szigorúan nemzeti legyen, minden valláskülönbség nélkül, s tárgya csak Magyarország.” [66] Így született meg az óvodai egyesület (teljes neve: „Nemzeti Egyesület a kisdedek koránti nevelésére nézve gyám és képző intézetek által”), amelynek alakuló ülésére 1830. június 23-án került sor. A tagok száma hamarosan megközelítette a kétszázat. Az egyesület elnökévé Brunszvik Terézt

választották.

* * *

A magyarországi Nemzeti Egyesület megalakulása idején az óvoda már Bécsben sem volt ismeretlen. Az ottani alapítás szándéka Wertheimer korábbi leveleiben is fel-felsejlik. Kiderül: nem ő, hanem Lindner plébános volt az első bécsi, aki 1828 őszén azért utazott Pest-Budára, hogy lássa Teréz óvodáját, s ehhez hasonlót akar ő alapítani. „Oly becsületes igyekezettel munkálkodik s buzgólkodik a jó ügy érdekében, és oly hő csodálója a Grófnőnek! Hosszú ideig beszélgettem vele az első bécsi kisdedóvó mielőbbi felállításáról” – meséli 1829 nyarán a grófnőnek. [67] Míg azonban Budán „sebesen, határozottan és mélyre szántóan folynak a dolgok,” Bécsben „minden megfontoltan s lassan baktat előre” – írja később. Ez utóbbi levelében említi egy Teréz által fogalmazott kérvényt, azaz emlékiratot, amelyet ő némi javítás után letisztáztatott, és már át is adta azt a császár gyóntatójának, aki „megígérte, hogy a kérvényt a legelső alkalommal őfelsége elé terjeszti.” [68] Az uralkodó azonban, amint arról Wagner apát a Brunszvik Terézhez írt levelében beszámolt, az óvodák támogatására vonatkozó kérést (a jótékonykodásra szánt pénzkeret kimerülésére hivatkozva) elutasította. [69] Wertheimer azonban tovább szervezkedik. „Úgy hallom, a magisztrátus mind Bécsben, mind Majlandban [70] megbízást kapott a kormánytól arra nézve, hogy állapítsa meg, hol volna szükség kisdedóvóra” – jelenti. [71] (Teréz emlékiratai szerint Alsó-Ausztria kormánya Wertheimer javaslatára rendelte el, hogy „Brunszvik grófnő budai intézetének mintájára kisdedóvók létesüljenek.” [72])

Bécsben a pénzgyűjtés 1830. február 12-én, a császár születésnapján vette kezdetét. 1830. május 5-én Wertheimer boldogan elújságolja, hogy intézetüket előző nap csendben megnyitották. [73] Első óvónevelőjük Matthias Kern lett, akit Wertheimer még Budán, a felsővárosi óvodában „munka közben” látott, s már akkor kiválasztott. Kern tehát most Besztercebányáról érkezett Bécsbe, ahol utóbb „sok tanítót képezett ki Laibachba, Grazba, Linzbe, Welsbe”. [74] Óvodájukról Wertheimer szerénykedve írja: „A Grófnő gyakorlott szeme bizony még kevés jót fog itt találni, és néhány hónapon belül aligha lesz az itteni intézet olyan helyzetben, hogy a Grófnőt, mint saját kitűnő munkájának halvány visszfénye, csak valamennyire is kielégítse.” [75] Ennek ellenére nagyon várja Terézt, aki (anyja halála és az említett elfoglaltságai miatt) egyelőre nem utazhat.

Wertheimer július 24-én az alábbiakról tudósítja: „Iskolánk, hála Istennek, szépen fejlődik. 130 gyermekünk van, de attól tartunk, hogy saját erőnkre kell majd szorítkoznunk, és hogy a kormánytól dicséreten kívül aligha kapunk más támogatást [...] Sűrűn járnak itt a látogatók, és senki sem hagyja el az iskolánkat meghatottság nélkül, ámde hosszú és fáradságos út vezet a szívtől a kézig!” Márpedig szerinte ennek a kisdedóvónak a „boldogulásától sok, igen sok függ!”. Soraiból kiderül, hogy már a második bécsi intézet is megnyílt. „Tegnapelőtt voltam először [...] a 14 nappal ezelőtt megnyitott iskolában; még persze nagyon kezdetleges az egész intézmény, és a helyiségnek is súlyos hibái vannak, de azért így is üdvös, és jótékony lesz a hatása, mert arrafelé nagy a szegénység és elhagyatottság”- írja Wertheimer. [76]

Joseph Wertheimer leveleinek sora 1830 júliusával megszakad, Teréz grófnő ugyanis ez idő tájt hagyta el Pest-Budát, s a következő fél év során Bécsben, illetve a közeli Pozsonyban tevékenykedjen. Megérkezésekor a császárvárosban már két kisdedóvó intézet működött: az első a Rennwegen, a második a schaumburgi plébánia területén. Ennek a ténynek a fényében helyesbítésre szorul Terézünk egyik állítása, miszerint ő már az első bécsi óvoda felállításában is személyesen közreműködött. „Tanítóval és ajándékokkal lépett be Brunszvik Teréz a Bécs Rennweg nevű magyar elővárosába, hogy ott egy mintaiskolát alapítson” – áll az egyik önéletrajz-töredékében. [77] Kern tanítót, aki Budán lett óvónevelő, a bécsiek valóban neki köszönhették, a vele való „belépése” az említett óvodába azonban jelképesen értendő. Viszont 1830. november 4-én, a Margarethen nevű plébánia területén felállított harmadik óvoda megnyitó ünnepségét a Wiener Zeitung egykorú tudósítása szerint is minden kétséget kizáróan jelen volt. [78] 1831. február 8-án Augustin Turzan kanonoknak, Bécs főtanfelügyelőjének vezetésével megalakult a város óvodáinak főegyesülete, s így módon az ottani óvodák a katolikus egyház irányítása alá kerültek. A bécsi és Bécs melletti óvodák száma az évben hatra emelkedett.

Most pedig nézzük meg, hogy milyen eredményeket ért el Brunszvik Teréz a szülővárosában, azaz Pozsonyban! Wertheimer már jó előre értesült arról, hogy Teréz grófnő „az országgyűlésre döntő lépéseket óhajt a kisdedóvók ügyében kezdeményezni”. [79] Köztudott volt ugyanis, hogy a szeptemberben kezdődő diétán lesz Ferdinánd trónörökös megkoronázása, amikor az összes világi és egyházi méltóság Pozsonyba sereglik. Teréz tehát ezt az alkalmat nézte ki arra, hogy elkezdje agitációját egy óvóképző intézet felállításáért érdekében. Különösen kedvező fogadtatásra talált Pyrker érseknél, aki az adakozásra serkentő felhívás megszövegezésén túl a terv kivitelezését pénzzel is bőkezűen támogatta. Példáját aztán számos püspök és mágnás követte. [80]

Eközben már folytak az első pozsonyi óvodaalapítás előkészületei. Ebben Rehlingen Antal, a grófnő egyik fő munkatársa is közreműködött. Amikor sikerült összeverbuválniuk egy óvodákat pártoló helyi egyesületet, Teréz visszament Bécsbe. Ott érték el őt az egyik pozsonyi szervező, bizonyos Royko úr kétségbeesett sorai: „A kedélyek, amelyek korábban az intézetünk iránti rajongásra voltak hangolva, kihűltek [...], és az emberek nemcsak hogy ülésre nem gondolnak, hanem azt mondják: a mi tönkremenőben lévő egyesületünk minden jóért és hasznosért van, ez [t.i. a kisdedóvó] azonban sohasem kivitelezhető, fogjunk tehát valami másba! Se aláírás nincs, se befizetés, és olyan, mintha az Ön távolléte, méltóságos Grófnő, a mi jó ügyünket teljesen félbeszakította volna, egyedül csak az Ön közbelépése hívhatja ismét életre, mivel valóban haldoklik.” [81] Nem tudjuk, hogy Brunszvik Teréz mikor ment vissza Pozsonyba; tény, hogy az ottani óvoda 1830. november 4-én, Ferenc császár és király feleségének, Karolina Augusztának a névnapján annak rendje s módja szerint megnyílt. Közben a grófnőnek sikerült eljuttatnia egy levelet a nemrég felkent uralkodónak. Három nap múlva Bellegarde gróf útján vette az örömhírt, miszerint Ferdinánd a magánpénztárából 200 forintot utalt ki a pozsonyi kisdedóvónak. [82]

Brunszvik Teréz hamarosan újabb sikert könyvelhetett el. „Egy félórás audiencia Pozsonyban a

császárnénál odáig hatott, hogy ő eme intézeteket a gyóntatója által belecsepegtetett előítélet dacára megkedvelte; meglátogatta a csak 5 napja megnyílt intézetet a Blumenthalban, [83] a következő napon pedig 200 forintot küldött egy másodikra, amellyel finoman kifejezésre juttatta elismerését” [84] – írja. Karolina Augustza adománya tette aztán lehetővé a következő pozsonyi óvoda megnyitását 1831 márciusában.

* * *

Közben az infant school Európa más országaiban is örvendetesen terjedt. Az újabb és újabb alapításokról Teréz elsősorban Wertheimer jóvoltából szerzett tudomást. Tőle hallott az első genfi óvoda sikereiről, és arról is, hogy a Keleti-tenger partján fekvő Stralsund kisdedóvója, amely egy éve áll fenn, immár 100 gyermeket számlál. [85] A württembergi király szintén „teljes elismeréssel adózik a kisdedóvó eszméjének,” a Nagy Svájci Közhasznú Társaság elnöke pedig egyik beszédében „a kisdedóvók vonzó erejét és a néposztályokra való áldásos hatását” taglalta. [86]

A bécsi fiatalember 1829 áprilisában azt is elújságolta a grófnőnek, hogy a londoni Wilderspintől „lekötelező hangú levelet” kapott. „Azt írja benne igen megtisztelő kedvességgel, hogy nézeteimmel majdnem teljesen egyetért. Már 9000 gyermek fordult meg a kezén. Angliában, Skóciában és Írthonban naponta gyarapodik a kisdedóvók száma” – írja Wertheimer, hozzátéve, hogy szerinte ezek az iskolák „a még mindig kissé nyersebb angol nép számára” a leginkább szükségesek. [87]

Az első itáliai alapítást először 1829. április 11-én kelt levelében említi. „Cremonában ez év február 1-je óta kormányzósági beleegyezés alapján működik egy kisdedóvó. 36 növendéke van; a tanító a Wilderspin elvei alapján jár el, a szülők és gyermekek legnagyobb öröme. A szülőknek az is nagyon tetszik, hogy a tanító kevesebbet kér, mint a nyomorúságos ‘scuola delle creature’ szegény maestro-ja”. [88] (Ez az intézmény volt az itáliai óvoda egyik előzménye.) És amit a levélíró nem említ: az első cremonai óvoda, amelybe csak fiúkat vettek fel, s azokat is fizetség ellenében, próbaképpen már 1827 óta létezett, hivatalossá tételére azonban csak 1829 elején került sor. Felállítása Ferrante Aporti [89] atya nevéhez fűződik, aki az alapítás ötletét a mi Terézünkhöz hasonlóan a németre átültetett Wilderspin-kötetből vette. A könyvet Wertheimertől kapta ajándékba, akit régebb óta ismert. Teréz grófnő 1829 novemberében arról is értesült, hogy „a cremonai kisdedóvó igen szépen virágzik”. [90] (A város első ingyenes óvodáját szintén Aporti atya nyitotta meg 1831-ben.)

Wertheimer szerint az óvoda Drezdában, sőt az egész Szász-Weimari Nagyhercegségben, valamint Potsdamban és Bázél vidékén is terjed. [91] Bajország hírei viszont nem ilyen kedvezően. „A müncheni [intézetéről] keveset mondhatok; az csak keletkezőben van, a tekintélyes embereknél azonban támogatásra talál” – írja 1829 elején Wertheimer. [92] Az év októberben is csak azt jelentheti, hogy – Bern, Lausanne, Weimar, Koppenhága mellett – immár Münchenben is „komolyan foglalkoznak a kisdedóvók felállításának kérdésével,” [93] a müncheniek ez irányú erőfeszítései azonban még évekig nem járnak sikerrel.

Joseph Wertheimer hívta fel Brunsvik Teréz figyelmét az augsburgi Allgemeine Zeitung 1829. szeptember 1-jei közleményére is, miszerint a párizsi királyi Akadémián Louise Scheppler, „a halhatatlan Oberlin” [94], egykori segítőtársa nyerte el az azévi Monthyon-díjat, és vele járó ötezer frankos jutalmat. E gesztussal, amely tulajdonképpen a három éve elhunyt jeles nevelőnek, Oberlinnek szólt, Wertheimer szerint Franciaország is kifejezte elismerését „a 3-6 éves gyermekek részére alapított menedékházakért [értsd: kisdudóvó intézetekért, a szerk.], amelyek gondolata Angliából már Párizsban is elterjedt.” [95]

A franciákkal egyébként először Brunsvik Teréznek sikerült felvennie a kapcsolatot unokaöccse, Friedrich Deym révén, aki külföldi útja során nagynénje kérésére párizsi óvodákba is ellátogatott. [96] Ottani élményeiről 1829 nyarán Wertheimernek is beszámolót ígért. [97] Deym a párizsi óvodavezetőnek megígérte, hogy a nagynénje írni fog, ami minden bizonnyal megtörtént, sőt válasz is érkezett, 1829 decemberében ugyanis Wertheimer azt kérte a grófnőtől, hogy másoltassa le részére Cochin úr [98] levelét, aki az első párizsi óvoda felállításában igen fontos szerepet játszott. [99] Benes Piroska szerint 1829-ben maga Wertheimer is járt Párizsban, ahol sokat regélt Terézről, és megmutatott a franciáknak egy „Brunsvik-prospektust,” amelynek „elolvasása igen nagy meglepedésükre szolgált”. Úti tapasztalatairól aztán a grófnőt hosszú levélben tájékoztatta. [100]

* * *

A kisgyermekiskolák európai terjedésével egyidejűleg az óvodai szakirodalom is kialakulóban volt. A legalapvetőbb szakmunkák szinte kivétel nélkül Budára is eljutottak. Ezért főként Wertheimert illeti köszönet, akinek leveleiben említés történik a genfi Diodati „Einige Betrachtungen ueber Kinder-Schulen” [Néhány észrevétel a kisgyermekiskolákról] című munkájáról, [101] „a derék lausannei plébános” Scheller „egy kisebb iratáról” [a címe magyarul: Felhívás a szegény gyermekek számára létesítendő intézet tárgyában], [102] és arról a „Course of lessons for infant schools” című könyvecskéről is, amelyben Wertheimert „néhány dalocska szövege s dallama” nagyon megkapta. [103] Szintén ő írja 1829. szeptember 13-án: „Éppen most kaptam meg egy nagyon jeles pedagógus író könyvét, mely mindkettőnk bizonyára nagyon fog érdekelni. Címe: Oktatás a kisdudóvóban, vagy a népiskolai tanítás és képzés kezdete... Szerzője a híres doktor Diesterweg [104] [...] Rögtön rendeltem belőle két példányt az én kegyes Grófnőm részére.” [105]

1830 nyarán a korábbiakban említett Diesing [106] kiadványa is elkészült. „Megvettem Diesing könyvének tíz példányát és remélem, hogy holnap a könyvkereskedő útján el is küldhetem” – értesítette Terézt Wertheimer. [107] A német nyelvű kötet címe magyarul: „A gyermekek kisgyermekiskolákban, voltaképp őr- és képzőintézetekben való korai neveléséről általánosságban, és az Osztrák Császárság legelső ilyen intézete Budán, a Magyar Királyságban, amelyet Brunsvik Teréz grófnő állított fel, általánosságban Wilderspin, Wilson, Brown alapelvei, s kiváltképp Wertheimer útmutatásai és toldalékai szerint...” [108] Az 1830 májusára datált előszóban Diesing dicséri „az ifjú, de sokoldalúan képzett” Wertheimert, aki akkor ültette át németre Wilderspin művét, amikor „Anglia eme új szellemi iparágáról a kontinensen még kevesen tudtak.” [109] Utána nagy tisztelettel szól

Brunszvik Terézről, a „szellemdús és emberbarát” magyarországi grófnőről, aki „évek óta vonzalmat érzett az ifjúság nevelésének szép hivatásához”, sőt: „Pestalozzival is levelezésben állott”. Diesing szerint a grófnő „belső indításból a házába felvett néhány leány nevelésével és oktatásával foglalkozott”, amikor Wilderspin „közhasznú könyvének” hatására elhatározta, hogy megkísérli egy ilyen intézet felállítását. 1827 őszén tehát Bécsbe utazott, hogy Wertheimerrel beszéljen. Elbeszélése szerint Diesing is akkor ismerkedett meg Teréz grófnővel, s így lett aztán „a budai kisgyermekiskolák évkönyvírója (krónikása)”. [110]

Szóbanforgó kötetének első része öt pest-budai óvodai kisnyomtatvány szövegét tartalmazza. Közülük a legkorábbi („Einige Worte über Kleinkinderschulen”) 1828 őszén készült. [111] A következő („Noch ein Wort über Kleinkinderschulen” című) brosúra szövege azért is érdekes, mivel ennek az eredetije hiányzik. [112] Diesing kiadványának értékes részei még: Dresmitzer kanonok korábban idézett beszámolója, továbbá Rehlingen Antalnak az a levélformába öntött ismertetője (riportja?), amely Közép-Európa első kisdedóvó intézetének életébe enged bepillantást. [113] A könyvet az első bécsi óvodáról szóló rövid híradás zárja.

A Diesing nevével fémjelzett és Bécsben megjelent német nyelvű kiadvány a legelső könyv méretű óvodai témájú hungarikánk, amely (minden hibája mellett is) hozzájárult ahhoz, hogy az osztrák, sőt a birodalom határain túli olvasók megismerhessék a kisdedóvás magyarországi úttörőinek első eredményeit.

Brunszvik Teréz grófnő külföldi népszerűsítése terén a legtöbbet Joseph Wertheimer tette, aki már 1827-ben fontosnak tartotta, hogy „Albion partjain” is tisztelettel emlegessék annak a hölgynek a nevét, aki a Monarchia területén elsőként „lép sorompóba” az óvodák „tisztán emberies ügye” érdekében. [114] Első óvodánk megnyitásáról pedig már 1828 nyarán, a Wilderspin-mű német fordításának második kiadásában megemlékezett. [115]

Szemponctunkból kiváltképp érdekes Wertheimernek az a cikke, amelyet 1830. március 5-én a müncheni „Das Inland” című színvonalas sajtóorgánumban látott napvilágot. [116] Ez tulajdonképpen hozzászólás volt a lap egy 1829 szeptemberében megjelent kétrészes cikkéhez, amelynek névtelen szerzője arra a kérdésre keresett választ: Mi az oka annak, hogy Németországban az óvoda olyan lassan terjed, annak ellenére, hogy az már az első londoni infant school megjelenése (1819) idején, sőt (a cikkíró szerint) már előtte sem volt ismeretlen? [117] És miért van az, hogy miközben Anglia már több mint 300 infant schoolt számlál, Németföldön, ahol szintén sok kisdedóvóra lenne szükség, csupán 10 működik? [118] Ennek okát az ismeretlen szerző végül is „a közszellemben” (public spirit) vélte felfedezni. [119]

Wertheimer a fenti eszmefuttatást Wertheimer Brunszvik Teréznek is megküldte. [120] Mi több: másolatban eljuttatta hozzá az Inland szerkesztőségéhez címzett levelét is, amelynek egyes részei utóbb közlésre kerültek. Eszerint Wertheimer a mondandóját hazánk példájával illusztrálta. Magyarországon az infant schoolnak nem voltak olyan előzményei, mint az itáliai „scuole delle

creature” vagy a holland „játékkiskola;” ennek az emberbaráti intézménynek az ideája itt két éve csak és kizárólag egy könyv (t.i. a németre fordított Wilderspin kötet) által lett ismertté. Ennek ellenére Magyarországon – írja Wertheimer 1829 végén – már a hatodik ilyen intézet van keletkezében. Mindez pedig elsősorban Brunsvik grófnő érdeme, aki az infant school ideáját „a szíve melegével” és „világos elméjével” felfogta, majd pedig a legmegfelelőbb alkalmat (t.i. a király 60. születésnapját) kiválasztva, megkezdte a pénzgyűjtést az első alapítás céljaira. A bécsi fiatalember kitér arra is, hogy bár a budai óvodák ugyan „az angolok prototípus” szerint keletkeztek, ám azt több ponton is tökéletesítették. Egy ilyen „magyar találmányt” külön ismertet. Mint mondja, az angol óvodák a posztamensre helyezett deszkalapokon a növényeket és a haszonállatokat, valamint a belőlük készülő termékeket külön-külön mutatják be, anélkül, hogy ezek összefüggéseire felhívnák a figyelmet. Budán viszont egy-egy növény vagy állat mellett a belőlük készülő termékek is ott szerepelnek. Például a juh figurája alatt láthatók gyapjufélék, gyapjú árúk (fonál, szövet stb.), bőr, hegedűhúr stb. „Ezáltal a legkisebb gyermeknek is világos fogalma lesz Isten jóságáról és az ember éleselméjűségéről”- írja. [121]

Joseph Wertheimer ekkor már egy könyvön dolgozik. „Erre az első indítást az a tartalmas küldemény adta meg, mely számomra Angliából már útban is van”- írta Teréznek még 1829 nyarán, amikor budai látogatására készült. Ugyanebben a levelében olvashatjuk: „Alig várom, hogy a Grófnőt s nagy művét láthassam, mert szükségem van arra, hogy gyakorlatilag is tanulmányozzam a kiseddóvák kérdését, ami azért is fontos rám nézve, mert utamról visszajövet rögtön hozzá akarok látni, hogy irodalmi pótlást írjak a könyvemhez.” [122] Egy másik levelében pedig ez írja: „Ó, bár tudná s akarná is a Grófnő az oly rövid ott-tartózkodásom alatt a kiseddóvák körül szerzett tapasztalatainak gazdag forrását feltárni! Mert bár állandóan pedagógiai légkörben élek, mégis a legtöbb okulást az eleven szemlélettől várom.” [123]

Az anyáknak, nevelőnők és óvodák használatára szánt „Therese” című nevelési kézikönyve, amint az a Turzan kanonokhoz címzett ajánlás dátumából kitűnik, 1831. június 16-án már készen állt, megjelenésére azonban csak a következő év első napjaiban került sor. [124] (A címdalton Wertheimer neve helyett ez áll: „A Wilderspin 'Korai nevelésé'-hez írt toldalékok szerzőjétől”.) A kötet végén ott van a fentebb említett „irodalmi pótlás,” amely az 1828 nyara óta megnyílt óvodák ismertetését adja. [125] Eszerint (1831 áprilisa óta) már Gratzban, sőt Pármában is működik kiseddóvó intézet, a prágai és a linzi pedig keletkezében van. Tegyük hozzá: Linzben Rosalie von Lopez kisasszony Brunsvik Teréz kapacitálására határozta el, hogy óvodát alapít. Teréz grófnő pedig megígérte neki, hogy a távolból, levelezés útján fogja őt irányítani. Így is történt. [126]

* * *

Brunsvik Teréz 1831 tavaszán jött vissza Pest-Budára, ahol a bécsi és pozsonyi távolléte idején olyan kedvezőtlen változások történtek, amelyek mind az óvodák helyzetére, mind pedig Teréznek az óvodaügy terén játszott vezető szerepének alakulására kihatottak. „Mikor visszatértem és szívem vérével nemzett s nagygyá növelt minta- s anyaiskolám küszöbén megálltam, ez az érzés futott át

lelkemen: »Ötven éves [127] vagy, és már meghaltál, mert ezt művelték az iskoláddal!« Hat hónapig voltam távol. Sosem képzeltem, de fel se tudtam fogni, hogy távollétemmel ennyire árthatok!” – áll az emlékirataiban. [128] Az óvodák elhanyagolása, az egyesületi vezetők széthúzása, a pénzügyi gondok, az ellenséges hangok felerősödése és a József nádor fülébe súgott vádaskodás, miszerint Teréz az intézeteiben „kis karbonárikat” (értsd: forradalmárokat) nevel... És mindez az országos kolerajárvány (és -lázas) körüli időkben!

Ezernyolcszázharmincegy... Három éve nyílt meg hazánk első kisgyermekiskolája, s Magyarország immár kilenc óvodát számlál: ötöt Pest-Budán, egyet Besztercebányán, kettőt Pozsonyban és egyet Kolozsvárott. A krisztinavárosi intézet mellett kézmű-iskola működik. 1830 nyarán pedig, mint említettük, az óvodák központi egyesülete is létrejött... 1832-ben Teréz grófnő 3 új intézetet nyit: egyet Nagyszombatban, kettőt pedig Pesten: a második terézvárosi óvodát és a belvárosi példányintézetet, ahol az óvónévelő-képzés is megkezdődik. [129] Mindezek ellenére az első hazai óvodák Brunszvik Teréz nevével fémjelzett sikertörténetét lassanként felváltja az a lejtmenet, amely majd több stáción át, de végül oda vezet, hogy 1836 elején a kiseddóvás apostola nem kap helyet annak a Kiseddóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesületnek a választmányában, amelynek ő volt az egyik szülőanyja. Ez azonban már egy másik történet...

Befejezésül egy kérdés: 1831 után miként alakult Brunszvik Teréz és Joseph Wertheimer kapcsolata? Levelezésükre tovább nem támaszkodhatunk, mivel az 1830 utáni időkből Wertheimertől már csak egy 1832. október 14-én kelt, jelentéktelen tartalmú levele ismert. [130] Kettejük barátságba hajló munkakapcsolatának „megkoronázását” 1830. november 4-én, a harmadik bécsi óvoda megnyitó ünnepsége jelentette. Az egykorú tudósító szerint ez alkalomból tartott szentmisén Brunszvik Teréz grófnő az első budai kiseddóvó intézet „ünnepélyesen meghívott” alapítójaként vett részt. Utána a hölgyek és urak az új óvodába vonultak, ahol „jelen volt az a Joseph Wertheimer úr is, aki a császári és királyi állam területén az első impulzust adta az ilyen intézetek felállításához”. [131] Ez volt az első és egyben utolsó alkalom, amikor a publikum a magyar grófnőt és a pedagógia iránt érdeklődő fiatal bécsi üzletembert együtt ünnepelte!

Brunszvik Teréz naplófeljegyzései szerint ők ketten később is össze-össze találkoznak. 1840 májusában például, amikor a grófnő négy és fél év külföldön időzés után Bécsen át hazafelé tart. S hogy milyen kitüntető szerepet játszik Wertheimer az emlékezetében, azt egy 1848 végéről ismert naplófeljegyzésével illusztrálhatjuk. Kiderül, hogy Wertheimer képe Teréz könyvszekrénye felett lóg, amelyre rácsodálkozva most rádöbben, hogy a kép tulajdonképpen élete egyik fő korszakát és fordulópontját szimbolizálja: „egy fájdalomban és tettekben gazdag” és „melankolikusán végződő időszakot”, amely egész énjét, lelkét és szellemét áthatotta... [132]

Ez volt a közép-európai óvodai mozgalom leghősibb időszaka, amelynek vezéregyéniségei még 1831-1832-ben is Brunszvik Teréz és Joseph Wertheimer voltak...

Jegyzetek

[1] Wilderspin, Samuel (1826): Ueber die frühzeitige Erziehung der Kinder und die englischen Klein-Kinder-Schulen, oder Bemerkungen über die Wichtigkeit, die kleinen Kinder der Armen im Alter von anderthalb bis sieben Jahren zu erziehen, nebst einer Darstellung der Spitalfelder Klein-Kinder-Schule und des daselbst eingeführten Erziehungssystems. Aus dem Englischen, nach der dritten, sehr vermehrten und verbesserten Auflage frei übertragen, und mit Anmerkungen und Zusätzen versehen, von Joseph Wertheimer. Wien, XVI, 310 p. 1 t.

[2] Wertheimer, Joseph (1800-1887): író, filantróp, az európai óvodai mozgalom kezdeti időszakának fontos személyisége. Bécs egyik vezető izraelita családjának sarjaként a kereskedői pályára került. Előtte pedagógiai tanulmányokat is végzett. Külföldi utazásai során ismerte meg a londoni infant school-t, amelynek elterjesztésében a Wilderspin-könyv németre fordítása révén meghatározó szerepet játszott. Az első bécsi óvodaalapításokon kívül 1843-ban egy izraelita kisdédóvó intézet felállításában is személyesen közreműködött. Óvodai témájú publikációi közül kiemelkedik a „Therese” című gyakorlati kézikönyve (1832). Szépirodalmi munkássága szintén ismert: drámát írt, angol színműveket fordított németre; ezeket a Burgtheater évekig játszotta. Számos filantróp kezdeményezése közül megemlítendő az elhagyott és árva gyermekek támogatására felállított (Schutzverein), amelynek igazgatását is magára vállalta. Szalonjuk a bécsi és külföldi értelmiség ismert találkozóhelye volt. Wertheimert 1864-ben a bécsi zsidó hitközség elnökévé választották. Munkásságát a kormányzat is elismerte: a császártól megkapta a „Kunst und Wissenschaft” aranyérmét, a Ferenc József-rendet, 1868-ban pedig a Vaskorona-rendet és ezzel együtt a lovagi címet. „Joseph Ritter von Wertheimer” 1870-ben Bécs díszpolgára lett.

[3] Erről ld. Hornyák Mária (2003): Első óvodánk története (Buda-Krisztinaváros) 1828-1867. Martonvásár, 80 p. (Őrláng füzetek 8.sz.)

[4] Wilderspin, Samuel (1828): Ueber die frühzeitige Erziehung der Kinder und die englischen Klein-Kinder-Schulen, oder Bemerkungen über die Wichtigkeit, die kleinen Kinder der Armen im Alter von anderthalb bis sieben Jahren zu erziehen, nebst einer Darstellung der Spitalfelder Klein-Kinder-Schule und des daselbst eingeführten Erziehungssystems. Aus dem Englischen, nach der dritten, sehr vermehrten und verbesserten Auflage frei übertragen, und mit Anmerkungen und Zusätzen versehen, von Joseph Wertheimer. Zweite, sehr verbesserte und vermehrte Auflage. Wien, XXIV, 410 p. 2 t. (A továbbiakban: Wilderspin i.m. 1828)

[5] Wertheimer József válaszlevelei gróf Brunszvik Terézhez Ford. Petrich Béla. Közli: Czeke Marianne = Kisdédnevelés (1928) 36-41., 72-74., 118-121., 158-161., 262-263. p., 306-307., 340-343., 361-371., 394-398. p. [A továbbiakban: Wertheimer levele, dátum, I.m. oldalszám] Czeke 32 Wertheimer-levelet említ [ld.: Brunszvik Teréz és Wertheimer József levelezése = Kisdédnevelés 53(1928) 33-36. p.], ám ezek közül csak 27-et ad közre. Teréz grófnő hagyatékában azonban jóval több Wertheimer-levél lehetett. Erre utal az a 3 kiadatlan levél is, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őriz. Az 1930-as években Benes Piroska még a teljes levélanyagból dolgozhatott, ezért az ő „Gräfin Therese Brunszvik und die Kleinkindererziehung ihrer Zeit” (Szeged, 1932) [a továbbiakban: Benes i.m. 1932.] c. könyve további Wertheimer-levelek részleteit rejti.

[6] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 0910/55/1-9.: Brunszvik Teréz kiadatlan naplói (a

továbbiakban: KN) M 18/21. p. (1827-1828)

[7] Wertheimer levele, 1827. okt.17. I.m. 39-41. p.

[8] Wertheimer kiadatlan levele, 1828. nov.20. Ld. Benes i.m. 87. p.

[9] Reed 1828. nov.12-én kelt és Brunszvik Terézhez címzett levelét (a nevének említése nélkül) megtaláltuk Széchenyi István: Világ (Pest, 1831) c. kötetének „Töredékek egy angol leveleibül” c. fejezetében. Ld. 503-510. p.

[10] A' Négy első Kisgyermeki Őr-, s Gondviselés Intézetekről... [Összeáll.: Brunszvik Teréz, Nagy Károly, Szentkirályi Móric] Pest, 1832. [A továbbiakban: A' Négy első...] 12. p.

[11] Brunszvik Teréz 1828. jún.7-én kelt levele Joseph Heinrichnek. Ld. Hornyák M. i.m. 2003. 25-26. p.

[12] Rudnay Sándor (1760-1831): bíbornok, hercegprímás, esztergomi érsek. Ő tette le az ottani székesegyház, prímási palota és papnevelő intézet alapjait.

[13] Rudnay Sándor levele Brunszvik Terézhez, 1828. okt.25. (Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának levelestára [a továbbiakban: OSZK-K])

[14] Wertheimer levele, 1829. márc.23. I.m. 342-343. p.

[15] KN M 24/7. p. (1828 jan.?)

[16] Ld. Brunszvik Teréz szerepe az első magyarországi óvodák létrehozásában. (Dokumentumok) Összeáll.: Vág Ottó 1962. = Brunszvik Teréz pedagógiai munkássága. Bp. 1962. [A továbbiakban: Vág i.m. 1962.] 49. p.

[17] Közli: Ueber die frühzeitige Bildung der Kinder in den Klein-Kinderschulen...Hrsg.: M.A. Diesing. Wien, 1830. [A továbbiakban: Diesing i.m. 1830] 27-30. p. (Ford.: Névény Kriszta)

[18] Közli: Vág i.m. 1962. 50. p.

[19] U.o.

[20] U.o.

[21] Erről bővebben ld. Vág Ottó (1991): Az óvodaügy törvényes szabályozása Magyarországon. Miskolc,. 5. p.

[22] Wertheimer kiadatlan levele, 1828. dec.23. Ld. Benes i.m. 1932. 56. p.

[23] Brunszvik Teréz: Félszázad életemből. Emlékiratai. (Ford.: Petrich Béla) = Czeke – H. Révész Margit (1926): Gróf Brunsvik Teréz élet- és jellemrajza. Emlékiratai. Bp., [A továbbiakban: EML] 96-97. p.

[24] Diesing, M[oriz] A.: (?) Lexikonokban nem szerepel. Az általa szerkesztett könyv címlapján az áll: „k.k. galiz. Domänen-Assessor”, vagyis cs.k. galíciai koronaadalmi ülnök. Szakírói tevékenységet is folytatott. A csillagjósásról szóló munkája - Wertheimer szerint - „lesújtó bírálatot kapott”. (Ld. Wertheimer levele, 1829. aug.12. I.m. 365-367. p.). A Görögország történetéről szóló művét („Der unsprüngliche Geschichte Griechenlands) és a firenzei szalmakalapgyártást ismertető broszúráját („Der florentiner Strohhut, oder Anweisung, derlei Hüthe aller Arten zu verfertigen. Brünn, 1824) a leveleiben ő maga említi. Nyolc levelét ismerjük az 1828. okt. 17. és 1829 febr. 11. közti időszakból; ezek a Franciaországban élő de Gerando-Teleki Judit (Teréz húgának, Karolinának az ükunokája) jóvoltából került a martonvásári Beethoven Emlékmúzeum állományába.

- [25] Róla ld. később, a besztecebányai óvodaalapítás kapcsán!
- [26] Diesing 1.sz. levele, 1828. okt.17. [Martonvásár, Beethoven Emlékmúzeum]
- [27] KN J 13/84-87. p.
- [28] Diesing 3.sz. levele, 1828. nov.19. [Martonvásár, Beethoven Emlékmúzeum]
- [29] Wertheimer levele, 1829. márc.11., I.m. 340-342. p.
- [30] Wertheimer levele, 1829. aug.12. I.m. 365-367. p.
- [31] Mednyánszky Alajos báró (1784-1844): kulturpolitikus, helytartósági titkár, majd tanácsos, író, az MTA tagja.
- [32] Mednyánszky Alajos levele Brunszvik Terézhez, 1829. febr. 25. [OSZK-K]
- [33] Brunszvik Józsefné Majthényi Anna Mária grófnő (1763-1851): Teréz nagybátyjának az özvegye, a Budai Jótékony Nőegylet elnöke, bőkezű adakozó, a kisdedovás és számos más nemes ügy támogatója. A lipótvárosi óvodára különösen bőkezűen adakozott.
- [34] Rehlingen Antal (1807-1834): a magyar óvodatörténet hőskorának fontos szereplője. Mint orvostanhallgató házi tanári állást vállalt a Brunszvik Teréz által nevelésbe felvett kislányok mellett. Részt vett az első pesti-budai és pozsonyi óvodák megszervezésében, majd korai haláláig a nagyszombati intézetet vezette. Több óvodai témájú cikke után jelent meg a Die Bewahrschule (Pest, 1832) c. könyve. Róla ld. Bilibok Péterné - Sebestyén Istvánné - Zibolen Endre: 1984. Első óvodáink életéből 1829-1833. Bp. 97-108. p.
- [35] Ezek voltak: Derecskey Lujza (Teréz nevelt lánya), továbbá báró Lányi Imre két leánya, akik nála voltak nevelésben. Itt jegyezzük meg: 1828 őszéig Teleki Blanka (Teréz unokahúga) is Budán tartózkodott, s az első óvodaalapításban ő is közreműködött.
- [36] Brunszvik Teréz levélfogalmazványa, 1829. febr.? KN J 13/55-58. p.
- [37] Brunszvik Teréz levélfogalmazványa, 1829. márc.? KN J 13/91. p.
- [38] Széchenyi István 1829. jún.16-án kelt feljegyzése. Ld. Naplók. 3.köt. (Szerk.: Viszota Gyula) Bp. 1932. 319. p.
- [39] Thurn-Bánffy grófnő kiadatlan levele, 1829 júniusa (OSZK-K)
- [40] Rudnay Sándor levele, 1829. aug.24. Közli: Vág i.m. (1962) 59-60. p.
- [41] Rudnay Sándor kiadatlan levele, 1830. máj.8. (OSZK-K)
- [42] Rehlingen Antal (1829): „Kisdedek' ór-oskolai Intézete” = Hasznos Mulatságok II. félév 14.sz. [aug.15.] 106-108. p. (Közli: Vág O. i.m. (1962) 58-59. p.)
- [43] Erről részletesen ld. Hornyák Mária (2004): Brunszvik Teréz óvodái és a sajtó = Magyar Könyvszemle 4.sz. 353-373. p.
- [44] Wertheimer levele, 1829. aug.12. I.m. 365-367. p.
- [45] Zmeskall [Zmeskál] Miklós, Domenoveci (1759-1833): a bécsi magyar kancellária titkára. Kiváló műkedvelő csellista és zeneszerző, Beethoven egyik leghűségesebb barátja.
- [46] Wertheimer levele, 1829. szept.13. I.m. 367-368. p.
- [47] Ma: Banska Bystrica (Szlovákia)
- [48] Brunszvik Teréz 3. sz. önéletrajz-töredéke, MTA Kézirattára M.Irod.lev. 4.r. 4.sz./ 238-240. [A továbbiakban ÖT 3.]

- [49] A levelet és a besztercebányai magisztrátus jegyzőkönyvének vonatkozó részleteit közli: Vág Ottó i.m. (1962) 51-53. p.
- [50] U.o. 52. p.
- [51] U.o. 53. p.
- [52] E leveleket – egy kivétellel – az OSZK-K levelestára őrzi. Belánszky József 1829. nov. 9-én kelt levele először 1829-ben, „A’ Kisdedek gondviselő Intézetéről” című írás keretében jelent meg. (Ld. Hasznos Multságok 1829/II. 45.sz. [dec.2.] 353-355. p.)
- [53] Kern, Matthias (szül. 1800-1802k.): Hazánkba érkezése [1829. jan.?] előtt a würzburgi egyetemen filozófiát tanult. Először Budán tevékenykedett, 1829 novemberétől pedig Besztercebánya óvodáját vezette. Onnan került Bécsbe, ahol élete végéig az 1830. május 4-én megnyílt kisdedóvó intézetet vezette. A neveléstörténeti irodalomban jó száz évig tévesen viselte az első magyarországi óvónevelő kitüntető címet, ő ugyanis csak Besztercebányán és Bécsben volt a legelső. (Erről ld. Zibolen Endre: 1983. Igazságot Weldy Józsefnek! = Köznevelés 33.sz. 13-14. p.; Bilibok Péterné – Sebestyán Istváné -Zibolen Endre: 1984. Első óvodáink életéből. Bp. 19-28. p.)
- [54] Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1830. jan.24. 7. sz. 81- 82. p.
- [55] Pyrker János László (1772-1847): püspök, majd 1827-től egri érsek, az ottani tanítóképző és rajziskola megalapítója. Irodalmi tevékenysége szintén ismert.
- [56] Pyrker László levele, 1829. ápr.14. OSZK-K
- [57] Nádasdy Ferenc (1783-1851): 1823-tól váci megyés püspök, 1845-től: kalocsai érsek.
- [58] Nádasdy Ferenc levele, 1829. nov.19. OSZK-K. A tervezett váci óvodaalapítást Brunszvik Teréz kortársai kész ténynek vették. Wirth pedig mint működő intézményről ír róla, holott Vác első kisdedóvó intézetének megnyitására csak 184?-ben került sor.
- [59] „Egy váczi útra ’s ott múlatásra, a biztos urak” 10 forint 12 krajcárt kaptak. Ld. A Négy első... 16. p.
- [60] Vác bírójának és tanácsának levele Nádasdy Ferenc püspökhöz, 1829. dec.10. Ld. Brunszvik Teréz óvodaügyi iratai: OSZK-K. Quart. Germ. 1390/4.cs.
- [61] Wirth, Johann Georg (1840): Mitteilungen über Kleinkinderbewahranstalten... Augsburg, 290. p.
- [62] Jósika Jánosné levele Brunszvik Terézhez, 1830. máj. OSZK-K (4 levele közül az utolsó 1832. apr.17-én kelt.)
- [63] ÖT 3.
- [64] EML 104. p.
- [65] [Brunszvik M. Therézia:] (1836) :Számadás a kisdedóvó intézetekről 1830-dik esztendei 1-ső júliustól fogva 1833-dik végéig. Buda, 8. p.
- [66] Edward Reed 1830. márc. 19-diki levelének fordítását szintén Széchenyi közli a Világ (Pest, 1831) c. kötet „Töredékek egy angol leveleibül” c. fejezetében. (Ld.: 510-516. p.) Itt jegyezzük meg, hogy Rapos József könyve (Brunswick Teréz [...] élete és műve. Pest, 1868. 65. p.) nyomán a fenti levél téves („1830 augusztusa”) dátummal szerepel az eddigi óvodai irodalomban.
- [67] Wertheimer levele, 1829. júl. 30. I.m. 364-365. p.

- [68] Wertheimer levele, 1829. okt.10. I.m. 370-371. p.
- [69] Michael Wagner apát kiadatlan levele, 1829. nov.12. OSZK-K
- [70] Milánó: az idő szerint Ausztria fennhatósága alatt állt. (A város első óvodája 1832-ben nyílt meg.)
- [71] Wertheimer levele, 1829. nov. 3. I.m. 395-396. p.
- [72] EML 97. p.
- [73] Wertheimer levele, 1830. máj. 5. I.m. 397. p.
- [74] ÖT 3.
- [75] Wertheimer levele, 1830. máj. 5. I.m. 397. p.
- [76] Wertheimer levele, 1830. júl. 24. I.m. 398. p. (A vezető bécsi lap szerint a város második óvodája 1830. július 1-jén nyílt meg. Ld. Nachricht von der zweyten Kleinkinderschule in Wien = Wiener Zeitung 1830. okt. 8. 234. sz. 1135. p.
- [77] ÖT 3.
- [78] Wiener Zeitung 1830. nov. 29. 273. sz. 1351. p.
- [79] Wertheimer levele, 1830. júl. 24. 398. p.
- [80] Ld. Brunsvik Teréz (1836): Számadás a' kisdedóvó intézetekről 1830-dik esztendei 1-ső júliustól fogva 1833-dig végéig. Buda, 1836. [A továbbiakban: Számadás...] 12-14. p.
- [81] Royko ? kiadatlan levele, 1830. okt. 28., OSZK-K
- [82] Bellegarde gróf kiadatlan levele, 1830. nov.10., OSZK-K
- [83] Blumenthal (magyarul: Virágvölgy): az egyik pozsonyi városrész elnevezése.
- [84] ÖT 3.
- [85] Wertheimer levele, 1828. júl. 28. I.m. 159-161. p.
- [86] Wertheimer levele, 1828. okt.11. I.m. 306-307. p.
- [87] Wertheimer levele, 1829. ápr.19. I.m. 361-364. p.
- [88] Wertheimer levele, 1829. ápr. 19. I.m. 361-364. p.
- [89] Aporti, Ferrante (1791-1858): katolikus paptanár, a cremonai szeminárium professzora, „az itáliai óvodák apostola”. Főbb pedagógiai művei: Manuale di educazione e ammaestramento per le scuole infantili (1833), Guida per i fondatori e direttori delle scuole infantili (1836), Cenni sull'indole propria delle scuole infantili (1837), Elementi di pedagogia (1847)
- [90] Wertheimer levele, 1829. nov. 3. I.m. 395-396. p.
- [91] Wertheimer kiadatlan levele, 1829. nov. 24., OSZK-K
- [92] Wertheimer 1829. jan.11-én kelt kiadatlan leveléből idézi: Benes i.m. 1o1. p.
- [93] Wertheimer levele, 1829. okt. 22. I.m. 395. p.
- [94] Oberlin, Jean Frédéric (1740-1826): német származású protestáns lelkész, az elzászi Ban de la Roche iskolaügyének megreformálója és az iskoláskor előtti nevelés ottani intézetének („kötőiskola”) megalapítója (1769).
- [95] Wertheimer levele, 1829. szept. 13. I.m. 367-368. p.
- [96] Friedrich Deym egy 1829-ből való párizsi levelének egy része („Kleinkinderschule in Paris” címmel) Teréz jóvoltából később megjelent. (Ld. Pesther Tageblatt 1842. aug. 23. 199. sz. 848. p.)

- [97] Wertheimer levele, 1829.júl. 30. I.m. 364-365. p.
- [98] Cochin, Jean Marie Denis (?): az 1826-ban megnyílt első párizsi óvoda egyik alapítója és az 1833-ban megjelent óvodai kézikönyv („Manuel des fondateurs et des directeurs des salles d’asyle”) szerzője
- [99] Wertheimer kiadatlan levele, 1829. dec.16. OSZK-K
- [100] Benes i.m. 144. p. A levél, amelynek dátumából (1829) a hónap és nap megjelölése hiányzik, nincs a Kisdednevelésben 1928-ban megjelentek között...
- [101] Eredeti címe: Quelques réflexions sur les écoles d’enfants. Genf, 1828. (A német fordítás Lipcsében jelent meg.)
- [102] Wertheimer levele 1828. okt. 11. (Czeke 306-307. p.) (Eredeti címe: „Appel en faveur d’un établissement de bienfaisance pour l’enfance malheureuse”)
- [103] Wertheimer levele, 1829. márc.11. (Kisdednevelés 1928. 340-342. p.)
- [104] Disterweg, Friedrich Adolph Wilhelm (1790-1866): német pedagógus és pedagógiai író, a moersi, majd 1832-től a berlini tanítóképző igazgatója. Főműve: Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer [Útmutató a német tanítók képzéséhez], amely 1835-től számos kiadásban közreadtak.
- [105] Wertheimer levele, 1829. szept.13. 367-368. p. (Erről ld. még a szept.21. és okt. 10. levelét is! Uo. 369-371. p.)
- [106] Ld. a 24. sz. jegyzetet!
- [107] Wertheimer levele, 1830. júl. 24. I.m. 398. p.
- [108] A kötet címe németül: Ueber die frühzeitige Bildung der Kinder in den Klein-Kinderschulen, eigentlich Bewahrungs- und Bildungs-Anstalten im Allgemeinen, und die erste dieser Anstalten im Kaiserthum Oesterreich zu Ofen im Königreiche Ungarn eingerichtet von der Frau Grfin Therese von Brunswik... Mit einem Anhang herausgegeben von M.A. Diesing. (Wien, 1830.)
- [109] Diesing i.m. (1830) VIII-IX. p.
- [110] Diesing i.m. (1830) IX-X. p.
- [111] Ebből egy példányt Brunszvik Teréz óvodai archívuma őriz. Ld. OSZK-K Quart. Germ. 1390/6.cs. 25-36. lap
- [112] Ld. A’ Négy első16. p. Eszerint 1829-ben ebből a füzetből (csakúgy, mint az ‘Einige Worte...’ címűből is) 1500 darabot nyomtattak.
- [113] Diesing i.m. (1830) 30-44. p.
- [114] Wertheimer levele, 1827. máj. 23. I.m. 36-38. p.
- [115] Wilderspin i.m. 1828. 408. p.
- [116] [Wertheimer, Joseph]: Ueber Kleinkinderschulen (Infantschools) == Das Inland. 1830. márc. 5. (Nro. 64.) 253-254. p.
- [117] Utalás Pauline von Lippe hercegnő 1802-ben Detmoldban felállított gyermekintézményére.
- [118] Ez volt a londoni első infant school-lal egyidős Wadzek-féle intézet.
- [119] Ueber Kleinkinderschulen (Infantschools) in Deutschland 1-2. = Das Inland. 1829. szept.17. (260.sz) 1043-1044., szept. 18 (261.sz.) 1047-1048. p.

- [120] Wertheimer kiadatlan levele, 1829. nov. 24. OSZK-K
- [121] Wertheimer kiadatlan levele a müncheni Inland c. lap szerkesztőségéhez, [csonka, a dátuma is hiányzik], Brunszvik Teréz óvodai archívuma, OSZK-K Quart . Germ 1390/8.cs. 30-31. p.
- [122] Wertheimer levele 1829. júl. 20. I.m. 364-365. p.
- [123] Wertheimer levele, 1829. aug.12. I.m. 365-367. p.
- [124] Wertheimer könyvének teljes címe: Therese, ein praktisches Handbuch für die Erziehung des ersten Kindesalters... (Wien, 1832)
- [125] „Zur Geschichte der Kinderbewahr- und Vorbereitanstalten“ (214-246. p.)
- [126] Ezt bizonyítja Rosalie de Lopez 8 levele Brunszvik Terézhez, amelyek közül az első 1831. márc. 13-án, az utolsó 1832. ápr. 23-án, két héttel a linzi óvoda megnyitója előtt kelt. Ezeket az OSZK-K levelestára őrzi.
- [127] Pontosabban: 56 éves
- [128] EML 93. p.
- [129] Az 1830-1832. évi alapításokra utalásokat ld.: Számadás... 4., 8-11. p., és Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1832. aug. 5. 63. sz. 1048. p.
- [130] Wertheimer kiadatlan levele, 1832. ? OSZK-K
- [131] Wiener Zeitung 1830. nov. 29. 273. sz. 1351. p.
- [132] Brunszvik Teréz (1999): „Magyarország, Veled az Isten!” Naplófeljegyzései 1848-1849. (S.a.r., bevez., jegyz. Hornyák Mária.) Bp. 1999. 150-151. p. (1848. dec. 4.)

Tanulmányok

A pályaválasztási tanácsadók tevékenységének és történetének áttekintése

Sipeki Irén

Az elmúlt időszakban saját élményként is megtapasztalhattuk, hogy a technológiai váltások mindig fellendítették a változásokat. Magyarországon az 1990-2000 közötti történések jól tükrözik ezt a folyamatot. Jelentősen megnőtt az igény az átképzésekre, a továbbképzésekre, a legalább középfokú végzettség megszerzésére. Bizonyos szakmák és képzési formák elavultak, mások pedig gyakran előzmények nélkül megjelentek (pl.: bróker).

Hazánkban a hagyományos pályaválasztási tanácsadás szerkezete is jelentősen átalakult. A pedagógiai szolgáltató intézeteken belül dolgozó pályaválasztási intézetek száma többnyire lecsökkent, több helyen meg is szűntek, pedig már a két világháború közötti időszakban fontos szerepet tölthettek be. Magyarországon a pályaválasztási tanácsadást egyetemi végzettséggel rendelkező pszichológusok végezték. Feladatkörüket részben a helyi munkaügyi központok és néhány helyen az iskolákban dolgozó pályaeorientációs tanárok és munkavállalási tanácsadók vállalták át. Sajnos, azonban nem mondhatjuk el, hogy a pályaválasztás előtt álló gyerekek mindegyike hozzájuthat a szakszerű segítséghez.

Az Európai Szociális Charta már 1974-ben, az Európai Közösség oktatási minisztereinek évenkénti szokásos decemberi tanácskozásán – a fiatalok munkába állásra való felkészítésének, valamint az oktatás és a munka közötti átmenet megkönnyítésének szándékával – elfogadott újabb döntések értelmében a tagországok mindegyikének ki kell fejlesztenie a maga továbbtanulási és pályaválasztási tanácsadói rendszerét, minden esetben az érintett szülők, pedagógusok és szakértők részvételével. A miniszterek különösen fontosnak ítélték meg ezeknek az intézményeknek a szerepét az úgynevezett kritikus pontokon, mint amilyen például a kötelező alapiskolai képzés és a továbbtanulás közötti átlépés vagy az oktatási rendszer elhagyása és a munkába állás ideje. Ilyenkor ugyanis mással nem helyettesíthető az oktatási, a szakképzési, a pályaválasztási és az állásközvetítő szakemberek felelős együttműködése a tanulók eredményes megsegítése érdekében.

Hazánkban – 30 évvel később –, az Európai Unióba belépés után ez a folyamatszemléletet tükröző álláspont még nem valósult meg, pedig a magyar pályaválasztás-kutatás, és -tanácsadás hagyományosan nagy szerepet töltött és tölt be a hazai és a nemzetközi pszichológiai gyakorlatban.

A munka pszichológiai jelentősége

A munka mai fogalma a modern iparral, az iparosodással alakult ki. Az archaikus társadalmakban a

munkavégzés a létfenntartástól nem különült, és nem különül el ma sem.

Az ókorban a „szabad emberek” létfenntartó, szükségletkielégítő munkát nem végeztek, „nem voltak szolgái szükségleteiknek”. Ezt a tevékenységet meghagyták családjuk nőtagjainak, valamint a rabszolgáknak. Azonban már ebben az időben megjelent egy új réteg, az iparosok, akik tevékenységét (operare) már a szóhasználatban is elkülönítették a földművesek, szolgák munkájától (laborare).

Az ipari munkaszervezet megjelenésével a „különféle konkrét szükségleteket kielégítő munkát végző magatartás helyébe a szükségleteket a kereset révén kielégítő munkavállalói magatartás lép”. (Munkaszociológia, Bp., ELTE, 1994. Kézirat)

Társadalmunkban a pályaválasztás és az ezt követő hivatásgyakorlás segíthet a serdülőnek abban, hogy énképe tisztázódjon, és megerősítést nyerjen. A legtöbb ember, fiatalok és öregek számára egyaránt a foglalkozással való azonosulás valóban az általában vett identitás érzésének fontos része. Következésképpen nem meglepő, ha valakinek olyan foglalkozása van, amelyet a társadalom megbecsül – és ha azt jól csinálja –, ez megnöveli az önbecsülését és hozzájárul az egyre biztosabb és szilárdabb identitásérzés kialakulásához; és megfordítva, ha a társadalom azt a félreérthetetlen, bár nem egyértelműen kimondott üzenetet közvetíti valakinek, hogy lényegében nincs rá szükség, és, hogy nem tud értelmes munkát találni, s önmagában való kételkedésnek és az önbecsülés elvesztésének adnak tápot, amelyek növelhetik a személyiségzavar kialakulásának valószínűségét, vagy akár – mint a bűnözés vagy a lemorzsolódás bizonyos eseteiben – negatív identitáshoz is vezethetnek.

A legtöbb dolgozó ember számára az is nagyon fontos szempont, hogy a munka azt az érzést keltse bennük, hogy egy nagyobb közösséghez, a társadalomhoz tartoznak, hogy van feladatuk, céljuk az életben, amelyet máshol nem tudnak ilyen egyértelmű formában megtalálni. Egy olyan vizsgálat során, amelyben az embereknek azt a kérdést tették fel, hogy: „Ha véletlenségből annyi pénzt örökölne, amennyi elég ahhoz, hogy kényelmesen élhessen, anélkül, hogy dolgozna, mit gondol, vállalna-e munkát vagy sem?” – a nagy többség (82 százalék) azt válaszolta, hogy minden bizonnyal folytatná a munkát. (Conger – Petersen, 1994)

A jelenleg körülöttünk zajló ipari–technikai–kulturális változások egyik hatása, hogy kielezett versenyhelyzetet teremt a munkaerőpiacon. Az 1980-as évektől Conger és Petersen szerint az USA-ban jelentős átalakulások történtek a munkaerőpiacon, aholis az alábbi jelentősen megváltozott feltételek mellett kell döntést hozni a pályaválasztás előtt állóknak.

- Erőszakos verseny
- Sikerre való törekvés
- Egyéni elismerés vágya
- Több mint 47.000 foglalkozás
- Gyorsan változó követelmények

- Egyre nagyobb igény a magasabb végzettségre
- Jelenleg kb. 5%-ban van szükség segédmunkásra

Bár hazánkban nem figyelhető meg ilyen arányú változás, de nálunk is megjelenik a szakmacsoportos oktatás, a pályaaorientáció az iskolában és az élethosszig tartó tanulásra való felkészítés, egyre inkább kitolódik a munkába állás ideje, általánossá válik a munka melletti tanulás és állandósulnak az állásvesztéssel, elhelyezkedési nehézségekkel való szembesülés okozta félelmek, kitolódik a családalapítás időszaka is.

Elfogadott álláspont tehát, hogy a munka segítségével szociálisan elfogadott módon realizálhatjuk vágyainkat, kielégíthetjük motivációinkat, lehetőséget ad az önmegvalósításra. A munka lehetőséget adhat a mai fiatalok számára, hogy jó fizetést kaphassanak, valamint szakmai karriert futhassanak be, mely az egyik legjelentősebb magyar közvéleménykutató intézet 1997-es felmérése szerint szignifikáns növekedést mutat. Ehhez azonban nem társul az a meggyőződés, hogy kemény munkával lehet sikereket elérni. A 18 éven felüliek négyötöde (80%) úgy véli, hogy a kemény munka nem feltétlenül vezet jobb élethez, s a megkérdezettek 30 százaléka értett egyet teljes mértékben ezzel az állítással.

A pályaválasztási tanácsadás fogalma

Az emberek egyre fokozottabban igénylik a szakmai segítséget életük aktuális problémái megoldásához, hiszen tanult mintáink gyakran nem nyújtanak elegendő segítséget a megváltozott körülmények között. Ez fokozottan igaz a pályaválasztás, a pályaaorientáció és a karriertervezés témakörében.

Szilágyi Klára meghatározása alapján „a tanácsadás olyan pszichológiai ismereteken alapuló eljárás, amely a tanácskérőt tovább kívánja segíteni saját életútjának elérésében”. Kiegészíthető még azzal, hogy ez egy „olyan kapcsolat, amelyben az egyik személy arra törekszik, hogy segítse a másikat eldöntendő problémáinak megértésében és megoldásában és elsősorban normális, egészséges személyek támogatására szolgál, és csak minimális mértékben jelenik meg a személyiség megváltoztatására való törekvés ebben a folyamatban”.

Houben megközelítése a krízishelyzet megoldását helyezi előtérbe, de szintén a döntéselőkészítést elősegítő megoldási módokon keresztül az én erősítését tűzi ki célul. Lüders szerint a tanácsadás egy olyan tanulási folyamat, aholis a kliens ezáltal önálló célok elérésére válik képessé.

Junker megközelítésében a tanácsadó célja, hogy a neurotikus interakciót empátiás megértésével és viszontindulat-áttétellel való helyes bánásmóddal képes legyen egy kevésbé neurotikus interakció kialakítására. (Pfeffer, 1992)

Látható, hogy a tanácsadás célja nem diagnóziskeresés, nem egy klinikai exploráció, és nem irányul a tanácsot kérő személyiségének megváltoztatására, így határozottan elkülöníthető a pszichoterápiás

megközelítési módoktól. A hangsúly az egészséges személyiség gondolatainak, érzéseinek és viselkedésének értékelésén van, és egy problémaorientált, rövid távú folyamat, mely a jelenre orientált. A tanácsadás nagy hangsúlyt helyez a tudatos elsajátításra pl. a problémamegoldás területén.

A pályaválasztási tanácsadás a tanácsadás egy speciális válfaja, aholis a megoldandó probléma mindig a munka-pályaválasztás kapcsolatában jelenik meg. Pályaválasztási tanácsadás: „A munka- és pályatanácsadás célra orientált, problémamegoldó tevékenység, amely személyes kontaktuson keresztül valósul meg a tanácskérő és tanácsadó között. A folyamat célja, hogy egy meghatározott kérdéskör tisztázódjék a tanácsadó segítségével úgy, hogy interperszonális kapcsolatban információáramlás történik. Az információátadás olyan minőségben, olyan interakciókon keresztül valósul meg, ahogyan ezt a tanácskérő igénye meghatározza.” (Szilágyi Klára, 2000)

Maga a pályaválasztási tanácsadás elnevezés kissé csalóka, nem korlátozódik az életút egy rövid pillanatára, az iskolaválasztásra vagy az első munkahely megtalálására, hanem végigkíséri az egész életút munkaaspektusát, így a következőkben a munka- és pályatanácsadás kifejezést használjuk.

A munka- és pályatanácsadás során tehát megtörténik az egyén képességeinek, adottságainak és érdeklődésének feltárásán át ezek összeegyeztetése a tanácsot kérő vágyaival, elképzeléseivel és a mindenkor adott külső gazdasági jellemzőkkel.

A gazdasági és politikai változások megteremtették az igényt a humán szolgáltatásokra, és ezzel egyidőben megindult ezeknek a szakembereknek a képzése is. 1987-ben a szociális munkás, 1989-ben a szociálpedagógus és 1992-ben a munkavállalási tanácsadó szakon, ahol ez utóbbin a már meglévő munkaügyi központok számára kezdték el a szakemberek oktatását.

A pályaválasztási tanácsadás kezdetei Magyarországon

Már az első világháború időszakában is aktuális kérdés volt a pályaválasztás, hiszen egyrésztől lehetőséget kívánt nyújtani a tehetséges gyermekeknek, másrésztől megjelentek a munkaerőpiacon a katonaviselt férfiak, akik segítséget igényeltek újbóli munkába állásukhoz. Azonban a pályaválasztás első kezdeményezései korábbra, az 1800-as évek végére tehetők. Elsősorban pedagógusok kezdtek foglalkozni ezzel a témával. Ebből az időszakból kiemelkedő jelentőségű Zanathy Bódog 1891-ben megjelent munkája, Az életpályaválasztás kérdése kiváló tekintettel az iparágakra, mely a kőszegi Bencés Gimnázium évkönyvében jelent meg. Megjelenése egybeesik a hasonló külföldi kezdeményezésekkel.

Ranschburg Pál 1899-ben szervezte meg az első kísérleti pszichológiai laboratóriumot a Laufenauer Elmeklinikán. Az intézmény 1904-ben a budapesti Mosonyi utcai Gyógypedagógiai utcába költözött, aholis egy gyógypedagógiai iskola működött. 1906-tól Gyógypedagógiai Magyar Királyi Laboratórium néven működött. Nagy László 1909-ben alakította meg első laboratóriumát Budapesten, mindig teret adva a pályaválasztási kutatásoknak. A pályaválasztás elméletének kialakulásához járult hozzá

Révész Gábor. Főleg a módszertani ismeretek bővítésével, valamint a tehetséges proletárgyerekek képességvizsgálatával foglalkozott. Az első világháború után 1915-ben Makra Imre szerkesztésében megjelenik az a kézikönyv, mely teljes egészében feldolgozza az Osztrák-Magyar Monarchia összes pályaválasztási és továbbtanulási lehetőségét.

1917-ben a II. Gyermeklélektani Kongresszus már kiemelt jelentőséggel kezeli a pályaválasztást a gyermekeknél. Máday István felveti a hadiárva pályaválasztásának intézményes és szervezett formában történő megvalósítását.

A tanácsköztársaság kultúrpolitikai intézkedései nagy reményeket és központi szerepet biztosítottak a pályaválasztással kapcsolatos elképzeléseknek, de ez ebben a rövid időszakban nem valósulhatott meg, sőt, egy visszaesés is megfigyelhető volt ezen a téren. A hatalmas munkanélküliség és gazdasági válság arra készíteti Ranschburg Pált és Nagy Lászlót, hogy intézményi kereteket találjanak a pályaválasztás számára, azonban egységes hálózatot nem sikerült kialakítani, a kezdeményezések egymástól elszigetelten működtek.

1924-ben Bálint Antal vezetésével létrejön az első Nyilvános Pályaválasztási Tanácsadó Laboratórium, ahol pályaaalkalmassági vizsgálatokat végeznek munkanélkülieknek, valamint állást ajánlanak számukra. 1925-ben a Pedagógiai Szeminárium egyik osztályaként pályaválasztási laboratóriumot hoznak létre Nagy László vezetésével, aki már régóta elkötelezettje a pályaválasztás elméleti és gyakorlati munkájának. 1929-ben, Schnell János a Gyógypedagógiai Pszichológiai Laboratórium keretei között megszervezte az Állami Gyógypedagógiai Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó állomást, mely önálló részlegként működött. Munkájukhoz megnyerték Nagy László támogatását. (Laczkó, 2000)

A II. világháború körüli időszak meghatározó személyiségei közé tartozott még Várkonyi Hildebrand Dezső, aki a pécsi Erzsébet Egyetemen tanított, és új szellemiséget vitt az egyetemre Sík Sándor kollegájával együtt. Először vetette fel a cselekvés folyamatának a megismerését. Elsősorban a II. világháború alatt publikált.

Harkay Schiller Pált kéri fel egy pszichológiai labor kialakítására. Jól ismerte a német (pszichotechnikai) és angolszász eredményeket. A munkalélektan sajátos alkalmazója volt, s a cselekvés folyamatát vette alapul, ebből kiindulva dolgozta ki vizsgálati eljárását. Megalapította a Magyar Királyi Honvéd Képességvizsgáló Intézetet.

1929-ben alakult az OTI (Országos Társadalombiztosítási Intézet) Képességvizsgáló Intézete, mely 1945-ben újra kezdi működését. Nagy László vezetése alatt korszerű pszichotechnikai laboratórium jön létre, majd 1931-ben bekövetkezett halála után, 1941-ben a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium keretei közt működő Lélektani és Pedagógiai Laboratóriumból 1941-ben megalakul a Székesfővárosi Pályaválasztási Tanácsadó és Képességvizsgáló Intézet. Az intézetet 1945-ben Fővárosi Lélektani Intézetté szervezték át, vezetője Mérei Ferenc lett. Vezetése alatt Radnai Béla foglalkozik a pályaválasztási tanácsadó tevékenységgel a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban. 1947-ben az

Állami Gyermeklélektani Intézetnek Ortutay Gyula kultuszminiszter megbízása alapján már 10 megyeszékhelyen volt pályaválasztási tanácsadással foglalkozó részlege. Ez a folyamat 1949-ban politikai okokból megszakadt. A Gyermeklélektani Állomások működését 1949-ben azonnali hatállyal megszüntették. Egyedül a Gyermeklélektani Intézet maradt fenn, azonban a szovjet pszichológiából átvett nézetekkel kellett dolgoznia.

Az 1950-es évek társadalompolitikai tévedései után a megújulás a 60-as években indul meg. A közbeeső időszakban Horváth László Gábornak köszönhető a pszichológia kontinuitásának fennmaradása, aki Várkonyinál doktorált. Létrehozza a MÁV Pályaalkalmassági Vizsgáló Állomást 1947-ben, kialakítja a vasúti munkakörökbe kerülők kiválasztási rendszerét, majd később Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium Vasúti és Közúti Alkalmasságvizsgáló Intézete néven folytatja tovább tevékenységét.

1959-ben a Munkaügyi Minisztériumban megalakul a Munkalélektani Csoport. Politikai kezdeményezésre 1967-ben létrejön a Fővárosi Pályaválasztási Intézet, kialakul az az ismert intézményrendszer, mely egészen a 1980-as évekig látta el feladatát a pályaválasztás- és az alkalmasságvizsgálatok terén. 1972-re minden megyében megalakultak a pályaválasztási tanácsadó intézetek, s törekedtek egységes vizsgálati módszerek kialakítására.

Az 1980-as évek közepére jól szervezett tanácsadói hálózat alakult ki hazánkban, de kormányzati döntés hatására a pályaválasztási tanácsadók működése háttérbe szorul, önállóságuk egyre több helyen megszűnik. (Laczkó, 2000)

Ma a pályaválasztási döntés elősegítése ismét előtérbe kerül, bár – elsősorban rövid távú anyagi szempontok előtérbe helyezése miatt –, nem mindenhol hozzáférhető ez a szolgáltatási terület mindenki számára. Jelenleg pályaválasztási tanácsadó intézetek, munkaügyi központok és pályaválasztási tanácsadó tanárok segítik a döntési folyamatot.

A magyar pályalélektani elméletek alakulása

A hazai pályalélektani kutatásokban a külföldi irányzatokkal szinte egyidőben megjelenik a munkatevékenység életútban történő elhelyezésének igénye. Ez annál is jelentősebb tény, mivel ebben az időben Csirszkáék (1963) nem ismerték az amerikai eredményeket, de tevékenységük során mégis hasonló következtetésre jutottak.

Csirszka János már a második világháború után önálló szerepet szánt a pályalélektannak és ezt az egyén életpályájára vetíti ki, szerepet szánva a szülői hatásoknak is. Ezzel már a külföldi szakirodalomban kiemelt jelentőségű Super előtt jár. Már 1963-ban megfogalmazta, hogy az ember-pálya megfelelés kölcsönös folyamat, tehát már a pályaválasztás folyamat jellegét hangsúlyozta. A személyi adottságok meghatározóját a karakter dinamikus jegyeiben látta és vizsgálataiban személyiségközpontú megközelítési módot alkalmazott, hiszen az életpálya kiválasztásában elsődlegesnek az én-megvalósítást és az én-növekedést tartotta a legfontosabbnak.

Rókusfalvi Pál (1963, 1969, 1982) tevékenysége különösen a pályaválasztási érettség és a pályaeérettség fogalmának és feltételrendszerének meghatározása és elkülönítése szempontjából fontos – írja Ritoókné. (Ritoók Pálné – Gelléri József, 1982) Igen lényeges eredmény a pályaválasztás és önmegvalósítás összefüggésének általa történt megfogalmazása, valamint az, hogy a pályaválasztást már nem egyszeri aktusnak, hanem alkalmazkodási folyamatnak tekinti, így már a külföldi eredményekkel egyidőben meghatározza a pályaválasztási érettség elemeit. (Önismeret, pályaismeret, személyiség-magatartás, pályaválasztási elhatározás.)

Ritoókné szerint Völgyessy Pál vizsgálati eredményei közül különösen figyelemre méltó a személyiségtényezők és a pályaválasztási döntést közvetlenül befolyásoló belső tényezők rendszerbe foglalása. Az 1970-es években a pályaválasztási döntések előkészítésének folyamatával foglalkozott, melyhez csatlakozott Szilágyi Klára is. A szerzők elképzelése szerint meg kell találni „azokat a személyiségjegyeket, amelyek befolyásolása, fejlesztése révén érzelmileg megalapozott, a személyiség megfelelő önértékelésére épülő szerep-elképzelés alakul ki”. (Szilágyi Klára, 1993) Így továbblépve már a beválás is megjósolhatóbbá válik a folyamat végén. Szilágyi Klára a pályaszocializációval foglalkozik, s alakítja ki modellrendszerét, mely alapján elindítja a gödöllői Szent István Egyetemen Völgyessy Pállal a hazai munka- és pályatanácsadó főiskolai képzést.

Ritoók Pálné a pályaidentifikáció fogalomkörét differenciálja tovább, valamint kialakítja az Eötvös Loránd Tudományegyetem szakpszichológus képzési rendszerén belül a tanácsadó szakirányt, melynek egyik specializációja a munka- és pályatanácsadás volt. Elképzelése szerint a pályaeazonosulás az életúttal párhuzamos, azzal összefüggő folyamat. Fontosnak tartja, hogy a pályafejlődést segítsék elő a személyiség általánosabb tulajdonságai is, így a személyiségfejlesztés a pályalélektani kutatások középpontjába kerül.

Zakar András 1991-ben saját kutatásaira építve elsősorban az érdeklődés tekintetében ismét összefoglalja a pályaválasztás folyamatát.

A rendszerváltás új lehetőségeket teremtett, melyek teljes intézményi átalakulást hoztak magukkal, és egy eséllyel gazdagabb, többértébb folyamatot indított el. Az Európai Unióhoz való csatlakozás, reményeink szerint, meghozza e folyamat gyümölcsét, és lehetőség nyílik majd a pályaválasztáshoz-pályaorientációhoz, munkatanácsadáshoz kapcsolódó széles körű elméleti tudásanyag gyakorlati megvalósítására is.

Láthatjuk, hogy a pályaválasztási kutatások igen erőteljesen voltak jelen a hazai tudományos életben, és tevékenységükkel összhangban a külföldi kutatások eredményeivel, gyakran meg is előzve azokat, segítették a pályaválasztás folyamatát. Mivel a helyes pályaválasztás, pályamódosítás kiemelkedő fordulópontja életünknek, fontos, hogy olyan megfelelően képzett pszichológusok és tanácsadók álljanak rendelkezésre a döntés elősegítése érdekében, akik képzettségüknél fogva reálisan látják az elhelyezkedési esélyeket is, és ezt össze tudják illeszteni a tanácsot kérő képességeivel, érdeklődésével és motivációjával.

IRODALOM

- Conger J.J.- Petersen A. C. (1994): Serdülők és fiatalok. Pályaválasztás egy változó világban. In.: Pályalélektan, Pályafejlődés-elméletek. Bp., ELTE, Kézirat.
- Józan A. (2000): A kemény munka kevés a jobb életkörülmények eléréséhez, www.tarki.hu.
- Laczkó Ildikó (2000): A szakszolgálati rendszerek. Kialakulásuk, mai feladataik. BME, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Műszaki Pedagógiai Tanszék, szakdolgozat. Székesfehérvár.
- Lénárd F. (1947): A lélektan útjai. Bp., Franklin-társulat.
- Medgyesi M. – Róbert P. (1998): A munka-attitűdök időbeli változása 1989 – 1997 között. TÁRKI, Bp. Társadalompolitikai tanulmányok 4.
- Pfeffer, R: (1992) Koncepciók a pszichoanalitikusan orientált tanácsadás köréből. In.: A tanácsadás pszichológiája, Szerk.: Ritoókné Ádám Magda, Tankönyvkiadó, Bp.
- Ritoók P-né (1986): Személyiségfejlesztés és pályaválasztás. Tankönyvkiadó, Bp.
- Ritoók P.-né – Gelléri J. (1982): A pályaválasztási tanácsadás problématípusai. A tanácskérő és a tanácsadó interperszonális kapcsolatának néhány jellegzetessége, különös tekintettel a gimnazisták elvárásaira. In.: Módszertani Füzetek 15. OPI, Bp.
- Szilágyi K. (1993): A tanácsadási elméletek. Gödöllő, GATE Tanárképző Intézete.
- Szilágyi K. (2000): A tanácsadási elméletek. Gödöllő, Kollégium Tanácsadó, Szolgáltató Kft.
- Szilágyi K (2000): Munka-pályatanácsadás, mint professzió. Kollégium Kft, Bp.
- Szilágyi Klára - Völgyesy Pál (1998): Pályaorientációs foglalkozások tapasztalatai a szakképzésben, Szakképzési Szemle, 3. sz. 90-95. p.
- Völgyesy P. (1996): A pályaválasztási tanácsadás történetének áttekintése hazánkban. Gödöllő, GATE Tanárképző Intézete.
- Munkaszociológia (1994). Bp., ELTE. Kézirat.
- Pléh Cs. (1992): Pszichológiatörténet. Bp., Gondolat.
- Zakar A. (1988): Pályaválasztási elméletek. Bp. Tankönyvkiadó.

Tanulmányok

A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek a dualizmus kori Magyarországon (1867-1918)

P. Miklós Tamás

A magyar nevelés- és pedagógiatörténet kevésbé vizsgált területe a tanórán és az iskolán kívüli nevelés; közöttük is a gyermek- és ifjúsági szervezetek, egyesületek, mozgalmak világa.[1] A nevelési és szocializációs folyamatok e színtereinek megjelenése a polgári társadalomfejlődés kísérőjelensége szerte Európában. Hazánkban a gyermek- és ifjúsági szerveződések létrejöttét és elterjedését a 19. század utolsó harmadától bekövetkező társadalmi, gazdasági és életmódváltozás hatásaira adott vallásideológiai, (állami) oktatáspolitikai és pártpolitikai válaszként értelmezhetjük. Előzményei és gyökerei azonban visszanyúlnak a magyar nevelés 17. századi történetéig, egyrészt a katolikus - jezsuita - ifjúsági hitbuzgalmi szerveződések, másrészt a protestáns kollégiumok önkormányzati szerveinek tevékenységéig. Tanulmányomban a gyermek- és ifjúsági egyesületek nevelési színtéréként való felhasználására tett különféle dualizmuskori törekvéseket, és a magyar közoktatás-politikába való beépülését vizsgálom.

Gyermek- és ifjúsági szerveződések a dualizmus kori magyar közoktatás politikai bűvkörében

A közoktatás dualizmus kori polgári átalakulása során kiépült a hazai iskolarendszer. Amíg az 1868. évi népoktatásról szóló 38. törvény többek között előírta a 6-15 éves korosztály tankötelezettségét, addig az 1884. évi 17. tc., a második ipartörvény megteremtette a szervezett iparoktatást, azaz a tanoncok rendszeres iskoláztatását. E mellett a nyolcévfolyamos, érettségivel záródó középiskola két – gimnázium és a reáliskola – típusát többszöri próbálkozás után végül is az 1883. évi 30. tc. szabályozta.

A korszak közoktatási fejlődését, annak fogyatékoságai és ellentmondásossága ellenére, bizonyítja, hogy a tankötelesek iskolalátogatása az 1869-es kb. 40-45 %-os arányról 1910-re csaknem 90 %-ra, 2.135.610 főre nőtt, valamint, hogy az írni, olvasni tudó hat éven felüliek aránya az 1869-es 36 %-ról 1910-re közel 69 %-ra emelkedett.[2]

A kiegyezést követő időszak gazdasági progresszió nyugvó társadalmi átalakulás és a polgárosodás jelentős életmódváltozással és számos feszültséggel járt. Ennek sajátos kísérőjelenségeként jelentkezett a dekadens életérzés, a „század végének tikkasztó lehelete”, amelynek jelei „az ifjúság lelkén is meglátszik”. Okai között az „...életviszonyok, a kor általános anyagi felfogása, nevelési hibák, iskolai túlterhelés, sokszor a szülők lelki sivársága” – jegyzi meg a korszak egyik jeles pedagógusa, Mosdóssy Imre.[3] Ebben az állapotban részben történelmi előzmények, néha külföldi

minták alapján jelennek meg Magyarországon az ifjúsági szerveződések különféle formái.

Diáktársaságoktól az önképzőkörökig

A fiatalok tanórán kívüli tevékenysége kezdetben az önkéntességen és az önálló kezdeményezésen alapult. A 18. századi felvilágosodás korában a diákok kezdeményezésére jöttek létre a hazai közép- és főiskolai diáktársaságok. A reformkorban a király tiltó rendelete ellenére is továbbműködő Soproni, Pozsonyi, Eperjesi, Selmeci Magyar Társaságok, a Debreceni, Kolozsvári Olvasó Társaság, a Pápai Képzőtársaság stb. számos későbbi jeles író, költő, tudóst neveltek soraikban.[4]

Az ifjúsági szerveződések sajátos formái voltak a 19. század első felében az iskolákban megalakított vármegyék. 1813-ban a Sárospataki Református Kollégiumban Pánczélország, a Soproni Evangélikus Liceumban 1827-ben Deákkúti Vármegye néven jött létre önkéntes diákegyesület. Ez utóbbi keretei között a politikai, a megyei közéletbe való bekapcsolódáshoz szükséges ismereteket és jártasságokat sajátították el a fiatalok.[5]

A kiegyezés korának tanáregyéniségei nagy hévvel vitatták az újonnan alakuló önképzőkörök szükségességét, illetve sürgősségét. Lubrich Ágost, a pesti egyetem híres pedagógia professzora például élesen elítélte ezeket: „Folytonos tisztválasztások, meddő vitatkozások és meddő czivakodások közt fecsérlik az önképzőkörökben a drága időt. E közben elszilajodnak, önhittségükben elsívárulnak s legfőleg kortes szerepre alkalmas szájhősökké fejlődnek. Sokan az önképző körök miatt lettek pályatévészett selejtekké.”[6] Mások, a középiskolai tanárok többsége azonban elvben elfogadták a körök iskolán belüli, bizonyos szabályok szerinti működését.

A jogi háttérrel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) minisztere 1868. évi rendelete biztosította, amely szerint a középiskolákban „a két legfelsőbb osztály tanulói magánszorgalmuk és munkásságuk gyarapítására önképzőkört is alakíthatnak”. [7] Ekkortól terjedt el az önképzőkör elnevezés a diáktársaság helyett. A magyar oktatásügyben az önképzőkörök működését az 1876-ban kiadott állami középiskolai rendtartás pontosította, majd 1887-ben Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter az ifjúsági (tanintézeti) egyesületek részeként elrendelte, hogy „csakis önművelődési, önszegélyezési, testedzési és szórakozási célokra alakulhatnak, s feltétlenül kizárván a politikai vagy ilyen jellegű nemzetiségi egyesületek”. [8]

Bár az önképzőkörök hasznosságának kérdése újból és újból felmerült a magyar pedagógus társadalomban, működési szabályai kisebb változásokkal 1948-ig életben maradtak.

Testgyakorló sportkörök a középiskolákban

A kiegyezést követő évtizedeket a testnevelés és a sportmozgalom gyors ütemű fejlődése kísérte. A hazai középiskolákban már 1882-től alakulhattak iskolai sportkörök is. A (verseny)sportoló középiskolás fiúk azonban nem itt, hanem az iskolán kívüli sportegyesületekben játszottak a modern sport szervezeti kereteinek kialakulására is hatást gyakorló szerepet. A VKM azonban kezdettől fogva tiltotta a diákok iskolán kívüli egyesületekbe, így a sportegyesületekbe való belépését is,

rendekezései azonban jórészt hatástalanok maradtak.

Elődjeinél határozottabban lépett fel gróf Zichy János kultuszminiszter, aki 1912-ben kiadott rendeletével nemcsak megtiltotta a diákok iskolán kívüli sportegyesületi szereplését, hanem ugyanakkor megindította a középiskolai testgyakorló (sport)körök országos szervezését is.[9]

Az intézeti körök alapszabályát a VKM hagyta jóvá, míg közvetlen felügyeletét a helyi igazgatók látták el. Az intézeti testgyakorló kör tagja lehetett a harmadik osztálytól fogva minden tanuló, akit a tornatanító ajánlására az iskolaigazgató alkalmasnak talált. Ötven főt meghaladó tagság esetén két csoportot alakítottak. A tankerületi főigazgatók kötelesek voltak részletes jelentésben beszámolni a rendelet végrehajtásáról.

A rendelet megjelenése óriási sajtóvitát eredményezett. A sportegyesületek tiltakoztak, igyekeztek engedményeket kicsikarni a minisztériumtól és az időközben megalakuló Országos Testnevelési Tanácstól (OTT), illetve ügyeskedéssel próbálták kijátszani a rendelet korlátozó pontjait. Közben a testgyakorló sportkörök helyi, tankerületi és országos versenyeit is egyre színvonalasabban szervezték meg, sőt, 1915-ben a tanulók „olimpiája” megrendezését tervezték, és egy országos ifjúsági sportcsúcsszervezet körvonalai is kirajzolódtak.[10] Az I. világháború kitörése azonban derékba törte a középiskolai testgyakorló körök országos szervezését.

Csáky Albin és az ifjúsági (önképző)egyesületek

Irányi Dániel – az 1848-as márciusi ifjak egyike, s a korszak jeles politikusa – kezdeményezésére 1891-ben az Országos Erkölcsmesítő Egyesület az iskolai oktatásból kikerülő falusi ifjúság körében szervezendő ifjúsági (önképző)egyesületek támogatására kérte fel a kultuszminisztert.[11] Az egyesület mintaalapszabály közreadásával és legbuzgóbb egyesületalakító személyek rendszeres jutalmazásával segítette elő az egyesületalakításokat.[12]

Csáky Albin kultuszminiszter – aki különben a javaslattevő egyesület elnöke is volt –, előbb 1892-ben, majd 1894-ben rendeleti úton hívta fel a királyi tanfelügyelők figyelmét arra, hogy az iskolaköteles korból (15 életév) kinőtt (fiú) ifjúság részére elsősorban az állami iskolákban, főleg a magyar nyelv gyakorlása és a hazafias szellem ápolása végett szervezzenek ifjúsági egyesületeket. [13]

Bár a kezdeményezést az aradi Kölcsey és a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület is felkarolta, mégis csak elszórtan alakultak ilyen szerveződések. Az érdektelenséget látva a már említett Mosdóssy Imre királyi tanfelügyelő a Néptanítók Lapjában sürgette az erőteljesebb állami (minisztériumi) beavatkozást, s javasolta, hogy „az ifjúsági egyesületek alakítását a tanítóknak érdemül, a tanfelügyelőknek pedig kötelességül”[14] jelöljék meg. Erre azonban még várni kellett néhány évet.

Wlassics Gyula és az ifjúsági egyesületek

A 20. század elején ismét napirendre került az iskolai népoktatást legfogékonyabb korban, tizenöt évesen elhagyó fiatalok további nevelésének szükségessége. A magyar nemzeti népnevelés betetőzéseként 1901-ben báró Wlassics Gyula kultuszminiszter az állami népiskolák mellett hazafias, valláserkölcsi és a magyar nyelv ápolása céljából létrehozandó ifjúsági egyesületek megalakítását kezdeményezte.[15] Egyes tanítók buzgalmát látva Wlassics az 1902 márciusában kiadott alapszabály-tervezettel is ellátott körrendeletével az állami iskolákhoz kapcsolódó ifjúsági egyesületek országos szervezését indította el.[16]

E rendeletével Wlassics a kisdédóvásról és a népoktatásról szóló törvény alapján megszabott 12 évi – 15 éves korig terjedő – óvó- és tankötelezettséget kiegészítette egy nem kötelező, de kormányzati kézben tartott (tovább)nevelési formával, az ifjúsági egyesületekével.

A mindenféle felekezeti és politikai kérdés kizárásával létrehozott 15-21 év közötti fiúkat tömörítő ifjúsági egyesülési forma pedagógiai, politikai elemzésére a jelen keretek között nem vállalkozhatunk, azonban meg kell említenünk, hogy Berzeviczy Albert, Lukács György, majd Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején újabb rendeletek „finomították” az egyesületek feladatait, működési tevékenységét.[17] Felvehetőkké váltak a „jóviseletű 15-ik életévüket betöltött írni és olvasni tudó leányok is...”, ugyanakkor a tűzoltás gyakorlása, valamint a mértékletes életmódra való szoktatás, és a „korcsmák és más ehhez hasonló helyiségek látogatásától való visszatartás” is bekerült az egyesületek javasolt célkitűzéseibe.[18]

Rövidesen az ifjúsági daloskörök szervezését is az egyesületek tevékenységi körébe utalták, amelynek irányítására Hackl N. Lajos személyében külön szakembert is kineveztek.[19] A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa már a századelőtől előnyben részesítette a népiskolák melletti ifjúsági egyesületekhez kapcsolódó népkönyvtárak felállítását is.[20]

1907-ben már 609 településen összesen 620 ifjúsági egyesület működött. Ebből kb. 470 egyesület kapcsolódott állami elemi iskolához, vagyis az állami fenntartású iskolák 21-22 %-ban (1/5-ében) eleget tettek a minisztériumi körrendelet elvárásainak. Azonban a felekezeti, községi, magán iskoláknak csak kb. 1 % -ában, s végeredményben az összes iskolák kb. 3,7 %-ában került sor ifjúsági egyesület megalakítására. Területi elhelyezkedésüket tekintve az állami közoktatás-politika elvárásainak megfelelően elsősorban a magyar és nemzetiségi etnikumok által vegyesen lakott, illetve a nemzetiségek lakta területen alakultak meg nagyobb számban.[21]

Az ifjúsági egyesületek szervezésére 1907 után visszaesett. Úgy tűnik, a VKM a tapasztalatok elemzése után elsősorban a vezetőképzésre összpontosított. Ugyanis az egyesületalapítási kedv fokozása és a leendő vezetők, tanítók és tanítónők felkészítése érdekében az 1914-ben kiadott új rendtartás kötelezte a tanító- és tanítónőképző intézeteket „saját” ifjúsági egyesület alakítására.[22] Jankovich kultuszminiszter egy munkaterv kiadásával konkretizálta az ifjúsági egyesületek terén végzendő munkát.[23]

Azonban e rendelkezések ellenére – főleg az I. világháború kitörése után a tanítók bevonulása, az otthon maradtak munkaterheinek növekedése, különdíjazásuk elmaradása miatt –, az ifjúsági egyesületek szervezése elsősorban csak elvi koncepciókban érlelődött tovább.

Iparos ifjúsági egyesületek – tanonciskolai otthonok[24]

A 19. század utolsó harmadában a jelentősen növekvő gazdaság számára nagy számú nagyobb tudású, szélesebb műveltségű, ugyanakkor megbízható, „lázító eszméknek” ellenálló munkásra volt szüksége.

A munkásutánpótlást adó iparostanoncok újszerű szakmai, erkölcsi és hazafias szellemű nevelésére a törvényhozás az 1907. évi állami költségvetésben 10.000 koronát különített el. Ebből finanszírozta a VKM az állami iparos tanonciskolák mellett létrehozott ifjúsági egyesületek – korabeli néven iparos tanonciskolai Otthonok – szélesebb körben való elterjesztését. Ugyanis Apponyi Albert kultuszminiszter 1907-ben 25 város tanonciskolájában rendelte el a „tanoncok helyes irányú művelését előmozdító ifjúsági egyesületek” szervezését, és mintaalapszabály közzétételével, valamint tanévenkénti 200 koronás (tanítói) vezetői tiszteletdíj biztosításával ösztönözte rendeletének végrehajtását.[25]

Az Otthonok fő céljaiként „a tanonc erkölcsi világának képzése, hasznos ismereteinek bővítése, hazafias érzelmeinek ápolása, nemes szórakozás megkedveltetése” fogalmazódott meg. Tanulókból álló tagjai vasárnap délutáni összejöveteleken, ünnepélyeken vettek részt, az ifjúsági könyvtárt látogatták, segélyezésben részesültek. A kezdeményezés első sikereit látva a VKM az 1908/09-es tanévben 33, 1909/10-ben 45, 1911/12-ben 50 helyen (45 városban) rendelte el az iparos tanonciskolai Otthonok létrehozását.[26]

Ugyanakkor a század eleji ifjúmunkás-mozgalom szervezetei elterjedésének Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter rendeleti úton igyekezett gátat vetni. Mivel a kiskorú iparostanoncok „oly célzattal különböző egyesületeket, vagy szervezeteket alakítottak, illetőleg ilyenekbe beléptek, hogy a felnőtt munkásokhoz hasonlóan szervezkedjenek”, ezért Kossuth, a belügy- és a kultuszminiszterek egyetértésével 1909-ben megtiltotta az iparos- és kereskedőtanoncok egyesületekbe történő belépését és saját egyesületek alakítását is. E rendelet alól csak az iparos tanonciskolai „Otthonok” és az iskola vezetése által létrehozott önképzőkörök, ifjúsági egyesületek képeztek kivételt.[27]

Az I. világháború idején megszűnő anyagi támogatás híján elhaló „Otthon” kezdeményezés érdekes példája az ifjúsági egyesületeken keresztül megnyilvánuló különféle célokat összemosó állami paternalizmusnak.

Gyermek- és ifjúsági szerveződések a dualizmus kori honvédelmi politika látókörében

A 19. századi társadalmi, gazdasági és technikai haladás a korabeli hadügy modernizálását, korszerűsítését követelte és eredményezte. A polgári jogegyenlőség elvén Nyugat-Európában fokozatosan kiépültek az általános hadkötelezettségen alapuló nemzeti tömeghadseregek. A kiegyezést követően az Osztrák-Magyar Monarchia hadserege a más-más minisztériumhoz tartozó közös hadseregből, a Magyar Királyi Honvédségből, valamint az Osztrák Császári Honvédségből állt. A dualizmus kori magyar katonai gondolkodást és stratégiát az önálló magyar nemzeti hadsereg felállítására és az önálló hadügy megteremtésére tett erőfeszítések hatották át.[28]

Magyarországon az 1868. évi véderőről, a honvédségről és a népfelkelésről szóló törvények életbe lépése után szinte azonnal jelentkeztek a katonai előképzés megvalósítását szorgalmazó hazai törekvések. Bár az 1868-ban elfogadott népoktatási törvény a test- és fegyvergyakorlatok oktatását a népiskolai, a felsőbb népiskolai, a polgári iskolai és tanítóképző intézeti rendes tantárgyak sorába iktatta, a gyakorlatban mégis csak a testgyakorlás és a tornafoglalkozás vált az iskolai oktatás részévé.[29] A korabeli vélekedések szerint a militarista tendenciájú testnevelést a fiatalok hadviseléshez szükséges fizikai képzése mellett a fegyelemre szoktatásra is alkalmasnak tartották. E kettős funkció több pedagógiai utasításban és tantervben is visszaköszönt, mégis a „katonásdiskodás” a népoktatási tanintézetekben és a középiskolákban sem tudott teret hódítani a monarchiabeli Magyarországon. Új megoldásokra volt szükség...

A Heimerle – féle Ifjúsági Véderő

Az 1866. évi porosz-osztrák háború az osztrák hadsereg königgratzi vereségével zárult. Ennek okait kutatva a felsőbb hadvezetőség többek között felvetette a tanulóifjúság katonai követelményektől mentes nevelését is. A kiegyezést követően megalakult közös hadügyminisztérium egyik próbálkozásaként a francia-porosz háború időszakában a szászországi városokban alakult „jugendwehr” szervezetek mintájára iskolai zászlóaljok létrehozását kezdeményezte a Monarchia területén.[30]

1871-ben Pesten a svájci származású Franz Heimerle szervezett először hazánkban ilyen jellegű ifjúsági szervezetet „ifjúsági véderő” néven.[31] Hamarosan helyőrségi katonatisztek vezetésével Pécsen, Aradon, Kaposváron, Nyitrán és Munkácson is alakultak 10-16 éves fiúkból álló menet-, rend-, és harcgyakorlatokat elsajátító ifjúsági zászlóaljok.[32]

A lobogó zászlók alatt egyenruhában dobszó és puskadurranások közepette a budai Vérmezőn parádézó pesti „privát jellegű ifjúsági véderő” a korabeli sajtó tudósításai szerint nagy sikert aratott a tanulóifjúság és szüleik körében.[33]

Egy évvel a tanulók katonai előképzésének francia középiskolákban történt bevezetése után 1873 június elején a magyar közoktatásügyi és a honvédelmi miniszter „A tanuló ifjúság katonai és fegyver gyakorlatairól” szóló közös törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé. A javaslat szerint osztályozott „középiskolai” tantárggyá tették volna a 15-20 éves fiatalok számára a katonai és fegyvergyakorlatok tanulását.[34] Lényegében „iskolai hadgyakorlatok rendszeresítéséről”, iskolai

véderő tevékenységének az állami oktatási rendszerbe való beemeléséről volt szó, ami nagy riadalmat keltett a korabeli tanárvilágban. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület élesen támadta a militarista tendenciák szolgálatában álló szerveződést és a törvényjavaslatot.[35]Tartottak attól is, hogy a katonai előképzést vezető tisztek és altisztek a tornatanítók megélhetését veszélyeztették volna.[36]

Mivel a képviselőház tanügyi bizottsága is elzárkózott a katonai előképzés külön törvényi szabályozásától, és az akkor tárgyalt középiskolai törvényjavaslatba kívánta beépíteni azt, ezért az előterjesztést végül is elnapolták.[37] Az ifjúsági véderő szervezése is hamarosan leállt.

Iskolai zászlóaljok, Nemzeti Falanx és ifjúsági lövészcsapatok

Trefort Ágost kultuszminiszter a gimnáziumi és reáliskolai oktatásról 1881 őszén benyújtott törvényjavaslatában részletes irányelveket fogalmazott meg a középiskolai katonai előképzésről.[38] Ennek kapcsán újból fellángolt a vita a hazai napilapokban, többek között az iskolai zászlóaljok szervezéséről is, amelyeknek céljaként immár a magyar tisztikar megteremtését, a „minden panszlavismust és dakoromanismust” elfojtását, valamint az „erős magyar szellem fejlesztését a háromszínű lobogó alatt” fogalmazták meg.[39]

A korszak politikai hangulatára jellemző, hogy a kormánypárti Pesti Napló cikkírója az ifjúság katonai nevelését fontosabbnak tartotta az idegen nyelvek tanításánál. Sőt, az iskolai zászlóaljok ügyének szorgalmazói jelszóként deklarálták a lap hasábjain azt, hogy „csináljunk katonaintézetet minden gymnasiumból”. [40]

Jeles pedagógusok között is vita alakult ki e kérdésben. Amíg a kolozsvári egyetem tudós tanára, Felméri Lajos lelkesedéssel fejtegette az iskolai zászlóaljok létrehozásának szükségességét, addig Ferenczy József azt elvetve az iskolai tornázás feltételeinek javítását, tornatermek építését és új népiskolák alapítását szorgalmazta.[41]

Érdekes párhuzam, hogy amíg az 1883-ban elfogadott magyar középiskolai törvényből jórészt kimaradtak a katonai előképzéssel kapcsolatos részek, addig Franciaországban, ugyanebben az esztendőben életbe lépett az iskolai zászlóaljok felállítását elrendelő törvény.

Két évtized múlva ismét iskolai zászlóaljok szervezés indult igaz, most már nem a középiskolákhoz, hanem az elemi népiskolákhoz kapcsolódóan. Az 1903-ban indított mozgalom kezdeményezője a kecskeméti községi népiskolák tantestülete volt. Célkitűzésük szerint a tanulóifjúság jellemnevelését és hazaszeretetének fejlesztését a testgyakorlás katonai gyakorlatok alapján való átformálásával és a céllövészet oktatásával kívánták megvalósítani. A következő tanévben a város iskoláiban királyi tanfelügyelői jóváhagyással meg is alakították az iskolai zászlóaljakat. 1905-ben pedig már felhívással fordultak a magyar néptanítókhoz, miszerint „alakítsuk meg az iskolai zászlóaljakat Magyarország összes népiskoláiban”. [42]Bár az érdeklődés nagy volt, annak ellenére mégis csak néhány elemi iskolában alakult iskolai zászlóalj és a kezdeményezés hivatalos támogatás hiányában

rövidesen elhalt.[43]

Sajátos kezdeményezés volt a Nyári Albert báró által 1907-ben létrehozott Nemzeti Falanx mozgalom, amely az egész országra kiterjedően megyénként és járasonként és községenként kívánta megszervezni az elemi iskolából kikerülő falusi fiatalság testedzését. Látványos monori szemléjük és bemutatkozásuk ellenére sem a kultuszminisztérium, sem a honvédelmi minisztérium nem áll a kezdeményezés mellé.[44]

A szaporodó próbálkozásokat látva, valamint a honvédelmi miniszter kérését teljesítve Apponyi Albert kultuszminiszter 1907-ben engedélyezte a 7. és a 8. osztályos tanulók katonai kiképzését a középiskolai játékdélutánok keretében.[45] Egy éven belül 42 középiskolában szerveztek iskolai zászlóalj, amelyek gyakran használták a lövészcsapat elnevezést is. Ennek analógiájára 1908-ban felvetődött a falusi ifjúsági zászlóaljok szervezése is, amelyekben a 16-21 év közötti falusi ifjúság katonai nevelését javasolták megvalósítani.[46]

A falusi ifjúság számára a honvédelmi minisztérium szervezett katonai előképzést az ifjúsági lövésztanfolyamok révén.[47] 1913-ban 91 tanfolyam keretében kb. 3.500 fiatal vett részt.[48]

Igazat kell adnunk Kemény Ferencnek, aki szerint „Minden nagy háború után mind jobban katonásítják az iskolát... a porosz-francia, az angol-búr, az orosz-japán háború után újabb erőre kap a katonai szellem az iskolában.”[49] És ehhez hozzátehetjük, hogy az iskolán kívül az egyesületek terén is.

Hazánkban végeredményben háromszor is megbukott az ifjúság katonai előképzés iskolai zászlóalj keretében való megszervezésének ügye és az egyéb kezdeményezések is rövid idő alatt elhaltak. Mi lehetett ennek az oka?

Többek között az, hogy a magyar honvédelmi tárca mellett a közös hadügyminisztérium is az iskolai zászlóalj létrehozását, valamint a „katonás nevelés” tantervi bevezetését szorgalmazta monarchiaszerte, amelyben sokan birodalmi integrációs törekvéseket véltek felfedezni. De a 19. századvég szabadelvű humanisztikus szemléletmódja, és nem utolsósorban az elméleti oktatást nyújtó tanárok „kaszárnyaszellem”-től való félelme, még inkább a tornatanítók létérdekei is ez ellen hatottak.

Lépések a katonai előképzés megszervezésére – Ifjúsági Honvédő Egyesületek

Az európai államok katonai vezetői a 20. század elejére megkezdték a katonai előképzés ügyének tervszerű rendezését. Tevékenységüket akaratlanul is elősegítette az oktatás intézményi kereteinek feloldására törekvő, a testi és pragmatikus nevelést előtérbe helyező polgári pedagógiai reformmozgalom eszméinek terjedése is.

A magyar katonai vezetés nem tartotta elégségesnek az iskolai oktatás keretében többé-kevésbé megvalósuló test-, illetve test- és fegyvergyakorlatokból álló testi nevelést, illetve a fentebb említett ifjúsági egyesületek katonai előképzési kezdeményezéseit. A korhangulatnak engedve a VKM is

lépéseket a testi nevelés valamint a katonai előképzés rendszerének kidolgozására.[50]

Jankovics Béla kultuszminiszter 1913. novemberében felkérte tanácsadó szervét, az Országos Testnevelési Tanácsot (OTT) „a magyar köznép fiatalsága, valamint a középosztály (iparos, kereskedő és mindennemű más hivatalnok osztály) egészségének, erejének, ügyességének fejlesztésére vonatkozó” kérdéskört kidolgozására.[51] A tanács az I. világháború éveiben előbb dr. Juba Adolf, majd Galambos Ede tanácsosok munkája révén megalkotta az ifjúsági korosztály Ifjúsági Honvédő Egyesületekbe tömörítésének koncepcióját, és lépéseket tett a szervezés megindítására.

Ezek a köznép, azaz a falusi ifjúság számára szervezett egyesületek az iskolát elhagyó mindkét nembeli fiatalokat önkéntes módon szervezték volna soraikba. A belépőknek azonban a tagság 12-21 éves kor között kötelező, azon túl pedig fakultatív lett volna. A már működő ifjúsági egyesületeket át kívánták szervezni honvédővé, illetve minden 1000 főnél nagyobb lakosságú községben tervezték létrehozásukat.[52]

Az OTT külön foglalkozott az ifjúság katonai szolgálatra való felkészítések ügyével is. Az iskolába nem járóknál a Tanács szintén az Ifjúsági Honvédő Egyesületeket jelölte meg, mint olyan szervezeteket, amelyek – „ha a katonai szolgálatra előkészítés törvényileg kötelezővé tétetnék” – alkalmasak lennének arra is.[53]

Azonban a felvázolt elképzelések – bár bőven volt bennük katonai vonás –, nem elégítették ki a katonai vezetést, többek között azért sem, mert az egyesületek vezetése nem a Honvédelmi Minisztérium kezébe került volna. Ez utóbbi, bár egyetértett a VKM illetve az OTT által javasolt Ifjúsági Honvédő Egyesületek szervezésével, azonban az önkéntes belépésű, egyesületi formájú katonai előképzés helyett a törvényben szabályozott kötelező ifjúsági tömegképzés elvét vallotta.

Végeredményben a századelő és az I. világháború alatt felvetett és részben a HM és a VKM által különböző szinteken kidolgozott katonai előképzési koncepciók épültek be és valósultak meg 1920 tavaszától a békeszerződés sérelmei által a reváns eszme jegyében megvalósuló ifjúságpolitikában.

Vallási irányzatok gyermek- és ifjúsági szervezetei a dualizmus korában

Katolikus gyermek- és ifjúsági szerveződések

A legrégebbi szervezésű magyar iskolai diákegyesületet az Ifjúsági Mária-kongregáció.[54] Az első, kimondottan a diákok számára szervezett kongregációkat Itáliában alapították meg a jezsuita atyák a 16. század második felében. Célkitűzésük a diákok elmélyült vallásosságra nevelésére és az eredményes tanulás megvalósítására irányult. Az utóbbit leginkább a kongregációk részeként létrehozott akadémiák szolgálták, amelyeket az egyetemes neveléstörténetben az önképzőkörök elődjének tekintenek.[55] A sikereket látva 1586-tól férfiak, 1781-től a nők számára kezdtek felnőtt kongregációkat szervezni.

Magyarországon elsőként 1581-ben, Kolozsváron alakult kongregáció. Felvidékről a vágsselyei

kongregáció 1602-ben történt megalakításával Dobokay Sándor jezsuita szerzetes ültette át szűkebb hazánk területére. A 18. században már 44 város kisebb-nagyobb jezsuita középiskolájában működött ifjúsági Mária-kongregáció. A jezsuita rend 1773-ban történt feloszlását követően a kongregációs tevékenység előbb visszaszorult, majd II. József rendeletileg be is tiltotta működésüket.[56]

Az 1820-as évektől újra lehetővé vált a kongregációk szervezése, ennek ellenére a diákkongregációk ismételt elterjedésére csak a kiegyezést követően, 1869-től, a kalocsai jezsuita főgimnázium Ifjúsági Mária-kongregációjának megalapítása után került sor. Az itt folyó elkötelezett és eredményes szervezeti életet látva a következő évtizedekben kalocsai mintára hozták létre az új diákkongregációkat a hazai fiú és leány középiskolákban.[57] Az 1900-ban megtartott I. Katolikus Nagygyűlésen a diákkongregációk céltudatos elterjesztése és tevékenységük irányítása érdekében országos szervezésüket kezdeményezte Komárik István jezsuita atya. E kérdésben azonban – a jezsuiták térnyerésétől tartva – belső katolikus egyházpolitikai feszültségek keletkeztek.[58]

A főleg középiskolákban alakuló diákkongregációk nagy száma felkeltették Wlassics Gyula kultuszminister érdeklődését is. Egy 1901-ben számára készített és Finánczy Ernővel egyeztetett tanulmány szerint: „...már sok helyütt meghonosultak a hittantanárok aegise alatt, kiknek a püspöki conferentia által megállapított hittani utasítások (melyeket mi nem bocsátottunk ki) melegen ajánlják ily congregációk szervezését”. [59] A javaslat elvetette a kultusztárca esetleges diákkongregációkat ellenőrző, felügyelő szerepvállalását, s azok további szabad működési lehetőségét ajánlotta a miniszternek.[60] (Igaz, a jelentés kitért a kongregációk terjedésének tapintatos úton történő akadályozásának lehetőségére is!)

Az 1905/1906-ban VKM miniszter Lukács György már az újabb diákkongregációk létrehozását segítette elő a magyar püspöki kar diákkongregációk szervezésére felhívó körlevelének az összes magyar középiskola igazgatójának való megküldésével.[61]

A diákkongregációk kapcsolattartását a korszak legszínvonalasabb ifjúsági folyóirata, az 1902-től megjelenő Zászlónk segítette elő. A hazai kongregációs élet megerősödésével párhuzamosan 1907-től megjelent saját folyóirata is, a jezsuiták által szerkesztett Mária Kongregáció.[62]

A fővárosban 1910 novemberében szervezett I. Kongregációs Nagygyűlésen elhatározták az autonómiájukat megőrző Mária – kongregációk szövetségének létrehozását.[63] Az 1911 májusában megalakult Magyarországi Mária-kongregációk Országos Bizottsága elnökévé dr. Barkóczy Sándor kultuszminisztériumi osztálytanácsost választották.[64]

Ebben az esztendőben 182 kongregáció működött Magyarországon, amelyből 155 volt diákkongregáció.[65] Azaz, a felnőttek (urak, úrhölgyek, iparosok, hajadonok stb.) kongregációinak számaránya elenyésző volt az ifjúságiakéhoz képest, amelyből kifolyólag a kongregációs törekvéseket lényegében ifjúsági kongregációs „politikaként” értelmezhetjük.

A kongregációs szervezési eredményeket és centralizációs törekvések a korabeli állami – főleg liberális és szociáldemokrata – politikai körök támadásait váltották ki. 1910/1911 fordulóján a vezető hazai napilapok és folyóiratok címlapjára kerültek a klerikális, az ultramontán, a felekezeti gyűlölködést szító, az antimodernista, a jezsuita érdekszövetkezet jelzőkkel ellátott kongregációs híradások. A magyar képviselőházban 1911. májusában több héten át kongregációs vita zajlott. A támadások kereszttüzebe főleg a jezsuiták középiskolai ifjúság körében végzett tevékenysége került. [66]

A támadások itt nem részletezett „visszaverését” követően a diákkongregációkban egyfajta belső megújulási mozgalom indult meg, amely a hitvédelmi önképzés minőségi és intenzív felkarolására helyezte a hangsúlyt.

De milyen szerveződések voltak, és hogyan működött az ifjúsági Mária-kongregációk a dualizmus korában?

Mint hitbuzgalmi egyesületek, működésüket csak – jelen esetben római katolikus – egyházi szabályok és engedély alapján folytathatták, s a korabeli joggyakorlat szerint nem volt szükségük állami (minisztériumi) jóváhagyásra. Gyakorlati tevékenységüket életkori és társadalmi státus alapján szervezett szakosztályokban (hitvédelmi, karitatív, sajtó stb.), illetve akadémiákban (önképzőkörökben) folytatták. A diákkongregációkat már az 1900-as évek elejétől életkorilag kisebb (kb. 11-14 életév) és nagyobb (kb. 15-18 életév) kongregációkra bontva szervezték.

Az elkötelezett, mély vallásosságra és hazaszeretetre nevelő kongregációs csoportok tevékenységében a heti összejövetelek, a havi közös szentáldozások és az éves lelki gyakorlatok domináltak. A tanévenként újjáalakuló Ifjúsági Mária-kongregáció tagjának lenni egy elit körhöz való tartozást jelentett. Helyi vezetőjének, az elnöknek (prézes) munkáját a tanácskozái jogkörrel rendelkező, diákokból álló tisztikar (magistratus) segítette. Az ifjúsági szervezetek hazai történetében az ifjúsági Mária-kongregációkban találjuk meg legkorábban a diákvezetőket és diák tisztségviselőket. [67]

Az 1906/1907-es tanévben 83 (53 fiú, 30 leány), az 1917/1918-as tanévben már 177 (72 fiú, 105 leány) ifjúsági Mária-kongregáció működött Magyarországon. [68] Az 1910-es évek elejéről már középiskolától függetlenül szervezett ifjúsági – földműves, munkás és tanonc – Mária-kongregációkról is szólnak a híradások.

* * *

XIII. Leó pápa 1886-ban kelt, a társadalmi egyesületek megalakításáról szóló körlevele, és az 1891-ben kiadott „Rerum novarum” kezdetű enciklikájának kihirdetése után gombamódra alakultak különféle katolikus legény-, leány-, iparos-, credó-, oltár- és ifjúsági egyesületek Magyarországon is. [69]

A tankötelezettségnek eleget tett falusi ifjúságot a helyi Katolikus Ifjúsági Egyesületek, Egyletek, Körök tömörítették. Célkitűzésük rendszerint „az iskolai ismeretek megérlelése és a valláserkölcsi alapon nyugvó cselekvési irány megszabása” volt. Számuk a 20. század első évtizedében nőtt meg, és javaslat született országos kiépítésükre is, amely szerint az Országos Katolikus Magyar Iskolaegyesület kezdeményezze az egyházmegyei tanfelügyelőségek útján a községekben történő megalakításukat.[70] Erre azonban nem került sor, annak ellenére, hogy a dualizmus kori Magyarországon 298 (Római) Katolikus Ifjúsági Egyesület, 100 (Római) Katolikus Ifjúsági Egylet és 6 Katolikus Leányegyesület és Leánykör helyi megalakulásáról van tudomásunk.[71]

A városi, iparos és kereskedő szférában dolgozó, nőtlen iparos ifjak vallási és erkölcsi nevelésére 1845-től Katolikus Legényegyletek alakultak szerte Európában Adolf Kolping lelkész kölni legényegyletének mintájára. Az első hazai egyletet 1856 augusztusában Szántóffy Antal plébános a pest-belvárosi plébánián alapította, míg a legényegyleti mozgalom hazai elterjesztését Szabóky Adolf piarista atya szorgalmazta.[72] Célkitűzésük elsősorban a legények vallási, szakmai, családi és társadalmi életre való felkészítése volt, de foglalkozott tagjai betegbiztosítási és érdekvédelmi ügyeivel, sőt „legényházaiban” az átutazó vándortagok elszállásolásával is. A vallásos élet ápolása mellett fontos szerepet kapott a magyar nemzeti érzés és hazaszeretet fejlesztése is.

A szakmánként szerveződő, a német „Kolpingsverein” mintájára létrehozott hazai katolikus legényegyletek száma 1904-ben elérte a 95-öt, közülük mintegy 80 egyesület 1907-ben létrehozta a Magyarországi Katolikus Legényegyesületek Országos Szövetségét.[73]

A katolikus egyház gyermekpasztorációs munkájaként az elemi iskolások áldozásának szorgalmazására, az „imádságos életre” nevelés érdekében alakította meg dr. Tiefenthaler József lelkész – későbbi pápai kamarás, a bécsi Pazmaneum lelki igazgatója – az Eucharisztikus Gyermekszövetséget 1912. februárjában.[74] Szervező munkáját az alapszabályt összeállító Reviczky Aladár lazarista atya, a hazai eucharisztikus mozgalom élharcosa, és az Országos Központi Oltáregyesület fővárosi székházában helyet biztosító Kánter Károly prelátus segítette.

Az esztergomi főegyházmegyei hatóság jóváhagyásával működő eucharisztikus lelki életet élő gyermekek egyesületébe a már áldozott, de még iskolába járó katolikus fiúk és lányok léphettek be 14 éves korukig. Egyszerű szabályai szerint tagjai kötelezték magukat a hetenkénti szentáldozásra, újabb tagok beszerzésére és a rendszeres imádkozásra. Az idősebbek, illetve a gyermekszövetségből kikerülő az 1912 áprilisában alakult Ifjak Eucharisztikus Szövetsége illetve a Leányok Eucharisztikus Szövetsége tagjaivá válhattak, onnan is kiöregedve a felnőtt oltáregyesületekbe léphettek be.[75]

Az Eucharisztikus Gyermekszövetség az Örökimádás című lapban nyitott gyermekrovatot, majd ennek kereteit szűknek találva, Tiefenthaler 1915-től kiadta a Jézusom Örömom című havi lapot, amely az év végén már 15.000 példányban jelent meg. Ugyanebben az évben Tiefenthaler kinevezése folytán megvált igazgatói tisztétől, amely poszton előbb Gamauf István, majd Horváth

Rezső követték. A gyermek valamint az ifjak és leányok szövetségeinek taglétszámát nehéz megbecsülni, mivel tagjaik adatait folyamatos sorszámozással rögzítették törzskönyvükben.[76] Működésük a két világháború közötti időszakban vált számottevővé.

Buttykay Antal Emil hitszónok kezdeményezésére 1911 októberében alakult meg a Katolikus Leányok Országos Szövetsége (KALOSZ), amely a 14 éven felüli, tanult, katolikus leányokat szervezte soraiba. Céljával tűzte ki a leányokat foglalkoztató kérdések katolikus világnézet szellemében való megválaszolását, a tartalmas életre való felkészítést, a jótékonyági munkára nevelést. Irodalmi, művészeti előadásokat, tanfolyamokat, háztartási versenyeket szerveztek tagjaiknak. 1918-ig csak a fővárosban és néhány városban alakultak helyi csoportjai.

Protestáns gyermek- és ifjúsági szerveződések

A Kolping-féle katolikus legényegylet magyarországi megalakulása után pesti lutheránus és református mesterlegények 1859-ben hozták létre az első Evangéliumi Legényegylet.[77] Bár vidéken is alakult néhány helyi egyesület, a szervezés azonban szűk körű maradt.

A paraszt-, a tanonc- és az iparos ifjúság a felekezeti szervezést megvalósító Keresztyén Ifjúsági Egyesületbe (KIE) tömörültek. Az első 1883 októberében alakult meg a fővárosban, azonban a bécsi KIE mintájára készült alapszabályát a belügyminisztérium nem hagyta jóvá.[78] Hosszas előkészületek után végül 1892-ben elfogadták ez az egyesület alapszabályát, igaz ekkor már Református Ifjúsági Egyesület néven. Az egyesület keretében hetente tartott bibliaórák mellett esti előadásokon irodalmi, történelmi és aktuális témák magyarázatával foglalkoztak tagjai.

A vidéki egyesületek szaporodásával 1902-ben ideiglenesen, 1904 májusában végleg megalakult a helyi Keresztyén Ifjúsági Egyesületeket összefogó Ifjúsági Keresztyén Egyesületek Magyar Nemzeti Szövetsége, amely „a magyar evangéliumi keresztyén ifjúsági egyletek hitben, buzgóságban, szeretetben, számban és tevékenységben” gyarapodásának előmozdítását tűzte ki céljává.[79]

A helyi Keresztyén Ifjúság Egyesületek az „ifjakat ifjak által” módszerrel történő evangelizálását az 1855-ös „párizsi alap” négyes programja szerint végezték. Ez a testi, a szellemi, a lelki fejlesztés és a szociális szolgálat együttesét jelentette. Az önkéntes alapon szerveződő helyi kisközösségek az elmélyült hitéletre szoktatással erkölcsi tartást adtak tagjaiknak, a különböző témákban tartott előadásokkal, beszélgetésekkel pedig a világban való eligazodásukat segítették elő, míg közösségteremtő erejükkel a szabadidő célszerű és tartalmas eltöltésére neveltek.

Az I. világháború előtti és alatti időszakban a református egyház Egyetemes Tanügyi Bizottsága szorgalmazta a középiskolákban a „vallásos ifjúsági egyletek” szervezését, de erre csak a következő évtizedekben került sor.[80]

Az iskolai oktatásból kikerült leányokat az 1904-ben alakult Magyar Evangéliumi Nőegyesületek Nemzeti Szövetségéhez tartozó Lorántffy Zsuzsanna Egylet leánykörei szervezték. A KIE-hez hasonló programmal a fővárosban és a nagyobb vidéki városok református és evangélikus gyülekezeteiben

alakultak meg.[81]

A protestáns gyülekezetek 6-12 éves korú gyermekei számára a vallástanítás, az ismeretterjesztés és a lelki közösséget kialakító hitébresztés elemeit ötvöző összejöveteleit a 19. században vasárnapi iskolának nevezték el.[82] Magyarországon az első vasárnapi iskolák 1882-ben alakultak, kezdetben az elhanyagolt szegény gyerekek lelki, hitbeli nevelésére. 1885-86-ban a főváros 11 helyszínén 780 gyermeknek tartottak vasárnapi iskolát. Később az egyházi belmissziós tevékenység gyermekszínterévé vált. Számuk gyarapodásával a vasárnapi iskolák tanítói és a mozgalom barátai 1904 decemberében létrehozták a Vasárnapi Iskolai Szövetséget. 1913-ban 448 iskolában több mint ezer önkéntes tanító 13.000 gyermeket oktatott e sajátos szerveződés keretei között.

Önszerveződő munkás, polgári gyermek- és ifjúsági szervezetek a dualizmus korában

A tanonczakosztályoktól a szocialista ifjúmunkás-mozgalomig

A 19. század utolsó harmadában már nagy számban alakultak iparos, kereskedő, földműves ifjúsági művelődési, önképző, segélyező egyesületek, egyletek, körök, amelyek egymástól elszigetelten sajátos mikrokörnyezetükben működtek.[83] A gyermekeknek és a tanoncoknak az éledő szocialista és szakszervezeti szerveződésektől való távoltartását már egy 1872-es berlini határozatban megfogalmazták.[84] Gyakorlatilag azonban a különféle szakmai szakszervezetek, egyesületek felvették soraikba a fiatal segédeket és tanoncokat is.

A magyarországi ifjúmunkás-mozgalom szervezeti gyökerei az 1894-től a nyomdászok, asztalosok, lakatosok és más szakmák szakszervezeteiben létrejövő tanonczakosztályokig nyúlnak vissza.[85]

A Magyar Szociáldemokrata Párt (MSZDP) és a Szakszervezeti Tanács vezetése igyekeztek távol tartani a tizenéveseket a politikától, ezért ellenezte a helyi ifjúsági szerveződések egységes országos szervezetének létrehozását.[86] Ennek ellenére az 1904 októberétől megjelenő Az Ifjúmunkás című lap ezt a célt tűzte maga elé, és megvalósította a fővárosi és vidéki egyesületek kapcsolattartását.

Az 1905-ös oroszországi forradalom hatására megerősödő szociáldemokrata baloldali ellenzék támogatásának és a helyi ifjúsági szervezetek gyarapodásának köszönhetően 1905 őszén az Ifjúmunkások Szervező Bizottsága kidolgozta, majd jóváhagyás végett benyújtotta a Belügyminisztériumba az országos szövetség alapszabály-tervezetét. Andrassy Gyula belügyminiszter azonban 1907 elején arra hivatkozva, hogy az ifjúmunkások korukra való tekintettel nem nyújthatnak garanciát az alapszabály betartására, azt nem hagyta jóvá.[87]

Ennek ellenére az MSZDP baloldali ellenzéki politikusának, Alpári Gyulának támogatásával a párt XIV. kongresszusával egyidőben, 1907. április 1-jén megtartott fővárosi értekezleten megalakították a Magyarországi Ifjúmunkások Szabadszervezetét.[88] A szociáldemokrata párt korabeli politikai irányvonalába azonban nem illeszkedett az önálló, baloldali ellenzék által irányított ifjúmunkás-mozgalom, ezért belső pártharcok után 1910-re sikerült keresztülvinnie az önálló ifjúsági

szervezetek tagságának szakmai szakszervezeti csoportokba olvasztását.

A jogilag kiskorú iparostanoncok egyre erősödő szervezkedését látva Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter 1909 márciusában a kultusz- és a belügyminiszter egyetértésével elrendelte „...hogy az iparos (kereskedő) tanoncok egyesületekbe való belépése, vagy egyesületek alakítása megtiltandó és a hatóság területén netalán létező ily egyesületek feloszlatása iránt szükséges intézkedések megteendők”.[89] A rendelet hátráltatta a mozgalom kiterjedését, de nem akadályozta meg. 1908-ban 23 csoportban kb. 1.500 fő, 1918-ban pedig 16 helyi szervezetben kb. 3.500 tagja volt a Magyarországi Ifjűmunkások Szabadszervezetének. Végeredményben az ifjűmunkás-mozgalmi szerveződések az MSZDP és a szociáldemokrata szakszervezetek égisze alatt alakultak ki és tevékenykedtek, annak ellenére, hogy a 20. század elején a pártvezetés nem törekedett pártifjűsági szervezet létrehozására.

A cserkészzet

A 20. század eleji reformpedagógia bővületében Amerikában és Európában is számos kísérlet történt a gyermek- és ifjűsági korosztály iskolai és iskolán kívűli nevelési formáinak megújítására. Ezek tapasztalatai alapján az angol Robert Baden Powell tábornok kidolgozta egy új, az ifjűságnak és a társadalmi elvárásoknak egyaránt megfelelő szerveződés kereteit. A magyarul cserkészzetként ismert ifjűsági mozgalom elméleti alapjait „Bi Pi” 1907-1908 telén a Scouting for Boys című füzet sorozatában adta közre.[90]

Magyarországon az egyes vallásfelekezetek spontán csapatalakításai révén tűnt fel a cserkészzet az 1910-es évek ifjűsági szervezeteinek palettáján.[91] Az 1912. évi stockholmi olimpián járt újságírók cserkésztekről is szóló tudósításai után gyakoribbá váltak az egyházi, a pedagógiai és ifjűsági sajtó cserkészteket taglaló írásai, illetve egyes fővárosi lapok gúnyolódó-pellengérező cikkei.[92] Az angol, a német és a francia cserkésztekről szerzett információk alapján szerveződő honi cserkészcsapatok egységes szervezését és nemzeti (országos) szövetségbe tömörítését elsőként Papp Gyula kezdeményezte. Előkészítő munkája után 1912. december 28-án a református egyház Kálvin téri épületében került sor a református, a katolikus és az izraelita cserkészvezetők találkozására, ahol ideiglenesen megalapították a **Magyar Cserkész Szövetséget**. [93]

A résztvevők többek között előkészítő bizottságot hoztak létre és deklarálták a magyarországi cserkésztevékenység nemzeti és valláserkölcsön alapon történő szervezését. Ennek előtérbe állítása a korabeli liberális fővárosi sajtó támadását váltotta ki, amely a felekezetieskedés (elkülönülés) vádjának bélyegét nyomta a cserkészszövetségre. A cserkészzet vezetői ezért megegyeztek a rivális „világi” cserkészirányzat, a fővárosi tanügyi hatóságok által támogatott **Magyar Őrszem Szövetség** vezetőivel és egyesültek vele.

Tas József fővárosi iskolaigazgató, a Magyar Tanítók Turista Egyesületének titkára londoni és berlini tanulmányútján 1912-ben ismerkedett meg a külföldi cserkészettel és annak vezetőivel, majd hazatérve hozzákezdett – az angol cserkészettől eltérő német Pfadfinderbund mintájára – a Magyar

Őrszem elnevezésű hazai mintacsapat szervezéséhez. Demjén Géza fővárosi tanügyi tanácsos támogatásával közösen létrehozták a Magyar Őrszem Szövetség szervezetét, és 1913-ban megindították a Magyar Őrszem című lapot.

A szervezet védnökének a székesfőváros polgármesterét, Bárczy Istvánt nyerték meg. Polgári humanizmust hirdető liberális eszmerendszerüknek és a testi, sport- és katonai képzést hangsúlyozó programjuknak köszönhetően Budapest székesfőváros tanácsa rendeletében hívta fel az alája rendelt iskolák vezetőinek figyelmét az őrszemmozgalom támogatására. Ennek megfelelően elsősorban a főváros polgári iskoláiban és állami gimnáziumaiban alakultak őrszemcsapatok.

Az őrszemmozgalom olyan „egészséges, derék emberek” nevelését tűzte ki céljául, akik ügyes és használható tagjai lesznek a társadalomnak. Az őrszem-jelölt 10-18 éves fiúk az Istenhez, királyhoz és hazához való hűséget, az őrszem-törvények betartását, valamint a segítségre szorulókat támogatását fogadták meg. Tagjait a józan életmódra, a lovagias gondolkodásra, szépre, nemesre és jóra kívánta nevelni, míg a turistáskodással, sporttal és játékkal, a szabadban való táborozással fizikailag kívánta edzeni.

A cserkészek és az őrszemek egyesülése után az 1913. június 28-án megalakított Országos Cserkészőrszem Szövetség megvalósította a magyarországi cserkészlet egységes irányítását is. Célkitűzése, hogy a 10-18 éves fiúkból erős, egészséges és ügyes, valamint hazájukat szerető, jellemes, közösségi és erkölcsi felelősségérzettel rendelkező jó polgárokat neveljenek. Elnökévé a már említett Demjén Géza tanügyi tanácsost, míg a vezetőségben Papp Gyula személyében a cserkészek a jelentősebb adminisztratív, az őrszemek Tass József révén a szervező főtitkári posztot kapták meg.

A közel ötven csapatot egyesítő lendületes szervezőmunka menetét az I. világháború kitörése, a cserkészőrszem-vezetők nagyarányú bevonulása akadályozta meg. Az alakuló közgyűlésen elfogadott, majd 1913 augusztusában magyar királyi belügyminiszterhez felterjesztett alapszabályok sem kerültek elfogadásra.

Ennek egyik oka a cserkészettől, mint iskolán kívüli diákifjúsági szervezettől való ellenérzés volt. Hiába dolgozta át az alapszabályokat Galambos Ede, az OTT tanácsosa és illesztette a kor iskolastruktúrájába az ifjúsági szervezetet, mégsem kerültek jóváhagyásra, ezért 1916-ra megszűnt a szövetség működése.

Az I. világháborús nehézségek ellenére az önállóan tovább működő cserkész(őrszem) csapatok körében ismételten felmerült a szövetség gondolata. 1917. szeptember 23-án a budapesti Markó utcai főgimnáziumban tartott „cserkészteni” értekezleten megalakították a Magyar Cserkészcsapatok Háborús Bizottságát. Feladatai között a működő csapatok közötti összeköttetés megteremtését, az új csapatok alakításának elősegítését, a hazai cserkészlet egységes fejlődésének biztosítását szerepeltette. A legtekintélyesebb valláserkölcsi alapon működő cserkészcsapatok azonban nem

vettek rész a bizottság munkájában.

1918 ősztől felgyorsult a cserkész önszerveződés folyamata, melyet a szaporodó igazolási kérelmek, az országos szövetség létrehozásának sürgetése mellett a kultusz-, a belügy- és hadügyminiszterhez intézett kérvények, illetve küldöttségek kérései támasztottak alá. A cserkészek háború alatti érdemeire apellálva működésük elismerését és jóváhagyását, segélyben részesítését, illetve a felszabaduló katonai anyagok kiutalását kérték.

A háborús bizottság 1918. november 1-jétől – Sebő István cserkészvezető javaslatára – Magyar Cserkészcsapatok Intéző Bizottságává alakult, amely elsődlegesen az országos cserkészszövetség létrehozásával foglalkozott. 1918. november 24-én a budapesti kegyesrendi (piarista) főgimnáziumban sor került a Magyar Cserkészcsapatok Szövetsége zászlóbontásának deklarálására, majd december 1-jén a Magyar Cserkészszövetség néven a magyarországi cserkészlet egységes szövetségének megalakulására.

A Galilei kör középiskolai klubja

A 20. század első évtizedének egyik jelentős hatású egyetemi ifjúsági szervezete az 1908 novemberében alakult Galilei kör volt. Más egyetemi ifjúsági szervezettől eltérő módon, tagutánpótlásuk biztosítása és a világnézeti nevelés hatékonyságának növelése érdekében középiskolások körében is tevékenykedtek. 1912-től középiskolai „agitációt” folytattak, s a felsős diákok számára „modern szemléletű” természettudományi, szociológiai és „világszemléleti” ismereteket tárgyaló füzet sorozatot adtak ki.[94]

1915-re 140 középiskolával, iskolánként 15-20 diákkal építettek ki kapcsolatot.[95] A politikai életbe való bekapcsolásukra már a következő évben elkezdték a szervezetszerű középiskolai bizalmi rendszer kiépítését. Terveik szerint a középiskolás diákság számára indítandó progresszív szemináriumokat később az elemi iskolások részére is kiterjesztették volna. 1917. júniusától hetente tartott összejöveteleket a középiskolások klubja, melynek programjában előadások, könyvismertetések szerepeltek. Bár az 1918 januárjában feloszlott – de ténylegesen 1919 márciusáig működő – Galilei kör végeredményben sosem épített ki szervezeti kereteket a középiskolások számára, azonban kapcsolata a diáksággal, azok radikalizálódásában játszott szerepe meghatározó erőt képviselt.

Természetvédelem az ifjúság körében – Országos Ifjúsági Madárvédő Liga

Az Országos Állatvédő Egyesület 1905/1906. évi Gyermek Naptárában felhívást intézet a tanulóifjúsághoz ifjúsági állatvédő egyesületek alapítására.[96] Természetvédő és erkölcsnemesítő célkitűzéseik támogatásáért Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordultak, aki 1906 tavaszán elrendelte az elemi népiskolákban, hogy minden évben május vagy június hónapban külön napon a fenti szellemben méltassák a Madarak és Fák Napját.[97] A VKM az ifjúsági állatvédelemre nevelését támogatva 1908-ban engedélyezte az Országos Ifjúsági Madárvédő Liga-

mozgalom iskolai szervezését is.[98] Sőt, 1912-ben Zichy János kultuszminiszter az Országos Állatvédő Egyesületet felhatalmazta „a madarak és fák napjának megünneplése, valamint ezzel összefüggésben az Országos Ifjúsági Madárvédő Liga szervezése” kapcsán a tanügyi hatóságokkal való közvetlen kapcsolattartásra is. A részletes adatszolgáltatásból tudjuk, hogy Ligát 1910-ben 291, míg 1913-ban 787 iskolában szervezték meg több mint 150.000 taggal.[99]

* * *

A 19. századvég felgyorsult polgári fejlődésének következtében a monarchiabeli Magyarországon kialakuló lázas egyesületi élet új mintával szolgált az ifjúság nevelésével, tudatformálásával foglalkozó erőknél. Az ifjúsági egyesületi formát, mint új nevelési színteret az állami közoktatásügyi vezetés az iskolai nevelés kiegészítő tényezőjeként, illetve iskolai képzést követő, az oktatásból tömegesen kikerülő ifjúság formálására, további „nevelésére” próbálta felhasználni. A honvédelmi vezetés a katonai előképzés bevezetésére, míg a különféle vallási irányzatok hitelveik szélesebb körben való átadására, illetve elmélyítésére törekedtek támogatott szervezeteik és egyesületeik körében. Az említett ifjúsági egyesületi kezdeményezések egy részét ezért az állami ifjúságpolitika első egyesületi formájú megnyilatkozásainak is tarthatjuk.

Az ifjúsági szervezeti élet hazai kialakulására számottevő hatást gyakoroltak a francia közoktatás-politikai, a 20. század eleji reformpedagógiai irányzat, valamint az USA-ból érkező ifjúságszervezeti kezdeményezések hírei. Az ifjúság életkorhoz és társadalmi státuszhoz illesztett gyermek- és ifjúsági egyesületeit hozták létre a különféle vallási irányzatok, s megindult a szakszervezeti munkásmozgalom ifjúsági mozgalmának és a 20. század egyik legjelentősebb ifjúsági szerveződésének, a cserkészletnek a hazai szervezése is.

A dualizmus kori ifjúsági egyesületi élet fő jellemzői a helyi, egymással kapcsolatot nem tartó egyesületek létrejötte, a (főleg közoktatási, egyházi) intézményi formákhoz való kapcsolódás, a korlátozott önkormányzatiság volt. Az ifjúsági egyesületi élet elterjedésével és a hazai társadalompolitikai fejlődéssel párhuzamosan az 1910-es évek pedagógiai sajtójában is megjelentek a „szervezeti”, „szövetségi” formájú, az állami ráhatásoktól mentes, alulról építkező, önkormányzati irányítású ifjúság szervezeti koncepciók.

JEGYZETEK

[1] Tanulmányomban nem vállalkozom a főiskolai és egyetemi diákszervezetek, valamint a gyermek- és ifjúsági korosztályt segítő, támogató egyesületek bemutatására. A témakör áttekintéséről lásd: P. Miklós Tamás (1997): „Ifjúsági szerveződések évszázada!? Gyermek- és ifjúsági szervezetek a 19.-20. századi Magyarországon. Új Pedagógiai Szemle, 11. sz. 35-43. p.

[2] Bővebben lásd Kelemen Elemér (2002): Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitika a 19-20.

századi Magyarországon. Bp. 26-33. p., illetve 124-129. p.

[3] Mosdóssy Imre (1897): Ifjúsági egyesületek. Néptanítók Lapja, 46. sz. 1. p.

[4] Bodolay Géza (1987): A diáktársaságok hagyománya és a honismeret. Honismeret, 1. sz. 71-72. p. A témakörrel lásd bővebben Bodolay Géza (1963): Irodalmi diáktársaságok 1785-1848. Bp., 809 p.

[5] Részletesen lásd Csorba Sándor (2000): Reformkori diákegyesületek Patakon és a társalkodási egyesület Pozsonyban. Bp., 312 p.

[6] Lubrich Ágost (1868): Neveléstudomány. II. köt. Pozsony, 576. p.

[7] VKM 15.501/1868. sz. rendelet. Közli: Bereczky Imre (1906/1907): A középiskolai önképzőkörök. Gyakorlati Paedagógia, 9-10. sz. 408. p.

[8] VKM 731/1887. eln. sz. rendelete. Magyarországi rendeletek tára. Bp. 1887. 1396-1397. p.

[9] VKM 155.956/1912. sz. rendelet. Hivatalos Közlöny, 1913. 3. sz. 38-40. p.

[10] Lásd erről bővebben Gergely Ferenc (1975): Sportköreink előtörténetéhez. A testnevelés tanítása, 5. sz. 134-138. p.

[11] Az Országos Erkölcsnemesítő Egyesület Irányi Dániel kezdeményezésére alakult meg 1886-ban. Programjában az erkölcsösségnek, a vallásosságnak, a testvériségek és a hazaszeretnek köz- és magánéletben való terjesztését tűzte ki céljául. A József főherceg védnökségével, gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter elnökletével működő egyesületnek 1894-ben 200 fő tagja volt. Lásd Halász Ferenc (1902): Állami Népoktatás. Bp., 63. p.

[12] Bővebben lásd Gyulay Béla (1891): Alakítsunk ifjúsági egyesületeket. Néptanítók Lapja, 20. sz. 170-171. p., illetve Az „Országos Erkölcsnemesítő Egyesület” elismerése. Néptanítók Lapja, 1892. 43. sz. 381-382. p

[13] 22.161. sz. VKM rendelet. 1892. június 4. Néptanítók Lapja, 1892. 49. sz. 442. p., illetve 7.135. sz. VKM rendelet. 1894. február 7. Hivatalos Közlöny, 1894. 5. sz. 48. p.

[14] Lásd Mosdóssy I (1897) :1-4. p.

[15] Utasítás az állami elemi iskolák gondnokságai részére. 32.055/1901. sz. 103.§. Hivatalos Közlöny, 1902. 7. sz. 126. p.

[16] VKM 21.015/1902. sz. 1902. március 22. Hivatalos Közlöny, 1902. 7. sz. 125-129. p.; A rendeletet ismertette és az ifjúsági egyesületek szervezését ajánlott: Magyar Paedagógia, 1902. 267-268. p.

[17] Lásd erről bővebben: P. Miklós Tamás (1998): „Állami” indíttatású ifjúsági egyesületek a

századeleji Magyarországon. Iskolakultúra, 6-7. sz. 116-124. p.

[18] VKM 41.846/1903. sz. körrendelet. Hivatalos Közlöny, 1903. 15. sz. 362-363. p.

[19] VKM 3.500/1905. sz. körrendelet. Hivatalos Közlöny, 1905. 19. sz. 335-337. p., illetve lásd VKM 57.086/1907. sz. körrendelet. Hackl N. Lajos rövid idő alatt 70 daloskört szervezett meg. Közli Juba Adolf (1917): Az ifjúsági egyesületek kérdése. Magyar Paedagógia, 265. p.

[20] Schön István (1907): Az Ifjúsági Könyvtár és az Ifjúsági Egyesület a gyakorlati kiképzés szolgálatában. Magyar Tanítóképző, Január. 16-19 p.

[21] A részletes adatok megtalálhatók P. Miklós Tamás (1990): A magyarországi „állami” indíttatású ifjúsági egyesületek 1907. évi címtára. (Zánka, 15 p.) kéziratában, amely Petri Mór (1908): Az ifjúsági egyesületek a népművelés terén. Bp., c. könyve adatainak felhasználásával készült.

[22] VKM 31.152/1914. sz. rendelete. Rendtartási szabályzat. Bp., 1916. 47. p.

[23] Juba Adolf (1917): Az ifjúsági egyesületek kérdése. Magyar Paedagógia, 266. p.

[24] A „tanonc” szó a 18-19. századforduló nyelvújítóinak alkotása. Jelentése a céheket megszüntető 1872. évi ipartörvény megjelenése után szűkült le, és váltotta fel az inas kifejezést. A szóhasználat az iparosmesterek mellett szakmát tanuló gyereket jelentette. 1900-ban a kisiparban 110.000, a gyáriparban 11.000, 1910-ben 165.000, illetve 22.500 tanonc dolgozott.

[25] VKM 21.411/1907. sz. körrendelet. Hivatalos Közlöny, 1907. 9. sz. 97-99. p.

[26] Lásd VKM 37.715/1908. sz. körrendelet. Hivatalos Közlöny, 1908. 8. sz. 98-99. p.; VKM 24.678/1909. sz. körrendelet. Hivatalos Közlöny, 1909. 9. sz. 223-224. p.; VKM 125.813/1911. sz. körrendelet. Hivatalos Közlöny, 1911. 24. sz. 495-496. p.

[27] Kereskedelemügyi m. kir. miniszter 101.213/1908-VI. sz. rendelet. Lamotte Károly – Zobor Miklós (1922): Egyesületi jogszabályok. Bp., 62-63. p.

[28] Szabó József János (1995): A katonai gondolkodás főbb vonásai az első világháború előtt és alatt. In.: A magyar katonai gondolkodás története. (szerk. Ács Tibor) Bp., 107-108. p.

[29] 1868. évi XXXVIII. tc. 55.§.,64. §., 74. §. és a 88. §. Belicza József (1889): Népoktatási törvények és rendeletek gyűjteménye. Bp., 9-13. p.

[30] Földes Éva – Kun László – Kutassi László (1977): A magyar testnevelés és sport története. B., 175. p.

[31] Ifjúsági véderő. Zala-Somogyi Közlöny, 1871. 16. sz. 2. p.

[32] Volf György (1872): Az „ifjúsági véderő”. Magyar Tanügy, 5. sz. 233-239. p. illetve Volf György

(1873): Az ifjúsági véderő viszonya az iskolához. Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye

[33] „Gyermekkoromban én magam is így tanultam a katonáskodást, és pedig egészen komolyan, minden nagy szünidőben naponta fegyvert forgatva, a tanév alatt pedig hetenként kétszer, legfeljebb háromszor. Az elméleti oktatásban is kijutott nekünk, oly komolyan vette az ügyet az öreg honvéd százados, ki azonban 20-30 gyermeknél többet 10-14 éves korban összeszedni nem tudott.” –írta később visszaemlékezésében az ifjúsági véderőről egy résztvevő. Juba Adolf (1906): Az iskolai zászlóaljokról. Néptanítók Lapja, 48. sz. 6. p.

[34] Ennek 1.§-a: „Minden állami-, községi- és felekezeti középtanoda, tanítóképezde, felső nép-, polgári-, szak- és magániskola 15 éves kort betöltött s 20 éves kort meg nem haladt növendékei a katonai és fegyvergyakorlatok tanulására kötelezettek.” A törvényjavaslat szerint a tanév folyamán legalább hat hónapon át, minimum heti két órányi tanítást kellett volna fordítani a gyalogsági-, test- és fegyvergyakorlatokra és a céllövésre. Közli Weber Rudolf (1873): A tanuló ifjúság fegyvergyakorlatai. Magyar Tanügy, 7. sz. 398. p.

[35] Az Országos Középiszkolai Tanáregyesület 1872. évi közgyűlése határozatában mondta ki „rosszallását az ifjúsági hadgyakorlatok felett” és a „civilisatio ellen intézett valóságos merényletnek” nevezte azt. Elutasító véleményt a képviselőházhoz intézett 1872. évi feliratában fogalmazta meg. Lásd Ferenczy József (1882/83): Az iskolai zászlóaljokról. Az Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönye, 2. sz. 135. p., illetve Az Országos Középiszkolai Tanáregyesület történetéhez. Alexander Bernát (1891): (szerk.): Az OKT huszonötödik jubiláris közgyűlése Budapesten 1891... Bp., 42. p. Lásd még az „ifjúsági véderő” ellen érvelő Volf György cikkeit a 32. sz. hivatkozásnál.

[36] Lásd erről a törvényjavaslat elfogadását ellenző Matolay Etele (1873): írását. Az ifjúság katonai és fegyvergyakorlatai. Hon, június 15.

[37] Bély Miklós (1940): A gimnáziumi testnevelés múltja. Bp., 134-145. p.

[38] A törvényjavaslat 29. §-át közli Bély M (1940): 138. p.

[39] Közli az ifjúsági zászlóaljok szervezését ellenző Ferenczy József (1882/83): Az iskolai zászlóaljokról. OKTK, 2. sz. 136. p.

[40] Pesti Napló, 1882. 204. sz.

[41] Felméri Lajos: (1882): A középiszkolai nevelés és a katonai gyakorlatok. Középiszkolai Szemle, 8. sz. 517-532. p. illetve Ferenczy József (1882/83) id. m. 134-140. p.

[42] Balogh Dénes (1905): Iskolai zászlóaljok szervezése. Néptanítók Lapja, 30. sz. 7-8. p.

[43] Balogh Dénes (1906): Az iskolai zászlóaljokról. Néptanítók Lapja, 42. sz. 4-6. p.

[44] Nyári Albert (1914): Az első magyar cserkészmozgalom. A Cél, 3. sz. 235-240. p.

[45] A VKM a 25.954/1900. és a 30.603/1900. sz. rendeleteivel tette kötelezővé a játékdélutánok megszervezését a középiskolákban, és erre a célra az állami költségvetésben 20.000 koronát biztosítottak. A játékdélutánok keretében való katonai kiképzést a honvédelmi miniszter 9.699/1907. XI.14. számú átirata alapján kiadott VKM 82.950. sz. rendeletet szabályozta. Lásd Bély Miklós: 1940. A gimnáziumi testnevelés múltja. Bp., 86. p. és 103. p.

[46] Vagyas Endre (1908): Falusi zászlóaljok. Néptanítók Lapja, 36. sz. 1-3. p.

[47] Az 1899-1902 angol-búr háború katonai tapasztalatai a célbalövés gyakoroltatásának fontosságára hívták fel a figyelmet. Magyarországon Szemere Miklós 1902-ben mozgalmat kezdeményezett a „céllovó sport” népszerűsítésére, amelyhez az elsőként a zilahi ev. ref. főgimnázium tornaköre csatlakozott. Az ifjúsági céllovó tanfolyamokat elsősorban az ifjúsági egyesületekben tudták megszervezni. Lásd erről: P. Miklós Tamás (1992): Adalékok a századeleji magyar katonai előképzés történetéhez (1900-1918). Hadtörténelmi Közlemények, 4. sz. 100-101. p.

[48] Közli Galambos Ede (1917): Ifjúsági Honvédő Egyesületek. Bp. 24. p.

[49] Kemény Ferenc katonai nevelésről a Magyar Pedagógiai Társaság felolvasó ülésén tartott előadását ismerteti Havas Irma (1908): Katonás nevelés. Néptanítók Lapja, 53. sz. 8-9. p.

[50] Részletesen lásd P. Miklós Tamás: Adalékok a századeleji...I. m. 104. p.

[51] VKM 175363/913. V. sz. rendelete. 1913. november 4. Magyar Országos Levéltár (MOL), VKM K500-1917-16-1924.

[52] Galambos Ede (1916): Ifjúsági Honvédő Egyesületek. Bp.

[53] Az ifjúságnak katonai szolgálatra előkészítése. Jelentés az Országos Testnevelési Tanács 1913-1916. évi működéséről. Bp. 1916. 15. p.

[54] Bővebben lásd erről P. Miklós Tamás (1995): Adalékok a hazai ifjúsági Mária-kongregációk történetéhez (1581-1918) In.: „1000 éves a magyarországi iskola” Veszprém megyei neveléstörténeti tanulmányok. Veszprém, 138-151. p. illetve Mészáros István (1989): Iskolatörténeti kaleidoszkóp II. Bp., 45-48. p.

[55] Bővebben lásd Gyenis András (1936): A középiskolai önképzőkörök eredete. Mária-kongregáció. Április, 17-18. p., illetve Május, 16-17. p.

[56] Bangha Béla (1911): Mi a kongregáció? Bp., 11-13. p.

[57] A kalocsai kongregáció jubileuma. Mária Kongregáció, 1912. Február, 206-207. p.

[58] Komárik István (1912): A magyar Mária-kongregációk fejlődése az utolsó évszázadban. Mária Kongregáció, December, 107. p. Az egyházon belüli „jobboldali radikalizmus katolikus” jelentkezéséről

lásd még Gergely Jenő (1977): A politikai katolicizmus Magyarországon. 1890 – 1950. Bp., 44-19. p.

[59] A püspöki kar 1900-ban fogadta el a hittan középiskolai oktatására vonatkozó rendeletét. Nyomtatásban lásd: Tanítási terv és utasítások. Bp., 1910. 18. p.

[60] Mária Congregatiók. 1901. december 13., illetve MOL, K-721-2/d. 1901.

[61] VKM 69.485/1905. sz. utasítás. Idézi Bangha B. (1911): 25. p.

[62] Az egyházmegyei hatóság 7623. sz. engedélyével a Budapesti Urak Mária-kongregációja adta ki a Mária-kongregáció c. lapot, amelynek első szerkesztője a jezsuita Bus Jakab, majd 1910 szeptemberétől Bangha Béla lett. 1912 őszén a lap előfizetőinek száma elérte a 11.000 főt, amelyből 3-4.000 fő volt felnőtt! Bangha Béla (1912): Új folyóiratunk. A Magyar Kultúra. Mária Kongregáció, December, 111. p.

[63] Bonta Károly (1910): A kongregációi szervezkedés. Mária Kongregáció. December, 115-118. p. A határozati javaslatot lásd: A kongregációi nagygyűlés lefolyása. Uo. 142. p.

[64] Az Országos Bizottság 150 taggal alakult és 40 tagú választmányt hozott létre. A Mária-kongregációi otthon alapkövetétele. Mária Kongregáció, 1911. Június, 316-319. p.

[65] Mária Kongregáció, 1912. Szeptember, 4. p.

[66] A Mária-kongregációkkal szemben megfogalmazott vádakot egybegyűjtve közli Fäber Oszkár (1911): A klerikális veszély. Bp., 56 p.

[67] Lásd bővebben Bus Jakab (1907): Kalauz a Mária-kongregációk számára. Bp., 330 p.

[68] Részletesen lásd: P. Miklós Tamás (1995): 150-151. p.

[69] XIII. Leo pápa 1886. augusztus 22-én kelt „Quod multum diuque” körlevelében katolikus társadalmi egyesületek alakítására szólította fel a magyarországi püspököket. Prohászka Ottokár (1891): (szerk.) Szentséges Atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei. Bp., 250-260. p.

[70] Babits Lajos: 1908. A kath. ifjúsági egyesületekről. Népművelő, 38. sz. 306. p.

[71] Lásd P. Miklós Tamás (1990): Vidéki ifjúsági egyesületek, egyletek, körök... címtára a reformkortól 1948-ig. Zánka, 1-14. p.

[72] Magyar Katolikus Lexikon. VI. köt. (főszerk. Diós István) Bp. 2001. 365. p.

[73] Lásd Erdősi Károly (1904): Szociális vezérkönyv katolikus agrárfjúsági és munkásegyletek alakítására és vezetésére. Bp., A statisztikai adatot közli az Igaz Szó, 1905. március 12.

[74] Reviczky Aladár (1912): Eucharisztikus Gyermekszövetség. Katholikus Nevelés, 2. sz. 75-76. p.

Az eucharisztia (görög eukarisztia = hálaadás) – magyarul oltáriszentség – a katolikus hittan egyik központi fogalma. Az oltáriszentség az egyház tanítása szerint a legfölségesebb a szentségek között. Az Eucharisztikus Gyermekszövetségről bővebben lásd P. Miklós Tamás (1992): Eucharisztikus Gyermekszövetség. Tantusz, 8. sz. 18-19. p.

[75] Reviczky Aladár (1912): Eucharisztikus szövetségek. Katholikus Nevelés, 5. sz. 225-226. p.

[76] 1925-ben 63 vidéki szövetség működött, s addig az Időpontig 130.000 gyermek lett taggá avatva.

[77] Első évi tudósítvány a pesti Evangéliumi Legényegyletről. Pest, 1860. 8. p.

[78] Bővebben lásd erről Kovács Bálint (1993): A Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE). In.: Tenke Sándor (szerk.): Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. Bp., 56-83. p.; P. Miklós Tamás (1991): „...a reformálás az ifjabb nemzedék dolga.” Mozaikok a magyar református ifjúsági mozgalmak, szervezetek történetéből (1859-1950). Zánka, 14 p.

[79] 25 vidéki KIE egyesület közül 17 alapította meg a Nemzeti Bizottságot. Lásd Kovács B. (1993): I. m. 64. p.

[80] Barcza József (1993): A magyarországi református ifjúsági egyesületek és mozgalmak egyháztörténeti háttere a két világháború között. In.: Tenke Sándor (szerk.): Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. Bp., 49. p.

[81] Barcza Józsefné (1993): A Magyar Keresztyén Leányegyesületek Nemzeti Szövetsége... In.: Tenke Sándor (szerk.): Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. Bp., 84-85. p.

[82] Dobos László (1992): Vasárnapi iskola. Tantusz, 4. sz. 6. p.

[83] Részletes kimutatásukat lásd P. Miklós Tamás (1990): (szerk.): Vidéki ifjúsági egyesületek, egyletek, körök a... címtára a reformkortól 1948-ig. Zánka, 42-59. p. (Kézirat)

[84] Lásd erről Svéd László – Gál Lajos (1968): Fél évszázados harc az ifjúság szolgálatában. Bp., 6-7. p.

[85] Lásd bővebben: P. Miklós Tamás (1993): A szocialista ifjómunkás-mozgalom kezdetei. Tantusz, 3. sz. 4-5. p.

[86] Barna Sándor visszaemlékezése. Közli Svéd László (1956): A magyarországi szocialista ifjómunkás-mozgalom (1905-1908). Párttörténeti Közlemények, 6. sz. 47. p.

[87] Mit tegyünk? Az Ifjómunkás, 1907. február 15.

[88] A szabadszervezet a hazai munkásmozgalom féllegális egyesületi formája volt. Amikor a

korabeli egyesülési jogszabályokra hivatkozva hivatalosan nem engedélyezték a legális szervezkedést, akkor valami – jelen esetben Az Ifjúmunkás lap előfizetői - köré csoportosulva hoztak létre sajátos szervezeteket, amelyek korlátozott körülmények között működhettek.

[89] Közgazdasági Értesítő, 1909. április 1. 5-6. p. Ismertette: A szülői hatalom ürügye. Az Ifjúmunkás, 1909. április 1.

[90] Baden Powell jegyzőkönyvbe mondott vallomása 1918. május 24-én az Egyesült Államok londoni konzulátusán. Magyar Cserkész, 1924. 8-9. sz. 133. p. A cserkészetről lásd bővebben Gergely Ferenc (1989): A magyar cserkészlet története 1910-1948. Bp.,

[91] A Baden Powell angol tábormegkezdő által 1908-ban megindított angol cserkészetről (boy scouts) az első magyarországi híradás a nagybecskereki főgimnázium 1909/10. évi értesítőjében jelent meg, ahol Králik László tanár ismertette az alapítót: „Scouting for Boys” c. könyvét. Gineverné Győry Ilona Londonban az angol Szülők Nemzeti Nevelési Szövetsége (PNEU) konferenciáján egyedüli külföldi felszólaló résztvevőként hallotta Baden Powell altábornagy scout intézményéről szóló előadását, amelyről ismertetést írt. Gineverné Győry Ilona (1910): A „Scout” intézmény Angliában. Népművelés, 37. sz. 172-175. p. Az ezt követő sajtóhíradások hatására helyi kezdeményezésű cserkészcsapatok alakultak több helyen: A Budapesti Református Ifjúsági Egyesületben (BRIE) dr. Szilassy Aladár és Megyericsy Béla 1910-ben, a fővárosi II. kerületi Királyi Egyetem katolikus főgimnáziumában (KEG) Kánitz István növendék 1911-ben, a Regnum Marianum intézetében, a Rákóczi kollégiumban, valamint a piarista gimnáziumban, 1912-ben alakult cserkészcsapat.

[92] Dobos László (1960): A magyar cserkészlet kritikája a hazai pedagógiai sajtóban. 1912-1917. In.: Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Bp., 141-155. p.

[93] Sik Sándor (1922): (szerk.): Magyar Cserkészvezetők könyve. Bp., 322.p.

[94] Jelentés a Galilei Kör 1911/1912. évi működéséről. Bp. 1912. 11. és 17. p.

[95] A Galilei-Kör közgyűlés és választmányai ülésének jegyzőkönyve. 1915-1916. Közli Gellért László (1970): Diákok a forradalomban. 1918-1919. Bp. 13. p.

[96] Gyermeknaptár. Bp., 1905.

[97] A madarak és fák napjának hazai megünneplése az Amerikai Egyesült Államokban a Madarak napja (Birds day), illetve a Fák Napja (Arbor day) szokásának átvétele volt. VKM 26.120/1906. sz. körrendelete. Közli Fodor Árpád: 1911. A madarak és fák napjáról szóló iskolai jelentések I. évkönyve. 1910. Bp., 104-105. p.

[98] A liga az iskolákban mindenféle alakosság nélkül volt létrehozható, mivel a belügyminiszter eltekintett az alapszabályszerű, egyesületi alapon való szervezéstől. A tanulók fogadalom alapján kötelezték magukat az állatok, kivált a madarak védelmezésére. Erről egy felvételt igazoló és a

fogadalom szövegét tartalmazó nyomtatványt valamint egy jelvényt kaptak a gyerekek. VKM 27.171/1908. sz. körrendelete. Közli Fodor Á. (1911): 107. p.

[99] VKM 53.402/1912. sz. rendelete. Közli Fodor Árpád (1913): A madarak és fák napjáról szóló iskolai jelentések III. évkönyve. 1912. Bp., 7-8. p., illetve lásd 137. p.

Tanulmányok

Iskolai "centrizmusok"

Szabó Miklós

"Naturam expellas furca, tamen usque recurret" (Horatius). Űzd ki a természetet, bár vasvillával, mégis újra visszatér. Horatius - gondolom -, megbocsátana, ha azt mondanánk, hogy megállapítása nem csak az emberekre, hanem olyan dolgok természetére is vonatkozik, amelyeket mi hozunk létre, értük felelősnek érezzük magunkat, mintegy életünk szerves részét teszik. Akkor is, ha élők közössége hozza azt létre. "Élő dolog" az iskola is, amely a társadalom intézményeként vele együtt éli át a történelmi korok változásait, de megőrzi öntörvényű, autonóm "természetét".

Az újkori társadalom általános műveltséget közvetítő iskolája elsősorban oktatást és nevelést biztosít. Nem csak ismeretek rendszeres közlését vállalja – erre valók a szakiskolák –, hanem a gyermek értelmi és erkölcsi, vagyis emberi alakítását is feladatának tudja. Tehát nevelőiskola. „Természete”, reális mivolta az, hogy értékeszményeket közvetít, az adott társadalom aktuális követelményeit és a nevelődő ember képességeit, igényeit összehangolja. Célja az egyént a társadalom értékes tagjává formálni, neveltjében kialakítani a cultura animi-t, a lelki kultúrát, a jó - és a javítás - szándékát.

A nevelőiskola szerkezete eszerint négy alkotóelemre bontható. Két emberi eleme: az egyed (a gyermek, a növendék, az individuum) és a közösség (a csoport, a társadalom, az állam - képviselőjük a pedagógus); két tárgyi eleme pedig: a közösség által megkövetelt tudásanyag, és az értékeszmények vonzásában létrejött meggyőződések, magatartási szabályozók, az eszmények. E négy tényezőnek, vagyis a tanuló természetének, a társadalom („az élet”), az állam szerepének, a tudás mennyiségének, minőségének, és az „érzület”, a meggyőződések szabad kialakulásának egymás közti egyensúlya jelenti az iskolai gyakorlat saját „természetét”, természetes összhangját.

Ideális, egyensúlyi állapotában az iskolát csak elgondolni lehet, mivel helytől, időtől, történelmi körülményektől független iskola nincsen. Valós történelmi alakja, kisebb-nagyobb mértékben, mindig az ifjúságért egymással harcoló „nevelő hatalmak” szolgálatában áll: a társadalom önfenntartásának, vagy az egyház erkölcsi emberformálásának, vagy az állam politikai törekvéseinek egyik eszköze. Ha az iskola említett alkotóelemeinek valamelyike - a közösség befolyásának éppen aktivizálódott tényezője (pl. tudomány, kísérlet, egyházi kívánság, társadalmi követelés, állami akarat, beavatkozás) révén - a többi rovására - hangsúlyozottabb, kiemelt szerephez jut, akkor rendszerint az iskola egyensúlyán, „természetén” esik csorba. Ilyesmit már többnyire az iskola betegségének kell tekintenünk, amelyet – orvosi műszóval – diagnosztizálni lehet. Vigasztaló csak az, hogy betegségébe az iskola nem hal bele, mert az adott társadalom fejlődésmenete, józan követelései mindig helyreállítják az egészséget, a belső egyensúlyt. Az iskola „természete” így –

akárha vasvillával űzték is ki –, visszatér.

Az orosz nevelés hosszú történelmének tanulmányozása során alkalmam volt az iskola betegségeivel, egyoldalúságaival is megismerkedni. Szellemi eredetük és gyakorlati következményeik jól körülrajzolódtak és leírhatóvá váltak. A tények minden esetben az említett négy iskolai tényező egyensúlyi állapotának megbomlásáról, valamelyikük káros túltengéséről, az iskolai élet középpontjába kerüléséről („centrizmus”) tanúskodtak.¹

Röviden bemutatom az iskolai „centrizmusokat”. Orosz példákon ugyan, de valószínű, hogy hasonló bajok más országok neveléstörténetében, a miénkben is, valamilyen arányban kimutathatók lennének.

* * *

Oroszország első iskolái a kijevi (ukrán) keresztény kultúra kezdeti idejében, a 11-12. században keletkeztek. A nép valláserkölcsi nevelése főleg a templomhoz kötődött. A papképzés szüksége létrehozta a hittani, dogmatikai, morális alapismeretekre és a szertartási szövegek olvasására oktató iskolát. Fokozatosan létesültek a világi műveltség felé megnyílt, szélesebb körű ismereteket nyújtó iskolák is. Ezekben az évszázadokban mégsem lehet az iskola öntörvényű, autonóm mivoltáról beszélni, mivel hiányzott az iskolát megkövetelő, szellemileg önálló társadalom, illetve állam, és a vallási szempontoktól független ismereteket tartalmazó oktatási anyag is. A fejedelmek, s a moszkvai birodalomban a cárok, iskolák létesítésével nem foglalkoztak, a nevelést a szülők s az egyház ügyének tekintették.

Az objektív ismeretekre és a gondolkodás racionalizmusára törekvés, ami az újkor társadalmát létrehozta, lényegében az embernek a Föld birtokbavételére irányuló - bibliai szempontból is jogos (vö. Ter 1,28 és 9,7) - igényét kezdte kielégíteni: Európában már a 13. század óta, orosz földön kb. a 17. század közepétől.

* * *

Nagy Péter (1672-1725) a régiséghez ragaszkodókkal és a tárgyias nyugati gondolkodást elutasító, kizárólag „szemlélődő” ortodox egyházzal szemben a Nyugat fejlett civilizációját és haladásra készítő szellemét akarta meghonosítani országában. Ehhez mindenképp előtte szakemberek képzésére volt szükség, s evégből erősen gyakorlati, technikai jellegű iskolák egész rendszerét kellett létrehoznia. A tanulás célja az ő idejében az állam gyors anyagi és szellemi modernizálása volt.. Az alig 53 éves korában elhunyt cár iskolai reformjai végül a humanisztikus irányú nevelést is szolgáló hivatott Tudományos Akadémia, egyetem, gimnázium megalapításával fejeződtek be.

Ha az iskola fő feladatát abban látjuk, hogy ismeretek átadásával rávezessen a valóság megértésére, rászoktasson a teremtő, alkotó munkára, és megerősítse a szív kultúrájának gyökereit, a szépre, jóra, igazra törekvést, akkor azt kell mondanunk, hogy az iskola Péter cár idejében a tudásanyag kizárólagos szerepe, szakmai egyoldalúsága miatt nem felelt meg általánosan

művelő feladatának. Péter a szoros értelemben vett nevelést a szülőkre, az ortodox egyházra, a püspöki iskolákra, más vallások képviselőire (lutheránusok, jezsuiták, kapucinusok) hagyta. Iskolaügyi eljárását azonban mindenképp érthetővé teszi az a tény, hogy akkor még hiányzott az iskola ideális alakzatának egyik fontos alkotóeleme: olyan társadalom, amelyik az iskolát vagy a tanulást megkövetelte volna. A cár volt kénytelen az iskolát létrehozni, s az iskolától vonakodó népet csak diktatórikus eszközökkel tudta tanulásra kényszeríteni. Viszont éppen a tananyag túlzott gyakorlatiassága miatt kellett később a legtöbb iskolának megszűnnie.

* * *

A következő évtizedekben, még a 18. század folyamán, kialakult az új orosz rendi társadalom. Az iskola akkor vált önállóbb intézménnyé, amikor a „világi” ismeretek megszerzésének szellője először szította fel az európaizálódást már megkívánó orosz nemesség vágyait. Német, majd francia művelődési hatások érvényesültek. Az előkelő, „felvilágosodó” társadalom most már maga támaszt követelményeket az iskolával szemben. Sokféle ismeretet, „mindenben jártasságot” vár el az iskolázott fiataloktól. A figyelem szinte kizárólag a nemesi, katonatiszti műveltségre irányult. A kor iskolái elsősorban az elvégzésükkel járó kiváltságok megszerzési helyének számítottak. A nemesség zárt intézeteiben („panziók”, nemesi kadétiskolák) irodalmi, nyelvi, jogi, politikai, művészeti, műszaki stb. ismeretek sorakoztak egymás mellé minden belső összefüggés nélkül. A felületen minden összefért. Az ismeretek tarka sokféleségével az iskola eljutott a mintául szolgáló német Lovagi akadémiák tantárgyi enciklopédizmusához. Nevelés és soktudás a gáláns társasági viselkedés játékos, rokkó formakultuszának erkölcsi normává stilizált leple alatt könnyedén egyesült a nemesi iskolákban. Az enciklopédizmus a tudás felszínességét, összevisszaságot, valóban „mindenhez egy kicsit” értést eredményezett, pontosan annyit, hogy a szalonokban kellemesen lehessen elcsevegni.

Péter még csak „ablakot”, de pár évtized múltával II. Katalin már „ajtót” nyitott Nyugat felé, s az öntudatára ébredt nemesség kívánalmait is magáévá tette. Jellemző példája a kor iskolaügyének az 1766-ban átszervezett, teljesen zárt, előkelő szentpétervári Nemesi kadétiskola. A növendékek 6–21 éves korukig voltak bennlakók. 9 éves korukig női nevelés alatt álltak, azután tiszti és polgári nevelők kezébe kerültek. Öt 3 évfolyamos osztály volt. Francia, dán és porosz minta szerint tanítottak itt katonai, természettudományi és humán ismereteket: orosz nyelvet-irodalmat, hazai, görög és római történelmet, a klasszikus szerzők műveit (német vagy francia fordításukkal együtt). A latin kötelező volt, a modern nyelvek oktatására három évet szántak. Tanítottak többek között heraldikát, genealógiát, jogot. Szerepelt még lovaglás, vívás, tánc. Ezek voltak a főbb tárgyak. Az elemi ismereteket és az idegen nyelveket nem is számítva, összesen 23 tantárgy volt. Az első osztályos gyermekek heti 34 órát, az idősebbek 42-48 órát töltöttek az iskolapadban. Végül a tanterv képtelenségnek bizonyult, át kellett dolgozni. Katalin cárnő büszke volt arra, hogy kadétjai „az ízlésüknek és hajlamaiknak megfelelő pályát választhatják maguknak”, de a tanároknak, az eredménytelenséggel küzdve végül még alapvető, szükséges tárgyakat is el kellett hagyniuk. Szállóige lett, hogy a kadétok „mindent tudnak, ami csak tetszik, kivéve azt, ami szükséges”.

A mondás fején találta a szöveget. A tetszést szolgáló ismeretek halmozása azt jelentette, hogy a tudásanyag az iskola életének a középpontja lett (gnoszeocentrizmus)², viszont a nevelés valóban szükséges, lényeges feladatai, tehát a valóság megismertetése, az alkotó-teremtő munkára szoktatás, az értékeszmények szabad kialakítása, nem került be az iskola nevelési céljai közé.

M. V. Lomonoszov, aki a műveltség ismervét a komoly tudás megszerzésére irányuló törekvésben látta, erősen bírálta kora iskolázását. A kadétiskolákban, de még a papi szemináriumokban szokásos vizsgák is csak „parádé és színjáték”- mondja. A kor írói, jeles személyiségei, - A. D. Kantyemir, A. V. Szumarokov, D. I. Fonvizin, G. Sz. Szkovoroda, A Ny. Ragyiscsev, Ny. I. Novikov - egyhangúlag bírálták a nemesi nevelés hibáit, elítélték, kigúnyolták felületességét, az iskola enciklopédizmusát. Szkovoroda, Novikov és Ragyiscsev pedagógiai elveiben már a nevelési valóságnak az eddigieknél mélyebben megragadott mivolta jelent meg. Kritikájuk, kívánságaik a következő század realisabb nevelésének nyitányát jelezték.

* * *

Napóleon kiűzése (1812) után az orosz értelmiség nagy része elfordult nemcsak a francia forradalom, hanem a felvilágosodás eszméitől is. I. Sándor, akinek csapatai már az ország határain túl üldözték Napóleont, Európa e „rendbontóját”, a rend helyreállításának legenergiusabb követelője lett. Metternich osztrák külügyminiszter a másik. Tőlük indult ki a Szent Szövetség létrehozásának gondolata. Oroszországban a szellemi élet az Európa-szerte erősödő romantika nemzeti és vallásos áramlatába került. A nemzeti felbuzdulás az óorosz hagyományok, a cári egyeduradalom s a trónt támogató társadalmi rend dicsőítését hozta magával. Az egyházas érzület, amely kiszabadult a számára amúgy is idegen felvilágosodás racionalizmusának, a nemesség gallomániájának és a Katalin-kor liberalizmusának légköréből, visszafoglalta évszázados helyét az oroszok szívében.

Az orosz államhatalom a század elejétől bevezetett minisztériumok alakjában hivatalos és európai formákat vett fel. Megszervezik a közoktatást, létrejön a Közoktatási Minisztérium (1802). Az elmúlt események (francia forradalom, Napóleon orosz földre történt behatolása) komoly tanulságokkal jártak. A „hivatalos szellem” birtokba veszi a nevelést: az államhatalom az erre illetékes hivatal, a minisztérium révén mintegy jogcímet szerzett arra, hogy a társadalom helyett maga képviselje a nevelés aktuális követelményeit.

A Szent Szövetség (1815) alapokmányának határozott kívánsága volt, hogy a nevelés a jámborságra alapíttassék. 1819-ben a szentszövetségi hatalmak minisztereinek karlsbadi konferenciáján Metternich rendkívüli iskolaügyi intézkedések életbeléptetését javasolta. Főleg az egyetemi tanszabadság, a tanárok és a diákok ellenőrzéséről volt szó. A döntéseket Oroszország nemcsak átvette, hanem végső következményeikben meg is valósította. A hittanórákon felül ettől kezdve az összes iskolákban minden nap, a tanítás megkezdése előtt egy-egy fejezetet kellett felolvasni az Újszövetségből. A szépírást, másolást Kempis Tamás „Krisztus követése” c. művének szövegén gyakorolták. A diákok erkölcsi nevelésére kötelezik az egyetemeket is. Tilos a szabadabb, önálló gondolkodás, a filozófia, a természetjog, Grotius, Kopernikusz, Newton.

Sz. Sz. Uvarov, aki néhány évvel korábban, 1811-ben, kiváló gyakorlati érzékű pedagógusként a szentpétervári tankerület főigazgatója lett, s kezébe kapta az orosz nevelésügy elvi irányítását, 1822-ben lemondott tisztségéről, sőt a tanügyektől is visszavonult. A „vascár”-nak elnevezett I. Miklós azonban, aki a régi társadalmi rend szigorú őrzőjeként lépett trónra, Uvarovot közoktatási miniszterré nevezte ki. Működése idején (1833–1848) a Közoktatási Minisztérium sajtószerű ideológiai intézménnyé változott. Uvarov rögtön hivatalba lépése után közölte a tankerületi főigazgatókkal, hogy a közoktatást „az ortodoxia, a cári egyeduralom és a nemzeti érzület egyesült szellemében” kell irányítani. Célja „az orosz nemzeti érzület szent hagyományait egy egészévé egyesíteni és üdvünk horgonyát ebbe erősíteni”. A tanároktól elsősorban azt várja el, hogy „minden erejüket felhasználják, hogy a kormányzat méltó eszközeivé váljanak, és teljes bizalmát kiérdemeljék”. Az egyetem, amely 1835-ben elvesztette addigi autonómiáját, tudományos jellegű és tisztán tanító-oktató intézménnyé süllyedt, az 1819 óta kötelező teológián kívül most már az egyháztörténet és az egyházjog hallgatása is kötelező lett minden kar diákjai számára.

Uvarovot egyébként az ógörög archeológia és irodalom tudósaként ismerték, sok tanulmánya jelent meg, élete végén három külföldi tudományos társaság tagja volt. Tanügyi vonalon több hasznos és maradandó intézkedés fűződött nevéhez, korszerűsítette a gimnáziumot és a pedagógusképzést is. Nevelési eszményeivel azonban korának hivatalos, hatalmi kultúrpolitikáját szolgálta ki, amikor a nevelést igyekezett alkalmas eszközzé alakítani arra, hogy a tekintély iránti engedelmesség az állam polgárainak legfőbb erényévé váljék. Jelszavai, „Isten, haza, cár!”, mindenki által szentnek érzett kötelességeket fejeztek ki, de az iskolában a szellemi rendbiztosítás eszközévé váltak. Az iskolának az államtól megszabott legfontosabb feladata a kötelező eszmények, a rend, a fegyelem lelki begyökereztetése volt (ideocentrizmus). A társadalom saját nevelési-iskolázási igényeit nem vették figyelembe, s még kevésbé beszéltek a tanítás módszereinek a gyermek, a tanuló saját természetéhez való alkalmazásáról. Uvarov támogatta a bevált rendet még akkor is, mikor a cári államvezetés merev konzervativizmusa egyre érezhetőbben szembekerült a nemesi világot felváltó és reális, gyakorlati képzést sürgető polgári társadalom követeléseivel.

Szótlán, de elkeseredett harc folyt az állam és a társadalom között a művelődés terén. A tiltakozás az irodalomba szorult, viszont a cenzúra hatékonyan működött. Ennek a kornak legszenvedélyesebb bírálója V. G. Belinszkij volt, majd utána, később, A. I. Herzen.

* * *

Az 1860-as évek reformjai - közöttük a jobbágyság megszüntetése - elhárították a főbb akadályokat a polgári fejlődés útjából. Azonban a cárizmus megalkuvást nem tűrő, szűk látókörű politikája miatt keletkezett elégedetlenség 1866-ban egy cárellenes merényletre vezetett. A hatalom éles ellenintézkedésekkel válaszolt. Az intézkedések célja a reformok előtti, sőt a Miklós-kori közfegyelem visszaállítása volt. A rend megőrzése érdekében az iskola lelki egyenirányító feladatai ismét nagyobb hangsúlyt kaptak.

A Közoktatási Minisztérium élére a történész Dmitrij Tolsztoj (az író, Lev Tolsztojnak távoli rokona) került, egyoldalú, hatalmi természet, a rend és szabályozás mestere. A cár, II. Sándor, a régi eszmények, megerősítését kívánja, és a nevelés célját „a vallás igazságai szellemében,... a fennálló rend alapvető elemeinek megtartásában” jelöli meg. D. Tolsztoj egész figyelmét az iskolarendszer olyan átalakítására fordította, hogy az új nemzedéknek ingadozás nélküli, feltétlen hűsége a cárhoz, egyházhöz és hazához minél előbb megint biztosítva legyen. Intézkedéseinek mintájául a forradalom utáni porosz iskolarendszer szolgált. A háttérben a cár közismert poroszbarát politikája állt.

Jó ideje folyt már a vita arról, hogy a gimnázium, melyet a kormányzat mindig kizárólag a nemesség számára kívánt biztosítani, milyen irányban fejlődjen tovább. Az értelmi kiválóság és a szellemi „megbízhatóság” alapintézményét látták benne. Arra hivatkoztak, hogy a klasszikus latin és a görög nyelv tanulása a gondolkodási képesség kialakulását, irodalmuk megismerése pedig az erkölcsök nemesedését szolgálja, viszont a reális irányú iskola tananyaga erre alkalmatlan, sőt a tanulók figyelmét, D. Tolsztoj szerint, „merőben és idő előtt vagy a politikai és szociális kérdésekre, vagy az anyagi világ kérdéseire tereli”, s ebben „az ifjúságunkat oly erővel megragadó materializmus, nihilizmus és a legelveszejtőbb önhittség egyik fontos oka” rejlett. Véleményével a miniszter az Államtanácsban kisebbségben maradt, de a cár végül mégis az ő elgondolásai mellé állt.

Kiadták az új, egységes gimnáziumi tantervet (1872), amely az adminisztrációs és gazdasági ügyvitellel s a vizsgák rendjével is foglalkozott. Két év múlva megjelentek a „Szabályok a gimnázium és algimnázium tanulói számára” és a „Büntetési szabályzat”. Ezekhez az alapos, jogilag kimerítő rendelkezésekhez még aprólékosabb „Magyarázat”-ot tettek közzé a minisztérium hivatalos lapjában. A formalizmus és a rideg ellenőrzés légköre kezdett eluralkodni a gimnáziumban.

Az iskola belső életét azonban a bürokratizmusnál és a rendőri szellemnél súlyosabban terhelte maga a tanítási anyag. Az ifjúságot korán kritikai szellemre vezető széles látókör veszélyeit a tanulás elmélyítésével, a klasszikus anyag alaposabb megismertetésével kívánták elhárítani. A klasszika-filológia Nyugaton elért tudományos sikerei éppúgy közrejátszhattak ennek az iskolai eszménynek a létrejöttében, mint a porosz Gelehrtenschule (tudósiskola) mintája. Az orosz gimnáziumban már 1864-től a heti óraszámnak több mint egyharmada volt a latin és görög nyelvnek szentelve. Az új tanterv ennél jóval továbbment, most már az ókori nyelvek s irodalmuk a teljes óraszám 42 %-át foglalta el. A többi nyelvet (az egyházi szlávot, az orosz és egy kötelező modern nyelvet) is ideszámítva, a nyelvi tárgyak az összes óráknak kb. kétharmad részét tették ki. Az ókori nyelvek elemzése, a nyelvtani analízis lett az elmék lekötésének legjobb eszköze. Ezzel az egységes, áttekinthető, könnyen szabályozható tananyaggal mérhetővé vált diák és tanár. Az iskola és a tanítás a minisztérium kezében volt. Még a modern nyelvek oktatásának fő célja is a nyelvtani elemzés lett. A grammatizálás holtta tette az iskolát. Hírhedtté is vált ez a „russischer oder grammatischer Klassizismus”. A diákokat mértéken felül megterhelte, más tárgyak tanulására alig jutott idejük. Rengeteg írásbeli házi feladat volt, és különösen sok terhet rótt az iskola a tanulók

emlékezetére. A tanárok tudományt tanítottak, a gyengébb tehetségű tanulókkal nem sokat törődtek. Új gimnáziumok alig létesültek, a kevés intézet túlzásfokosságán a rendkívül szigorú vizsgaszabályzat igyekezett segíteni. Igen magas volt a kimaradók és bukottak száma.

A D. Tolsztoj-féle gimnázium a maga tudományos, filológiai követelményeivel éppúgy jellegzetes képviselője volt a kor szellemi áramlatainak, mint száz évvel előtte az volt az ismeretek sokféleségére törekvő iskola. Mindkettő eltért az iskola ideális fogalmától, de gyakorlatuk ellentétes irányban haladt. A 18. század enciklopédizmusa az iskolai tárgyak szertelen tágításával az ismeretszerzés extenzív, a 19. század szcientizmusa a tantárgyak tudományossá szűkítésével intenzív vonalát képviselte. Közös volt bennük az, hogy a társadalom és a növendék természetes igényeinek, reális mivoltának érvényre jutása nélkül a tudásanyag lett az iskolai pedagógia súlypontjává (gnoszeocentrizmus).

A cár elleni merénylet (1866) óta a gimnáziumi nevelés fő feladata ismét a Miklós-kori közfegyelem eszményének az elmékbe való begyökereztetése volt, s ennek a feladatnak kellett az életrevaló, tágabb, modern ismeretek közlése helyett ókori eszmék terjesztésével megfelelnie. Az iskolázottságot kívánó különböző pályák, állami szolgálati helyek, az egyetem és a főiskolák mind csak a klasszikus nyelvek és a grammatika szűk sorompóin, a kiválogatás és a buktatások akadályversenyén át lettek elérhetőek.

A kortársak börtönnek nevezték, s egy szívvel gúnyolták D. Tolsztoj iskoláját, melynek elítéléséhez sokan a hivatalos körökből is csatlakoztak. A művelődési igényeiben megcsalt közvéleményen a minisztérium hajthatatlan magatartása folytán fokozódó elkeseredés, a 70-es évek végén pedig határtalan felháborodás vett erőt. Bár a miniszter korábban több hasznos tanügyi újítást hajtott végre, most országos közgyűlölet tárgya lett, s 1880-ban kénytelen volt elhagyni helyét.

* * *

Az iskola adminisztrációba és pusztá didaxisba süllyedt világa az 1870-80-as évektől amúgy is állandó támadások célpontja volt. Mivel az iskola autonómiájával és demokratizálásával kapcsolatban kényszerűen elhallgatott leglényegesebb követelések az 1905. évi polgári forradalom után végre már hangot kaphattak, a század elején keletkezett nyugati kezdemények, a „kísérleti pedagógia”, az „élet iskolája”, „munkaiskola” stb. a siker reményében vehették ostrom alá az orosz iskola zárt kapuit.

Fokozott érdeklődés ébredt a nevelés és az oktatás gyermekhez alkalmazkodó mikéntje iránt. Különösen sokat foglalkoztak a kicsinyek első életéveivel. Az egész mozgalom zászlaján a gyermeki természet jogai álltak. Ennek nevében követeltek az iskolának autonómiát, belső függetlenséget, s akarták az oktatás módszereit újra pedagógiai jellegűvé tenni. A gyermek és az iskola viszonya került a figyelem középpontjába.

A gyermek fejlődésének egzakt fizikai és pszichikai vizsgálatával s különösen a tanulással összefüggő jelenségek (figyelem, érdeklődés, fáradékonyság, emlékezet stb.) kísérleti alapon való

kutatásával az 1870-es évektől kezdtek Oroszországban is foglalkozni. Az iskolahigiéné és a testi fejlesztés kérdései az 1880-as években merültek fel. Elsősorban orvosok, fiziológusok, elmeorvosok vitték a szót, s különös figyelmet szenteltek a fejlődésben elmaradt és testileg fogyatékos gyermekek, valamint a különösen tehetségesek vizsgálatának. A „kísérleti pszichológia” módszerei, laboratóriumi eredményei általánosan elfogadottá váltak.

A kísérletezés természettudományos eljárása, módszerei - és sikerei - lázba hozták a pedagógusokat. A pedagógiai pszichológia területén nagyszámú könyv, tanulmány látott napvilágot. Lényeges fordulatot jelentett az, hogy Nyugaton, a kísérleti pszichológia nyomában, megjelent a magát „kísérleti pedagógiának” nevező irányzat: ez megtagadta az addigi, klasszikus értelemben vett pedagógiát, csak a gyermek természettudományos módszerekkel megállapítható, statisztikailag rögzíthető „adatai”-ra kívánt támaszkodni, és a nevelés területén kizárólagosságot követelt magának. Nagymértékben elősegítette az irányzat terjedését a „gyermektanulmány” (paidológia, pedológia), amely az 1900-as évek elejétől szinte világmozgalommá vált. Laboratóriumok, társaságok, pedagógiai lapok foglalkoztak népszerűsítésével. 1903-ban már létezett Pedológiai Világszövetség is.

Oroszországban a „kísérleti pedagógia” és a pedológia meggyőződéses követőkre talált. Szentpéterváron már 1907-től működött a V. M. Behtyerev, neves agykutató által alapított Pedológiai Intézet. A mozgalom fő képviselője A. P. Nyecsajev volt, aki a pedagógiát valóban csak a pszichológia által szolgáltatott laboratóriumi eredményekre akarta építeni. Országszerte nagy számban keletkeztek pedológiai tanfolyamok és társaságok, a középiskolák mellett gyors egymásutánban nyíltak pszichológiai és kísérletező pedagógiai laboratóriumok. Jelentős szakirodalom is keletkezett.

A gyakorlati nevelés, maga az iskolai oktatás az új pszichológiai megállapításokat nem igen tudta hasznosítani, esetleg egyoldalú túlzásokra ragadtatta magát. A tervszerűséget, fegyelmet, kitartást követelő iskolai - és házi - munka eredményességét fenyegették ezek az elgondolások. Az idők során kiderült, hogy a pszichológia és a fiziológia tudományos eredményei csak a pedagógiai folyamat bizonyos előfeltételeit tárják fel, segítenek a módszerek, eljárások finomításában, de a pedagógia teoretikus megvilágításához nem szolgálhatnak alapul, s gyakorlatilag sem vezetnek a pedagógia saját céljaihoz közelebb.

Másik oldalon az élet, a szabadság igényei törtek be az iskolai világba. A századvégi „tanuló iskola” életidegen tárgyiassága és rideg szabályozottsága az 1900-as évek forradalmi légkörében nem csak a tanulók gyakori rendbontásaira adott okot. Az iskola korszerűtlenségei miatt már régtől folytonos a társadalmi elégedetlenség. Általánossá vált a követelés, hogy az oktatás jobban alkalmazkodjék a gyermeki természethez, az iskola az életre, a munkára neveljen.

Az iskolát teljesen a gyermek természete, kívánságai, érdeklődése szerint berendezni először az író, Lev Tolsztoj kísérlete meg Jasznaia Poljana-i birtokán (1859-1862). A „szabad nevelés” eszméje az

1900-as években vált igazán népszerűvé. Folyóiratai, irodalma keletkeztek, s Tolsztoj nevelési elképzeléseit terjesztették. Élesen bírálták a kényszert alkalmazó közoktatást; kényszerítés helyett az önkéntes értelmi munka és a túlterhelést ellensúlyozó kézi munka bevezetését kívánták. A munkát - a nyugati szemlélettől eltérően -, nem a valóság átalakítására, formálására irányuló, s „mű”-vet létrehozó emberi tevékenységnek, hanem a közösségi felelősségérzetre nevelés eszközének tekintették. A szabad és önálló munka olyan embereket nevel, „akik át vannak hatva a minden ember iránti, élő, tevékeny testvériség szellemével, akik készek önfeláldozásra, lemondásra önmagukról ennek a testvériségnek a kedvéért” (I. I. Gorbunov-Poszadov).

Az amerikai életformában s az ottani viszonyok technikai-üzleti demokráciájában fogant „élet iskolája” és „tanulói önkormányzat” ugyan rendkívüli lehetőségeket csillantott fel, akadtak kezdeményezői, sőt az orosz viszonyokhoz alkalmazott formában zseniális szervezői is, pl. Sz. Ty. Sackij („Eleven élet” néven ismert gyermekelepelével), de az állami iskolarendszer állott levegőjén változtatni nem tudtak.

Az újítások szele szélesebb körben is megérintette az iskola világát. A magániskolákban, ahol a kincstári rezsimtől meglehetősen független nevelői szellem uralkodott, itt-ott megpróbálkoztak a szabad nevelés módszereivel. Leginkább az iskola előtti és melletti intézményekben, óvodákban, gyermekotthonokban, kis magániskolákban kísérleteztek. Általában meglazult a művelés rendje azzal, hogy az intellektuális képzést kezdték másodrangúnak tekinteni. A hivatalos pedagógia állásfoglalása védekező volt. 1908-ban a minisztérium hivatalos lapja ellenzi a tanulók aktivitásra és önállóságra nevelését, mivel - mint mondják - a felső osztályosok így azt kérik, hogy a tudományos és irodalmi megbeszéléseken kívül engedélyezzék az órán politikai, filozófiai és vallási kérdések megtárgyalását is, ez pedig, a szociális és forradalmi eszmék hatásának erősödő légkörében a materializmus, szocializmus és kommunizmus tanítása iránti „vészhozó vonzódásra vezet”.

Összefoglalóan azt kell mondanunk, hogy a gyermekkel s igényeinek érvényre juttatásával foglalkozó irányzatok célja, az emberi személyiség szabad kialakulását akadályozó iskola kötöttségein, korszerűtlen oktatási-nevelési korlátain tágítani kívánó törekvés érthető volt s jogos. A nevelők gondolkodásában erjedés indult meg. A „szabad nevelést”, vagy főleg a gyermekpszichológia túlzott pedagógiai igényeit azonban gyakorlatilag nem lehetett megvalósítani -, jóllehet a pedológia pl. még a szovjet idők első évtizedeiben is érvényesülni tudott az iskolában. Ezek az irányzatok azonban elméletileg sem voltak igazolhatók: a gyermeknek, mint az iskolai nevelés egyik tényezőjének középpontba állítása (pedocentrizmus) azzal járt, hogy figyelmen kívül hagyták az iskola egyéb tényezőit, a társadalom sajátos orosz és reális mértékű követelményeit éppúgy, mint a megvalósítandó emberi értékeszmények szerepét, új lehetőségeik körvonalazását. A gyermeki természetre és igényeire fordult figyelem azonban kétségtelenül hozzájárult az iskolai gyakorlat hibáinak felismeréséhez és bizonyos mértékű megjavításához.

* * *

Az 1917. évi októberi forradalom után létrejött szovjet állam nem a nemzet történetileg kialakult, sok évszázados kultúrájával szakított, hanem csak a polgári, „kapitalista” művelődést, nevelést, ennek intézményeit s fenntartó erőit akarta megsemmisíteni vagy átalakítani, jobbal pótolni. Az iskolát és a nevelést rögtön az új rend szolgálatába állították. Az iskola Lenin szerint a proletárdiktatúra időszakában a társadalom kommunista átnevelésének eszköze.

Megszüntették az eddigi alsó- és középfokú iskolafajtákat, helyettük „egységes munkaiskolát” vezettek be. Szilárd szerkezeti, tanrendi és fegyelmi előírások nem voltak, a Közoktatási Népbiztosság kötelező tantervet nem adott ki, tájékoztatót is alig. Gyakorlatilag az oktató-nevelő munka bizonytalanságba, válságba került. A. V. Lunacsarszkij, az első közoktatási népbiztos meghirdetett iskolai alapelvei, amelyek a külső életet akarták bevinni az iskolába, a felszabadultság naiv optimizmusát sugározták. Az erkölcsi nevelődést az iskolai közös munkától várja. S már nincsen hivatkozás a régi eszményekre, tekintélyekre (Isten, haza, cár).

A szülőktől és a pedagógusoktól az eddigi gondolkodásuk, eszméik teljes megtagadását kívánta ez a program. Ráadásul az egyházat, a vallást ki is zárták az iskolából. A „szabad nevelés” hívei azt hitték, eljött az ő idejük.

K. Ny. Ventcel meghirdette a „gyermek jogait”, amelyek odáig mentek, hogy nevelőjét minden gyermek maga választhatja meg, szüleit, ha rossz nevelőknek bizonyulnak, el is hagyhatja; arra sem lehet kényszeríteni, hogy valamely nevelőintézményt látogasson, szabadságát senki és semmi nem korlátozhatja, ha csak másnak a jogait nem sérti meg. A gyermek természetének idealizálását Ventcel egybefogta az iskola megsemmisülésének gondolatával. Szerinte az eszményi társadalomban iskola és élet között nem lesz ellentét, mert a tanterv helyett az „élet terve” válik valóra: az iskola műhelyek sorozatából áll, s a felnőtt társadalom mintájának, tapasztalatainak, munkamódszereinek elsajátítása válnék a nevelés céljává. Ventcel igen népszerű volt 1907-1912 között, bár elméletét nem igen lehetett komolyan venni. A felnőtt dolgozók életét, a társadalom mintáját pedagógiai eszményként propagálni (szociocentrizmus) és a gyermek teljes szabadságát hirdetni (pedocentrizmus) a tökéletes utópia műfajába tartozik.

Az októberi forradalom győzelme után azonban a Közoktatási Népbiztosság sem volt messze az utópiáktól. 1918-ban egy körlevél átveszi Ventcel nézetét: „a tankönyveket ki kell űzni az iskolából”, majd a hivatalos lap, a „Közoktatás” felhívást közöl a tanrend, osztályok, órák, tankönyvek megszüntetéséről, mert ezek „a régi iskola elemei”. Osztályok helyett a forradalom óta már csak „csoportok” léteztek. 1918. május 31-ével eltörölték az érdemjegyekkel való osztályzást és az osztályvizsgákat.

A régi oktatás legnagyobb bűnét az ismeretek összefüggéstelenségében, a valóság szerves egységének szétdarabolásában látják. A tanítás „összefüggő egészekben”, ne pedig élettelen tantárgyak alakjában történjék. Tanulás helyett a „valóság tanulmányozását” hangsúlyozzák. A Népbiztosság szerint az anyanyelv és a matematika csupán segédeszköze a valóság

tanulmányozásának. „A tanulmányozás alapvető tárgyának nem az orosz nyelvnek és a számtannak kell lennie, mint a régi iskolában, hanem az életnek és a környező világnak.” „Tanítani” sem kell, hanem a gyermek maga vizsgálódjék: „Az élet tanulmányozását a gyermekeknek a környező életjelenségek vizsgálatában való közvetlen részvétele útján kell végrehajtani.”

A „világismeret” néven bevezetett új tantárgy szerint az iskola munkája olyan feladatok köré csoportosul, amelyeket vagy magának az intézetnek a gazdasági teendői (kertmunkái, műhelymunkái), vagy a faluközösség mezőgazdasági feladatai vetnek fel. Az oktatás elsősorban e feladatok megoldásához kapcsolódik, és alkalmasszerűen történik. A „világismeret” magában foglalja a biológia, növénytan, állattan, anatómia, morfológia és fiziológia, fizika, kémia, földrajz és asztronómia elemeit. De nemcsak ezeket. „A környező világ, különösen a növények és állatok világa fejeződött ki a művészetben és irodalomban. Ebből természetesen folyik a mintázás, éneklés, rajzolás stb. művészetének és különösen az irodalomnak a szerepe a világismereti órákon.”

Az ismeretszerzés alapja a tanulóknak élő problémákon, a jelen feladatain való önálló munkája, nem pedig az intellektus fejlesztése és tudásközlés – mondja a matematikai tanterv. Akaratra, aktivitásra kell nevelni. „Ezért az iskolának ,tanintézet’-ből gyermek-kommunává kell változnia, amelynek fő tartalma a termelőmunka”, és így „a művelő munka nem az oktatásban, hanem azoknak a problémáknak a megoldásában rejlik, amelyeket az iskolai közösség élete teremt”. Legfontosabb „a természetnek és a faluközösség életének vizsgálata, amelynek egy része az iskola.” Mivel pedig nem lehet előrelátni, hogy az élet milyen problémát vet fel, „szó sem lehet a művelő munka szigorú szabályozásáról. Sőt erre nincs is szükség az iskolában, amely a tanulók széles öntevékenységre számít,– teret kell adni a tanulók alkotó működésének”. Ezért a tanterv csak minta, de semmiképp sem kötelező. A Népbiztosság tantervszerkesztői végül is kimondják: nincsen „matematika”-tantárgy pontos óraszámával, „csak problémák vannak, amelyek a matematika alkalmazását követelik, és a tanulóknak ezeket a problémákat meg kell oldaniuk, azaz matematikai módszert kell rájuk alkalmazniuk”. Az iskola a helyi hatóságokkal működnek együtt és kapcsolódik szorosan a társadalmilag szükséges munkába. Segítsen a falu vagy város problémáit megoldani, készítsen számításokat, költségvetést és statisztikákat. Az iskolának „az élettel való teljes összeolvastása” valósulhat így meg.

Az iskolának a társadalom életében való feloldódását (szociocentrizmus) természetesen maga az élet cáfolja meg. Minden társadalom ragaszkodik az iskolához, mert fennmaradása, továbbfejlődése érdekében alaposan felkészített, tudással, tettrevágyással, erkölcsi erővel rendelkező ifjúságra van szüksége ahhoz, hogy értékeit és versenyképességét megőrizze. Csakhamar meg is mutatkoztak az iskolai felszabadultság túlzásai. A pedagógusok többsége kiábrándult az új elgondolásokból, visszatért a bevált, régi eljárásokhoz. Lunacsarszkij már 1920-tól kénytelen fokról-fokra engedni s a hibák nyílt bevallására kényszerült. Ekkor „Minta-tanterveket” kezdtek kiadni, tantárgyanként és osztályonként előírt óraszámával, s a tantervtől eltérni csak külön engedéllyel lehetett. Az egyes tantárgyakhoz most már részletes utasításokat is adtak.

Lenin nem tudott egyetérteni a Közoktatási Népbiztosság átgondolatlan intézkedéseivel, rámutatott az alaphibákra: a tapasztalatokat nem veszik kellően figyelembe, az iskola szakembereit nem hallgatják meg, munkájukat absztrakt jelszavak vezérik, hiányzik a gyakorlatiasság és a rendszeresség. A Népbiztosságot átszervezték. A nevelés ügyeinek irányítását az Állami Tudományos Tanács 1921-ben létesített pedagógiai szakosztálya vette kézbe, s mindjárt az év elején, Lenin utasítása szerint állást foglalt az iskola belső bizonytalanságaival szemben. A következő évben a Népbiztosság előző kiadványainak bírálata kapcsán megállapítják, hogy nincsen összekötő eszme a tantervek között. „Életszerű” koncentráció bevezetését ajánlják: tantárgyakra nincsen szükség, az oktatás történéjék „témák” minden oldalról történő tanulmányozása, megbeszélése formájában („komplex módszer”). Az 1923. évi iskolarendeleettel valóban bevezetett újítás a gyakorlatban, az oktatás didaktikai szerkezetének megsemmisülése miatt csődre vezetett, mert az alapkészségek begyakorlását szinte lehetetlenné tette, - nem kevésbé a kampányok és a propaganda, amikbe a tanulókat bevonták, így a rendszeres munkára nem jutott idejük. A gyerekek mindenről tudtak beszélni, a forradalomról, az őszi munkákról, május 1-jéről, csak éppen írni, olvasni, számolni nem tudtak. Szülők és pedagógusok egyhangúlag elítélték a módszert. A tanítás egy-két év alatt visszatért a tantárgyi oktatáshoz. A komplex elleni hangok sokasodtak és végül 1927-ben, beismerve, hogy az iskola a tanulás helye és hogy az élet feladatai nem az iskolába valók, „átdolgozták”, voltaképpen megszüntették a komplex előírásokat, megjelentek a tantárgyak. A latin, a hittan és a történelem híján megegyeztek a régi iskola tárgyaival. Lényegileg új csak a politikai és vallásellenes meggyőzést szolgáló „társadalomtan” volt.

Gyorsan bekövetkezett az újabb szociocentrikus korszak. Sztálin idejében az ötéves tervvel jelentkező nagy ívű gazdasági irányvonal az 1921 óta már amúgy is 7 évesre csökkentett általános művelést nyújtó munkaiskolát kizárólag a szakképzés szolgálatába állította. Az oktatás az oldottság állapotába került. 1929-ben bevezették a projekt-tantervet. Az iskola segítette a följe rendelt üzemnek, gyárnak, kolhozoknak az ötéves tervben megszabott feladatát a kitűzött időre teljesíteni. Állandó tanterv és tankönyv nincsen. A tanulók közé beviszik az üzemek, gyárak egymás közti szocialista munkaversenyének utánzásaképp az amerikai Dalton-terv elgondolását: a tanulók egyéni, felelős munkáját és versengését feltételező „laboratóriumi-brigád” módszert. Az iskolát, amely lényegében az üzemek, kolhozok egyik osztálya, alkatrésze lett, s élére tanult munkások kerültek, a vezetők kezdték saját munkásképző intézményüknek tekinteni, annál is inkább, mivel fenntartásuk is főleg a vállalatot terhelte.

Az iskolának szakintézménnyé változtatása és a termeléshez csatolása azonban komoly színvonalcsökkenést okozott. A tanulók felkészületlensége, gyenge alapkészségeik, általános ismereti hiányosságaik az előző évek legrosszabb tapasztalatait is felülmúlták. A párt, amely Lunacsarszkijt leváltva 1928-tól kezébe vette a nevelés és a közoktatás irányítását, 1930-tól belátta, hogy a tervgazdálkodás sikerét a munkások és parasztok soraiból kinevelt új intelligencia alacsony műveltsége erősen veszélyezteti. Azonnali intézkedésekre volt szükség. Visszaállították a korábban megszüntetett egyetemeket, a munkaiskolát ismét a komoly tanulás irányába fordították. Az 1931.

szeptember 5-i párthatározat pontot tett az iskola sokesztendőös bukducsolásai után. Megállapítja, hogy szilárd alapot és rendszeres ismereteket csak pontosan meghatározott tanterv és szigorú órarendi oktatás alapján lehet szerezni. Minden tantárgyban ki kell dolgozni a rendszerezett tudás pontosan meghatározott körét. A projekt-módszer az iskola szétrombolására vezetett.

1932. január 1-jén tehát az iskola végleg visszatért a tantervek szerinti, tantárgyak alapján történő rendszeres oktatásra.

* * *

Más volt a helyzet az ideológia területén. Egyre fokozódó eszmei nyomás nehezedett a fiatalok gondolkozására. Lenin az iskolát a társadalom kommunista átnevelésének szolgálatába kívánta állítani, s azt akarta, hogy a marxizmus filozófiai alapelveit vigyék be az iskolába. A szovjet kormány legelső intézkedései közé tartozott az a Szent Vlagyimir kora - vagyis a kereszténység felvétele (988) - óta elképzelhetetlen lépés, hogy a kizsákmányolók ideológiájaként megbélyegzett s „a nép ópiumának” nevezett vallást kitiltották az iskolából, az egyházat elválasztották az államtól és az iskolától (1918. január 21.). Megalakult a párt irányítása alatt álló Kommunista Ifjúsági Szövetség (Komszomol, 1919), majd ennek gyermekszervezete, a Pionír Szervezet (Úttörők, 1922). A tanulók a legkezelhetőbb eszközként váltak be, legközvetlenebbül kerültek szembe osztálytársaikkal, szüleikkel, tanítóikkal, az iskolai alapelvekkel. A komszomolisták képviselték az új eszméket, a világnézeti tudatosságot, az ateizmust, a materializmust, az osztályharcos lelkesedést, Darwint, a természettudományos gondolkodás elemeit. Lenin a Komszomol III. Összorosz Kongresszusán (1920. október 2.) az ifjúság feladatairól szólva főleg harcra buzdított a kizsákmányoló osztályok ellen, s kijelentette: „Erkölc az, ami a régi, kizsákmányoló társadalom megsemmisítését és az összes dolgozóknak az új, kommunista társadalmat létrehozó proletariátus köré való egyesítését szolgálja.” „A kommunista erkölcs mélyén a kommunizmus megszilárdításáért és véghezviteléért folytatott harc áll. Ez a kommunista nevelés, művelés és oktatás alapja is.”

A párt kiépítette iskolai hadállásait. Az önálló helyi kezdemények lehetőségeit egyébként is kezdték megnyirbálni, szigorodott az ellenőrzés. 1921-től a helyi Közoktatási Bizottságok elnöke már csak párttag lehetett. 1922-ben a párttagok utasítást kaptak, hogy eszmei befolyásukkal „át kell itatniuk” az iskola munkáját; erre részletes útmutatás készül. Az 1923. évi iskolarendelet szerint a nevelés célja az osztályöntudatos, szakképzett proletár. Elő kell segíteni a tanulóknak a proletáröntudat és proletárösztönök kifejlődését.

Hosszadalmas harcra került sor a régi gondolkodást és erkölcsöt legállhatatosabban képviselő értelmiségiekkel, a pedagógusokkal. A tanítóóság a szocialista felépítés lényeges tényezője - írta Lenin. „Minden iskolában legfontosabb az előadások eszmei-politikai iránya”, ami teljesen az előadó személyén múlik, ezért a néptanítót be kell kapcsolni a szocialista társadalom szervezésébe. Ugyanezt kívánták elérni középiskolai és főiskolai vonalon is. Az egyetemek filozófiai tanszékeit a marxizmus tanszékei váltották fel (1922). Azonban a főiskolai professzorok 99%-a a marxizmussal

szemben ellenséges tudományos álláspontot vallott (1923), a hallgatók igen csekély töredéke volt kommunista. 1924/25-ben politikai alapon erős „tisztoogatást” végeztek: 63 ezer diákot zártak ki a főiskolákról. 1927-ben - a szovjet hatalom létrejöttének tizedik évében - amikor a kommunista világnézeti nevelés speciális tantárgyaként a már említett „társadalomtant” az iskolába bevezették, egy év végi statisztika szerint a főiskolai hallgatók 15.3%-a, a tanárok 8.2%-a volt párttag.

Az iskolát - mint Lenin -, úgy Sztálin is a társadalom átnevelésében nagy szerepet játszó tényezőként értékelte. A tudományt, amelyet Nyugaton a valóság objektív megismerésének lehetőségeként, a vallásos hitet pedig erkölcsi erőt adó jelentősége miatt tartották fontos, alapvető nevelőerőnek, a párt a maga jellegzetes, hasznossági szempontjai szerint ítélte meg. A tudománynak - mondja -, nem a jelenségek önmagukban való vizsgálatával kell foglalkoznia, mert célja az élet megjavítása, a népnek való szolgálat. Haladó tudományra van szükség, amelynek „van bátorsága, elszántsága szakítani a régi tradíciókkal, normákkal, előírásokkal”. A tudományok módszere a marxizmus-leninizmus, illetve a történelmi és dialektikus materializmus. Nem lehet szó a vallással való kiegyezésről, mert „a vallási előítéletek a tudománnyal nem férnek össze, mivel minden vallás valami szembenálló dolog a tudománnyal”. A műveltséget a dolgozók tudatának átalakítására kell felhasználni. A szocialista társadalom új embertípusa a „szovjetember” lesz.

Miután 1928-ban az iskola teljesen a párt irányítása alá került, a világnézeti elem döntően érvényesült az oktatásban. A főiskolákon újabb politikai tisztogatást hajtottak végre. Katonai módszereket honosítottak meg, „kultúrhadjárat” indult. A Közoktatási Népbiztosság a „kultúrforradalom” vezérkarává vált, és a párt a „kulturális fronton” folytatta a küzdelmet tovább.

Az ideológiának az iskolában való kizárólagos és erőszakos érvényesítése (ideocentrizmus) – függetlenül annak tartalmi igazságától –, sem a társadalom kívánságainak szabad megnyilvánulását, valódi iskolázási igényeinek megjelenését, sem a tanulók önálló meggyőződéseinek kialakulását nem tette lehetővé. Az iskola diktatórikus ideológiai egyenirányítása azonban a legveszélyesebb az iskola „centrizmusai” közül, mivel a gondolkodás mesterséges beszűkítésével nem csak az iskola, hanem a társadalom saját „természetét” is megtámadja: az eszmélkedés, töprengés, teremtő-alkotó képzelet eredményeit s azok szabad megvitatását nélkülöző társadalom a maga szellemi megmerevedését nem képes elviselni, versenyképességét is elveszti –, előbb-utóbb lázadozni fog. Bár a diktatúra, esetleg hosszabb ideig is, jól bevált eszközeivel fenn tudja tartani az egészség látszatát.

Aminthogy 1991-ig, a szovjethatalom összeomlásáig fenn is tartotta.

* * *

Az iskolai „centrizmusok” bemutatása nem volt egészen öncélú. A nevelés, vagy intézményeinek története maga is pedagógiai célt szolgál: a ma hibáit a tegnapiak azért akarjuk felismerni, hogy a holnapot jobbra tehesük!

Az elmúlt időkben, de különösen az utolsó fél évszázadban nálunk túl sok nevelési, iskolai értékeszmény merült feledésbe. A humán tantárgyak szerepe folyton csökkent, a túlintellektualizált iskola erkölcsi nevelő ereje gyengült. „Becsület”, „tisztesség”, „jellem” – kiveszőben levő fogalmak. Az illem, jómodor, figyelmesség, udvariasság, megértés, türelem, engedékenység, kedvesség, szelídség, önfegyelem oly szükséges társas erényeit a technika és a teljesítmény lázában égve mikor és hol lehet megtanulni, ha a nevelőiskola még csak fel sem villantja igazán „életbevágó”, mert a békés együttélést biztosító jelentőségüket? A családban? A veszekedések, szétbomlás, válások légkörében?

S ma, az információáramlás hirtelen sodrában, mintha betetőzésül egy új gnoszeocentrikus betegség, az ismeretek halmozásából eredő, egyensúlybontó „informatitis” támadná meg az iskola egészségét.

Mit vár el a mai magyar társadalom az általános műveltséget nyújtó nevelőiskolától? S mit tehet a két másik nevelőhatalom, az állam és az egyház?

JEGYZETEK

1 L. Szabó M (2003): Az orosz nevelés története (988–1917)., Bp. a köv. lapokon: 149, 204, 215, 347, 451, 466. o. A szovjet időkkel kapcsolatban (kb. 1950-ig) kéziratos anyagomra támaszkodtam.

2 A "gnoszeo-" (= ismeret) előtag a görög gnószisz (= megismerés) szóból ered.

Tanulmányok

Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 1920 és 1945 között

Surányi István

A 20. század elején a tanulás, a műveltség az egyre iparosodó-polgárosodó hazánk társadalmi értékrendjévé vált. E társadalmi igény sürgetően hatott a trianoni békediktátum után szétzilált magyar iskolarendszer és iskolahálózat átalakítására. Ennek megvalósítását a háborús károk és hazánk területének megcsonkítását ért veszteség mellett (a hazánktól elcsatolt területen maradt a népiskolák kétharmada, a középiskoláknak több mint fele), nehezítette a magyar gazdaság összeomlása, az áru és nyersanyaghiány, továbbá a nagyfokú pénzromlás. Mindezek miatt hazánkban új környezetben, korlátozott gazdasági lehetőségek között kellett újjászerveznie és megteremteni a magyar közoktatást.

Az oktatáspolitikai problémák felismerésének és orvoslásának első lépéseit Vass József kultuszminiszter tette meg. Az általa beterjesztett és 1921. július 28-án közzétett 1921. évi 30. törvény kimondta, hogy „...minden gyermek 6. életévének betöltését követő kilenc tanéven át nyilvános oktatásban részesítendő”. Ezzel kötelezővé vált (ahogyan az 1868. évi 38. tc. elrendelte), 6-12 év között a mindennapos iskolába, 12-15 év között az ismétlő népiskolába, illetőleg más (tanonciskola, polgári, középiskola stb.) nyilvános iskolába járás.

A hazai közoktatás – a kor igényeinek megfelelő – korszerű kiépítésének koncepciója azonban a kulturális szférát a nemzetstratégia kiemelt ágazataként kezelő Klebelsberg Kunó és utóda, Hóman Bálint kultuszminisztersége idejére esik.[1] Irányításukkal az 1920-as és 1930-as években kerül sor a magyar iskolarendszer szervezeti és tartalmi átalakítására és a tanügyigazgatás újjászervezésére.

Klebelsberg Kunó a hazai népiskolai hálózat meggyorsított kiépítésével és az iskolán kívüli népművelés megszervezésével kívánta a tömegek műveltségi színvonalát emelni. Kezdeményezésére a „mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról” szóló 1926. évi 7. tc. nyomán nagyarányú népiskola-fejlesztési program indult meg.

Ugyancsak a népoktatás korszerűsítését szolgálta – a kormányzó javaslatára[2] – az Országos Közoktatási Tanács által kidolgozott és Klebelsberg által 1929-ben beterjesztett nyolcosztályos népiskola felállításával kapcsolatos törvényjavaslat, amelynek végleges bevezetését a 30-as évek végére tervezték.

A népoktatás korszerűsítése az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról szóló 1940. évi 20. tc. kodifikálásával zárult. Hóman a törvény beterjesztésekor a miniszteri indoklásában

többek között ezt mondta: „A világnézetek mai küszködő korszakában a nép széles rétegei csak akkor gyakorolhatják megfelelő módon állampolgári jogaikat, ha: sikerül kialakítanunk a meggyőződéses nemzeti létezési szemléletet, sikerül megszilárdítanunk a keresztény erkölcsiséget, sikerül kifejlesztünk a szociális érzést...Céltudatos nemzetnevelésre...a legszélesebb néprétegek minél alaposabb kiművelésére s a társadalom minden rétegében fellelhető magyar tehetségek állandó és folyamatos kiválasztására van szükség.”

„Meggyőződésem szerint – vallja Hóman –, nemzetünk egész jövődjére azon fordul meg, milyen mértékben sikerül népünk erkölcsi és szellemi színvonalát emelni, ősi erejét kipallérozni és fokozni, ezért természetesen a nyolcosztályos népiskolát is maradéktalanul a nemzetnevelés szolgálatába kívánom állítani.”

A törvény rendelkezése értelmében a tankötelezettség hatéves korban kezdődött és kilenc évig tartott. Az iskola nyolc tanéven keresztül mindennapi, a kilencedik évben pedig havonkénti egy alkalommal gyakorlati ismereteket nyújtott. E törvény és az 1937. évi 12. tc. együttes alkalmazása a népiskola eddigi továbbtanulást korlátozó ún. „zsákutca” jellegét kívánta oldani. Eredményes különbözeti vizsgát követően a népiskola V. osztályát végzett tanulók a polgári iskola második osztályában, a népiskola VI. osztályát végzettek pedig a polgári iskola harmadik osztályában folytathatták tanulmányaikat.

I. AZ ALAPFOKÚ ISKOLAHÁLÓZAT 1920 ÉS 1945 KÖZÖTT

Fejér megye és Székesfehérvár területe a trianoni rendelkezések következtében nem változott. A város lakóinak száma 1920-ban 39926, 1930-ban 41582, 1941-ben pedig 48861 fő volt. Székesfehérváron az 1920-as éveket követően is lassú az ipari fejlődés. Az egyes foglalkozási ágak városrészenkénti elosztása is sajátos. 1930 és 1944 között a külvárosban 39 %-os, a belvárosban 1,4 %-os az őstermelői réteg. A belvárosban a közszolgálati és szabad foglalkozásúak népessége 21 %, a kereskedelemé és a hiteléleté 18 %. A gyárak és üzemek dolgozóinak nagy része a Palotavárosban (44,6%) és a Vizivárosban (35,6 %), a pályaudvarhoz közeli Tóvárosban (12,5 %) és az Almási-telepen (12,6 %) élt. E területi elosztás elsődleges meghatározója az iskoláztatás és így az iskolai végzettség városi jellemzőinek.

1920-ban Székesfehérváron 10 községi, 1 római katolikus, 1 református és 1 izraelita hitfelekezeti elemi iskola működött. Szirbek József [3], a községi népiskolák felügyelő igazgatója 1921 júniusában írt jelentésében a következőket közli: „Az 1920/21-es tanévben 79 osztályban folyt a tanítás és csak 53 tanterem állt rendelkezésre. Ezek közül is 11 tanterem bérelt helyiségben volt. A Belvárosi Községi Fiúiskola a Városi Ipariskolában, a Belvárosi Községi Leányiskola a Városi Leánygimnáziumban, a Szőlőhegyi (Máriavölgyi) Községi Népiskola a Karl-villában volt elhelyezve. A rendelkezésre álló termek miatt az oktatás délelőtti és délutáni váltással történt. A Leánygimnázium pedig csak a délutáni órákban tudott helyet biztosítani a Belvárosi Elemi Leányiskolának. A külterületi iskolakötelesek száma folyamatosan nőtt, meghaladta az 550 főt.” Beszámolóját a

következő gondolatokkal zárta: „A kialakult helyzetér nem okolom a város hatóságát. A közbejött világháború, s utána a szerencsétlen Károlyi-forradalom és az átkos emlékű bolsevizmus a szép terveket elseperte. Így Székesfehérvár tanügyének továbbra is a legfontosabb kérdése a tanteremfejlesztés marad.” [4]

Szirbek József felügyelő igazgató – Székesfehérvár alapfokú oktatásának III. fejlesztési terveként – a községi iskolaszéknek a következőket javasolta:

1. A meglévő iskolaépületek átalakításokkal és új tantermek építésével a már meglévő tantermek, szertárak és tanítói lakások számának bővítését.
2. Az I. világháborút megelőzően elfogadott terv szerint a város külterületein új, legalább négytantermes és 1 vagy 2 tanítólakásos iskolák építését.
3. Az iskolahálózat fejlesztésével egyidőben „a tanköteles tanulók arányos elosztása miatt” az iskolai körzethatárok módosítását.

Az iskolaszék Szirbek József felügyelő -igazgató vezetésével „vizsgáló bizottságot” jelölt ki a községi iskolák tárgyi feltételeinek pontos felmérésére és 1938-ig, a nemzeti alapító Szent Istváni halálának kilencszázadik évfordulójáig tartó fejlesztési terv összeállítására.

A 20. század elejétől ellátási és letelepedési (mivel a városnak kicsi a belterülete) szempontból egyre nagyobb szerepet töltek be a város külterületei. Így részben a meglévő iskolák zsúfoltságának megszüntetése, részben a külterületi iskolahálózat hiánya miatt az iskolaszék által összeállított javaslat prioritást adott a külterületi iskolák fejlesztésének.

A bizottság 1922 júliusában kelt jelentésében javasolta, hogy:

- Az Ezredéves Községi Népiskola emeletén egymás mellett lévő „három túlságosan nagy, 12 méter hosszú tanteremből négy tantermet alakítsanak ki”. E megoldást kezdeményezték a Selyem Utcai Községi Népiskola bővítésénél is.
- 4 tantermes és legalább egy tanítólakásos iskola építését Székesfehérvár külterületén lévő Maroshegyen, Szárazréten és az Öreghegyen.
- „Létesüljön a Budai út mentén – javasolja a bizottság –, a Pápai-féle szőlő táján egy 6 tantermes, 1 tornatermes, 2 óvodaifoglalkoztató termes és 2 tanítói lakással rendelkező iskolaépület. Az itt felépítendő új iskola megszüntetné a Budai úttól (a köznyelv szerint a Sorompótól Budapest irányában, a Ráchegyet is magába foglaló terület) kelet felé eső tanulók nagy távolságból történő iskolába járását. Az óvoda pedig sok ártatlan gyermek életét mentené meg, akiket a szegény szülők a kenyérkereset idején legtöbbször elaggott, magatehetetlen öregek vagy nagyobb testvér felügyeletére hagyva a lakásba zárnak. Az iskolához építendő tornaterem biztosítaná a leventék oktatását, az 1921. évi törvény 53. tc. által megfogalmazott testnevelést, az iskolai ünnepélyek és

esetleg isteni tiszteletek megtartását. E feladatok megjelölése pedig lehetővé teszi az Országos Testnevelési Tanács és egyéb iskolaépítési támogatások pályázati elnyerését.” [5]

Továbbá javasolták, hogy 1938-ban „Székesfehérvár jubileumi évében” készüljön el a város 24 tantermes Központi Népiskolája, ami „lehetőséget nyújt a nagyszámú ifjúságnak a kor igényeinek megfelelő oktatásához és az oktatás céljaira már alkalmatlan iskolák megszüntetéséhez”.

A községi iskolaszék által elfogadott fejlesztési elképzelések szellemében a város közgyűlése rendszeresen adott be pályázatot az 1926. évi törvényre épülő Országos Népiskolai Építési Alaphoz. A pályázatok elnyeréseként állami segély felhasználásával épült meg a Máriavölgyi Községi Elemi Népiskola (1924), a Maroshegyi Községi Elemi Népiskola (1928), a Szárazréti Községi Elemi Népiskola (1928), a Fiskális Úti Községi Elemi Népiskola (közismert neve Szőlőhegyi Községi Népiskola) (1931), a Községi Elemi Cigány Népiskola (1934) és a Szent István Központi Községi Népiskola (1938).[6] Ugyanekkor Székesfehérvárott önálló népiskolát tartott fenn a római katolikus egyház, a református és az izraelita hitfelekezet. [7]

Székesfehérvár 1938-ban országos ünnepségek színhelye volt. Májusban számos országos, megyei és városi rendezvényre került sor. Országgyűlést tartottak a városházán, vitézeket avattak a koronázó bazilika romjai mellett, külföldi delegációk látogattak a városba. Tudományos konferenciákat, kulturális és sportrendezvényeket tartottak. Az ünnep fényét emelte az aranyvonattal érkező Pacelli bíboros és Serédi Jusztinián hercegprímás fogadása.

A székesfehérvári ünnepségek hazai vonatkozásokban az utolsó békés évet hozták. Alig hangzott el ezernyi gyermek és felnőtt énekeként Beethoven IX. szimfóniájából az örömhír, a világhatalmi konstelláció következményeként ráborul az ünneplő városra is a háború félelme.

De a város a jövőt tervezve élt tovább és épített. A háborús viszonyok ellenére 1943 szeptemberében a vasútállomás előtti téren új iskola, a Fiú és Leány Állami Polgári Iskola kezdte meg a működését. Ugyancsak az 1943/44-es tanévben kezdte meg működését a város első állami 8 osztályos népiskolája a Deák Ferenc Utcai Községi Népiskola 4 tantermében. Végleges elhelyezését a Palotavárosban épülő Horthy Miklós nevét viselő iskolában tervezték. Az iskola a háborús helyzet miatt nem épült fel.

II. A KÖZSÉGI, ÁLLAMI ÉS FELEKEZETI NÉPISKOLÁK (1920-1945)

II. 1. KÖZSÉGI ELEMİ NÉPISKOLÁK[8]

Belvárosi Községi Leány Népiskola [9]

A város legrégebbi elemi iskolája 1920-ig a Szt. Imre utca 40 szám alatt, majd a Leány Gimnázium Jókai utcai épületében működött. Mint I-IV. osztályos elemi iskolának fő feladata polgári iskolai és középiskolai tanulmányokra való felkészítés volt. 1936-ban a Belvárosi Községi Fiú Népiskolával összevonva Belvárosi Községi Népiskola néven közös igazgatás alá vonták és a Városi

Ipariskolában helyezték el.

Az 1920/21-es tanévben 242, az 1925/26-os tanévben 138, az 1930/31-es tanévben 164, az 1935/36-os tanévben 177 tanulója volt az iskolának. 1920 és 1925 között az I. évfolyamon párhuzamos osztályok működtek. Az 1683-ban Német Oskola néven alapított (a város legrégebbi elemi iskolája) intézmény – a Szent István Községi Központi Népiskola átadását követően – 1938-ban végleg megszűnt.

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól 1936-ig iskolaigazgatói: Schmidt Antal (1872-1882), Eördögh Mihály (1883-1886), Csesznek János (1887-1908), Geiszt József (1908-1936).

Gőbel János Téri Szent István Községi Elemi Leány Népiskola[10]

1923-tól a Gőbel János Székesfehérvár felügyelő -igazgatójának nevét viselő Palotavárosi I. Kerületi Községi Elemi Leány Népiskolának az 1920/21-es tanévben 227, az 1925/26-os tanévben 181, az 1930/31-es tanévben 215 beiratkozott leány tanulója volt.

Az iskola működését a város 1932-ben megszüntette. A tanácsi előterjesztésben a következő határozati szöveg áll: „A szigeteletlen, vályogból készült épület felújítása iskolai célra nem gazdaságos.” E döntéssel a Magyar Oskola néven 1703-ban alapított elemi iskola (a város második legrégebbi ismert városi iskolája) végleg megszűnt. Az iskola épületét a Palotavárosban élő iparosok és kereskedők támogatásával újjáépítették és az itt élő lakosság kulturális igényeit biztosítva Palotavárosi Művelődési Otthon néven működött.

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól 1932-ig iskolaigazgatói: Langer János (1864-1896), Nyéki (Nyak) Jenő (1896-1903), Lambert Vilmos (1908-1914), Auerbach Gábor (1914-1932).

Öreg Utcai Községi Elemi Leány Népiskola[11]

1905-től az I-III. osztályos leányiskolának az 1920/21-es tanévben 186, az 1925/26-os tanévben 102, az 1930/31-es tanévben 180 tanulója volt. A város 1935-ben megszüntette az iskola működését. Az iskola épületét eladták. Az iskola körzetéhez tartozó tanulókat az Ezredéves és az Olaj Utcai Községi Népiskolához (1938-ig) osztották be. Az 1766-ban alapított városi iskola végleg megszűnt.[12]

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól 1935-ig iskolaigazgatói: Tóth József (1864-1887), Láng István (1887-1888), Sólyom Lajos (1888-1893), vitéz Óvári Dániel (1893-1907), Szeib István (1907-1921), Lambert Vilmos (1921-1935).

Belvárosi Községi Elemi Fiú Népiskola [13]

A Belvárosi Községi Elemi népiskolához hasonlóan az iskola elsődleges feladata a polgári iskolai, az ipari és mezőgazdasági szakiskolai és középiskolai tanulmányokra való felkészítés volt. Az intézmény 1920-ig az Iskola utca 43. szám alatt, majd 1938-ig a Városi Ipariskolában (1936-tól

1938-ig a Belvárosi Leányiskolával összevonva Belvárosi Községi Népiskola néven) működött. A oktatás a fiú és leány osztályokkal hetenként váltva délelőtt és délután folyt. Az 1920/21-es tanévben 310, az 1925/26-os tanévben 204, az 1930/31-es tanévben 201, az 1935/36-os tanévben 230 tanulója volt az iskolának. 1920 és 1925 között az I és II. évfolyamokon párhuzamos osztályokat szerveztek. Az 1777-től működő oktatási intézmény – a Szent István Községi Központi Népiskola átadását követően – 1938-ban végleg megszűnt.

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól 1938-ig iskolaigazgatói: Göbel János György[14] (1870-1896), Rainiss Mátyás (1896-1903), Wágner Antal (1903-1921), Tóth László (1921-1938).

Tóvárosi Községi Vegyes Népiskola [15]

Az 1834-ben alapított városi iskola 1916-tól 6 tanteremmel rendelkezett. A tanulók számának folyamatosan csökkenése miatt működését 1938-ban megszüntették. Az iskola épületét eladták. [16]Az iskola körzetéhez tartozó tanulókat a Maroshegyi és a Palotavárosi Községi Népiskolákhoz osztották be.

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól 1938-ig iskolaigazgatói: Steib Gáspár (1853-1877), Csesznek János (1877-1886), Angeli József (1887-1888), Sziklai P. Gyula (1888-1893), Sólyom Lajos (1893-1919), Kniess Ferenc (1921-1938).

Vízivárosi Községi Vegyes Elemi Népiskola [17]

Az iskola körzetéhez tartozó tanulók alacsony létszáma miatt az 1916/17-es tanévtől I-V. évfolyamos intézményként működött. Az ötödikes leányok és fiúk részére külön osztályt alakítottak ki. Az 1934/35-ös tanévtől a tanulólétszám további csökkenése miatt csak I-IV. osztályos tanulókat iskoláztak be. Az 1838-ban alapított Vízivárosi Községi Elemi Népiskolát fennállásának századik évében, 1938-ban megszüntették. Az iskola körzetéhez tartozó tanköteles tanulókat az Szent István Községi Központi Népiskolához osztották be.[18]

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól iskolaigazgatói: Bardon József (1870-1895), Rainiss Ferenc (ideiglenes vezető 1895-96), Gyurtsik Márton (1897-1900), Weiszinfed János (1900-1926), Csipkés Gyula (1926-1931), Bardon Gyula (1931-1938).

Olaj Utcai Községi Elemi Népiskola [19]

Az 1905/06-os tanévtől I-V. osztályos iskolaként működő intézménynek az 1920/21-es tanévben 332, az 1925/26-os tanévben 172, az 1930/31-es tanévben 317, és az 1935/36-os tanévben 220 tanulója volt. A város 1938-ban – alapításának 100. évében – megszüntette az iskola működését és a körzetéhez tartozó tanulókat az 1938-ban átadott Szent István Községi Központi Népiskolához osztották be. Az iskola épületét a Városi Levente Egylet kapta meg.

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól 1938-ig iskolaigazgatói: Müller János (1869-1877), Angeli

József (1877-1886), Eördögh Mihály (1886-1903), Szeib István (1903-1908), Kiss Imre (1908-1920), Csipkés Gyula (1921-1926), Bajnok János (1926-1934), vitéz Bendy Gyula (1934-1938).

Zámoly Utcai Községi Fiú Elemi Népiskola [20]

Az 1908/09-es tanévtől az iskolában csak fiúk oktatása folyt, és a tanulócsoportokat évfolyamonként alakították ki. 1932-ben a város az iskolaépület eladta. A tanácsi előterjesztésben a következőket olvashatjuk: „Az iskolaépület felújítása nem gazdaságos.” Az 1847 óta működött iskola végleg megszűnt.

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól 1932-ig iskolaigazgatói: Plenczner Jakab (1868-1882), Óvári Varga Dániel (1882-1893), Pausch Rafael (1893-1919), Katerinka István (1921-1929), Vinkovich Lajos (1931-1932).

Selyem Utcai Községi Körzeti Fiú Népiskola [21]

Az 1887-ben alapított városi elemi iskolát 1905-től fiúiskolává nyilvánították, majd 1828-ban az intézet felvette a Selyem Utcai Községi Fiú Népiskola nevet. Az iskolának az 1920/21-es tanévben 297, az 1925/26-os tanévben 250, az 1930/31-es tanévben 268, az 1935/36-os tanévben 269, az 1940/41-es tanévben 283, az 1944/45-ös tanévben 219 tanulója volt. Az 1938/39-es tanévtől – a Szent István Községi Központi Elemi Népiskola átadását követően – I-IV. évfolyamos körzeti fiú népiskolaként működött. Tagiskolája a Szárazréti Községi Elemi Népiskola volt.

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól iskolaigazgatói: Vida Dezső (1888-1922), Rónai László (1922-1935), Majláthy Lipót (1935-1938), vitéz Bendy Gyula (1938-1945), Radnay Vilmos mb. ig. (1940-1943), Bartal Károly (1945-1948).

Ezredéves Községi Elemi Népiskola

A millennium évében alapított községi népiskolában IV., V. és VI. osztályos tanulók oktatása folyt. A Szent István Községi Központi Elemi Népiskola átadását követően az iskolát hat, majd az 1940/41-es tanévtől 8 osztályos elemi népiskolává nyilvánították. Az 1920/21-es tanévben 297, az 1925/26-os tanévben 238, az 1930/31-es tanévben 229, az 1935/36-os tanévben 258, az 1940/41-es tanévben 315, az 1944/45-ös tanévben 334 tanulója volt az iskolának.

1944. május 6-tól az iskola emeletén lévő tantermeket a Magyar Királyi 2201. számú munkásszázad részére lefoglalták. A földszinten lévő négy tanteremben délelőtti és délutáni váltással folyt a I-VI. osztályos tanulók oktatása.

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól iskolaigazgatói: Szirbek József (1899-1919), Angeli Nándor (1921-1928), Szabó István (1928-1932), Vinkovich Lajos (1932-1945), Várhegyi István (1946-1948).

Deák Ferenc Utcai Községi Elemi Fiú és Leány Népiskola

Az 1910-ben alapított községi népiskola az 1939/40-es tanévig hatosztályos fiú és leány népiskolaként működött. Az 1941/42-es tanévben kezdték meg a nyolcosztályos népiskola hetedik, majd nyolcadik osztályának kialakítását. Az 1920/21-es tanévben 456, az 1925/26-os tanévben 482, az 1930/31-es tanévben 528, az 1935/36-os tanévben 502, az 1940/41-es tanévben 539, az 1944/45-ös tanévben 419 tanulója volt az iskolának.

1944. március 21-től az iskolát a város átadta a Freiwillige Kavallerie Division No. SS német katonaságnak. Az iskola épülete az 1944. szeptember 19-ei légitámadás során elpusztult. A város egyik legkorszerűbb népiskolája végleg bezárta kapuit. Az iskola tanulócsoportjait ideiglenesen az ipariskolában helyezték el. Az iskolaépület helyreállítására a háború után sem került sor.

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól iskolaigazgatói: Medgyesy József (1910-1934), Herder István (1934-1940), Tóth László (1940-1945)

Máriavölgyi Községi Elemi Vegyes Népiskola

Az 1920-ban létesített kéttanítós iskola része volt a „külvárosi elemi iskolák fejlesztését” biztosító városi programnak. Az oktatás céljait szolgáló lakóházat (Karl-villa) először bérelte, majd 1924-ben megvásárolta a város. Ugyanekkor állami segély igénybevételével két új tantermet és egy tanítói lakást alakítottak ki. Az 1920/1921-es tanévben az I. osztályba 53, a II. osztályba 56 tanuló iratkozott be. Az 1925/1926-os tanévben az akkor már négy évfolyamos iskolában 82 gyermek tanult.

1928-ban bővítették az iskola udvarát, és „mezőgazdasági gyakorló kertet” hoztak létre. A korabeli felügyelői igazgatói jelentés elismeréssel szól az iskola mintakertjéről. 1931-től, az akkor átadott új Szőlőhegyi (Fiskális u.) Községi Elemi Népiskolával közös igazgatás alá vonták. Államsegély felhasználásával 1936-ban az iskolaépületet felújították. A falakat szigetelték, a padozatot és a nyílászáró szerkezeteket kicserélték.

Az 1930/31-es tanévtől az I. és II. évfolyamos tanulókat önálló, a III. és IV-es tanulókat összevont osztályba osztották be. Az 1930/1931-es tanévben 145, az 1935/1936-os tanévben 148, az 1940/1941-es tanévben 123 tanulója volt az iskolának.

Az iskola épületét 1943. október 1-től a 103. Légvédelmi Tüzérosztály részére lefoglalták. A tanulókat a Fiskális Úti Községi Iskolában helyezték el. Az 1944/45-ös tanévben indított I-IV. osztályba 94 tanuló iratkozott be. 1944 őszén aknabelövés érte az Öreghegy mindkét iskoláját. Teljesen kiégtek, használhatatlanná váltak.

Az iskola vezető tanítói, 1926-tól iskolaigazgatói: vitéz Bendy Gyula (1920-1934), majd a Fiskális Úti Községi Elemi Vegyes Népiskola tagiskolájaként működött.

Maroshegyi Községi Elemi Vegyes Népiskola

A mezőgazdaság érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről szóló 1926. évi 7. tc. törvény előírta, hogy „...iskolát kell létesíteni mindenütt, ahol legfeljebb négy kilométer sugarú területen (körzetben) szétszórta, vagy tömörülve az utolsó három év átlagát számítva 21 család vagy 30 mindennapi tanköteles lakik”.

Az alsó fokú iskolai hálózat fejlesztése érdekében Országos Népiskolai Építési Alapot létesítettek. Ezt kívánta a város is igénybe venni, amikor 1926 márciusában hozott határozatában úgy döntött, hogy a Farkasvermi dűlőben (Csikvári úton) 1200 négyszögöles telket vásárolt a Maroshegyi Községi Elemi Vegyes Népiskola építésére.[22]

Az új 2 tantermes és egy tanítólakásos iskola – állami kölcsön igénybevételével – 1928 szeptemberében kezdte meg működését. 1936-ban az iskola épületét állami segély igénybevételével két tanteremmel bővítették.[23] Ez lehetővé tette az I-IV. osztályos tanulók önálló tanulócsoporthoz való beosztását. Az 1930/31-es tanévben 182, az 1935/36-os tanévben 174, az 1940/41-es tanévben 291, az 1944/45-ös tanévben 337 tanulója volt az iskolának.

Az iskola igazgatói: Fúzy Árpád (1928-1935), Bartal Károly (1935-1945).

Szárzréti Községi Népiskola

A város 1927-ben a régi Homokgödri-dűlőben 2000 négyszögöl telket vásárolt Székesfehérvár külterületén létesítendő elemi iskola építésére.[24] Az állami segély felhasználásával létesített 2 tantermes, 1 nevelői szobás és 1 tanítólakásos iskola a működését az 1928/29-es tanévben kezdte meg. 1938-ban újbóli állami segély felhasználásával az intézményt felújították, két új tanteremmel bővítették, gyakorlókertet és sportudvart hoztak létre.[25] Az iskola az 1938/39-es tanévtől 1945-ig a Selyem Utcai Községi Elemi Népiskola tagiskolájaként működött. Az 1930/31-es tanévben 100, az 1935/36-os tanévben 105, az 1940/41-es tanévben 154, az 1944/45-ös tanévben 85 tanulója volt az iskolának.

Az iskola igazgatói: Barbély Imre (1927-1937).

Fiskális U. (Szőlőhegyi) Községi Elemi Népiskola

A város közgyűlése 1929-ben hozott határozatot a Budai út és a Fiskális dűlő sarkán állami segély igénybevételével építendő 4 tantermes, 1 tanítólakásos községi népiskoláról.[26] Az épület átadására 1931-ben került sor. Az új intézmény igazgatásilag 1934-ig a Máriavölgyi Községi Elemi Népiskolához tartozott, majd Szőlőhegyi Körzeti Községi Elemi Népiskola néven szerepelt. Az iskolának az 1931/32-es tanévben 219, az 1935/36-os tanévben 247, az 1940/41-es tanévben 235, az 1944/41-es tanévben 236 tanulója volt. Az iskola épületét 1944-ben bombatalálat érte. Működése végleg megszűnt.

Az iskola igazgatói: Németh Pál (1934-1936), Bajnok János (1936-1943), Potyondy Eszter megbízott igazgató (1942-1944).

Községi Elemi Cigány Népiskola

1945 előtt a cigánycsaládok Székesfehérváron főleg két tömbben éltek. Az Ősz utcában és környékén elfogadható viszonyok között a népzeneész családok, a Börgöndi út melletti Tanyasoron pedig „összetákolt putrikban a főleg koldulásból élő cigánycsaládok”. E két területen kívül, a városban jó körülmények között éltek még népzeneész és kereskedő cigánycsaládok. Ezen kívül gyakran fordultak meg Székesfehérváron vándoriparos (szegkovács, vályogvető, köszörűs, teknővájó) és lókereskedő, valamint koldulásból élő le nem települt cigányok.

A város törvényhatósági testülete 1930. szeptemberében úgy döntött, hogy a „cigánytelepet véglegesen a bőrgyár melletti városi kaszáló fennsíkján helyezi el, és a tanköteles cigánygyerekek oktatására külön iskolát hoz létre”. Ennek helyéül ideiglenesen – amíg önálló épületet nem tud biztosítani –, a Sóstói vendéglő nagytermét jelölték ki.

Még ezen a közgyűlésen javasolták az iskola felállításával kapcsolatos költségek megvizsgálását és utasították a községi iskolaszéket a tanköteles cigány gyermekek összeírására és a Községi Elemi Cigány Népiskola megszervezésére.[27]

Mátrai Rudolf[28] iskolaszéki elnök 1930. november 7-én kelt levelében Fejér vármegye tanfelügyelőjével a következőket közölte: „A cigányiskola részére az összes felszerelés megvan a régi Szőlőhegyi iskolában beszüntetett egy osztály folytán, s a tanköteles gyermekek részére a tankönyvek is rendelkezésre állnak.”[29]

Az 1930/31-es tanévben az I. évfolyam beindítására került sor. Zavaros István[30] felügyelő - igazgató a tanfelügyelőség felé jóváhagyásra felterjesztett órarend záradékként a következőket írta: „Célunk az I. osztály tananyagának elvégzése. A tanulók szellemi képességét, életviszonyait behatóan nem ismerjük. A jelen tanév kísérlet. A végleges órarendet a tapasztalatokra építve kívánjuk véglegesíteni.”[31]

A Tóvárosi Községi Népiskola Tagiskolájaként működő „önálló cigányosztályában” 1930. november 18-án 14 tanulóval kezdődött meg a tanítás és 1931. április 22-ig tartott. Az iskola tanítója, Vadas József [32] az első tanév tapasztalatait többek között az alábbiakban foglalta össze:

„Nehéz munkám sikerét a cigányok lelki életének ismeretére alapoztam. A cigány kétféle környezet hatása alatt áll, szociális és fizikai. Életkörülményeivel szoros kapcsolatban álló táplálkozása és tisztálkodása nagymértékben befolyásolja nevelésüket. Legfőbb vágyuk a természeti népek nomád módján élni. Éppen ezért a tőlük idegen kultúrált életben és az oktatásban az évszázados tradíciók megbontását látják, s ezért a kezdetben idegenkedtek mindentől, ami az iskolában történt.”

Az egyes tantárgyak oktatása során elért eredményeket a következők szerint értékelte: „Számképeik, számismereteik az oktatás kezdetén minimálisak voltak. Még a 12 éves tanulók közül

is csak 3-4 volt képes biztos feleletet adni. Csiga lépésekben sikerült elérnem, hogy 10-ig megbízhatóan számoltak. A beszéd és értelem gyakorlat tanítása során a legnagyobb nehézség az volt, hogy rosszul vagy néhányan magyarul alig tudtak beszélni. Anyanyelvük speciális, szókincsük minimális volt. Munkámat eredményesnek tartom e tárgyból is. A rend, fegyelem, család, tisztaság, táplálkozás, munka stb. fogalmakat sikerült tisztázni és azokról segítségével összefüggően tudtak beszélni. Az olvasás tanítása várakozáson felül sikerült. A tanév végére a tanulók többsége jól olvasott, bár kiejtésük továbbra is jellegzetes „cigányos” maradt. Írás tanítása már nem volt ilyen eredményes. Kusza sorok, rosszul formált betű jellemezte iskolai és otthoni munkájukat is. Legkedvencebb tantárgyuk az ének volt. Szívesen és szépen énekeltek. A tornát gyűlölték mer az „fáradtságot” okozott, de játékos kombinációkkal elfogadták. Meggyőződésem, hogy bár nehezen idomítható és formálható anyaggal állunk szembe, de oktathatók és nevelhetőek. Megfelelő anyagi támogatás, gondos, körültekintő nevelő-oktató munkával hasznos polgárrá tehetjük őket.” [33]

A következő, 1931/32-es tanévben a cigány osztályt a Tóvárosi Községi Elemi Népiskola egyik termében helyezték el. Külön mellékhelyiséget jelöltek ki részükre. A beiratkozott 12 tanuló oktatása a délutáni órákban folyt. „A gondos elkülönítés ellenére a polgári szülők tiltakozása elindult” – olvasható az iskolaszék elnökének a város polgármesteréhez írt levelében. Egyben javasolta külön iskola felállítását. Indokként hozta fel a cigányok oktatása terén végzett eddigi eredményeket, valamint azt a tényt, hogy a tankötelesek összeírása értelmében az 1932/32-es tanévben 5 fő 12 éves, 1 fő 11 éves, 5 fő 10 éves, 4 fő 8 éves és 3 fő 6 éves cigánygyermek oktatását kell megoldani.

A polgári szülők beadvánnyal fordultak a Fejér megyei Királyi Tanfelügyelőséghez „kérve a cigánytanulók elkülönítését”. Nevelős Lajos[34] királyi tanfelügyelő a város polgármesterének írt levelében közölte: „...amennyiben a város külön iskolát állít fel, vagy az eddigieknél még jobban elkülönített tantermet biztosít a minisztérium, egy állami tanítói álláshelyet létesít a cigány tankötelesek oktatására”. [35] Az iskolának az 1933/34-es tanévben 25, az 1935/36-os tanévben 31, az 1940/41-es tanévben 35, az 1944/45-ös tanévben 34 beiratkozott tanulója volt.

1934. november 6-án adták át a Tanyasor 1. szám alatt – a cementgyár által biztosított és felújított épületben – a mellékhelyiségekkel is ellátott 1 tantermes iskolát. Az iskola 1943-tól 1945-ig Tanyasori Elemi Népiskola néven működött.

Az iskola tanítói voltak: Vadas József (1930-1933), Berkes Bründl Edit (1933-1936), Kremnitzky István (1939-1940), Sumbszky Lajos (1941-1942), Vági Róbert (1943-1944), Kremnitzky István (1944-1945).

Szent István Központi Községi Elemi Népiskola

A 30-as évek elején a város törvényhatósága az Öreg utcai, az Olaj utcai és az a Vízivárosi elemi iskolák épületét tanítás céljaira alkalmatlannak minősítette és megszüntette. Helyettük, államsegély igénybevételeivel, a Széna téren kívántak modern népiskolát építeni. Az iskola létesítésével kapcsolatban a közgyűlés határozatában a következők olvashatók: „Helyesléssel veszi tudomásul a

közgyűlés, hogy a város polgármestere az említett iskolák megszüntetése mellett – a városi iskolafejlesztési programnak megfelelően – tervbe vette a Széna téren egy új és modern, a tanügy és a testnevelési szempontoknak, valamint a higiéniai követelményeknek mindenben megfelelő központi fekvésű elemi iskola létesítését, amely az 1938. évre elkészülve, Szent Istvánról nyerne elnevezést, és ennek megépítését elősegítendő, felterjesztéssel fordult a közoktatásügyi miniszter úrhoz építési államsegély elnyerése iránt.”

A közgyűlés felterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter 120 ezer pengő építési államsegélyt biztosított, amelyet három éven át 40 ezer forintos részletekben utalt át. A kultuszminiszter 1938-ban újabb 26 ezer pengő hitelt nyújtott az építkezés befejezéséhez. Az államsegélyen túl felmerült költségeket, továbbá a felszereléssel és működtetésével kapcsolatos kiadásokat a város vállalta.

Az iskola tervezett elnevezése is megoldódott, mivel a Göbel János György téren működő Szent István Elemi Népiskola 1932-ben megszűnt.

A Szent István Központi Elemi Népiskola épületének tervezésére és kivitelezésére 1936-ban tartottak versenytárgyalást. Az épület tervezésére és egyben a művezetői feladatokra Thomas Antal építész-mérnök 5500 pengő díjazással kapott megbízást. Az elfogadott terv leírása szerint „A központi iskola épülete a parkosított Széna téren az utca tengelyében az egész teret uralja, és ez városképileg is esztétikus látványt nyújt.”

Az új intézmény részére a telket 1936 elején adták át. Az építkezés még ebben az évben megkezdődött, melynek költségei az elfogadott tervtől eltérően 366 653 pengőt tettek ki.

Székesfehérvár 1938-ban országos ünnepségek színhelye volt. Az intézmény ünnepélyes átadása is a jubileumi ünnepségsorozat kiemelt programjaként szerepelt. 1938. május 22-én a kormányzó felesége a tanügyi kiállítás megnyitásával együtt adta át az iskola épületét. A székesfehérvári tankerület tanárai és tanulói által elkészített illusztrációk és bemutató eszközök elfoglalták az iskola tantermeit és folyosóit.

Az országos viszonylatban is elsők között lévő 23 tantermes, tornatermes (beépített színpaddal), tantestületi és könyvtárszobás korszerű oktatási intézmény szeptember első napjaiban kezdte meg munkáját. Az igazgatói teendőket ellátására Majláth Lipót tanító kapott megbízást. Az igazgatóhelyettesi teendőket Szabó Szeréna látta el.

Az említett iskolák megszüntetése miatt az új intézmény beiskolázási körzetéhez tartozott a Víziváros, a Felsővárosban lévő Kertalja utca és a Berényi utca által határolt terület, továbbá eddig az Ipariskolában működő Belvárosi Községi Népiskola tanulói.

Az iskolába az 1938/1939-es tanévre 1172 tanköteles iratkozott be. Az I-től VI. osztályokban évfolyamonként 3 tanulócsoportot szerveztek, az V. osztálytól külön fiú- és leánytanulókból. A kialakított 22 tanulócsoportra osztályonként átlagban 53 tanuló jutott. Székesfehérváron elsőként itt

szervezték meg a 8 osztályos elemi népiskolai oktatást.

Az iskola tanulóinak száma a következő években tovább növekedett. Az 1939/1940-es tanévben 1430, az 1940/1941-es tanévben 1330, az 1941/1942-es tanévben 1053 tanulója volt az iskolának.

Az 1942/43-as tanévtől az iskola vezetését és tantestületét megosztva külön leány és külön fiú nyolcosztályos népiskolát hoztak létre. E döntést a korabeli dokumentumok szerint „a nemzetnevelési feladatok eredményes végrehajtása” indokolta. Az iskola tantermeit közösen használták. A Szent István Községi Leány Népiskola vezetését Szabó Szeréna tanítónő, a Szent István Községi Fiú Népiskola vezetését Herder István tanító látta el. Az országos átlagnál jobban felszerelt iskolában a háborús helyzet ellenére korszerű oktatás folyt. A beiratkozott tanulók számát figyelembe véve 48 tanuló jutott egy tanteremre, illetve egy tanítóra. Hetedikes és nyolcadikos fiú osztályt nem alakítottak ki.

A német megszállást követően, 1943. július 10-től a polgármesteri hivatal utasítására az iskolát lefoglalták a 416. sz. Honvéd Kórház részére. Az iskola berendezéseit az épület padlásán helyezték el.

Az 1944/45-ös tanévtől az iskola Kolb Emília vezetésével újból közös igazgatás alá került. A tantestület férfi tagjainak egy része katonai szolgálatot teljesített. A körzetéhez tartozó tanulókat a volt Olaj u. iskola épületében (1938-tól leventeotthon) és az Ipariskolában helyezték el. Kolb Emília, az iskola igazgatója 1944. november 4-én kelt, a Fejér Megyei kir. tanfelügyelőjéhez írt levelében azt olvashatjuk, hogy „Az iskola részére kiutalt Olaj u. iskolában még mindig katonaság van. Az oktatás szünetel, a tanerőket közigazgatási munkára osztották be”. A harcok során az iskola épülete is több ízben kapott gyújtóbomba-találatot. A padlásra elhelyezett bútorzat nagy része elégett, az épület nyugati szárnya és a tornaterem romokban hevert. Az iskola épülte alkalmatlanná vált az oktatásra.

II. 2. A MEZŐGAZDASÁGI NÉPISKOLA[36]

Az 1906-ban létesített Székesfehérvári Mezőgazdasági Népiskola az 1927/28-as tanévben kapott végleges otthont a Kertalja utcában, amelyet a fehérváriak Pörös-dűlőnek is neveztek. Ismert az is, hogy a gazdasági népiskola épületét a Székesfehérvári Építőipari Kereskedelmi RT. a város által megszabott időre (1926. október 1-jére) nem fejezte be. A tanács a késedelem miatt az 53 ezer 600 pengő építési költségből 1000 pengő kötbért levont. Ugyancsak kötbért fizetett a városnak a Bútorkészítő Iparosok Árucsernok Szövetkezete, mivel az ajtók, ablakok, kapuk szállítását június 26 helyett december 15-ig fejezte be.

Az iskolát a modern oktatási követelménynek megfelelően szerelték fel: munkatermeket, szertárakat, színpadot, könyvtárt és gazdasági épületeket kapott. Az utóbbiakhoz tartozott: kocsiszín, istálló, góré, méhes és sertéstelep. Az iskolának 22 és fél katasztrális hold gyakorlóterülete volt. A 1930-as években a tangazdasága 30 hold szántó földet is bérelt. Az intézet önálló gazdálkodást folytatott. A megtermelt mezőgazdasági és ipari (vesszőkosarak, seprűk, fonott

kerti bútorok stb.) terméket értékesítették.

Az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi 30. tc. és annak végrehajtása tárgyában kiadott 130700/1922. sz. rendelet 47. §-a értelmében az önálló gazdasági népiskolában a tanulók a nyári félévben (szeptember-október, továbbá április-június hónapokban) hetenként 4 órában gazdasági tárgyakat, a téli félévben pedig (november-március hónapokban) heti 4 órában gazdasági, 4 órában közismereti tárgyakat és 1 órában hit- és erkölcs tantanultak.

A helyi Szent István Községi Központi Elemi Népiskola nyolcosztályos népiskolává fejlesztését követően az ismétlőiskolai képzés és így az intézmény is megszűnt. Az 1942/43-as tanévtől mint állami iskola a VKM felügyelete mellett a polgári iskolát és az elemi népiskola iskola 8 osztályát végzett tanulók részére kétéves, az érettségivel rendelkező tanulók részére egyéves gazdasági és háztartási tanfolyamot indítottak.

Az intézet igazgatói: Tuboy Jenő (1929-1942), Barát Ilona (1942-1945).

II. 3. MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI NÉPISKOLA [37]

Székesfehérvár első állami alsó fokú oktatási intézete 1943. szeptember 1-jén nyílt meg. A korabeli dokumentumokból idézve: „hivatása, mint a községi népiskoláé: hazának vallásos erkölcsös állampolgárokat nevelni”. A 8 osztályos elemi iskola céljára a Palotavárosban Horthy Miklós nevét viselő új épületet kívántak emelni, amit a háború megakadályozott. Az iskola tanulóit ideiglenesen a Deák Ferenc Utcai Községi Elemi Népiskolában, majd az 1944/45-ös tanévtől az Ipariskolában helyezték el. Az 1943/44-es tanévben 345, az 1944/45-ös tanévben 284 tanulója volt az iskolának. A tanítást az alsó és felső tagozat délelőtti, illetve délutáni váltásával biztosították.

Az iskola igazgatója: Kummer (Zámory) Imre polgári iskolai tanár (1943-1948), igazgatóhelyettes: Simai Ernő középiskolai tanár (1944-1945).

II. 4. FELEKEZETI NÉPISKOLÁK [38]

Református Elemi Népiskola

Az 1910-es éveket követően a tanköteles tanulók számának növekedése szükségessé tette a már tervezett, de az I. világháború miatt meghiúsult emeletráépítéssel nyert iskolabővítést. A korabeli dokumentumokban az olvasható, hogy „1925. június havában kezdett nagyszabású építkezés – a bár időközben az anyagok ára s a munkabérek szinte megdöbbentően emelkedtek –, ez év őszén készen volt, s a 65 ½ milliós költség kifizetve”.

Az épület földszintjén 4 tantermet, az emeleten kultúrtermet (állandó színpaddal), díszes tanácsstermet, a hitoktató lelkésznek lakást, a káplánnak pedig alkalmas szobát alakítottak ki. A kultúrteremben a Nő- és leányegylet, a Legényegylet estélyeket és dalköri előadásokat szervezett. Az intézmény programjait nemcsak a gyülekezet tagjai, hanem a város lakossága is szívesen

látogatta.

Az iskola épületének átalakítását követően az oktatás tárgyi feltételei meghaladták az országos szintet. Megvalósították a kor igényeinek megfelelő korszerű oktatást.

Az intézmény az 1925/26-os tanévtől 6 osztályos iskolaként működött. Az első, második évfolyamos tanulók önálló tanulócsoportot alkottak. Az iskola tanulóinak száma folyamatosan növekedett. 1926-ban 118, 1929-ben 224, 1934-ben 223, 1938-ban 239, 1940-ben 217 tanulója volt az iskolának. Az igazgatói feladatokat 1928-1945 között Nemes Sándor tanító látta el.

Az iskola tantermeit a katonaság 1940. szeptember 1-jén lefoglalta. A tanítás 1941. február 1-ig a Deák Ferenc Utcai Községi Népiskolában és az Ipariskolában folyt. Az iskola épülete 1944 őszén súlyos háborús károkat szenvedett, az oktatásra alkalmatlanná vált.

Ferenc József Nőnevelő Intézet Elemi Iskolája

Az 1864-ben alapított Nőnevelő Intézet I-IV. osztályos elemi iskolájába az 1920/21-es tanévben 372 tanuló iratkozott be. Mind a négy évfolyamon párhuzamos osztályokat indítottak. A tanulók száma az 1920-as évek közepéig csökkent, majd 300-320 fő között változott.

A polgári iskola új épületének átadásakor, az 1927/28-as tanévében 750 tanuló kezdte meg tanulmányait az Intézet (Elemi Leányiskola, Polgári Leányiskola, Nőipariskola) iskoláiban. Az elemi iskola I-IV. osztályába 311 tanuló iratkozott be. Externátusi ellátásban 95, internátusi ellátásban 6 elemi iskolai tanuló részesült.

Az 1930/31-es tanévtől – az Intézet új iskolatípusa, a Tanítónőképző indítását követően – külön gyakorló iskolai osztályokat indítottak.

1938 szeptemberétől a Nőnevelő Intézet 73 éven át működött szervezeti formáját megváltoztatták, az iskolák élére önálló pedagógiai vezetőt neveztek ki. Az elemi iskola igazgatói teendőit 1945-ig Oroszi M. Adolfin irgalmas nővér, okleveles elemi iskolai tanítónő látta el. Továbbra is megmaradt az intézeten belüli nevelési-oktatási, tantestületi (nevelők közös alkalmazása, ifjúsági egyesületek együttműködése, közös ünnepségek és egyéb iskolai rendezvények stb.) és gazdasági együttműködés.

Az 1940/41-es tanévben 307, az 1942/43-as tanévben 301 osztályozott tanuló fejezte be a tanévet. A háborús helyzet miatt az 1943/44-es tanév csak két hónappal később kezdődött meg. A számtalan nehézség ellenére 306 tanuló kapott a tanév végén osztályzatot. Az 1944/45-ös tanévre 216 elemi iskolai tanuló iratkozott be. A tanulmányaikat befejezők száma nem ismert. A királyi tanfelügyelőség tanév végi jelentésében az áll, hogy: „A tanulók száma a tanév kezdésekor beiratottaknak csupán 2/5 részét tette ki.”

Goldziher Ignác Izraelita Elemi Népiskola

Az 1842-ben alapított, majd 1892-től korszerű iskolaépületben működő izraelita népiskola 1925. május 10-én ünnepélyes keretek között vette fel egykori tanítványa, a majdani pesti izraelita hitközség titkára, híres tudós és egyetemi tanár Goldziher Ignác nevét. Ugyanakkor adták át az iskola tornatermét.

A századfordulót követően – a város népességének növekedésével arányosan – változott az itt élő zsidó lakosság száma. (1900-ban 2788 fő, 1920-ban 2867 fő, 1930-ban 2450 fő) Gazdasági erejükkel mindig hozzájárultak a város fejlődéséhez, részesei voltak a helyi közoktatás és közművelődés formálásának.

Az iskolában tanított tantárgyakat és azok heti óraszámát – a négy évfolyamos belvárosi fiú és leány népiskolák tapasztalatait figyelembe véve –, az 1905-ben a népiskolák számára előírt központi tanterv életbelépéséig az iskola tantestülete állította össze.

A gyermekek vallásossá nevelése érdekében a hittan, bibliatörténet, héber olvasás, héber nyelvtan és imafordítás szerepelt az első helyen. A magyar nyelvtan és olvasás, írás, számtan, földrajz tantárgyak mellett kötelező volt a német nyelv tanulása is. A 20. század elejétől az iskolában folyó nevelő-oktató munka tartalmát az 1905-ös, majd az 1932-es népiskolai tanterv és utasítás határozta meg.

1929-ben, az iskola második fennállásának 40. évfordulója tiszteletére végleges döntés született az iskolával közösen működő alapítványi óvoda létesítéséről. A Rosenzweig László Izraelita alapítványi óvoda óvónője a gyermekintézmény működéséről 1939-ben a következőket írta: „Az óvodát már az első években is nagy szeretettel karolták fel a szülők, s ez a szeretet évről évre fokozódott, mert belátták, hogy vallásos és hazafias nevelés szempontjaiból az apró növendékeknek igen jó szolgálatot tesz.” 1930-ban 51, 1935-ben 60, 1939-ben 46 gyermek nevelése folyt az óvodában.

Az iskolában folyó nevelés céljait a hit és vallás, a zsidóság iránti szeretet elmélyítése, a hagyományokhoz való tartozás kialakítása jellemezte. Weisz Lajos tanító az iskola fennállásának 50. évfordulójára írt visszaemlékezésében a következőket írta: „Sok körülmény játszott közre mely gátat vetett ennek a célnak az eléréséhez. Elsősorban az elmúlt asszimilációs korszak szelleme és társadalma, a zsidó egyéneknek és családoknak a rosszul értelmezett asszimilációjában való helytelenül túlzott részvétele, mely mintegy szabadságkeresés és úttörés volt ugyan a gettó zárt szelleméből, de amely egyeseknél, sajnos, csak abból állott, hogy elvetettek mindent, ami zsidó, akik soknak találtak mindent, ami zsidónevelést jelent, akik nem győztek panaszkodni azon, hogy milyen volt a hittan, biblia, a zsidó történelem, a sok ceremónia, a templomba járás és ahol lehetett akadályozói voltak az iskola minden hasonló törekvésének...az iskola nevelt, tanított, a lélekhez szólt, küzdött, harcolt sokszor hiába. Ereje megtorpant a szülői ház vallási közömbösségén.” A hitközség egyik vezetőjének szavait idézve megállapítja: „Nem is az ifjúság a hibás, hanem mi öregek, akik hagytuk, hogy ilyenné váljék ez az ifjúság, sőt ehhez segédkezünk is.”

A harmincas évektől a hittan oktatása során az elvont fogalmak megtanítása helyett az érzelmi hatásokra való törekvés került előtérbe. „Célunk, hogy Istent közelebb hozzuk a gyermekekhez”...- írja Weisz Lajos előbb idézett tanulmányában, majd megállapítja: „Hasonlóképpen a zsidó történelem tanításában nem a zsidóság sorozatos balsorsát tárjuk a gyermek elé, hanem azt a hősi és bátor küzdelmet emeljük ki, amellyel Izrael gyermekei megküzdöttek siralmas helyzetük nehézségeivel a szent ideálokért folytatott harcban. Tehát történelmi öntudatot adunk és zsidó ideálokat állítunk a gyermekek elé.”

A modern hitoktatás teljesen új feladatkörét képezte a héber beszélgetési nyelv felébresztése, bevezetése az iskolába. Az első osztályban közhasználatban előforduló szavakat tanultak. A második osztályban rendszeres oktatás folyt a Säärhalosán c. amerikai kiadású héber nyelvkönyv felhasználásával.

Az iskola munkájában jelentős szerepet töltött be az életre nevelés. Ennek megvalósítása érdekében a művészeti életre nevelést azonos rangú feladatnak tekintették az erkölcsi és az értelmi neveléssel. Fontos szerepet kapott a polgári életre nevelés is. A tantervi célkitűzésekhez kapcsolódva hangsúlyozták, hogy a rajz nem elszigetelt egy tantárgy, hanem minden más tantárggyal azonosan összekapcsolódó tanítóeszköz, s nemcsak a földrajz, hanem a számolás és mérés, a fogalmazás, a hittani tárgyak tanítását nem lehet elképzelni rajzolás és egy legalább alapszintű művészeti ismeretek (szépművészet, iparművészet stb.) nélkül. Megfogalmazták azt is, hogy „bizonyos rajzismerettel, és kiművelt kezűgyességgel rendelkező gyermek számára több lehetőség adódik a polgári pályák megválasztásakor”.

A fiú kézimunkát, a slöjdöt is az életre nevelés fontos eszközének tekintették. Telegdi Klára, az iskola tanítója Művészeti nevelés 50 éve iskolánkban című tanulmányában többek között megállapította: „Tapasztalati tény, hogy azok a gyermekek, akik kézimunkával rendszeresen foglalkoznak, kedvet kapnak az állandó munkához és az ipari pályához...Komoly pedagógusok jósolják: A jövő iskolája a munka iskola lesz, amelyben a kézimunka fogja a tanítás és tanulás elvét, módszeres anyagát uralni, ez fog vezető szerepet játszani.” A női kézimunka tanításnak is említést érdemlő hagyományai alakultak ki a zsidó iskolában. A rendre, tisztaságra, a szépre, a munkára és a takarékosagra nevelés mellett a munkadarab anyagának megismertetésével az értelmi nevelés megvalósítására is törekedtek. A tantárgy tanítása alkalmat nyújtott arra is, hogy felhívják a gyermekek figyelmét a takarékosagra. „Már az első fonalszál használatánál tudnia kell a gyermeknek, hogy elrontani, gyűrni, piszkolni, használatlanul eldobni semmit sem szabad, mert ezzel magát, szüleit, sőt az egész közösséget is megkárosítja” – írja Telegdi Klára a már idézett tanulmányában.

Az iskolában folyó ének tanítása szintén fontos eszköze volt az erkölcsi és művészeti nevelésnek. Kiemelték az ének szerepét a vallásossá nevelésben, a hazafias nevelésben és a társas, közösségi érzelmek fejlesztésében. „Igen nagy fegyelmező ereje van az éneklésnek” – írja Telegdi Klára... „az egyesek éneke beleolvad a tömeges énekbe, s ebben példát lát a gyermek arra, hogy akaratát a

felsőbb cél érdekében alá kell rendelnie mások, illetve a közösség érdekeinek". A héber nyelv oktatása és az imafordítás azonban mindvégig tantárgyként szerepelt. A iskola személyi és tárgyi feltételei meghaladták a város elemi iskoláinak színvonalát. A négy évfolyamos iskolának legfontosabb feladata a középiskolai, polgári iskolai és ipariskolai előkészítés.

Serényi Antal [39] vezető kir. tanfelügyelő 1936-ban tett iskolalátogatása alkalmával az ott folyó munkáról többek közt a következőket írta a jegyzőkönyvbe: „Ezt az iskolát olyannak ismertem meg, amely gondosan nevel a hazának erkölcsös hazafias polgárokat, s a tanerők, maguk mintaszerű életükkel, tanítói és nevelői hivatásukkal szépen sáfárkodnak a gondjaikra bízott ifjúsággal.” Az izraelita vallásfelekezet az 1895:XLII. tc. hatálybalépésétől kezdve (Mindenki szabadon követhet minden vallást; a politikai jogok gyakorlása nem függ a vallási hovatartozástól.) a keresztény egyházakhoz hasonlóan élvezte a kiváltságos vallásfelekezetek jogát és mindazokat a kivételes erkölcsi és vagyoni előnyöket, amelyek az állammal fennálló szorosabb közjogi kapcsolatból fakadnak.

1938. május 29-én hirdették ki az 1938:XV. törvénycikket a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatékonyabb biztosításáról (Az ún. I. Zsidótörvény). 1939. május 5-én lépett életbe az 1939:IV. tc. „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”. (Az ún. II. Zsidótörvény.)

Az 1939/40-es tanévtől a szülők kérésére megszervezték az V. osztályt. Az 1940/41-es tanévben az V. és VI. osztályokban biztosították a szakszerű oktatás tárgyi és személyi feltételeit. Az V. és VI. osztályban a magyar nyelvet Telegdi Klára, a mennyiségtant Köves Sándor, a földrajzot, történelmet, polgári jogok és köteleességek tantárgyakat Weisz Lajos, a természetrajzot és gazdasági ismereteket Bátor József tanította. Az iskola programjában szerepelt a nyolcosztályos elemi iskola létrehozása.

A zsidó lakosság életvitele, létbiztonsága egyre rosszabbá vált. 1941. augusztus 8-án kihirdetik az 1941:XV. törvénycikket a házassági jog módosításáról és a házassággal kapcsolatos fajvédelmi rendelkezésekről. Az ún. III. Zsidótörvény bevezeti a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot. Megtiltja a nem zsidók és zsidók közti házasságot, fajgyalázásnak minősíti és büntetendőnek nyilvánítja a nem zsidók és zsidók közti nemi kapcsolatot; zsidónak minősül az, akinek legalább két nagyszülője izraelita vallásban született, vagy aki izraelita felekezet tagja.

A háború megakadályozta a tervek végrehajtását. A város polgármesterének 1941. december 10-én kelt 21349/1941. sz. határozata utasította az izraelita iskolaszéket, hogy az iskola egész területét december 22-vel adja át a 3. Honvéd Gyalogezred parancsnokságnak. Egyúttal kiutalt az iskola részére két tantermet a Deák Ferenc Utcai Községi Elemi Népiskola emeletén, ahol az oktatást délelőtt és délután tartották.

Az iskola ideiglenes átköltöztetésével újból felvetődött a vasárnapi tanítás szüneteltetése. A szülők kérésére (a királyi tanfelügyelőség egyetértésével) az iskolaszék úgy döntött, hogy a zsidó

iskolában a tanítás 1942. januárjától csak a munkanapokon folyjon. A jegyzőkönyvben a következő indoklás található: „A zsidó tanulóknak vasárnapi iskolába járása a mai időkben, amikor a zsidókérdés állandóan felszínen van, az utca szempontjából nem kívánatos.”

Az iskolaszék tagjait és elnökét – egyben az iskola utolsó iskolaszékét – 1942. január 15-én választották újjá. Az alakuló gyűlésen az újból elnöknek választott dr. Krausz Zsigmond (jegyzőkönyv szerint) többek között a következőket mondta: „...A jelen körülmények között évekre szóló programot adni nem lehet, de nem is szükséges, mert a program az, ami eddig is volt...A jövő nemzedéke itt kapja meg az alapot az élet küzdelmeiben leendő helytállni tudáshoz, itt ismeri és szereti meg az istent és hazát. A mi feladatunk csak az lehet, ami eddig is volt: iskolánk magas és korszerű színvonalának fenntartása és védelmezése, hogy a haza- és az emberszeretet, és vallásosság magasztos eszméit minél eredményesebben beolthassuk gyermekeink lelkébe. Eddig sikerült minden. Arra kell törekedni, hogy ez a színvonal a jövőben se csorbuljon... Él a lelkekben a rendületlen hit, hogy a világnak a mai háborúsága nem fog sokáig tartani, elsimulnak a viharok, s meg fog békélni a világ, és meg fogja érteni egymást a jó szándékú emberiség.”

A székesfehérvári izraelita iskola működése – a zsidóság életéhez hasonlóan – egyre rosszabb körülmények közé került. Külsőségek nélkül emlékeztek meg 1942-ben az iskola fennállásának 100. évfordulójáról. Bátori József igazgató az iskola jubileumi évkönyvében írt vezércikkében a következőkben értékeli az iskola eddigi munkásságát: „Az újabb évszázad küszöbén a székesfehérvári izraelita vallásközösség felemelt fővel vethet pillantást azon küzdelmeire és munkásságára, amiket a művelt vallásosság fejlesztése, s annak terjesztése érdekében fennállásának évszázada során kifejtett. Fiait kezdettől fogva, iskolában és a családban a nemes tradíciók megszeretésére igyekezte nevelni s ezzel megmutatta a helyes utat a boldogulás felé. Az események és erények, melyek a székesfehérvári zsidóságot főként jellemezhetik: a szerénységgel, egyszerűséggel párosult művelt vallásosság, továbbá a szorgalom, becsületes polgári munkásélet és a szegények és elesettek iránti nagy áldozatkészség.”

Az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról szóló 1942. évi 8. tc. kimondta: „Az izraelita vallásról szóló 1895: XLII. törvény hatályát veszíti. Az izraelita vallásfelekezet törvényesen elismert vallásfelekezetnek nyilvánítatik. (1. §). Az izraelita vallásfelekezetet, továbbá az izraelita vallásfelekezet, annak szerve vagy tagjai által fenntartott iskolát vagy intézetet az állami vagy községi háztartás terhére támogatásban vagy segélyben és ilyen célra e törvény hatálybalépése előtt már előírányzott kiadásokat teljesíteni nem lehet. (2. §.)”

Az idézett törvény értelmében a VKM 207000/1942. VI/5. sz. rendelettel 1942. július 31-től megszüntette az izraelita népiskolának járó államsegélyeket. Még ez év szeptember 6-án kihirdetett a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. tc. tovább sújtotta az izraelita személyeket. A törvény értelmében zsidónak minősülő személy nem szerezhethet ingatlant; a már birtokban lévő ingatlanokat kötelesek átengedni bizonyos térítésért.

A kialakult politikai viszonyok miatt a zsidó lakosság félelemben élt, egy része eltávozott a városból. 1943. szeptember elején már csak 41 tanuló vett részt az ünnepélyes tanévnyitón.

A 20415/1943. számú polgármesteri véghatározat az iskola lefoglalásáról a következőket tartalmazza: „Fejérvármegye és Székesfehérvár szabad királyi város kir. tanfelügyelője folyó évi október hó 5-én kelt 114-3/1943. sz. átiratával megkeresett, hogy a zsidó iskola négy osztályát a Selyem Utcai Községi Népiskolába helyezzem át, illetve az ott lévő négy tantermet a délutáni órákban engedjem át az újonnan felállított nyolc osztályos állami iskola részére. A királyi tanfelügyelő úr átírataiban magam is osztom és a zsidó iskola Selyem utcai népiskolába való elhelyezést helyesnek tartom, mert így a zsidó iskola mind a négy osztályában a tanítást egy időben tarthatja és a községi elemi népiskolától teljesen elkülönülve marad.”

Az 1944. március 29-én közzétett 1200-as, 1210-es, 1220-as, 1230-as és 1240/1944. számú kormányrendeletek újabb zsidóellenes intézkedéseket hoztak. Megtiltja, hogy a zsidók háztartásában nem zsidót alkalmazzanak; megszüntetik a zsidók sajtó, színművészeti, filmművészeti kamarai tagságát; megtiltja, hogy zsidók állami hivatalt töltsenek be; elrendeli, hogy a zsidók megkülönböztető sárga csillagot viseljenek.

A székesfehérvári izraelita iskola tanulói a kor igényeinek megfelelő iskolába többet nem térhettek vissza. A templom és az iskola elpusztult.

III. A TANÜGYIGAZGATÁS 1935-ÖS REFORMJA

Az 1930-as években az iskolafelügyeleti feladat már tizenegy szerv között oszlott meg, ami Hóman szavaival élve „...akadályozta a közoktatási intézmények egységes irányítását, és gátolta azt a nemzetnevelő, népnevelő szándékot, amelyet az állami vezetés célul tűzött”.

Többéves előkészítés, széleskörű szakmai vita után 1935. május 2-án nyújtotta be Hóman Bálint kultuszminiszter a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. évi 6. számú törvényjavaslatát.[40] Miniszteri expozéjában kifejtette: „Közoktatásügyi igazgatásunk mai szervezetében képtelen korunk fokozottabb követelményeinek megfelelni; gyökeres átalakításra szorul...Célom valamennyi iskolának egységes nevelőszempontok szerint, elvszerűen irányított organikus iskolahálózatba való egybekapcsolása. E célkitűzésből kiindulva törvényjavaslatommal kettős feladatot kívánok megoldani, a közoktatásügy egyszerűsítését s a köznevelés irányításában és felügyeletében az egyöntetűség és szakszerűség biztosítását.”

A törvény a korábbi öt tankerület helyett nyolcat létesített (Budapest, Budapest-vidék, Miskolc, Debrecen, Szeged, Székesfehérvár, Pécs, Szombathely), s a királyi főigazgató illetékessége alá vonta – a gimnáziumok mellett – az összes középszintű iskolát. Rendelkezett e törvény a népiskolai felügyeletről, a népiskolai kerületekről is (ez utóbbiak megegyeztek a vármegyék területével).

A törvény növelte a tankerületi kir. főigazgató hatáskörét. A középiskolákon, középiskolák

szakiskolákon kívül irányítása alá tartoztak az önálló gazdasági népiskolák, a mindennapi iskolák (kisegítő iskolák, illetőleg kis létszámú osztályok), s ezekkel az iskolákkal kapcsolatos vagy azok céljait szolgáló tanulóotthonok (internátusok), nevelőintézetek, árvaházak, előkészítő és ismétlő tanfolyamok.

A tanügyigazgatás átszervezését követően továbbra is megmaradt a székesfehérvári tankerület. A Deák Ferenc utcai korszerűtlen épületben működő intézményt a Szent Imre Utcai Községi Belvárosi Leányiskola épületében kialakított irodahelyiségben helyezték el. A Magyar Királyi Tanfelügyelőség a Ferenc József tér 9. sz. alatt működött.

A törvény értelmében megváltozott a községi elemi népiskolák elsőfokú felügyelete. Megszüntette az 1777-es rendelkezés (I. Ratio) értelmében működő „elemi iskolák felügyelő-igazgató”-ja címet. Ezzel megnövekedett az iskolaigazgatók és az igazgató-tanítók irányító és ellenőrző jogköre. Ennek megerősítését célozta Fejérvármegye és Székesfehérvár kir. tanfelügyelőjének alábbiakban idézett utasítása:

„Ama nagy szervezeti átalakulás folyamán, amely a felügyelő-igazgatói állás megszüntetése kapcsán bekövetkezett, a következőkről értesítem a népiskolák igazgató-tanítóit. Az igazgató-tanítónak a községi iskolaszéki utasítás jogszabályaiban biztosított szervezeti felügyeleti és igazgatási jogkörre úgy a jogok, mint a kötelességek tekintetében teljesen csorbítatlanul visszaállt, mert a város törvényhatósági bizottsága által 1927. évben alkotott szabályrendeletben foglalt korlátozó rendelkezések, a felügyelő igazgatói állás megszüntetése és a felügyelő igazgató felmentése folyamán hatályukat veszítették.

Az 1936/37. tanévtől kezdve az igazgató-tanító a községi népiskoláknak az iskolaszék hatáskörébe nem tartozó összes ügyeiben a királyi tanfelügyelővel közvetlenül érintkezik. (Iskolaszéki utasítás 142. §. 1. bekezdése.) A királyi tanfelügyelőtől érkezett rendelkezéseket, közigazgatási bizottsági rendeleteket, iskolaszéki határozatokat, megkereséseket a tanítótestület minden tagjával eredetiben közöl, és azokat a tanítókkal láttamoztatja, kivonatos közlés tilos! (Iskolaszéki utasítás 132. §. 1. szerint.) A tanítók minden kérelmüket csak a szolgálati út betartásával, tehát az igazgató-tanítók útján terjeszthetik be. (9460/1928. számú VKM rendelet szerint.) Az igazgató a szülőkkel közvetlenül érintkezik és örködik afelett, hogy a tanítói tekintélyt meg ne sértsék, s ha netán ilyen sértés mégis előfordulna, a sértés megtorlása iránt az egész ügyről kimerítő és alapos jelentést tesz a kir. tanfelügyelőhöz (Iskolaszékszék. Utasítás 132. §. 1. pont.), az intézkedésben tekintet nélkül a szülők társadalmi helyzetére legyenek tapintatosak és általában olyan magatartást tanúsítsanak, amilyen a felekkel való bánásmód tekintetében a miniszteri rendeletek a hivatalokban működő tisztviselőknek előírják.

Az igazgató-tanító az iskolaszéknek hivatalból tagja és saját iskolájára nézve előadója (Iskolaszék. Utasítás 2. §. 2. bekezdés), megilleti a tanácskozási jog, azonban csak az esetben van az iskolaszékben szavazati joga, ha egyúttal a tantestület által is megválasztott tagja az iskolaszéknek.

(6899/1903 sz. VKM rendelet a. pont 1. bekezdés.)

Helyettesítés iránt az igazgató-tanító nem intézkedhetik, mert a helyettes kiküldése az iskolaszék hatáskörébe tartozik (6899/1904. sz. VKM. rend. a. pont), egy napra az igazgató-tanító évenként egyszer a tanítónak külön indokolt esetben szabadságot adhat. (Iskolaszék. Utasítás 132. §. 1. pont 9. bekezdés első mondata.)

Az igazgató-tanító a tantestületi ülések elnöke. A tantestületi ülések jegyzőkönyvét közvetlenül terjeszti a királyi tanfelügyelőhöz. (Iskolaszék. Utasítás 130. §)

A tantestületi ülések kétfélek: az iskolák külön ülései, amelyek havonként tartandók, s az egész tantestület tanácskozmánya, amely két hónaponként tartandó. Az együttes tanácskozás elnöki teendőit a szolgálati évekre legidősebb igazgató-tanító látja el, a helyettesei a többi igazgató-tanítók, fokozatosan következve szolgálati éveiknek sorrendjében; ha a szolgálati évekre az ig. tan. egyeznek, a rangelső az akinek hosszabb igazgatói működése van.

A havi körzeti üléseken csak a következő ügyek tárgyalhatók: az elvégzett tananyag, a növendékek erkölcsi és szellemi haladása, a tanulók fegyelmi ügyei és a saját iskolát külön érdeklő ügyek. Minden egyéb ügy, amelyet az iskolaszéki utasítás vagy miniszteri rendeletek a tantestületek elé utalnak, az egyes tanácskozás elé tartozik, ide tartoznak a havi üléseken felvetett közérdekű kérdések és javaslatok is. Mind a külön iskolai, mind az együttes tanácskozmányra a testület minden tagja megjelenni köteles; a tanácskozásról való elmaradás (ha tanfelügyelői engedélyt külön felmutatni a tanerő nem tud), csak orvosi bizonyítvánnyal igazolható. (Szabályrendelet 6. §.)

Az együttes tanácskozás jegyzője az állandó helyettes, akadályoztatás esetén a szolgálati éveire legfiatalabb tantestületi tag. Az igazgató-tanító a tankötelezettség végrehajtása, az iskolai rendtartásban, az iskolai munka ellenőrzésére és igazgatásra vonatkozó s itt nem részletezett kötelességei tekintetében az ide vonatkozó jogszabályok szerint jár el."

Az 1941. évi 12. törvény a közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről intézkedett, a tankerületi főigazgató hatáskörébe utalt számos, korábban a vallás- és közoktatásügyi miniszternek fenntartott teendőt.

IV. AZ 1944/45-ÖS TANÉV BEFEJEZÉSE

1944. március 19-én a német csapatok megszállták a várost, majd ez év őszétől háborús helyzet volt Székesfehérváron. Az iskolaépületek többségét hadi célra foglalták le. A város életét a légiiradók szinte teljesen megbénították. Az október 13-i angol-szász légitámadás során három alkalommal bombázták a várost. A támadás középpontjában a vasútállomás és környéke állt. A korabeli szemtanúk szerint: „Egyetlen lángtenger volt a vasúti városrész, a Széchenyi utca, a Búrtelep és a vasútállomás.”

A harcok megszűnésével a város újra életre kelt, de még közel volt a háború emléke. Még hóval

fedett katonai sírok voltak láthatók szerte a városban. 1945. január 18-án újból frontvárossá vált Székesfehérvár. Német páncélosok és más gépesített csapatok nagyerejű támadást indítottak a város ellen, és azt visszafoglalták.

1945. március 19-től a megyeszékhely ismét az első harcvonalba került. Március 21-én Székesfehérvár egyötöd részét a szovjet csapatok már elfoglalták. Március 22-én 0 óra 10 perckor a 6. német hadsereg hadműveleti első tisztje jelentette a hadseregcsoporthadműveleti osztályának, hogy Székesfehérvár a szovjet csapatok kezében van.

Az 1940-es évekre kialakult hazai oktatási szervezetet a háborús események szétzilálták. A tantermek 30%-a elpusztult, 30%-a súlyosan megrongálódott, sértetlen alig maradt. A magyar oktatásügy háborús kárait 470 millió aranypengőre becsülték.[41] A háború nagy károkat okozott Székesfehérvár iskolahálózatában is. A harcok során használhatatlanná vált a Szent István Központi Községi Népiskola 23 tanterme, porig égett a Deák Ferenc Utcai Községi Népiskola 10, az Aranybulla U. Községi Népiskola 4, az Ezredéves Községi Népiskola 5, a Máriavölgyi Községi Népiskola 2, a Goldziher Ignác Izraelita Népiskola 4 tanterme. Súlyosan megsérült a Selyem Utcai Községi Népiskola 2, a Maroshegyi Községi Népiskola 1, a Református Népiskola 3 tanterme. Összesen tehát 10 oktatási intézmény 56 tanteremmel kiesett a népoktatásból.[42]

A tanítás megindításának nemcsak tárgyi, hanem személyi feltételei is hiányoztak. Számos tanító, tanár „ismeretlen helyen tartózkodik”; „katona”, „elmenekült”, „menekülés közben meghalt” stb. olvasható a minisztériumhoz befutott jelentésekben.

Az 1944/45-ös tanév tárgyában kiadott 56002/1945. VKM sz. miniszteri rendelet kimondta: „Az 1944/45. iskolai év (a Rendtartás ide vonatkozó rendeletétől eltérően), július 14-ig tart...A rövid iskolai év alatt nem szabad törekedni a tanterv által előírt tananyag teljes elvégzésére... A rendelkezésre álló időhöz mérten, tervszerűen, erélyesen meg kell rövidíteni a tanítás anyagát. Csak a továbblépés szempontjából elengedhetetlenül fontos és a gyakorlati életben nélkülözhetetlen ismereteket kell minden körülmények között átadni a tanulóifjúságnak. A részletkérdések, a kevésbé fontos mozzanatok tárgyalására csak az anyag elengedhetetlenül szükséges elemeinek alapos megtárgyalása után kerülhet sor.” [43]

A miniszteri utasítás 5. §-a kimondta: „Az 1944-45-ös iskolai év nevelési feladata minden iskola számára a világnézeti állásfoglalás demokratikus szellemben. Ennek módjáról, eszközeiről a tankönyvek felülvizsgálatáról, helyesbítéséről, s új tankönyvek kibocsátásáról külön intézkedem.”[44]

A háború 1944/45-ben Székesfehérváron is csak csonka tanítási évet tett lehetővé. A pedagógusok hivatásszeretetét mutatja, hogy egyik nevelő nyílt levelet intézett a Fehérvári Hírek c. lapban a tanfelügyelőséghez: „Minden perc drága, ne várjunk utasításra, kezdjük meg a munkát.” A székesfehérvári tanfelügyelő 1945. július 31-i jelentésében a következőket írta: „A szülők egy része az ajtó, ablak nélküli tantermek és a kósza hírek miatt vonakodtak gyermekeiket az iskolába küldeni.

A tanulólétszám csak lassan emelkedett. A felső tagozat tanulói közül csak kevés jár rendszeresen. A nagy többség tönkrement szülei segítségére volt, otthon dolgozott. A nevelők ennek ellenére hősi küzdelmet folytattak egész éven át a tanításért, az iskoláért.”[45]

Székesfehérvár elemi iskoláiban az 1944/45-ös tanév végén 950 tanulóval 28 nevelő foglalkozott 24 tanteremben. A város középiskoláiban az érettségi vizsgát, bár kis létszámú részvétellel, de megtartották. Három gimnáziumában 32, a tanítóképzőben 16 fiatal fejezte be tanulmányait.

Gáspárfalvy Pál, a királyi tanfelügyelőség megbízott vezetője az 1944/45-ös tanév befejezését követően a város polgármesterének a következőket írta:[46] „A megrövidített tanévet július 14-ével ünnepélyesen befejeztük. A tanulók száma a tanév kezdetekor beírtaknak csupán 2/5 részét tette ki. Ennek egyik oka a tanulók szüleinek nálunk alaptalannak bizonyult félelme. Ezért néhány jobb módú szülő inkább maga tanította gyermekét. A feltűnően csekély létszám másik oka az ajtók, ablakok nélküli tantermek voltak. A szülők azt vallották, hogy gyermekeik a huzatos termekben megbetegszenek. A rengeteg piszkos, alig használható WC pedig nemcsak esztétikai, de egészségügyi szempontból is tűrhetetlen.

Tisztelettel kérem a Polgármester Urat, hogy az eddig használt tantermeket rendbe hozatni, kisebb javítások, tatarozások révén pedig további tantermet használható állapotban hozni szíveskedjen. Ezáltal biztosítható, hogy a jövő tanévben már teljes számban jelentkező tanulók tanterem hiánya miatt nem maradnak beiskolázatlanul.”

* * *

A korabeli leírások szerint az 1930-as években Székesfehérvárt dinamikus fejlődés jellemezte. „A régi és új Fehérvár közti szembeötlő különbséget talán a legjobban a szellemi műveltség szolgálatában álló középületek állapota árulja el. Az iskola, a kulturális intézmények legszebb vonása. Tágas, egészséges, nagyvonalú, modern iskolaépületek: ez a megújult Fehérvár egyik ragyogó vonása” - olvasható a Székesfehérvár ünnepi éve 1938. c. helyi kiadványban. [47]

A rendelkezésre álló adatok szerint Székesfehérvár a költségvetése 20,8 %-át fordította nevelésügyi és kulturális kiadásokra, s ezzel a 18,7 %-ot felmutató Budapestet is megelőzve messze a magyar városok élén állt. A város 1932 és 1938 között két és félmillió pengőt áldozott az oktatás céljaira. Ebben az időszakban épült a Szent István Központi Elemi Népiskola, a Székesfehérvári Ciszterci Gimnázium épülete, az Árpádházi Boldog Margit Leánygimnázium, a Gróf Klebelsberg Kunó Állami Polgári Fiú Iskola, a Szent István Középfokú Mezőgazdasági Középiskola.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM

[1] A vizsgált időszak kultuszminiszterei: Vass József (1920. december 16-tól 1922. június 16-ig), Klebelsberg Kunó (1922. június 16-tól 1931. augusztus 24-ig), Ernst Sándor (1931. augusztus 24-

től 1931. december 19-ig), Karafiáth Jenő (1931. december 19-től 1932. október 1-jéig), Hóman Bálint (1932. október 1-től 1938. május 4-ig), Teleki Pál (1938. május 14-től 1939. február 16-ig), Hóman Bálint (újából 1939. február 16-tól 1942. július 3-ig), Szinyei Merse Jenő (1942. július 3-tól 1944. március 22-ig), Antal István (1944. március 22-től 1944. augusztus 29-ig), Rakovszky István (1944. augusztus 29-től 1944. október 16-ig), Rajnis Ferenc (a nyilas rezsim idején, 1944. október 16-tól 1945. március 7-ig).

[2] Részlet a Horthy Miklós kormányzónak Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszterhez 1928. július 28-án kelt „legfelsőbb kéziratából”: „Most, hogy az utóbbi évek erőfeszítése folytán nálunk Magyarországon sikerült a hatosztályos népiskolát élő valósággá emelni, utasítom Önt, hogy a nemzet települési, népesedési, és közigazgatási helyzetének gondos mérlegelésével készítsen törvényjavaslatot a nyolcosztályú népiskolának tízévi átmeneti idő alatt leendő fokozatos megvalósításáról, és ezt terjessze alkotmányos tárgyalás végett az országgyűlés elé.”

[3] Szirbek József tanító, felügyelő-igazgató Pécssett született 1866-ban. A tanítói oklevél megszerzését követően pedagógusi működését Zircen kezdte. Székesfehérváron 1888-ban választották meg a Tóvárosi Községi Népiskola osztálytanítójának. 1895-től 1899-ig a Belvárosi Községi Fiú Népiskola, 1899-től 1919-ig az Ezredéves Községi Népiskola vezető tanítója. 1901-ben vette át Góbel János Györgytől a városi felügyelő-igazgatói teendőket. Az ő nevéhez fűződik a Say Rudolf községi iskolaszéki elnök vezetésével 1870-ben elkészített „Tervezet a városi népoktatási intézmények továbbfejlesztésére az 1868: XXXVIII. tc. alapján” c. program tovább fejlesztése. Igazgatása alatt tovább fejlődött a városi tantestület pedagógiai (oktatásszervezési és didaktikai kérdések) tevékenysége. Aktívan vett részt a város társadalmi életében. A községi iskolaszék választott tagja volt 1902 és 1936 között. 1926-ban vonult nyugállományba. Az 1927. május 10-én tartott ünnepélyes búcsúztatása alkalmával Mátrai Rudolf iskolaszéki elnök Szirbek József felügyelő-igazgató több évtizedes munkásságát értékelve köszöntőjét a következőkkel zárta: „Szeretettel emlékezek vissza életemnek minden pillanatára, arra az időre, amelyet a város iskolaügyében e kiváló emberrel eltöltöttem.”

[4] A Székesfehérvári Községi Népiskolák felügyelő-igazgatójának iratai 1890-1936. VI. 584.(Lásd: Székesfehérvár Városi Levéltár. Későbbiekben SzVL.)

[5] Városi Iskolaszék iratai az iskolák abc rendjében 1922. SzVL.

[6] Fejér vármegye népiskoláinak fenntartók szerinti megoszlása a következő szerint alakult. (Székesfehérvár város nélkül): Az 1936-ban működő 257 népiskola közül: állami 39, községi 10, római katolikus 142, református 52, evangélikus 8, görög keleti 2, izraelita 8 fenntartású. Az 1940-ban működő 261 népiskola közül: állami 43, községi 1, római katolikus 143, református 51, evangélikus 7, görög keleti 1, izraelita 1 vállalati és uradalmi 1, egyéb 1, érdekeltségű 2. (A m. kir. kormány 1941. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp. 1943. 139. p.)

[7] Részletesen lásd: az iskolák tárgyalásakor.

[8] Felhasznált dokumentumok és irdalom: Székesfehérvári Községi Népiskolák felügyelő-igazgatójának iratai 1890-1936. A-Z-ig. (SzVL), Községi Iskolaszék Iratai A-Z-ig. (SzVL), Székesfehérvár Szabad Királyi Város Elemi és Gazdasági Iskoláinak Értesítője. A-Z-ig. SzVL., Surányi István: Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 2000-ig. Fejér Megyei Pedagógiai Szolgáltató Intézet. Szfv. 2000. 75-83. p. Surányi István: Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 2000-ig. Adattár., Fejér Megyei Pedagógiai Szolgáltató Intézet. Szfv. 2001. 13-23. p., Surányi István: Népoktatás közel két évszázadon át. Ma És Holnap, 1988. Dunaújváros.

[9] Az iskola nevei: Német Oskola (1693), Belvárosi Leánytanoda (1832), Szent Erzsébet Főelemi Leány Mintatanoda (1832), Belvárosi Községi Elemi Leány Népiskola (1870), Belvárosi Községi Elemi Népiskola (1936-1938).

[10] Az iskola nevei: Magyar Oskola (1703), Szent István Városi Vegyes Tanoda (1840), Palotaváros I. Kerületi Községi Elemi Népiskola (1905), Gőbel János Téri Szent István Községi Elemi Leány Népiskola (1913-1932).

[11] Az iskola Nevei: Öreg Utcai Oskola (1766), Szent Sebestyén Városi Elemi Vegyes Tanoda (1832), Öreg Utcai Községi Elemi Népiskola (1869), Öreg Utcai Községi Elemi Leány Népiskola (1869-1935).

[12] Tanácsi iratok. 1935. SzVL.

[13] Az iskola nevei: Norma (Nemzeti) Elemi Városi Mintatanoda (1777), Szent József Belvárosi Főelemi Fitanoda (1848), Belvárosi Községi Elemi Fiú Népiskola (1869), Belvárosi Községi Elemi Népiskola (1936-1938).

[14] Gőbel János György tanító, felügyelő-igazgató 1835. augusztus 6-án Isztiméren született. Székesfehérváron kitűnő eredménnyel végezte gimnáziumi tanulmányait, majd 1854-ben a győri tanítóképzőben jeles oklevelet szerzett. 1871-ig szülőfalujában tanított. 1871. december 21-én Székesfehérvár törvényhatósági bizottsága – mellőzve a helyben működő tanítókat –, őt választotta meg a Belvárosi Községi Fiú Népiskola főtanítójává. Eredményes pedagógiai és közéleti munkáját elismerve 1881. szeptember 17-én megválasztották az államilag segélyezett Székesfehérvári Községi Polgári Leányiskola és a Városi Községi Népiskolák, majd 1883-ban a Községi Ipari Tanonciskola felügyelő-igazgatójává is. Pedagógiai irányító és ellenőrző munkája mellett tevékenyen részt vett a közéletben is. 1881-ben beválasztották a városi iskolaszékbe és a megyei iskolatanácsba. 1874-ben ő alapította meg a Fejér Megyei Tanítótestületet, amelynek elnöke, 1888-tól pedig örökös tiszteletbeli elnöke lett. Irodalmi téren is kiváló eredményeket ért el. Felolvasásainak, pedagógiai értekezéseinek száma, amelyek a különböző tanügyi lapokban jelentek meg, meghaladja a 200-at. Főbb művei: A nevelésről a népiskolában (1879), Az iskolai- és népkönyvtárakról, (1879), Az iskolai takarékpénztárakról (1880), Az állatvédelemről (1880). Hosszas

betegség után 1903-ban halt meg Székesfehérváron. Utóda, (1901-től) Szirbek József felügyelőigazgató az 1903. november 29-én rendezett gyászünnepeken munkásságát méltatva többek között a következőket mondta: „Az ő élete egy nemes példa; fényével bevilágítja az ösvényt, amelyen haladnunk kell, ha hivatásunkat méltóan akarjuk betölteni. Mint ember mindenkinek csak a javát kereste, s boldogulását, előmenetelét mozdította elő. Áldozatkészségével, biztató, buzdító, vigasztaló szavával nem egy könnyet szárított fel, s nem egy embertársát mentette meg a nyomortól, az elzülléstől.”

[15] Az iskola nevei: Tóvárosi Elemi Tanoda (1834), Szent Órangyalok Városi Elemi Vegyes Tanoda (1854), Tóvárosi Községi Elemi Népiskola (1869-1938).

[16] Tanácsi iratok. 1938. SzVL.

[17] Az iskola nevei: Vízivárosi Elemi Tanoda (1838), Szent Rókus Elemi Vegyes Tanoda (1866), Vízivárosi Községi Elemi Népiskola (1868).

[18] Tanácsi iratok. 1938. SzVL.

[19] Az iskola nevei: Olaj Utcai Tanoda (1938), Szent Ferenc Városi Elemi Vegyes Tanoda (1855), Olaj Utcai Községi Elemi Népiskola (1869-1938).

[20] Az iskola nevei: Zámoly Utcai Elemi Tanoda (1838), Szent Imre Városi Elemi Vegyes Tanoda (1847), Zámoly Utcai Községi Elemi Népiskola (1869), Zámoly Utcai Községi Elemi Fiú Népiskola (1908-1932).

[21] Palotavárosi II. Kerületi Elemi Népiskola (1888), Palotavárosi II. Kerületi Elemi Fiú Népiskola (1905), Selyem Utcai Községi Elemi Népiskola (1928).

[22] Kgy. 1/25 3/717/1926 és Kgy. III. 29 5/14.483/1925. SzVL.

[23] Tanácsi iratok, 1936. SzVL.

[24] Kgy. II. 25. 73-1938/1929. SzVL.

[25] Kgy. IV. 21. 173-1438/1928. SzVL.

[26] VKM 36206. VII. 1928. számú leirata. SzVL.

[27] Kgy. 199-1704/1930. sz. határozata. SzVL.

[28] Mátrai Rudolf ciszter rendi áldozópap, okleveles középiskolai tanár, királyi tankerületi főigazgató, író, szónok. Zsirán (Sopron m.) született 1870. szeptember 18-án. A középiskolát Sopronban és Székesfehérváron végezte, majd felsőbb iskolai tanulmányait a budapesti ciszterci teológiai intézetben és a budapesti tudományegyetemen folytatta, ahol tanári vizsgát tett. Tanár volt Egerben, Budapesten és Székesfehérváron, ahol mennyiségtant és filozófiai propedeutikát tanított.

1915-ben lett a Ciszterci Rend Székesfehérvári Szent István Gimnáziumának igazgatója. 13 évi működése során nagyon sok elismerést szerzett az intézetnek. A közéletben vállalt tevékeny részvétele nemcsak Fehérváron, hanem országszerte is ismertté tette nevét. A város, mint igazgatót „felsőházi taggá” választotta. E magas tisztségben a közoktatási tárca előadójaként több elismerést keltő beszédet mondott. 1924-től címzetes tankerületi főigazgató, majd 1928-ban a székesfehérvári tankerület főigazgatója. Új beosztásakor összeférhetetlenség miatt felsőházi tagságáról le kellett mondania. Kimagasló szaktudását, nagy pedagógiai gyakorlatát, szervezőképességét a szakminisztérium is elismerte. A Gróf Klebelsberg Kunó, majd Hóman Bálint miniszterek által irányított szaktárca bevonta az új középiskolai reform kidolgozásába is. De nemcsak a tanügy és a közélet, hanem a társadalom valamennyi rétege érezte és méltányolta szeretetét, tudásának kincseit. 1935. január 18-án halt meg Székesfehérváron. A halála alkalmával kiadott nekrológ szövegét idézve: „Benne volt a város minden lakójának szívében. Pártfogóra, vigasztalóra talált benne a szegény és az elesett s mindenki, aki hozzá fordult...Bölcs ember volt, jó ember volt, nagy ember volt.”

[29] Városi iskolaszék iratai az iskolák abc rendjében. 1930. SzVL.

[30] Zavaros István felügyelő-igazgató Székesfehérvárott született 1881-ben, a tanítóképzőt Baján végezte, 1902-ben nyert oklevelet. Pedagógusi működését a martonvásári Fejér Megyei Árvaházban kezdte. A Vízivárosi Községi Népiskolában 1903-tól 1914-ig tanított. 1927-től 1936-ig a községi iskolák felügyelő-igazgatója. A közigazgatási igazgatásról szóló 1935. évi VI. tc. értelmében a felügyelő-igazgatói beosztást megszüntették. Zavaros Istvánt beosztásából felmentették, az elemi iskolák gondnokává és az iskolaszék titkárává választották. Aktívan részt vett a város közéletében. 1924 és 1937 között a Községi Iskolaszék hivatalból delegált tagja. Tagja volt a Fejér Megyei Törvényhatósági Bizottságnak, a Fejér Megyei Tanítók Központi Bizottságának, a Belvárosi Katolikus Körnek, a Városi Dalárdának és még számos egyesületnek. Irodalmi téren is munkálkodott. Megjelent regényei: Az utolsó csók, Kalandos utakon, A szerenád, Gondatlan órák. A helyi lapokban is rendszeresen publikált. Többször elnyerte a Fejér megyei tanítók számára kiírt irodalmi pályadíjat.

[31] A székesfehérvári községi elemi népiskolák felügyelő-igazgatójának iratai 1890-1936.

[32] Vadas W. József tanító, szociológiai kutató Veszprémben született 1904-ben. A tanítóképzőt Budapesten végezte 1923-ban. 1926-ig Nadapon és Felsőgallán tanított. 1926-ban nevezték ki a Székesfehérvári Máriavölgyi Községi Népiskola osztálytanítójává. 1930-ban megszervezte a Községi Cigány Népiskolát, ahol 1932-ig tanított. Tapasztalatait összefoglalva egyik tanulmányában a következőket írta: „Meggyőződése, hogy bár nehezen idomítható és formálható anyaggal állunk szembe, de oktathatók és nevelhetőek. Megfelelő anyagi támogatás, gondos, körültekintő nevelő-oktató munkával hasznos polgárrá tehetjük őket.” Rendszeresen megjelentek pedagógiai tanulmányai. Főként a cigányok életét, kultúráját és nevelésük lehetőségét tanulmányozta.

[33] Városi iskolaszék iratai az iskolák abc rendjében. 1930. SzVL.

[34] Nevelős Lajos királyi tanfelügyelő, pedagógiai író Károlyfalván született 1869-ben. A középiskolát Kassán, felsőbb tanulmányait Sárospatakon és Budapesten végezte. Értékes pedagógiai munkásságát mint felvidéki tanító kezdte, majd segéd-tanfelügyelőként Kassán dolgozott. Itteni tevékenységével nagy szolgálatot tett a magyar közoktatásügynek. A cseh megszállás miatt menekülnie kellett, s a minisztériumtól Miskolcon kapott segéd- tanfelügyelő beosztást. 1824-ben nevezték ki Székesfehérvárra vezető tanfelügyelőnek. A legnehezebb 8 esztendő esik működésének ezen időszakára, de ő akadályt nem ismerve a legnagyobb lelkesedéssel dolgozott Fejér megye közoktatásának ügyéért. Munkásságának köszönhető, hogy Fejér megyében a tankötelezettség eredményesebbé vált, számos új elemi iskola és tanterem létesült, modern és kényelmes pedagóguslakások épültek. A VII. fizetési osztályba történt tanítói előléptetések ügyében tett fáradozásai fényes bizonyítékai a tanítók munkája elismerésének. Az ő munkájának eredménye az iskolán kívüli népoktatás nagyarányú fejlődése és az iparoktatás kiterjesztése vidéken. Az ő eszméje alapján állították fel a helyi cigánygyermek részére a külön iskolát, amely szép eredményeket ért el. Pedagógiai tanulmányai rendszeresen megjelentek a pedagógiai szaklapokban. Abaúj vármegyében több éven át ő szerkesztette a Közoktatásügy című szaklapot. A Kazinczy Irodalmi Társaság rendes tagja volt, és helyettes elnöke a helyi Fiatalok Felügyelő Bizottságnak. Számos kulturális bizottság és társadalmi mozgalom munkájába aktívan vett részt. A jól megérdemelt nyugdíjat csak két és fél évig élvezhette, egészségi állapota rohamosan megromlott. 1934. január 8-án halt meg Székesfehérváron.

[35] 860-40/1931. VIII. ü. sz. Karafiáth Jenő 1932. jan. 19 én kelt levele. SzVL.

[36] Felhasznált irodalom és dokumentumok: Székesfehérvári Önálló Gazdasági Népiskola iratai. SzVL. Kgy. 1928-45. sz., 1935-65. sz. SzVL. VKM. 48740/1932 VII. a. sz. rendelet; VKM 6345/1935. sz. rendelet.

[37] Felhasznált irodalom és dokumentumok: 19774/1940. sz. polgármesteri levél. SzVL. Közigazgatási Bizottság 923/440. sz. határozata. SzVL., 3344/440. sz. Kir. Tanfelügyelőségi levél (Lásd: Fejér Megyei Levéltár. Későbbiekben FML.)

[38] Felhasznált dokumentumok és irodalom: A Szatmári Irgalmas Nővérek Ferenc József Nőnevelő Intézet Évkönyvei. Községi Iskolaszék iratai A-Z-ig. (FML), A Székesfehérvári Goldziher Ignác Izraelita Népiskola Évkönyvei A-Z-ig. (FML), Surányi István (2000): Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 2000-ig. Fejér Megyei Pedagógiai Szolgáltató Intézet. Szfv. 83-92. p., Surányi István (2001): Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 2000-ig. Adattár., Fejér Megyei Pedagógiai Szolgáltató Intézet. Szfv. 35-37. p.

[39] Serényi Antal jogi doktor, királyi tanfelügyelő Iglón született 1886-ban. A Budapesti Piarista Gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti egyetemen államtudományi doktorátust szerzett 1911-ben. Pályáját a kaposvári tanfelügyelőségen kezdte, ahol 1912-től 1935-ig működött. 1935-ben nevezték ki Székesfehérvár és Fejér megye népoktatási kerületének vezető tanfelügyelőjévé.

Aktívan vett részt a város közéletében. A Zenekedvelők Egyesületének elnöke, a városi népművelő bizottságnak pedig ügyvezető elnöke volt. Több zenetörténeti, zenepedagógiai, tanügyi és jogi műve jelent meg. Tanügyi-jogi értekezéseit számos szaklapban publikálták. Önálló munkái: A tanügyi jog (1928), A tanügyi jogforrások gyűjteménye (1941).

[40] Hóman Bálint törvénybevezetője: Országgyűlés képviselőházának naplója. 1935. I. 65. p.

[41] Elek Dezső (1946): A mai Magyarország. Budapest. Központi Nyomda. 136. p.

[42] Fejér vármegye és Székesfehérvár thj. város főispánjának iratai 1945. 996. sz. FML.

[43] Az általános iskola megszervezéséről szóló 6650/1945. ME számú rendelet Bp., 1945. aug. 16.

[44] Debreceni Hivatalos Közlöny 1945. április 1. A-Z-ig.

[45] A tanfelügyelő iratai. 1945. 195. sz. (FML)

[46] Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad kir. város kir. tanfelügyelője. 585/1945. sz. levele. FML.

[47] Vitéz Szarka Géza – Vitéz Láng István (1938): Székesfehérvár ünnepi éve 1938. Szfv., 65. p.

Tanulmányok

"Ennyiből egy oskolamester megélhet" Iskoláztatás Batthyány Fülöp herceg enyingi uradalmában a XIX. században

Demeter Zsófia

A hatalmas, köztörténeti, katonai, diplomáciai és egyháztörténeti szempontból egyaránt jelentős emberi teljesítményeket felmutató Batthyány-család hercegi ágának egy, a hitbizományi védelem alá nem tartozó uradalmának, az enyinginek iskolaügyét mutatom be.

A negyedik Batthyány-Strattmann herceg, Fülöp (1781-1870) kezén volt (1806 és 1870 között) először és utoljára egységes ez az uradalom. Tulajdonosa egész hosszú életén át jó gazdaként kezelte. Keze alatt, a mindig igen gondosan kiválasztott felelős gazdasági szakemberek irányításával, az enyingi uradalom a XIX. század folyamán kezdett (Tóth Tibortól kölcsönzött fordulattal szólva) „nagybirtokból nagyüzemmé” válni.

Az enyingi uradalom a Mezőföldön, három megye: Somogy, Tolna és Veszprém (ma Fejér) vármegyék határán feküdt. Jó termőhelyi és e korszakban közepes gazdaságföldrajzi adottságok jellemezték. A gazdaság iratainak tanulmányozásakor a korabeli Fejér vármegye viszonyaiba is betekinthetünk, hiszen a Batthyány hercegek kegyurasága alatt lévő felsőörsi préposti birtokhoz tartozó dinnyési pusztát 1830-tól 1856-ig az enyingi uradalom bérelte, így azt egyik részeként kezelte. Ugyancsak ehhez a majorátusi védelem alá nem tartozó birtokegyütteshez tartozott, bár adminisztrációját tekintve teljesen önálló volt az 1828-ban 555 ezer pengőforintért megvásárolt érdi uradalom, melyet 1848-ban báró Sina Györgynek adtak el.[1]

Herceg Batthyány Fülöp 1806-ban vette át birtokai kezelését, s 1870-ben bekövetkezett haláláig ezek gazdálkodására különös figyelmet fordított. Miután maga családot nem alapított, e megkülönböztetett figyelem birtokai gazdálkodása, embereinek életviszonyai, falvainak rendezettsége és a kegyúri, iskoláztatási kérdések legapróbbikára is kiterjedt: a pusztai iskolák tankönyveitől a tisztek számára járatott gazdasági lapokig és az állatok téli takarmányozásáig minden rendű és rangú problémával személyesen foglalkozott.

A herceg halála után ismét szétvált a majorátusi hitbizományok és a hercegi cím, valamint az enyingi uradalom története. A herceg gyermektelen lévén, testvérének, Ivánnak (1784-1865)[2] pedig csak leányai voltak: tehát az előzőeket Batthyány I. Lajos herceg harmadik fia, Tivadar (1729-1813) unokája, Gusztáv (1803-1883), a majorátusokon kívüli javakat, így az enyingi uradalmat is Batthyány Iván két életben lévő lánya, herceg Montenuovo Vilmosné Batthyány Julianna (1827-1871) és özv. gróf Draskovits Károlyné (utóbb Woher Lajosné) Batthyány Erzsébet (1820-1882)

örökölte.

A birtok átvételekor Fülöp herceg testvérével 1806. augusztus 7-én kötött osztályos egyezsége összevonta[3], majd az örökösök 1871-ben felosztották az uradalmat.

Uradalom a „szép Mezőföld központjában”

A napóleoni századfordulón tehát egy nagy területű, vérhatalommal (pallosjog, ius gladii)[4] felruházott nagybirtok tárul elénk a forrásokból, melynek nagy hátránya, hogy kevés a rendelkezésére álló munkáskéz, és, hogy az úrbéri elkülönözést még nem oldották meg.

Az uradalom egész gazdálkodását fennállásának minden korszakában a munkaerőhiány határozta meg. Az egykor a török hódoltságához tartozó terület népességének pusztulását a hódoltság ténye, a tizenöt éves háború és a törökellenes felszabadító háborúk egyaránt előidézték. Az abszolút, számokban is mérhető népességcsökkenés mellett a XVIII-XIX. századokban a hatalmas, a pusztasodás sorsára jutott területű uradalom felszerelése, a majorsági kezelés nagy beruházásigénye kettős hatást fejtett ki. Egyrészt hátráltatta, a munkáskéz letelepítésével terhelte a gazdálkodást, másrészt viszont – más megoldás nem lévén –, korán rávezette a gazdálkodást irányító szakemberek figyelmét az intenzívebb művelési módok, elsősorban a juhneszesítés, illetve a majorhálózat kiépítésének és felszerelésének (cselédek alkalmazása, építkezések, eszközök és igaerő beszerzése), valamint az átmeneti munkaformák (bérnapzámos, ledolgozó, részes és pénzes) kialakításának fontosságára.[5] 1848, az úrbériség megszűnése után ezen előremutató jelenségek jó helyzeti energiát jelentettek: alapot adtak az „okszerű gazdálkodás”, és ami ezzel szorosán együtt járt, az új igényű, a nagyüzemi állattenyésztésre és a gabonatermesztésre épülő, a nemesített állatállomány szakember- és takarmányigényét is kielégítő majorhálózat kialakítására. Az 1848 utáni korszak a munkaerő problémáját is más módokon oldotta meg: pl. a gépesítéssel, az új szervezeti egységek kiépítésével, illetve a századvég summás munkaerőtömegének előfutáraként alkalmazott „felföldi tót kaszások”, a Mezőföld-szerte bógeroknak nevezett munkások rendszeres és tömeges alkalmazásával.[6]

Mindezek alapján az enyingi uradalom gazdálkodása az 1860-as évekig sikeresnek mondható. Fő jövedelmi forrásai, a gyapjú és a gabona eladása a piaci kereslet-kínálat függvényében váltakozó sikerrel ugyan, de felesleget termelt még az 1850-es évek nagyobb beruházásainak fedezésén túl is. Csak az 1860-as évek súlyos természeti csapásai (aszály, jégkár, járványok) mutattak rá uradalmunk 1848 utáni fő problémájára: a tőkehiányra. A bajok okozója véleményem szerint a hercegnek az a hibás döntése volt, hogy 1848 után a kárpótlási, majd földtehermentesítési tőkéket, de még azok kamatait sem fektette az uradalom beruházásaiba, holott a gazdaság — a súlyos adóteher révén — ezen pénzeknek maga is forrása volt. Ugyanakkor az uradalom elveszítette az úrbériséggel járó szolgáltatásokat (a robotot, a robotos igaerőt és a terményjáradékot), amely veszteségért így éppen nem a gazdálkodó egységet, hanem csupán a tulajdonosát kárpótolták. Az uradalom adózott és beruházott tehát anélkül, hogy ennek tőkefedezetét a herceg megteremtette

volna.

Az enyingi uradalom legfejlettebb, a grófi Batthyányi-ágtól cserével és visszaváltással kiegészített állapotát tükrözi az örökösök közötti megosztás előtt rajzolt térkép, Szeles József munkája 1871-ből[7]. Az 1871-ben ábrázolt birtok 1600 -öles holdakban összesen 24 296 uradalmi hasznosítású holdat foglal magában. Ennek 1,6 %-a belsőség, 53,7 %-a szántó, 4,7 %-a rét, 4,2 %-a bozót, 20,4 %-a legelő, 0,1 %-a szőlő, 13,1 %-a erdő, 0,2 %-a tó, 2%-a művelés alatt nem álló terület. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az anyauradalommal területileg nem függvén össze, a két fiókgazdaság, Németegres és Szálka ezen a térképen nem szerepel. Ezek adataival együtt 1600 -öles holdakra átszámítva tehát az uradalom egész területe kerekítve 27 ezer hold volt.

A tulajdonos család

Az 1630-ban grófi, majd az 1764-ben elsőszülöttekre örökíthető birodalmi hercegi rangot nyert család hercegi ága előbb gróf Strattmann Eleonóra (II. Ádám felesége) alsó-ausztriai birtokaira, majd 1746-ban a Körmend (Vas vármegye), Kanizsa és Homokkomárom (Zala vármegye), Inta (Vas vármegye) és Ludbreg (Varasd vármegye, Horvátország) központtal szervezett uradalmakra, illetve a bécsi és a budai házakra, valamint a Vas vármegyei örökös főispáni tisztségre elsőszülöttségi hitbizományt, azaz majorátust alapított[8]. E két hatalmas hitbizomány örökösei a Batthyány-Strattmann névvel megkülönböztetett hercegek voltak[9]. A második hitbizomány alapítója II. Ádám (1662-1703) és Strattmann Eleonóra (1672-1741) fia, I. Lajos (1696-1765), aki 1751-től a nádori tiszteletet töltötte be. A hercegi rangot öccse, Károly nyerte, aki II. József és II. Lipót császárok nevelője volt, ő nyerte a Vas vármegyei örökös főispáni címet is. Neki azonban nem maradt fia, így a hercegi rang és a hitbizományi öröklés rendje is I. Lajos utódait érintette. A legidősebb fiú, III. Ádám helyett második fia, Batthyány József (1727-1799) 1776-tól esztergomi érsek, hercegprímás, 1778-tól bíboros kormányozta a hitbizományi védelem alá nem tartozó birtokokat. Ezért találkozunk az ő hagyományaival és nevével az enyingi uradalom kezelését illetően is. III. Ádám a hitbizományi birtokigazgatást 1777-ben elsőszülött fiának, II. Lajosnak (1753-1806) adta át, aki 1799-től, nagybátyja, József halála után az összes családi birtokot átvette.

Herceg Batthyány Lajos császári és királyi tábornok, kamarás a gazdálkodás és a mezőgazdaság iránt érdeklődő nagybirtokos volt. Róla emlékezett meg Vas Gereben a Nagy idők, nagy emberek lapjain[10], mint akinek szívügye jobbágyai segítése, a helységek, különösen Enying utcáinak szabályozása, a béresek számának szaporítása, s kiváltképp a juhászat. Jellemző a Vas Gereben által leírt napóleoni századforduló idejére Festetics György és Batthyány Lajos érdeklődésének és társalgásának témája: „a jó barátok elkötekedtek a burgonyán és a juhon, mely két tárgy abban az időben olyan újdonság volt, hogy az egész ország beszélt róla”[11].

Lajos herceg fia, a negyedik Batthyány-Strattmann herceg, Batthyány Fülöp (1781. november 19. - 1870. július 22.) 1806. július 15-től (apja halálától) a Batthyány-, a Strattmann-hitbizományok és a hitbizományon kívüli birtokok tulajdonosa.

Batthyány Fülöp hivatalos címzése: birodalmi herceg, Németújvár örökös ura, Császári és Királyi Kamarás, Nagy Leopold császár Rendjének Comendatora, Tekéntetes Nemes Vas Vármegyének örökös főispánja. 1827. október 1-jén a Vas vármegyei örökös főispáni tisztségbe való beiktatásakor jelent meg két ünnepi üdvözlő vers, amelyek ránk maradtak, és nagyon érdekesen jellemzik uradalmunk birtokosát.[12] Az egyikből megtudhatjuk, hogy a „szelíd herceg” az 1825-27-es országgyűlésen

„Academiánk felsegállítására
Ötven ezret ajánlt az épületére.”

Az iratanyagban ugyanezen felajánlásként ugyan 40 ezret olvasunk[13], ám azt hiszen, hogy itt nem a szám, hanem a nagyságrend a figyelemreméltó.

A másik – egy kissé kvalitásosabb – vers az 1809. évi insurrectiós had ezredeseként állítja elének Fülöp herceget, aki több ütközetben kitüntette magát, s Győrnél sem engedte szétfutni csapatait. Ekkori katonai szereplését tüntette ki a császár a Leopold-rend középkeresztje adományozásával. Mindkét vers alap gondolata: Batthyány Fülöp erénye

„Úgy oltalmazta a Nemzet jussait
Hogy nem kissebbíti a Király javait.”

A második vers a magyar nyelv védelmében kiálló főúrként állítja elének, aki magyarul szól hallgatóihoz:

„S bár felyül múlljon is másokat Fő Ranggal,
Nem szégyenl szóllani hozzánk Magyar hangal.”

A feltétlen királyhűség és a magyar hazafiság összeegyeztetése korántsem ritka életprogram a XIX. században. Az a következetesség azonban, amellyel egész életén át Fülöp herceg ezt az alapelvet képviselte, nem túl gyakori.

Batthyány Fülöp buzgón támogatta a közcélú építkezéseket, a kórházakat és iskolákat; rendszeresen adakozott a Nemzeti Színház fenntartására. Különösen bőkezűen adakozott a kaposvári iskola és a kórház, valamint a nagykanizsai leánynevelő intézet javára.[14] Mint hegyaljai szőlőbirtokos, támogatta a „szőlő- és bormívelés előmozdítását”[15]. 1863-ban a Magyar Földhitelintézet egyik alapítójaként 20 ezer ft-os támogatást vállalt.[16] 1855-ben a Mezei gazdaság könyve című munka megjelentetéséhez járult hozzá, mely Henry Stephens művének a magyar viszonyokra átdolgozott kiadása volt.[17]

Ez utóbbi, ti. egy gazdaságtörténeti mű támogatása nem volt szokatlan a Batthyány családban. Batthyány József vásárolta meg pl. Bél Mátyás özvegyétől 1767-ben az azóta közkinccsé tett 82 kötetnyi kéziratot.[18]

A tisztartó

Az iratanyagból a gazdálkodás mindennapjainak kutatása közben több szakember kiváló teljesítménye is napvilágra jut. Farkas Imre tisztartó szervezői erőit, a gazdálkodás alapelveit kidolgozó jó, korszakában elismert szakember voltát, kísérletező kedvét, kiváló íráskészségét bizonyítják irataink. Itt kezdte orvosi és nemesítői munkáját Entz Ferenc, s ez a táj és ez az életforma volt témája és kerete Vas Gereben több írásának. Itt dolgozott Glocker Károly kertész és Wallenstein Ármin, majd Dicenty Pál orvos. Szinte egész életében itt munkálkodott, éppen a kultúrtájja alakítás mérnöki munkáján Szeles József. Hrabovszky György templomépítő és vallásszervező munkásságának befejezése, Bocsor István jogtudósi pályafutásának pedig a kezdete kapcsolódik az uradalomhoz. A gazdaság életéről és életteréről Farkas Imre írásai mellett rendszeresen tudósított a korabeli sajtóban „Mezőföldi” aláírással Kálmán Károly.

A gazdálkodás mindennapjainak irányát, sőt részben a hosszabb távú terveket is Farkas Imre véleménye és munkája határozta meg. Az övé volt a hercegé mellett a legfontosabb álláspont, s különösen a gazdálkodás okszerű irányait tekintve mondhatjuk ezt el. Azt is tükrözik ugyanis az iratok, hogy az uradalmi alkalmazottak magángazdaságaik ügyeiben is kikérték véleményét. Ő rendezte például Sényi Gábor direktor nagyunyomi birtokát, ő tervezte gazdasági épületeit is. Gazdálkodási szakkérdésekben a többi uradalom tisztjeit maga a herceg is Farkashoz irányította. Batthyány Fülöp tisztartója tevékenységében először a juhnemesítésben való jártasságát értékelte, de dicsérte a peres ügyekben való fáradhatatlan kitartásáért, a mezőgazdasági gépek dolgaiban való jártasságáért, jó kapcsolataiért, elismerte szakmai folyóiratokba írt cikkeit, rábízta – és utóbb jutalmazta is érte – 1848-ban az érdi uradalom, 1856-ban pedig a dinnyési gazdaság átadását. Korszakunk végének rossz termései, káreseményei miatt természetesen nem dicsérte a tisztartót, de nem hibáztatta olyanért, amiről nem tehetett. Ez nem jelentette azt, hogy elnézte a legapróbb hibáját is, de hagyta dolgozni a legjobb tudása szerint. Nyílt, minden irányban tiszteletteljes hangnem uralkodott a herceg, a főkormány és a tisztartó között.

Nem volt tipikus Farkas Imre pályafutása. Tiszti írnokként találjuk meg először a nevét az uradalom iratai között, 1830-ban ő veszi át a dinnyési pusztát, és ott beállítja a bérleti gazdaságot. 1832-ben kapja várnagysági számadó ispáni kinevezését, már ekkor írnokot is rendelnek mellé. Ekkor tűnik ki a gazdálkodást, nevezetesen a juhászatot és a juhnemesítést elősegítő tudásával és jó kezdeményezéseivel. 1841-ben tisztartói kinevezésében ez, tehát gazdasági munkája volt a mérvadó: „hogyan ezen uradalomban iparának tágabb mező nyílhatson, főképpen a juhászat és pepinéria virágoztatására” — írta a herceg. Farkas 1871-ben, az uradalom felosztása után került nyugállományba.

Farkas Imre esetében és személyével kapcsolatban érződik azonban az, hogy a tisztartó őrlődött a minél nagyobb jövedelmet akaró tulajdonos és az okszerű mezőgazdaság új felfogása között. A tisztartó tudta s rendszeresen, világosan meg is írta feletteseinek, hogy ésszerűen takarékoskodni csak nagyobb beruházások után lehet. Ezek a beruházások azonban rendre elmaradtak, vagy olyan

sokáig húzódtak, hogy már nem hozták a várt hasznot. Mindez korszakunk végére megbosszulta magát: az uradalom, mely addig termelte a jövedelmet, már csak emésztette a kölcsönöket.

Farkas Imrére hárult az uradalom mindennapi életének átfogó rendezése. Az élet minden apró mozzanatát saját hatáskörében szabályozta tehát: a cselédélet illemkódexétől a pusztai iskola órarendjéig, vagy a gyermekágyas asszonyok táplálkozásáig. 1860-ban készült a rendszabály-könyv, amely az esztendő legfőbb adminisztratív és gazdasági határidőit, a beszámolók segédleteit, a következő évi tervek elkészítésének kulcsait tartalmazta.[19]

1861-ben készült a cselédek életét, viselkedését és munkáját szabályozó ún. „Pusztai törvény”[20], és az egészségügyi felvilágosító irodalom egyik gyöngyszeme: az „Utasítások a nőkhöz”[21]. 1870-ben a tanügyi rendelet látott napvilágot.[22]

Az igény, amelyből ezek az utasítások születtek, azok hangneme és célja mind az uradalmiak – tiszték és cselédek – sajátos életérzését tükrözik, azt, hogy ez az uradalom „állam az államban”, megáll a saját lábán, s így saját maga hozza a „törvényeket”. Benne van ebben a szemléletben az is persze, hogy az uradalom eddig viszonylag sikeresen gazdálkodott, sok minden épült, vezetői sikeres szakemberek jó társadalmi kapcsolatokkal, ismertséggel. Ezeket a rendszabályokat magam az uradalom eredményei megtestesülésének, sikeres periódusa lezárásának tartom.

Farkas tiszttartó személyével függött össze az is, hogy a XIX. század folyamán az uradalom Veszprém felé irányuló kapcsolatai lazultak, s korszakunk végén helyettük már egy székesfehérvári kapcsolatrendszer létezett többek között pl. a bógerok és az emberpiac kérdésében. Fehérvár közbülső állomás lett a nagyvárossá növekedő főváros felé vezető utakon. Egy-egy uradalmi szállításkor a tiszttartó az árut éjszakára fehérvári házához vitette.

A tiszttartó fehérvári kapcsolatairól az uradalmi adatok többet nem árulnak el. Az uradalom felosztása után az örökösök hamarosan nyugállományba küldték, immár nem békés körülmények között, hanem mint olyat, akit felelősnek tartanak az uradalom válságáért. Ez ellen a beállítás ellen a tiszttartó öntudatosan, sértődötten és jogosan tiltakozott, s maga kérte nyugdíjazását. Már a Székesfehérvárra vonatkozó adatok között bukkantam arra, hogy az 1857. évi fehérvári császárlátogatás fogadtatási költségeire Farkas Imre tiszttartó kétezer forintot kölcsönzött a városnak.

Alsó- és Felsőőri Farkas Imre családjára vonatkozóan önálló fondot őriz a Magyar Országos Levéltár. [23] Vas vármegye 1831-ben az 1781. évi megyegyűlési jegyzőkönyv alapján erősítette meg nemességüket. Farkas a fehérvári házat 1860-ban vásárolta meg a Szarka (ma Táncsics) utcában, majd 1863-ban 11 ezer forintért építtette át. Ide vonult vissza nyugdíjazása után, s itt élt 1883-ban bekövetkezett haláláig. A nagy tudású gazdasági szakember magas tiszttartói jövedelmét jól kamatoztatta, s magángazdaságát is jól vezette. Jelentős vagyont hagyott négy lányára, melynek fontos részét képezték a fehérvári ház és a siófoki villa, az értékpapírok és a kötelezvények.[24]

Az iskoláztatás ügye az uradalmi gazdálkodásban

Farkas tisztartó volt az, aki – akár a herceg ellenzésével is dacolva –, mindig fontosnak tartotta a pusztai iskolák fenntartását, illetve azt, hogy a gazdasági alkalmazottak gyermekei a pusztai iskolákból kikerülve is kaphassanak továbbtanulásukhoz nevelési segítyt. Nevelési segítyt és nyugdíjat a herceg „kegyelméből” külön kérésre kaphatott a gazdasági tiszt és a béres egyaránt, bár természetesen, nem azonos mértékben. Mindkét juttatás adható volt tehát, s mindkettőre jellemző, hogy az uradalom fennállása elején ritkán, a végén viszont gyakran előfordult.

Nevelési segítyek korszakunk elején kivételes esetekben fordultak elő, számuk az 1840-es években szaporodott meg. 1845-ben rendelkezett a herceg a nevelési segítyekről.[25] Eszerint ez a zsold, illetve a nyugdíj pótléka, s valóban gyakori az, hogy az alkalmazott még kiskorú gyerekeire, vagy nyugdíjas özvegy fiai taníttatására segítyt kap. A nyugdíjas és az özvegy segítyét az utolsó állomáshely fizette.

A nevelési segíty a tanulmányok idejére szólt, az adományozáskor a herceg előírta, hogy a gyermek hány éves koráig jár. Amennyiben a fiatal tovább tanult, többször is meghosszabbították. Egy alkalmazott általában háromnál több nevelési segítyt egyszerre nem kapott, még ha több gyermeke tanult is. A nagy családok gyerekei fokozatosan nőttek bele a segítyezett korba. A segítyt mindig az adott gyermekre adták, ha az kereső lett, vagy esetleg meghalt, másik gyerek számára külön kellett kérni. Adataink lehetővé teszik, hogy a nevelési pótlékok 1861. évi összegét táblázatba foglaljuk.

Nevelési pótlékban részesülők 1861-ben[26]

	Összeg	Határozat éve
<i>I. Kormányzás</i>		
Mórocz Dániel jv. prefektus Kálmán fiára	40	1860
Szép Julianna v. ügyvédné Béla fiára	42	1858
Farkas Imre tisztartó Aranka lányára	32	1855
" Gabriella "	32	1856
" Kegyelke "	31	1858
Szeles József mérnök Mária lányára	30	1860
" Josefa "	30	1861
Horváth Ferenc volt várhuszár József fiára	17	1856
<i>II. Gazdaság</i>		
Mihályfi Antal dinnyési kasznár Móric fiára	32	1858
Vanis Lajos ispán Sándor fiára	32	1854
" Luisa lányára	31	1858
Barbos József gazda Mihály fiára	13	1858
Schuster Károly ispán Ilona lányára	30	1861
Brukner János hajdu 4 gyermekére	30	1859
Czigler László gazda	42	1861
Brandi András volt béres József fiára	5	1847
Vince Ferenc volt béres József fiára	7	1852
" János "	6	1850
Szili György volt béres Mihály fiára	10	1859
" Móric "	10	1859
Hajdu Mihályné v. béres özvegye Ferenc fiára	7	1852
" József "	6	1852
Bolla Jánosné v. béres özvegye József fiára	7	1853
Halmi István gulyás Mária leányára	7	1858
" Mihály fiára	6	1854
" Pál "	6	1857
Lázár Mihályné v. béres özvegye Mihály fiára	7	1858
" Erzsébet leányára	6	1858
" István fiára	6	1858
Liherecz Július v. péli béres özvegye Erzsébet lányára	6	1859
Micheller Ferenc v. péli fejős Gyula fiára	7	1858
" Mária lányára	6	1858
" Terézia "	6	1858
Themleitner János kádár János fiára	20	1860
Sindellár Pál erdős Pál fiára	12	1859
	617	

A legrégebbi segélyezett eszerint Brandi András nyugalmazott béres fia. A név szerint kiírt pótlékok között egy családban a három pótlék számított a legtöbbnek. (Farkas, Micheller, Lázár, Halmi.)
 Brukner hajdu 4 gyermekére csak egy összeget kapott.

A nevelési segélyek évi összege az uradalom kiadásai között 5-600 osztrák értékű ft. körül mozgott. [27] A nyugdíjaké 1861-ben 1970 osztrák értékű ft-ot tett ki. A készpénzbérekre 1809-ben 9080 ft-ot, 1810-ben 9220 ft-ot, 1812-ben 10 170 ft-ot, 1813-ban 9880 ft-ot, míg 1866-ban 19 575 ft-ot, 1869-ben pedig 23 187 ft-ot fizettek ki.[28]

Az adatok közvetlenül természetesen nem csupán a pénznemek különbözősége és változó vásárlóereje miatt nem vethetők össze, hanem azért sem, mert a mellettük – a béresek, csőszök és mesteremberek számára végig, a tisztek számára időszakosan – juttatott természetbeliek értéke igen változatos, s ez adott esetben nagyobb értéket jelent a megélhetés szempontjából, mint a készpénz. Az mindenesetre megállapítható, hogy a készpénz összege emelkedik, s ez nem csupán az 1858. november 1-jén bevezetett új pénznek, az osztrák értékű forintnak köszönhető (hiszen 100 pengő ft-tal többel, de csak 105 osztrák értékű ft-tal volt azonos[29]). A készpénzbér-kiadás uradalmi szinten nagyjából a duplájára növekedett. A 60-as évek 20 ezer osztrák értékű ft körüli bértömegének tehát kb. 15%-át fordították nyugdíjakra, és 3%-át nevelési pótlékokra.

Pusztai iskolák és tanítók

A pusztai iskolákat a cselédek gyermekeinek tanítására létesítették: előbb két pusztai tanító, majd 1858-tól négy alkalmazásáról tudunk. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk természetesen ugyanilyen célból iskolafenntartásra kötelezte is az uradalmat.[30] Ennek hatására alakítottak iskolát Óhodoson 1870-ben[31], és kellett alakítani Kustyánban is, de ott még 1870-ben iskolaszoba sem volt, azt is csak a következő évben tervezték építeni.[32] 1868 után gyakorlat volt, hogy a sokgyermekes cselédeket az általános tankötelezettség miatt az iskolával rendelkező pusztákra helyezték át.[33] Ahol iskola nem volt, ott a közeli falusi iskolát látogatták a gyerekek, vagy az ambuláns oktatás rendszerébe kapcsolták be őket.

A pusztai tanítókat a gazdasági személyzetnél tartották nyilván, számukra konvenciót állapítottak meg.[34] A tanítókat „pallér”-ként és „utánálló”-ként is említették. Ezek a régies kifejezések jól körülírják a tanítók parancsoló ellenőri feladatát. Alantas, tanítóhoz nem méltó alkalmazásuk a XIX. század második felében a gazdaságokban igen általános lehetett. Szathmáry Pál már 1848-ban is epés megjegyzéseket tett a Pesti Divatlap hasábjain: dicséretesnek mondván a tanítók alkalmazását, de kritizálván munkabeosztásukat. Egy kis kirándulás Fehérmegyébe című cikkében így ír: „Egy dicséretes körülmény lepott meg fehérmegyeyi utamban. Láttam ugyanis minként sokfelé még pusztákon is tartanak néptanítót az uraságok. Hanem e néptanító egyszersmind csósz, kisbéres és kapás egy személyben; de persze félannyi fizetéssel, mint akármellyik becsületes kisbéresé külön.” [35]

Az enyingi uradalomban a tanítókat, mint írástudó embereket, természetesen az adminisztrációnál is felhasználták. Különösen a gazdasági személyzet távollétében volt ennek jelentősége. A 60-as évektől rendszeresen vezették a betegmutató könyvet[36], a hajnali, déli és esti pusztai harangozás is a feladatuk volt[37], s adott esetben az írnokot is helyettesítették[38].

A tanítók, mint „utánállók” a béresek munkáját ellenőrizték, a sarkukban álltak. Az első tavaszi munkájuk az irtás (konkoly, mácsony, tiszta búzából a rozs) ellenőrzése, vagy az iskolásokkal való véghajtása volt.[39] Aratás közeledtével a kaszások ellenőrzése lett fő tevékenységük, majd a cséplésnél a bemérés, vagy csupán a felügyelés. Mint afféle „nadrágos embernek”, a tanítónak kötelessége volt egész életterére felügyelni. 1861-ben Magyar Károly újhodosi tanítót megdorgálták, mert „vidéki marhákat túrt meg” és még durvaskodott is; ezekért áthelyezték Pélbe.[40] A tanítóknak a cselédekkel szemben is – gyerekeik tanításán kívül is – voltak kötelezettségeik: a felvilágosítás, a felsőbb rendeletek és a helyes életvitelre, valamint a gyümölcsfanevelésre oktató iratok felolvasása és elmagyarázása. Az „Utasítás a nőkhöz” című orvosi felvilágosító irat záradéka pl. úgy rendelkezik, hogy az iratot adják ki „a tanítottó, vagy is a gazd. után állónak, a hol ez nincsen tehát a gazdának, kik ezt az érdeklőknek meg magyarázván általuk híven tellyesítsék...”[41] A tanítók munkájának uradalmi megítélésében érvként a tanítás minősége, a tudás, a gyermekekkel való jó bánásmód nem is szerepel. A belfürgei tanító 5 kisgyermek után nevelési segélyt kérvén, a tisztartó támogató javaslatában ezeket a szempontokat nem is említi. „Molnár János az uradalmi tanítók legszorgalmasabbika és nyáron át a takarmány takarítás és irtás után mindenkor óhajtott

igyekezetet fejt ki.”[42]

A tanítók, mint konvenciósök, s mint akiknek egyéb jövedelmük nem lehetett, kiöregedvén, huzamos szolgálat után kegyelemből nyugdíjban részesültek. A csekély zsold és az egész éven át tartó munka miatt a pusztai iskolákban viszonylag gyakran váltották egymást. Irataink csupán egy nyugdíjazott tanítóról, a szentmihályfai Földes Györgyről tudósítanak, aki 1821-ben ház vételére kapott engedélyt.[43] 1840-ben, mint nyugalmazott tanítónak, „nyavalyás állapotja” és két kis gyermeke okán évi 2 mázsa búza és 6 mázsa kétszeres kiegészítést[44], később még egy tehén nyári legeltetését engedélyezte a herceg. Utóda, Tóth Rókus vetni való kölcsöngabonát is csak azért kaphatott, mert az előző évben földjét olyan sovány táblában kapta, hogy annak termése csupán élelmére volt elég.[45] Az 1846-os igen rossz termésű évben két tanítót 2-2 akó újborttal segélyeztek.[46]

Az 1820-as években még csak pénzbeli fizetést kaptak a tanítók. Csupán egy esetben említenek a források járandóságuk között földet: a fürgedi tanító jutalomként kapta, mert lakásában „egy béresnek adott quártélt”[47]. A fizetésen felüli konvenciós földek 1827-ben jelentek meg a tanítók bérében. Ekkor kapott Györkös Márton szentmihályfai és Dédák János fürgedi oskolamester 2-2 hold őszi, tavaszi és kukorica alá való földet, azzal, hogy maguk munkálják és vetik, valamint 2 szekér ágfát.[48] A tanítók a konvenciósök között kapták meg földjárandóságukat.

A tanítók fizetésemelési kérelmét 1847-ben a tiszttartó azzal támogatta, hogy „a béreseknél is kisebb fizetést húznak”[49]. Ezen megjobbított fizetésről 1854-ben tudósítottak. Ekkor a két pusztai iskola, a szentmihályfai és a belfürgedi tanítója 45 ft készpénzt, 12 pozsonyi mérő búzát, 18 pozsonyi mérő rozst, 6 akó újbort, 6 öl hasábfát, összesen 2 holdnyi kukorica-, krumpli- és kenderföldet, 12 mázsa sarjút, 1 szekér szalmát, 1 tehén és 1 sertés uradalmi legelőn való tartását kapta. Ehhez azt a megjegyzést fűzte a tiszttartó: „ennyiből egy oskolamester megélhet”. Az uradalombeli mesterek bérét forrásunk azért írta le részletesen, mert a dinnyési bérelt gazdaságbeli oskolamesterét is ennek a szintjére kellett emelni. A bérelt kezdete, 1830 előtt a dinnyési tanító is kapott természetbelieket, de ez az átvétellel megszűnt. Most javasolja a tiszttartó, hogy magasabb, 64 pft-nyi készpénze mellé kapja meg az uradalombeliekével azonos földet, állattartást és takarmányt, valamint az övékétől kevesebb gabonát, bort és tűzifát.[50]

A tiszttartó optimista megítélése ellenére a tanítók általában igyekeztek a pusztai iskolák helyett falusi tanítói állást nyerni. Schill János szentmihályfai mesternek ez sikerült, az 1853-as tanévet már egy falusi iskolában kezdhette, de kérése kellett a hercegtől uradalmi zsoldját a 4. negyedévre is, „mert oly szegény és sok gyermeke van, hogy enélkül elmenni sem tudna”.[51] Érdemes megemlíteni, hogy az 50-es évekbeli zsoldhoz képest 1869-ben a készpénz 48 ft-ra, míg 1876-ban 72 ft-ra emelkedett. A 48 forintos készpénzbér mellé 12 mérő búza, 18 mérő roz, 6 akó újbor, 6 öl hasábfá, összesen 2 hold föld kukorica, burgonya és kender alá, 12 mázsa sarjú és 1 szekér szalma járt 1869-ben.[52] A természetbeliek mértéke később is azonos maradt, az állattartás (eredetileg 2 tehén, 4 sertés) 1876-ra emelkedett.[53] A földeket az uradalom megszántotta, a fát és

terményeket hazaszállította.[54] A konvencióba a lakás, a pusztai cselédházban kijelölt önálló szoba, de a béresekkel közös konyha is beletartozott, hozzá házi kert járt.[55] Ezen késői iratok is arról tudósítanak azonban, hogy a tanítók sűrűn cserélődtek. Prekopszky László is csak egy évig marad Újhodosban. 1875-ben azzal köszönt le állásáról, hogy a kevés bérből nem tud megélni. Az állást a Néptanítók Lapja 18. számában hirdették meg.[56]

A két régebbi pusztai mester helyett a herceg 1858-ban már négy tanító felfogadására adott engedélyt: Szentmihályfára, Fürgedre, Újhodosba és Pélre.[57] Az újhodosi állást ekkor[58], az óhodosit az 1868. évi törvény hatására[59] hozták létre, s ekkor határozták el a kustyáni iskola kialakítását is[60].

Ambuláns rendszer

Az uradalom tanügyi helyzetét a tiszttartó 1870. évi 156. rendelete szabályozta, kialakítván az ambuláns rendszert.[61] A tanügyi törvény értelmében a 6-12 éves fiúknak és lányoknak kellett rendes, a 13-15 éveseknek ismétlő iskolába járni. A tiszttartó tervezete szerint a pusztai tanítók 2 hétig saját lakóhelyükön tanítottak, utána 1 hétre (hétfőn reggeltől szombat estig) ambuláns körzetükbe távoztak. Az ambuláns kör küldött értük kocsit, az ottani ispán vagy gazda adott nekik napi 60 krajcár norma szerint tartást és szállást. A tanító távozásakor a tanulóknak feladatokat adott, azok kikérdezését a jobb tanulók mint „sédátor”-ok intézték. A tanító távollétében az iskolásokat a köri írnokok, Óhodoson és Pátán pedig a majorgazdák naponta ellenőrizték, „szükség esetén a tanításban be is folynak”. Az ambuláns tanítási rendszer működéséért az ispán felelt.

A körzetbeosztás szerint az enyingi gyerekek Enyingen a falusi iskolába jártak. Az újhodosi pusztai iskolába a helyiek és hodosaljiak jártak, a tanító ambulánsan tanított Óhodosban. A kenyérmezei gyerekek Lajoskomáromba jártak. A szentmihályfai tanító saját helyén az ottani gyerekeket, majd egy hétig Pátán a pátaiakat tanította. A mezőkomáromiak a falusi iskolába jártak. A péli tanító Pélett, majd egy hétig Kustyánban tanított. A hidvégi gyerekek a falusi iskolába jártak. A belfürgei iskolába bejártak a potoli, a külfürgei és a horhi gyerekek, a korlátiak pedig Felsőnyékre jártak.

A kívánatos felszerelés az 1870-es rendelkezés szerint

Az iskolákat téglával lepadlózták. Iskolaszoba Óhodoson, Pátán, Kustyánban ekkor még nem volt, ezért a tanítás a juhászbojtárok szobájában folyt. Az iskolák számára a következő felszerelést írta elő a rendelkezés: „Glóbus (földgolyó) kicsin magyar fölirattal, magyarországi mappa Tóth Kálmán mérnöktől, számozó fekete tábla, 14 fali betű tábla, Catédra, kis asztal fiókos, 1 karszék és szükséghez képest padok.” A berendezési tárgyakat a köri faragók készítették, a felszereléseket a négy tanító számára összesen 60 ft. értékben megvették. A tanítandó tantárgyak szerint a következő tankönyvek használatát írták elő:

1. Hit és erkölcsstan és kis biblia vallás szerint

2. Olvasás kezdők számára (M. kir. egyet. nyomda)
3. Írás olvasók számára (Gáspár I.)
4. Fejbeli számolás módszertana, úgy jegyekkel számolás és a hazai mértékek ismerete gyakorló könyv (M. kir. egyetem)
5. Nyelvtan (Zimmermantól)
6. Természettan és természetrajz elemei figyelemmel a gyerekek és szülők életmódjára (Reisz)
7. Hazai földirat (Kuttnertől)
8. Történelem (Nogall)
9. Gyakorlati útmutató a mezei gazdaság, különösen a kertészet köréből (Lukácsi)
10. Polgári jogok és kötelességek, a magyar alkotmány kátéja (Bedő Lajostól)
11. Egri kis lantos (Egerből)
12. Testgyakorlat (Zimányitól)

Az iskolákban a tanítás naponta 8-11 óra, illetve délután 2 – 1/2 5 óra között, évente szeptember és április között folyt. A rendelkezés előírta, hogy a szünetekben, májustól augusztus végéig a „gyerekek erejükhöz képest pénzért munkára, a tanítók pedig mint pallérok a gazdaságban tartoznak kiállni”. Minden pusztai iskola mellett faiskola volt, melyet minden szerda délután a gyerekek műveltek. A négy pusztai iskolába, a telet kivéve, ezen a napon bejártak az ambuláns körzetek gyerekei is.

Ez a rendelkezés írta elő a vasárnapi iskolák létrehozását is. Vasárnapi iskolát a pusztai tanító saját székhelyén tartott, a többiek a legközelebbi falusi iskolába jártak, ahová egyébként templomba is, hiszen ez a mise előtt volt. A vasárnapi iskolára kötelezetteket az ispán tartotta számon, neki a tanító hetente jelentette az elmaradókat, akiket 50 krajcárra megbüntettek. A vasárnapi iskolák létrehozását az egyházi hatóságok már 1858-ban kezdeményezték, arra az uradalmat is kötelezni akarták. Az uradalom ekkor ezt nem vállalta, mondván: iskolái magániskolák, kegyelemből felállítva a cselédség érdekében, „a vasárnapi iskola köteles behozatalának itt helye sem lehet”[62].

A tanügyi körrendelet kidolgozásához a tisztartó számba vette az iskolás korú gyermekeket. Eszerint 286 gyermek tanult a 4 pusztai tanító keze alatt, 29 fiatal Enyingen, 15 pedig Felsőnyéken járt vasárnapi iskolába.

A körrendelet megalkotása előtt a tisztartó fölmérte a tanítók helyzetét is. 1870-ben Markovics József újhodosi tanító 10 éve, Fekete János szentmihályfai 20 éve, Magyar Károly péli 12 éve, Molnár János belfürgei tanító pedig 16 éve szolgált tanítóként. Mindegyik tanító római katolikus vallású volt, a gyerekek közül a többség 209 (74%) katolikus, 68 (23%) református és 9 (3%) evangélikus.

A két faluban vasárnapi iskolába járók közül 34 katolikus, 9 református és 1 evangélikus volt.[63]

Tanterv és órarend

A körrendelethez a tisztartó egységes tantervet és órarendet is kidolgozott.[64] A „rendes iskola” és a vasárnapi iskola tantervét is keménypapírra ragasztva ki kellett rakni az iskolában. A tanítás reggel és délután is imával kezdődött, illetve végződött. Csütörtökön szünet volt, ám, ha sürgős faiskolai munkák voltak, a szerda délutáni munkát csütörtökön is folytathatták. Gazdászat szombaton délután is volt. Hétfőn, kedden test- és katonai gyakorlattal, pénteken és szombaton egyházi és világi énekkel zárták a napot. A testgyakorlat télen a tanteremben, nyáron a szabadban folyt. Amelyik napon nem volt torna, délelőtt és délután is kaptak 1/4 óra illetve 10 perc szünetet a szabadban való játszásra „és pedig külön a fiúk, külön a lányok”. Az osztatlan 3 osztály órarendje igen hasznos olvasmány: rajta pirossal jelölték azt az órát, amikor a tanító az egyes osztályokkal foglalkozik, addig a többiek rajzolnak, olvasnak, szépírási, helyesírási és számolási feladatokat kapnak. Hit- és erkölcstan, beszéd- és értelemgyakorlat, fejbeli számolás, természettan, történelmi és polgári jogok gyakorlata, test- és katonai gyakorlat, ének és gazdászat mindig tanítói vezetéssel folyt. „A tanóra közben, ha gyermekek szórakozottak, egy víg dallal vagy hasznos elbeszéléssel felvillanyozandók” – írja a rendelet.

Vasárnap minden tanköteles templomba ment. Az iskolások az istentisztelet előtt két órával az iskolába, utána együtt a templomba mentek. A vasárnapi iskola tantárgyai: olvasás, írás, számolás, földleírás, magyar történelem és ének. Télen házi feladatot, azaz „feladványt” kaptak, amit a következő tanítási napra oldottak meg.

A kiadott tanügyi körrendelet megvitatására utólag a tisztartó tanítói gyűlést hívott össze.[65] A négy tanító Szentmihályfán, 1870. július 14-én vitatta meg a rendelkezést. A vasárnapi iskola bevezetését üdvözlötték, ám remélték, hogy érte külön díjazást fognak kapni. A tanítandó tárgyakkal és az előírt tankönyvekkel is egyetértettek, azok beszerzését kérték. Az ambuláns oktatásra szánt időt kevesellték: „az 54 napot nem látjuk elégségesnek az érintett 13 tantárgy csak felületes megtanítására is”. A belfürgei iskolától legmesszebb eső külfürgei pusztáról is csak 26 alkalommal maradtak el a gyerekek a rossz idő miatt, egyébként pedig a többi megteendő távolság fél mérföldnél kevesebb. Nézetük szerint tehát többet érne, ha a külfürgei kör a legrosszabb időjárású 26 napon behozatná Belfürgekre a gyerekeket, mint az, ha 54-szer viteti ki a tanítót. A tanítók érvelése tetszetős, ám nem helyes. A tisztartói rendelkezés ugyanis minden 3. héten egyszer oda és egyszer vissza vitetné a tanítót és nem naponta. Az idő azonban valóban kevés és – ami a tanítók másik ellenérve az ambuláns oktatás ellen –, a kihelyezett oktatásnak nincs megfelelő helye; arra a juhászbojtárok szállása alkalmatlan, mert a bojtárok tartásával megbízott gazdánék, számadónék és azok cselédei zavarják az oktatást. Kérik tehát az ambulálás alóli felmentésüket.[66] Az uradalom örökösök közötti felosztása előtt azonban már semmi lényeges változás nem történt.

A meglévő fölszerelés 1870-ben

A rendeletet meg is kellett valósítani, s ennek nehézsége akkor derült ki, amikor elkészítették az előírt eszközök és tankönyvek listáját. A kimutatásokból kiderül, hogy Óhodoson, ahol most alakul az iskola, még semmi sincs, ami persze érthető.[67] Kevésbé érthető azonban, hogy a szentmihályfai tanító Szentmihályfára és Pátára mindenből 2-2 db-ot kér (ezek szerint ott sem volt semmilyen felszerelés az előírtakból[68]), az újhodosi tanítónak is csupán Bibliája, hittana és földrajzkönyve van[69], a pélinek az előírt listából csak az olvasó falitáblák állnak rendelkezésére, de van „Luccas Edétől Kertészeti és Gazdasági kis tükre”. A belfürgei tanító pedig egészen más tankönyveket kér[70]: az olvasástanításhoz Gönczy Pál Magyar ABC-jét és segédkönyvét, Nagy József Énektani vezérkönyvét, Brassai Földiratát, Nagy-Ballagi Magyarország története című művét, illetve a természettan tanításához Orbán, Greguss vagy Tarczy tankönyvét. Térképe és földgömbje neki sincs.

Látva az iskolák siralmas felszerelését, a tisztartó hamarosan kieszközölte a főkormánytól a tankönyvek megvételére az engedélyt[71], és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kiadóhivatalában eljár az ügyben, hogy a 4 pusztai tanítónak megküldjék a Néptanítók Lapját.[72] Ezek voltak nyugdíjazása előtt szinte az utolsó uradalmi intézkedései.

Tanév és tanterem

A tanügyi körirat rendelkezései, azaz az 1868-as tanügyi törvény előtt a pusztai iskolákban sokkal rövidebb volt a tanév. Általában november 1-jétől József napig (március 19.) tartott[73], utána „próbatét” tartatott, amelyre az illetékes plébánost is meghívták, érte kocsit küldtek[74]. A legjobb fiú- és leánytanulót a gyepüpenztárból jutalmazták.[75] 1864-ben a fiúk 1 ft, a lányok 50 krajcár jutalmat kaptak. Jutalomként osztottak ki 1845-ben 50 db „Kistükör” című könyvet[76], illetve 1846-ban 20 db „Szegény gyerekek könyve” című munkát.[77]

Az osztatlan iskola egyetlen tantermébe természetesen az adott iskolához tartozó puszták összes tanköteles korú gyereke együtt járt. 1870-ben a belfürgei iskolában egyszerre 86, Újhodoson 68, Szentmihályfán 74, Pélett pedig 58 gyerek tanult.[78] A nagy létszámot a tanítók közül senki sem kifogásolta. Az uradalom felosztása után a Montenuovo-uradalom Pélt fejlesztette a legnagyobb létszámú pusztává. Ott Montenuovo Alfréd új iskolaházat, tantermet építtetett, s segédtanítót is felfogadott. 1879-ben az enyingi katolikus iskolaszék kezdeményezte Enyingen is új tanterem építését és segédtanítói állás szervezését. Woher Lajosné (született Batthyány Erzsébet, volt gróf Draskovitsné) még ekkor is az 1868. évi 34. §-ra hivatkozva tagadta meg, ezt mondván: „megengedhető, hogy egy tanteremben 80 tanköteles gyermeknél több is taníttathassék”. Feladatul adja Mihályfi számtartónak, hogy az építkezés elhalasztására szerezzen engedélyt, hiszen a gyermekek száma „alig haladja meg a százat”[79].

Falusi iskolák és tanítók

Az uradalomnak a hozzá tartozó községek iskoláinak építésében – és némileg fenntartásában is – volt szerepe, azonban csak a herceg akaratától függő „kegyelembeli” ügyként. 1848-ig a falusi

tanítókat a herceg rendszeresen támogatta. Az extraserialisták között, a falusi községgel, előjárókkal, papokkal együtt, számukra földet mértek ki, s a földek utáni földesúri szolgáltatásokat külön kérésre rendszerint elengedték. A herceg már 1835-ben is sokallta azt a földmennyiséget, amit a „valódi szolgálatban nem álló személyek” kaptak.[80] A patronátusbeliek dotációját már a 40-es években sem volt hajlandó növelni.[81] Csak Enyingen 724 holdat bírtak a patronátusbeliek. [82] 1848-cal ezek a földek a használók kezén maradtak, illetve addigra általában dotációként kezükön állandósultak. Az extraserialistáknak kiadott földek és a kiesett szolgáltatások után a földesúr kárpótlást nem kapott. 1848 után tehát, mint azelőtt földdel dotált álláshelyeket, a herceg csak esetlegesen támogatta a falusi tanítókat. 1864-ben a németegresi tanító felháborodására még a gyermeküket a falusi iskolába járató cselédek is letiltotta a tanítónak való fizetés alól: „Miután Őhercegsége a cantor tanítói állomást eredetileg földdel és más javadalmakkal dotálta,... a köri ispány úrnak utasításul adatik az uradalmi zsoldbelieknek kijelenteni, hogy a dupla stólán kívül semminemű járulékot... adományozni nem tartoznak.” A tanító is csak a feles földek közül kaphat bérbe.[83] Külön kérelemre a tanítók fát kaphattak az uradalmi erdőkből, természetesen nemcsak a katolikusok, hanem a többiek is, még a szálkai „nem egyesült iskola”, azaz a görögkeleti tanítója is. [84]

A tanterem fűtésére is kaptak az iskolák külön kérésre fát, de csak olyan arányban, amilyen arányban oda az uradalombeli gyerekek jártak.[85] Az iskolaházak és mesterlakások tatarozásához is csak ilyen arányban járultak hozzá.[86] Általában a kimutatott költségek felét vállalta ilyen esetekben az uradalom. Így volt ez pl. a lajoskomáromi református „ima- és iskolaház”, és az enyingi mesterlakás nagyobbításánál.[87] Ahol nagyobb arányban vállalta a költségeket (enyingi és felsőnyéki katolikus iskola), ott reverzálist íratott a jobbágyokkal, melyben elismerik, hogy ez az ő kötelességük lett volna.[88]

Az uradalom, mint a kegyúr képviselője, embereit – rendszerint az ispánokat –, elküldte az „oskolai vizsga határnapokra”, valamint a tanítóválasztásokra. A falusi tanítók között támadt vizsályt is igyekeztek – hatalmi szóval, úriszéken kívüli, vagy ha így nem ment, 1848-ig úriszéki eljárással – elsimítani.[89]

A falusi tanítók szolgálatait természetesen igyekeztek felhasználni. A németegresi gazdaság átvétele előtt, az őszi nyomás munkáit már a nyáron elvégeztette „jól és pontosan” az ottani katolikus mester. Számára a tisztartó 10 ft jutalmat kért.[90] 1869-ben a felsőnyéki tanító az adóügyek rendezése miatt 6 öl hasábfát kapott: tehát járandóságát már valamiféle uradalmi érdekű munkával kellett indokolni. Ekkor már nem is kapott más extra juttatást: csak az enyingi tanító egyetlen tehén legeltetésének lehetőségét, illetve az enyingi iskola a fűtésre másfél öl hasábfát[91], hiszen az uradalmi alkalmazottak gyermekei oda jártak.

Az uradalom válságának és az örökösök közötti felosztásának időszakát tehát sajátosan terhelték az enyingi uradalomban a népiskolai törvényből következő, és az 1870-es évek elejére már tovább nem halasztható tanügyi rendelkezések. Mint láttuk, ezek megalkotása és végrehajtása Farkas tisztartó

utolsó intézkedései voltak. Nyugdíjba helyezése után, fehérvári házába visszahúzódván már nem a gazdálkodás volt számára a fontos, hanem az egyetlen unoka, Farkas Aranka árván maradt fiának felnevelése. A nagyapa jól válogatott gazdag könyvtára, a családban uralkodó nyílt társasági légkör, a magyar szellemiség, a családban elsajátított francia és olasz nyelv, a dunántúli, fehérvári ízű magyar beszéd mind a fiút gazdagította. Ezt a fiút, a Ciszterci Szent István Gimnázium későbbi növendékét, utóbb a magyar iskolarendszert megújító kultuszminisztert gróf Klebelsberg Kunónak hívták. Édesanyja és nagynénje halála után a házat maga adta el, ez lett az iparosok háza. Farkas Imre a családi sírboltban, a fehérvári Hosszútemetőben nyugszik.[92]

Jegyzetek

Rövidítések

BUI. A herceg Batthyány család enyingi uradalmának iratai a Fejér Megyei Levéltárban

FML. Fejér Megyei Levéltár

MOL. Magyar Országos Levéltár

Munkám fő adatbázisát a Fejér Megyei Levéltárban található, publikálatlan és feldolgozatlan, 1989 folyamán a családi levéltárak közé sorolt (jelzete: FML XIII.-3-b.) 53 doboznyi, illetve „A Batthyány uradalom mérnöki hivatalának mappái” jelzetű iratanyag adta.

Helyben természetesen csak a gazdálkodás mindennapjaira, az uradalmon belüli ügyekre vonatkozó iratanyag maradt. Ezt ma, miután megmaradt és egyben maradt, nagy értéknek tekinthetjük, ám tudni kell azt, hogy minden fontos okirat (oklevél, szerződés, leírás, térkép, tervrajz, főkönyv stb.) a körmendi családi levéltárba került. E családi levéltár részlegesen, több sérülés után ma a Magyar Országos Levéltárban, jól feltárt állapotban kutatható.

[1] MOL. P. 1322. 116. csomó. 1848. május 11. Sényi Gábor és Egan Eduard átadási leltára.

[2] FML. BUI. 4. 1865. március 28; 17. 1865. április 23.

[3] FML. BUI. 9. 1854. május 25.

[4] KanyarJózsef (1967): Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv. Kaposvár. 161.p.

[5] Demeter Zsófia (1996): Herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmának szántóművelése (1806-1870) = Agrártörténeti Szemle, 186-250. p.; A juhászat szerepe az enyingi uradalom gazdálkodásában (1806-1870) = Agrártörténeti Szemle, 1-2. 63-102. p.; Változások herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806-1870)= Honismeret, 2003.1. sz. 41-51. p.

[6] Demeter Zsófia (1996): Átmeneti munkaformák az enyingi uradalom munkaszervezetében.=

Ethnographia, 135-157. p.; Lajoskomárom, a „legelső rendes falu”. Emléklapok Lajoskomárom telepítésének kétszázadik évfordulójára. Lajoskomárom, 2002. 88 p.

[7] FML. BU. Mérnöki hivatal mappái. Az enyingi uradalom átnézeti térképe, 1871.

[8] MOL. P. 1336. 11. csomó 1868. Hitbizomány peres iratok.

[9] Zimányi Vera (1962): A herceg Batthyány család levéltára. Levéltári leltárak. 16. Budapest. 6., 15., 16., 62. p.; Bánó Attila (1996): Régi magyar családok - mai sorsok. Budapest, 36. p.

[10] Vas Gereben (1906): Nagy idők, nagy emberek. Budapest, különösen 16-23. p.

[11] Vas, i.m. 67.

[12] MOL. P. 1326. 10. csomó.

[13] FML. BUI. 14. 1852. június 8; 1854. május 11.

[14] MOL. P. 1321. 9. csomó. 1813. FML. BUI. 4. 1859. május 30, 9. 1865. június 10.

[15] FML. BUI. 3. 1857. november 22.

[16] FML. BUI. 4. 1863. április 20; 15. 1863. május 7.

[17] Korizmics László - Benkő Dániel - Mórocz István (1855): Mezei gazdaság könyve. Pest.

[18] Bél Mátyás (1989): Veszprém vármegye. Fordította és jegyzetekkel ellátta Takáts Endre. Veszprém, 165-166; 223. p.

[19] FML. BUI. 17. 1860. február 6.

[20] FML. BUI. 17. 1861. szeptember 3.

[21] FML. BUI. 17. 1861. november 12.

[22] FML. BUI. 18. 1870. június 21. Körrendelet.

[23] MOL. P. 1006.

[24] Berta Annamária (2000): Klebelsberg Kunó fiatal évei Fehérváron A Ciszterci Szent István Gimnázium évkönyve...Közli: Gyóni András igazgató. Székesfehérvár. 134-138. p.

[25] FML. BUI. 33. 1845. november 10. Hercegi rendelkezések.

[26] FML. BUI. 42. 1861. Kimutatás.

[27] FML. BUI. 33. Nevelési pótlékmutató 1866.

- [28] MOL. Zsoldektablák: 1809, 1810, 13. 182, MOL. P. 1322. 59. csomó, 1813., FML. BUI. 41. 1866.
- [29] S. Sándor Pál (1951) szerk.: Parasztságunk a Habsburg-önkényuralom korszakában. 1849-1867. Budapest., 39. p.
- [30] FML. BUI. 4. 1870. október 6. Farkas I. a főkormányynak.
- [31] FML. BUI. 18. 1870. szeptember 26.
- [32] FML. BUI. 18. 1870. szeptember 17.
- [33] FML. BUI. 8. 1869. október 31. Farkas I. körirata.
- [34] FML. BUI. 21. 1847. Uradalomleírás.
- [35] Szathmáry Pál (1849): Egy kis kirándulás Fehérmegyébe Pesti Divatlap. 119. p.
- [36] FML. BUI. 17. 1862. november 16.
- [37] FML. BUI. 17. 1862. november 2.
- [38] FML. BUI. 18. 1870. május 22.
- [39] FML. BUI. 18. 1870. április 1.
- [40] FML. BUI. 16. 1861. november 22; 9. 1861. november 27.
- [41] FML. BUI. 17. 1861.
- [42] FML. BUI. 17. 1864. január 18. Levelezés.
- [43] FML. BUI. 10. 1821. március 3. Rendelkezések.
- [44] FML. BUI. 8., 1840. január 14.
- [45] FML. BUI. 19. 1847. szeptember 26. Bendekovich a főkormányynak.
- [46] FML. BUI. 8. 1846. június 8. Kegyelembeli rendelkezések.
- [47] FML. BUI. 10. 1823. február 15. Hercegi rendelkezések.
- [48] FML. BUI. 6. 1827. augusztus 28. Hercegi rendelkezések.
- [49] FML. BUI. 19. 1847. augusztus 6. Farkas I. a főkormányynak.
- [50] FML. BUI. 19. 1854. november 28. Farkas I. a főkormányynak.
- [51] FML. BUI. 19. 1853. október 7. Farkas I. a főkormányynak.

- [52] FML. BUI. 36. 1869. Kimutatás a készpénzzsoldról és a természetbeliekről.
- [53] FML. BUI. 34. 1876. Tanítói pályázat.
- [54] FML. BUI. 34. 1877. Tanítói pályázat.
- [55] Uo.
- [56] FML. BUI. 34. 1875. július 8.
- [57] FML. BUI. 4. 1858. június 18. Levelezés.
- [58] FML. BUI. 4. 1858. augusztus 14. Levelezés.
- [59] FML. BUI. 4. 1870. október 6. Farkas I. a főkormányának.
- [60] FML. BUI. 18. 1870. szeptember 26.
- [61] FML. BUI. 18. 1870. június 21. Körrendelet.
- [62] FML. BUI. 4. 1848. február 11, MOL Kolozsváry ügyvédttől, 1858. március 22. Vida Antal mezőkomáromi plébánosnak.
- [63] FML. BUI. 18. 1870. június 21. Mutató.
- [64] FML. BUI. 18. 1870. június 21. Tanterv.
- [65] FML. BUI. 18. 1870. június 21. Körrendelet.
- [66] FML. BUI. 18. 1870. július 14. Jelentés a tanítói gyűlésről..
- [67] FML. BUI. 18. 1870. szeptember 26. Kimutatás.
- [68] FML. BUI. 18. 1870. szeptember 17. Kimutatás.
- [69] FML. BUI. 18. 1870. szeptember 10. Kimutatás.
- [70] FML. BUI. 18. 1870. szeptember 19. Mutató.
- [71] FML. BUI. 9. 1870. november 10. Seyff Enyingnek.
- [72] FML. BUI. 16. 1870. július j1. Farkas I. a minisztériumnak.
- [73] FML. BUI. 4. 1859. március 15. Levelezés.
- [74] FML. BUI. 4. 1864. március 13. Levelezés; 1859. március 15. Körirat, 17. 1861. március 17. Farkas I. körirata; 18. 1868. árpilis 5. Körirat.
- [75] FML. BUI. 17. 1861. március 17. Körirat; 18. 1864. március 13. Körirat.

- [76] FML. BUI. 3. 1845.
- [77] FML. BUI. 19. 1846. november 5. Farkas I. a főkormányának.
- [78] FML. BUI. 18. 1870. június 21. Mutató.
- [79] FML. BUI. 35. 1879. szeptember 22, november 22. Woher Lajosné és Mihályfi levélváltása.
- [80] FML. BUI. 7. 1835. március 31. Sényi Móroczának.
- [81] FML. BUI. 8. 1844. május 31.
- [82] FML. BUI. 9. 1856. március 9.
- [83] FML. BUI. 18. 1864. november 19. Farkas I. Felsőnyéknek.
- [84] FML. BUI. 3. 1841. február 1; 4. 1859. január 2.
- [85] FML. BUI. 3. 1856. március 27.
- [86] FML. BUI. 3. 1856. augusztus 4.
- [87] FML. BUI. 19. 1847. augusztus 4., 1856. július 30.
- [88] FML. BUI. 38. 1843. augusztus 30.
- [89] FML. BUI. 8. 1844. február 16. Sényi Enyingnek az enyingi és kenesei tanító közötti kiegyezéséről; 3. 1857. április 22; 4. 1858. december 1.
- [90] FML. BUI. 9. 1862. október 30; 16. 1862. október 23.
- [91] FML. BUI. 1869. 36. Kimutatás a készpénzkiadásokról és természetbeliekről.
- [92] Klebelsberg neveltetéséről és szerepéről tájékoztatásul többek között: Berta Annamária (2000): Klebelsberg Kunó fiatal éve Fehérváron. =A Ciszterci Szent István Gimnázium évkönyve...Közli: Gyóni András igazgató.. Székesfehérvár. 134-138. p.; Zombori István (1995) szerk.: Gr. Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged; T. Kiss Tamás (1999): Klebelsberg Kunó. Budapest, Hencz Péter (1999): Gróf Klebelsberg Kunó, a harmadik évezred minisztere. Szeged.

Közlemények

A dualizmus kora társadalmának olvasási szokásai

Gróz Andrea

Az olvasóközönség a század nemzetiségi és osztályviszonyai között szükségképpen a népesség különböző osztályaiból és nemzetiségeiből tevődött össze. Az olvasótábor nagysága, összetétele és színvonala aszerint alakult, hogy az össznépségekben mennyiben voltak meg az olvasási folyamat létrejöttéhez nélkülözhetetlen előfeltételek: az írás-olvasás bizonyos mérvű ismerete, a szükséges kiadványok az olvasók anyanyelvén vagy olyan más nyelven, amit az olvasók ismertek, a köz- és magánkönyvtárak, amelyekben az olvasó hozzájuthatott a kívánt olvasmányokhoz. Ezek mellett döntően befolyásolták az olvasóközönség nagyságát és összetételét az osztályhelyzet és a közönség művelődési szokásai, a foglalkozási és kereseti viszonyok, a munkaidő és a szabadidő aránya, települési és családi körülmények, illetve a kulturális helyzet, különösen az iskolázás színvonala.

A kiegyezéssel az Osztrák-Magyar Monarchia kettős hatalmi rendszerében Magyarország viszonylagos önállósághoz jutott. Az új államrendszer ingatagnak bizonyult, mert megalkotói múlthoz tapadó konzervatív szemléletűek voltak, s nem vetettek számot az egykorú alapvető társadalmi és nemzetiségi fejlődési tendenciákkal. A hatalmat birtokló és gyakorló társadalmi osztályok és rétegek szövetsége külföldi, főként osztrák tőke segítségével utat nyitott a hazai kapitalista fejlődés meggyorsulásának. Az ország gazdasági életének fejlődésével az ország társadalmi, politikai és kulturális élete is fellendült. Azonban az uralomra jutott osztályok és rétegek következetesen korlátozták, sőt, a monarchia államszervezetére és karhatalmi erejére támaszkodva elnyomták a fejlődés minden olyan irányát, amely a hatalmukat csorbította volna. Az 1848-49-es polgári forradalom bukása, illetve a kiegyezés hatalmi rendszere és a kapitalista fejlődés viszonyai az osztályellentéteket tovább mélyítették és azok jelentőségét megnövelték.

Ez volt az a társadalom, az a polgári és gazdasági helyzet, amelyben a dualizmus korának hazai magyar és más nemzetiségű olvasóközönsége, valamint könyv-, sajtó-, olvasási és könyvtári kultúrája kialakult. Az olvasóközönség a század nemzetiségi és osztályviszonyai között szükségképpen a népesség különböző osztályaiból és nemzetiségeiből tevődött össze. Az olvasótábor nagysága, összetétele és színvonala aszerint alakult, hogy az össznépségekben mennyiben voltak meg az olvasási folyamat létrejöttéhez nélkülözhetetlen előfeltételek: az írás-olvasás bizonyos mérvű ismerete, a szükséges kiadványok az olvasók anyanyelvén vagy olyan más nyelven, amit az olvasók ismertek, a köz- és magánkönyvtárak, amelyekben az olvasó hozzájuthatott a kívánt olvasmányokhoz. Ezek mellett döntően befolyásolták az olvasóközönség nagyságát és összetételét az osztályhelyzet és a közönség művelődési szokásai, a foglalkozási és kereseti viszonyok, a munkaidő és a szabadidő aránya, települési és családi körülmények, illetve a kulturális helyzet, különösen az

iskolázás színvonala. A dualizmus korának kezdetén az olvasóközönség viszonylagosan szűkkörű és kisigényű volt.¹ A könyvvásárlók számát a XIX. század negyvenes éveiben hatvanezerre² 1870 körül 16 ezerre³ becsülték. Másfél évtized múlva, a könyvtárak 1884-1885-ös országos összeírásakor az összes közkönyvtárakban 176 ezer olvasót tartottak számon. Ugyanakkor 1001 magánkönyvtárat írtak össze.⁴ 1875-ben a posta összesen 26 millió folyóirat- és hírlappéldányt kézbesített.⁵ Az ország iskolás korú népességéből 1870-ben 44,5 % tudott írni-olvasni. Az igényesebb könyvolvasók aránya csak kisebb mértékben, az újságolvasók száma jóval nagyobb arányban nőtt. Tanúsítja ezt, hogy a kiadott könyvek száma 1876-tól 1913-ig csak mintegy 100 %-kal emelkedett. A hírlapok és folyóiratok száma viszont 80-ról 1600-ra⁶, vagyis hússzorosára emelkedett.

Az újság könnyebben és gyorsabban vált a széles tömegek tájékoztató és önképző eszközévé, mert kevesebb kulturális felkészültség is elegendő volt hozzá. E kis számú olvasók zöme is az uralkodó osztályokból került ki, akik leginkább rendelkeztek azokkal az előfeltételekkel és életkörülményekkel, amelyek lehetővé, sőt bizonyos mértékig szükségessé tették, hogy olvassanak. Általában iskolázottabbak voltak, mint a népesség más osztályai, többnyire a gazdasági és kulturális központban éltek. A rendszeresebb és igényesebb tájékozódást, s az önművelődés bizonyos fokát munkájuk, életvitelük és környezetük is megkívánta. Anyagi helyzetük és szabadidejük módot adott arra, hogy olvasási igényeiket részben egyéni könyvgyűjtéssel, hírlap-, illetve folyóirat-előfizetéssel, részben többé-kevésbé zártkörű kaszinói, egyleti, társulati könyvtárakkal elégítsék ki.⁷

A polgárság különböző rétegei különbözőképpen viszonyultak a művelődéshez, az olvasáshoz. A gazdasági életben egyre nagyobb szerephez jutó tőkés nagypolgárság eleinte vagyona és vállalkozása ügyeivel foglalkozott, s kevés figyelmet fordított a közélet kérdéseire, a politikai és kulturális tájékozódásra. Azonban a polgárság legműveltebb, értelmiségi foglalkozást folytató rétegei (például ügyvédek, bírák, orvosok, tanárok, mérnökök, újságírók, művészek stb.) vezető szerephez jutottak az irodalomban, a művészetekben, tudományban, újságírásban, a könyv- és lapszerkesztésben, -kiadásban, terjesztésben. Olvasási igényeik kielégítését a kávéházak,⁸ polgári kaszinók és klubok, illetve családi könyvgyűjtemények biztosították. A közép- és kispolgárság nagyobb része ekkor még megelégszik az újságok s a közepes vagy alacsony színvonalú kiadványok olvasásával. A munkásságnak és a szegényparasztságnak csak kisebb rétegei válhattak rendszeres olvasóvá (különösen a korszak elején, de még a végén is). Az egyik legnagyobb akadályt az iskolázottság alacsony színvonala képezte, illetve magának az iskolázottságnak a hiánya. E rétegből került ki az írástudatlanok legnagyobb része. Bár az Eötvös-féle oktatási reform egyik pillére, az 1868-as XXXVIII. törvénycikk a népiskolát kötelezővé tette, azonban ez teljes mértékben nem tudta orvosolni a problémát, hiszen eme iskolatípus a műveltségnek s az írás-olvasásnak csupán az elemeit nyújtotta. Tehetség és nagyfokú kitartás kellett e hiányok pótlására, azonban erre csak egy szűkebb rétegnek nyílt módja és lehetősége, illetve kevesen rendelkeztek az ehhez szükséges képességekkel.⁹

Az olvasóközönség összetétele nemcsak a társadalmi osztályok, hanem az állam keretében élő nemzetiségek és nyelvek szerint sem alakult arányosan. A magyarság az ország népességének mintegy felét tette ki, a kiadott műveknek pedig 80%-a, a hírlapoknak és folyóiratoknak pedig 85%-a jelent meg magyarul. A nemzetiségek: románok, szlovákok, rutének, szerbek, horvátok a lakosság mintegy 40%-át tették ki, de a könyveknek, hírlapoknak csak kis töredéke jelent meg a nyelvükön (együtt is csak mintegy 4-5%-nyi). Az ország magyar és német nemzetiségű, illetve magyarul és németül tudó népessége jóval kedvezőbb feltételek mellett műveltette magát, mint a más nemzetiségűek.¹⁰

A robbanásszerű iparosodás eredményeként kialakuló új életforma gyökértelenné tette a nagyvárosi embert. Egyre jobban eltávolította a természettől, szétrombolta hagyományos kapcsolatait, kötődéseit. A technika fejlődése, a termelés növekedése, az életszínvonal állandó emelkedése sem tudta ellensúlyozni az atomizálódás, a lelki elszegényedés érzését. Az ipari munka differenciálódása, mechanikussá válása, a racionális értelem túlhangsúlyozása, az egyoldalúan célirányos gondolkodás és cselekvés komolyan veszélyeztették az egyén biológiai, lelki-szellemi létének egységét. Akadályozta individuális erőinek fejlődését, a személyes életforma megteremtésére irányuló törekvéseit.¹¹

Dolinay Gyula Könyvet a népnek című munkájában¹² a következőképpen fogalmazódik meg a könyv szerepe a kulturáltság, a műveltség kialakításának, megőrzésének forrásaként: „Ha megtanítottuk a népet az olvasás szeretésére, ha életszükségletévé tudtuk tenni a könyveket, és ha képesek vagyunk őt jó, alkalmas olvasnivalókkal mindenkor ellátni: ezen intézkedéseink által oly kincsnek juttattuk birtokába, mellyel az élet minden körülményei közt meg fogja szerezni boldogulhatásának alapfeltételeit. Az olvasás semmi egyéb, mint művelt, tanult emberekkel való társalgás. Ki tehát folytonosan olvas, azaz művelt társaságban él, végre maga is műveltté, tanulttá lesz.

A könyvek a legjobb tanítómesterek, mivelhogy legfőbb bizalmunkat helyezük beléjük, tudván, hogy változhatlanok, soha meg nem csálnak, igaz barátaink maradnak mindig. A könyvekben foglaltakat saját gondolataival veti egybe az olvasó, az olvasottak nyomán érleli, tisztázza a maga nézeteit, mintegy megemészti, önnön lényével azonosítja az olvasottakat. Így a könyvek tanácsai, oktatásai sokkal mélyebben hatolnak a lélekbe, mint a hallott beszédek vagy oktató tanítások.”

Sőt, a könyv „mindenhatósága” kapcsán a pedagógusi nevelői-oktatói tevékenységgel vont párhuzamot, mely során az olvasást mint a kulturálódás eszközét elébe helyezi a szakemberi/személyi ráhatásnak, ugyanis vélekedése szerint: „A könyv előtt nem pirulunk el tudatlanságunk vagy valamely dologban való hiányos ismereteink miatt...”

Dolinay Gyula maga pedagógusként is tevékenykedett, s e hivatásbeli szereppel szemben mégis az olvasás primátusát hangsúlyozza. Az előbbi idézet azonban nagymértékben alátámasztja a szerző valós tapasztalatszerzését is az iskola szövevényes világában. Nézetei szerint az olvasmányok azok, amelyek az oly fontos érték kategóriák, mint az erkölcs, a hit és a szeretet kialakításában,

manifesztálódásában elsőbbséget élveznek a „tanítómesterek tanácsai” és „szónoklata”-ival szemben. Továbbá a nép szellemi-erkölcsi felemelkedésének zálogát is a könyvhöz fordulásban látja, melyet egy olyan eszköznek tekint Dolinay, ami a polgárok szellemiségére, ítélőképességére való ráhatás révén humánus emberi értékek, illetve a hazafias érzület integrálódását teszi lehetővé.

„ ... Hogyha olvasni szerető, könyv iránt érdeklődő néppel van dolgunk, végtelenül meg van könnyítve a népnek anyagi és erkölcsi jólétben való gyarapítására közreműködhetni; ... hozzuk olyan helyzetbe őt, hogy könyvek által taníthassuk, befolyást gyakorolhassunk szellemi életére, gondolkodására, érző-ítélő tehetségeinek fejlesztésére. De ha a rohamosan terjedő civilizáció, a percenként növekvő kenyérharc s a zabolátlanul dühöngő erkölcsi romlottság nem tenné is égetően szükségessé, hogy legyen egy út, melyen az emberszeretet, az ország jóllétéért buzgó hazafiság szólhasson a néphez, még több okok követelik az olvasás általánosítását, a nép szellemi szükségletének hasznos könyvek általi kielégítését.”

Felhívja a figyelmet rohamosan terjedő ponyvairadalom veszélyére. A neves író, lapszerkesztő és pedagógus e problémát a neveléstudomány oldaláról megvizsgálva arra a következtetésre jut, hogy mindennemű erkölcstelenség, ateizmus, embertárs iránti közöny, illetve a különböző bűnök az irodalom eme megnyilvánulásának köszönhetőek. E történetet a következő korrajzi példával – nagyon szemléletesen illusztrálja a kritikus szerző:

„Mindennapi példa nálunk, hogy 80-100 hold föld birtokosai irodalmi termékre egy fillért sem adnak, s hogy egy százezer forintos gazdag megelégszik egy német divatlap járatásával családja részére, a maga szellemi szükségletének fedezéséül pedig állítja a kaszinót, melynek tagja, de melynek lapjait nem olvassa.”

A dualizmus társadalmának művelődési viszonyait autentikusan bemutató mű befejező részében paradox módon a nevelőhatás prioritása jelenik meg, miszerint a magyar olvasóközönség nevelésére szólítja fel kora társadalmát, nevelésügyi szakembergárdáját. Egy nagyon fontos felismerésre jut Dolinay Gyula, amikor - a tulajdonképpeni, a mai értelmezési keretek közti - permanens nevelés, élethosszig tartó tanulás intencionalitására hívja fel a figyelmet:

„Egybevetve népoktatási viszonyainkat a világot uraló kerkívánalmakkal, ki fog tűnni, hogy népünknek haladásra, felvilágosodásra, a szellemi és anyagi erők egyesítésére a jelenleginél sokkal nagyobb mértékben van szüksége, mi végből múlhatatlanul szükséges az elemi népoktatást továbbképző s úgyszólván az egész életen át húzódó oktatással egybekapcsolni.”

Az adott körülmények között eme „továbbképzés egyetlen eszközének” az olvasást tekinti. Az adott oktatási rendszer lefontosabb feladataként az olvasás megszerettetését, illetve az ehhez szükséges lehetőségek megteremtését (könyvtárak létrehozását, ingyenes, illetve olcsó kölcsönzési díjakkal) jelöli meg, mely célt nagyon is reálisnak és megvalósíthatónak vél az akkori társadalmi és gazdasági viszonyok között 1879-ben a neves gondolkodó, Dolinay Gyula.

Napjaink, pedagógiánk időszerű kérdésének egyik gondolat-, illetve problémaköre az, ami - e 19. századi írásból is kirajzolódik, s irányt mutat értékes üzenetet hordozva kora, és a jövő társadalma szellemiségének, értékrendjének orientációjához.

Jegyzetek

1 A dualizmus fél évszázada (1867-1919). Válogatta, a bevezetést írta és összeállította: Kovács Máté = In: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Gondolat, Bp. 1970. 74. p.

2 György Aladár (1875): Olvasóközönségünk = Figyelő, 505-507. p.

3 Keleti Károly (1871): Hazánk és népe. Pest. 57-76. p.

4 György Aladár (1886): Magyarország köz- és magánkönyvtárai. Bp. 602-603. p.

5 Fraknoi Vilmos (1871): Vázlatok Magyarország műveltségi állapotáról. Bp. 44. p.

6 Keleti Károly: i.m. 365-366. p.

Alátámasztják ezt az iskolázás, továbbá a könyv- és lapkiadás, valamint a könyvtárak adatai egyaránt. Az ország iskolás korú népességéből 1870-ben 44,5 % tudott írni-olvasni.

7 Kereszty István (1911): A hazai időszaki sajtó 1910-ben = In: Magyar Könyvszemle, 1911. II. 9-91. p. Magyarország egyletei és társulásai 1878-ban. Szerkesztette: Vargha Gyula. Bp., 1880. 571. p.

8 Szabó Ervin: Kávéházak és könyvtárak = Világ., 1910. április 10. Szabó Ervin Könyvtártudományi cikkei és tanulmányai, Bp., 1959., 99-104. p.

Komolyan akadályozták az olvasóvá fejlődést a munkások és szegényparasztok kedvezőtlen élet- és munkakörülményei, mindenekelőtt a 12-14 órás napi munkaidő és a fárasztó fizikai munka, továbbá az alacsony kereset és életszínvonal, s nem utolsósorban a kedvezőtlen lakóhely és a többnyire zsúfolt lakás. A parasztság túlnyomó többsége kis falvakban, szétszórta és elszigetelten, művelődési intézmények nélkül tengődött. A falusi lakosság feudális viszonyok között kialakult életformáinak, művelődési szokásainak felbomlása és korszerűsítése még akkor is lassan és sok erőfeszítés árán valósulhatott volna meg, ha ehhez erős ösztönzést adtak volna az új gazdasági viszonyok, az iskolázás magasabb színvonala és a korszerű, művelődési intézmények. A munkásság zöme a magas lakbérék a városok külső kerületeibe kényszerítették, s ugyancsak zsúfolt lakásokban, művelődési intézmények nélkül élt. A könyvek, újságok vásárlása vagy a városok belterületén lévő művelődési intézmények, így a közkönyvtárak és a kölcsönkönyvtárak is túlságosan költségesek voltak a keresetéhez képest.

9 A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében 1849-1945-ig. I.m. 79. p.

10 György Aladár (1886): Magyarország köz- és magánkönyvtárai. Bp., 602-603. p.

11 Mészáros I. - Németh A. - Pukánszky B. (1999): Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris, Bp., 193. p.

12 Dolinay Gyula (1879): Könyvet a népnek! In: Az iskolai és népkönyvtárak kérdése. Bp., 12-16. p. Dolinay Gyula (1850-1918) újságíró, lapszerkesztő, ifjúsági író és pedagógus. 1878-79-ben az

Iskolai és népkönyvtár című folyóirat szerkesztője. Korábban a Hasznos Mulattató és a Lányok Lapja szerkesztője.

* * *

Trefort Ágoston (1817-1888) Liberális politikus

Trefort Ágoston: A magyar irodalmi művekről Nyílt levél a szerkesztőhöz, Buda-Pest, 1887. március 31. In: Budapesti Szemle, 1887. 305-306. p.

„... Ha a tudásnak általában értéke van, úgy az iskolának is értékének kell lennie. Az iskola pedig a tanító és a tankönyv.

A rossz tankönyv igazi veszedelem; a bajt valami módon orvosolni kell. Épp ezért csak jóakarattól kifolyó tanács, hogy a kiadók a tankönyvek kiadásának óvatosak legyenek, vagy e spekulációval egy időre hagyjanak fel, míg a kérdés el nem döntetik. De a kiadók állítólag azt mondják, hogy csak a tankönyveken lehet nyerni, mert csak azokat veszik. A magyar könyvnek kevés a vevője.”

Miért kevés a magyar könyv vásárlója?

1. A magyar írók nem sajátították el a franciáktól a könyvkészítés mesterségét – „nyersanyag”- ot tárnak az olvasók elé.

„ Íly könyvek élvezhetetlenek, főleg azok előtt, kik jobb irodalmi étkezéshez vannak szokva.”

2. „A magyar könyvek nem hirdettetnek elégségesen, nem bíraltatnak, nem ismertetnek. Párt- és személyérdekek döntenek a magyar könyvek sorsa fölött.”

3. „Romlott fantázia, melynek a hazai készítmény nem tetszik. A hazai ipar és a hazai irodalom s művészet közt szoros benső összeköttetés létezik; kinek a magyarországi lámpa vagy edény, kalap nem tetszik, annak a magyar könyv sem fog tetszeni.”

4. Szegénység. Nem tud a magyar könyvet vásárolni, s ez minden kulturális előhaladásnak útját állja.

„... Nem tudunk erős, tekintélyes polgári osztályt teremteni, mert mindenki, ki vagyona telt szert, professzióját elhagyja, polgári foglalatosságát szégyelli, nemességet keres, s birtokot szerez, hogy tekintélyes polgárról törpe nemeske legyen...”

„... nincs vevője a magyar könyvnek, mert általában nem szeretünk olvasni, jobban szeretünk kártyázni, s valóban szomorú látvány, hogy fiatal emberek már déli órákban kártyáznak. Javítsuk meg szokásainkat, s lesz vagyona, s lesz a magyar könyvnek is vevője.”

Közlemények

Neveléstörténeti studium és "embernevelés"

Lányi Katalin

A reformok - a változtatások, újítások, átalakítások és átszervezések - idejét éljük a társadalmi lét csaknem minden területén. A megváltozott társadalmi körülmények a törvényalkotások időszakát hozták. Így van a tanügyben is, annak szinte minden iskolafokozatában: az alapiskolázástól a felsőoktatásig. Törvények, rendeletek vannak előkészületben, miközben törvényi, tantervi, hatásköri viták folynak. Érdeklődéssel várjuk a törvénykezések és intézkedések kimenetelét. Talán nem túlzás az az állítás, hogy mindennél fontosabb a nevelés ügye, ezzel együtt a pedagógusok és képzésük helyzete. Szükséges ennek mielőbbi és megnyugtató rendezése. Jelentős ez, hiszen embernevelésről, illetve a jövő pedagógusainak képzéséről van szó, akik majd a jövő nemzedékét formálják. Nem mindegy, hogy hogyan, milyen szellemiséggel teszik. (Így van ez ma, így volt a múltban és így lesz a jövőben is.)

A pedagógiai tevékenység, valamint a pedagógusképzés folyamata is személyiségfüggő. Hatása, eredménye egyfelől függ a pedagógus és a tanítvány személyétől, egyéniségétől és a közöttük kialakuló személyi kapcsolattól. Továbbá meghatározó tényező a tananyag, a feldolgozott és elsajátított ismeretanyag.

A felsőoktatási intézmények immár deklarált autonómiája lehetővé (mi több, feladattá) teszi az intézménytípus képzési irányának megfelelő lehető legjobb, legcélravezetőbb, mind hatékonyabb feladatainak, és a megfelelő eljárások megválasztását. A pedagógusképzés korszerűsítéséhez kardinális a tananyagstruktúra ki- (ill. újjá-)alakítása, a nevelőképzés tartalmát és színvonalát meghatározó szakmai tárgyak oktatása. Ugyanakkor a tanügyi reformok kapcsán a felsőoktatást és a pedagógusképzést is megújító koncepció új jelensége, hogy megszűnőben a tárgyak kötelezősége. A jövőben több tárgy választását a „kínálati viszonyok” is befolyásolhatják. Ez szükségképpen felveti, hogy a kialakítandó tanrendben milyen szerepet töltenek majd be a pedagógiai tárgyak. A tanrendi „szabadság” kapcsán a neveléstörténészt az foglalkoztatja, hogy a kötelező, az alternatív (azaz a kötelezően választható) és a fakultatív (szabadon választható) tárgyak között vajon hol szerepel majd a neveléstörténet? Talán az is lehetségessé válik, hogy az elfogadott, megengedett tárgyak között a neveléstörténeti tanulmányok nem lesznek kötelezőek?

Jelen tanulmány írója most a tanügyi reformok idején, a felsőoktatásban várhatóan bekövetkező változások miatt különösen fontosnak tartja a neveléstörténetnek a pedagógusképzésben betöltött helyével, szerepével foglalkozni, már csak a neveléstörténeti stúdium presztízsének megőrzése és megóvása miatt is. Indokolja ezt az a tény is, hogy a pedagógusképzés számos különféle szakirányban (óvóképző, tanítóképző, tudományegyetem, műszaki és gazdasági pedagógusképzők)

és képzési szinten (főiskola, egyetem) folyik. Intézményektől kapott tájékoztatás alapján megállapítható, hogy a neveléstörténet tanrendi helye, szerepe és elismerése esetenként változó képet mutat.

A szerző néhány évvel ezelőtt műszaki és gazdasági pedagógusképző intézményekben „felmérést” készített és áttekintette a neveléstörténet oktatásának helyzetét, feltételeit, körülményeit, melyeket kiegészített saját, műszaki felsőoktatási intézményben végzett oktatói munkájának tapasztalataival.

A jövő pedagógiai tantárgy- és tananyagstruktúrájának tervezéséhez szükséges kimondani, deklarálni: a neveléstörténet nem szorulhat ki a pedagógusképzés tárgyai közül. (Ezért már itt megjegyzendő, hogy a műszaki pedagógusképzés korszerűsítésével foglalkozó, az utóbbi időben megjelent tanulmányok többsége sajnálatosan nem tesz említést a tanári tevékenységre felkészítő tárgyak között a neveléstörténetről. Pedig, aki a pedagógusi pályát választja, annak legalábbis tájékozottnak kell lennie a nevelés történetében is.)

Más szak- ill. tudományterületeken is fontos a történeti előzmények ismerete. Például a jogászképzésnél is fő (ill. alapozó) tárgy a jogtörténet. A nyelvtanárok is megismerkednek tanulmányaik során az etimológia keretében az adott nyelv kifejezéseinek eredetével. S elképzelhető lenne-e az építészmérnöki karon, hogy a leendő építészmérnököknek nem lenne fontos építészet-, illetve építőművészet-történetet tanulniuk?

A neveléstörténet szerepéről

A polgárosodás társadalmunktól európai minták szerinti szellemi és életmódbeli kultúra kialakítását, annak meggyökereztetését igényeli. Ennek az egyetemes és a magyar művelődés történetében, így a nevelés történetében is jelentős előzményei vannak.

A nevelés és a nevelőképzés feladata az értékek, elsősorban az emberközpontú kulturális értékek közvetítése. Ehhez kell megismerni a múltból származó hagyományokat, de az elavult, káros nézeteket is. Általa kialakítható a racionális gondolkodás, az egészséges, józan kritikai és életmódbeli szemlélet, az egyetemes emberi értékeket tiszteletben tartó életvitel. Vagyis, a pedagógiai gondolkodás jelentős és nem mellőzhető része a történeti és neveléstörténeti szemlélet. A pedagógiai műveltség szerves része, mely a pedagógiai gyakorlatban a hagyományőrzést, az emberi kultúra értékeinek megőrzését, és a folyamatos megújulást is segíti.

Néhány megválaszolendő kérdés a tárgy oktatásához

A neveléstörténet oktatásának kulcseleme a tárgy tartalmával közvetített ismeretanyag. Kérdés viszont, hogy a társadalom és a nevelés több mint kétezer éves múltjából mivel ismertessük meg a leendő pedagógusokat? Didaktikus megközelítéssel megválaszolendő: mit és hogyan oktassunk a nevelés történetéből? Mely anyagrészekkel segíthetjük elő szaktárgyi művelődési anyag feldolgozását, elsajátítását, vagyis a felkészülést, a követelményeknek való megfelelést? Egyáltalán

miből és mennyit követeljük? [Érdeemes itt a tankönyv(ek)re ill. a szakirodalmi forrásanyag(ok)ra gondolni.] De eldöntendő az is, hogy a képzési folyamatban (a 3-4-5 év alatt) mikor célszerű oktatni a neveléstörténetet?

A pedagógusképzők hallgatóinak (a műszaki pedagógusképzésnél figyelembe véve az előképzettséget is), a történeti, neveléstörténeti kérdések iránti érdeklődése, még inkább az elmélyültebb tanulmányozás iránti belső késztetése eltérő. A megfelelő ösztönzés (motiváció) meghatározó a tárggyal való foglalkozásnál.

Gondolatok a tantárgyi programról

A tárgyhoz való viszonyulást pozitívan befolyásolhatja a tantárgyi program, mely fontossá, hasznossá, érdekessé, vonzóvá teszi a tárgy megismerését. Vajon mi teheti ilyenné a neveléstörténetet a műszaki pedagógusképző hallgatósága számára? Ugyanis ők már némi szakmai előképzettséggel rendelkeznek, azonban a szakképzésben eddig mint képesítés nélküli pedagógusok dolgoztak. Vagyis esetükben is kiemelkedő szerepet kell kapnia a szakképzés történetének, a műszaki felsőoktatás és a műszaki pedagógusképzés történetének, tehát a neveléstörténetnek. De kérdés, hogy a magyar és egyetemes pedagógiai gondolkodás és a tanügyi események történetéből mire irányítsuk figyelmüket? Vajon a pedagógiai elmélet és gyakorlat neves képviselői közül mely személyek munkásságával foglalkozzunk? A szakképzés történetére vonatkozó ismeretanyag hangsúlyozása mellett a magyar és egyetemes neveléstörténet kiemelkedő eseményeiről és személyeiről is szólni kellene. De gondoljunk arra is, hogy ma már nem lehet „csak életrajzot, csak intézménytörténetet” tanítani. A jelentősebb tanügyi történéseket a korszakok történetében a gazdasági, társadalmi és tudományos fejlődés adta igények megjelenésével a tanügyi törekvések tükrében ismertessük meg a folyamatot. Vagyis a klasszikus tanügyi munkásság, a pedagógiai gondolkodás legfőbb értékeit, valamint a megvalósulás lehetőségét és útját kell bemutatni számukra.

Tartalmi szempontból megválaszolendő az is, hogy a neveléstörténetben, mint a pedagógusképzésben elengedhetetlen tárgynál kell-e és milyen mértékben szelektálni és differenciálni a képzési irány s szintje alapján? Azaz, mit lehet és mit kell ún. törzsanyagnak tekinteni?

A pedagógusképzésről tovább gondolkodva felvetődik az is, hogy a műszaki pedagógusok képzésénél a neveléstörténet oktatása milyen végzettséghez, képesítéshez kötött? Műszaki-gazdasági felsőoktatási intézményben szerzett mérnök-tanári diplomához, vagy netán tudományegyetemi pedagógia szakos diplomához? Érdekes lenne szembesülni ezzel is. Némiképp, persze csak némiképp, ebből következtetni lehetne a tanári-oktatói tevékenységre, a pedagógia iránti elkötelezettségre, elhivatottságra, illetve az oktató részéről az e szakterülethez való viszonyulásra, a pedagógiai tárgy el- illetve befogadására. Ez végső soron befolyásolhatja a tantárgyi program alakításának keretét, tartalmát is.

Didaktikai – módszertani kérdésekről

A műszaki pedagógusképzésben a neveléstörténet tantárgyi program megkívánja tehát mind az „általános” neveléstörténeti tartalmat, mind a képzési szakiránynak megfelelő történeti tartalmat. A művelődési anyag ilyen szempontú összeállítása, feldolgozása nem kevés feladatot jelent, és meg kell találni az anyagrészek helyes arányát is. Feltételezhető, hogy ily módon a hallgatók érdeklődése is jobban felkelthető.

Hasonlóképpen fontos a művelődési anyag közvetítésének módja (előadás, forrásfeldolgozás témaválasztással, bemutatás, elemzés, megbeszélés, megvitatás), melynél – gondolva a tevékenység és aktivizálás ösztönző hatására –, a hallgatócentrikus megoldásokat érdemes előnyben részesíteni.

A neveléstörténet oktatója azt gondolja a neveléstörténeti tájékozottság megszerzéséről, az elsajátított ismeretekről, hogy legyen a hallgatóknak valamilyen szintű beszámolási kötelezettsége (beszámoló, kollokvium, szigorlat – a szerző véleménye szerint a kollokvium a megfelelő). A követelmény – vizsgacentrikusan gondolkodva a vizsgakövetelmény – teljesítése azonban e tárgy esetében sem jelentheti a tárgy oktatója részéről az elnéző, valós követelmények nélküli, „jótékonykodó” oktatói-vizsgáztatói magatartást (csak azért, mert „műszakiakról” van szó). De természetesen nem jelenthet velük szemben maximalizmust sem. A vizsgakövetelmény nem magáért, és nemcsak a pedagógus részéről tartható fontosnak, hanem kölcsönös visszajelzés, további megerősítés, illetve a korrekció lehetőségét is megadja. Az oktató és hallgató közti „személyesebb szakmai beszélgetés” további alkalom a pedagógusi szemléletformáláshoz. A tárgyilagosságon kívüli számonkérés és értékelés tapasztalatot, példát adhat az alakuló tanári attitűdhez is.

Szakirodalom és az érdeklődés felkeltése

Az országban 12 műszaki-gazdasági pedagógusképző intézmény pedagógiai tanszékétől érdeklődtem a neveléstörténet tanulmányozásához használatos szakirodalmi anyagok (tankönyv, jegyzet, szöveggyűjtemény, ajánlott irodalom) alkalmazásáról. A 12 intézmény közül 5+1 intézménytől kapott válasz alapján az alábbi szakirodalmi anyagot említették: Komlósi S.: Neveléstörténet; Jóború M.-Mészáros I.-Tóth G.-Vág O.: Neveléstörténet; A magyar nevelés története (Főszerkesztő: Horváth M.); Sipőcz L.: Neveléstörténet; Bernáth L.: Ipartörténet; Neveléstörténeti olvasókönyv (Összeállította: Orosz L.); Mészáros I.: Oskolák és iskolák; Mészáros I.: Mióta van iskola?

A továbbiakban pedig a szerző közli néhány megjegyzését és élményét a hallgatói megnyilvánulásokról a szakirodalommal kapcsolatosan. Érdekes erről részletesebben is szólni, mert a hallgatók tárgyhoz való pozitív hozzáállását, a tárgy iránti nyitottságát és érdeklődését jelzi.

A „kötelező” irodalmi anyagként szereplő Komlósi Sándor Neveléstörténet című könyvről a hallgatók

úgy nyilatkoztak, hogy a könyvből – előzetes útmutatás és némi szelektálás után – szívesen tanultak. Mint leendő műszaki pedagógusok tán éppen ezért kevesellték a szakirány szerinti történeti részt. Azonban ez a könyv tanárképző főiskolai könyvnek készült. Ugyanakkor kiemelték a könyv érthetőségét, olvashatóságát, rendszerezettségét, olvasmányosságát.

A Komlósi-féle tankönyv beszerzési nehézségei miatt „találtak rá” a Jóború M.-Mészáros I.-Tóth G.-Vág O.: Neveléstörténet című ELTE-s jegyzetre ill. ajánlottam felkészüléshez. Azonban ezt a bölcsészkaros jegyzetet a műszaki szakos hallgatók közül többen nehéznek tartották.

Az egyik órán csak megemlítettem a hallgatóknak, hogy megjelent (éppen akkoriban) Horváth Márton szerkesztésében A magyar nevelés története című könyv. Érdekes módon a következő alkalommal az egyik hallgató jelezte, hogy megtalálta az iskolai könyvtárban ezt a könyvet, beleolvasott és érdekesnek, a felkészülést is segítőnek tartja. Ezt követően többen is beszerezték a könyvet. Mi más lenne ez, ha nem a tárgy iránti érdeklődés jele? Magam akkoriban „tankönyvként” nem mertem a hallgatóknak ajánlani ezt a könyvet. Attól tartottam, vaskos terjedelme elriasztóan hathat, de a hallgatói önállóság rácsáfolt erre.

Voltak beszerzési gondok az Orosz Lajos-féle Neveléstörténeti olvasókönyvvel is. Ez a szöveggyűjtemény mérnök-tanár szakos hallgatók számára készült. Magam a műszaki oktató szakosok számára is jelentősnek, hasznosnak tartottam. Javasoltam, különösen a „Függelék” része miatt, amelyben a hallgatók olvashattak a magyarországi iparoktatás, a BME és a magyar műszaki felsőoktatás történetéről, továbbá az alap- és középfokú szakoktatás 1945 utáni történetéről és a magyarországi műszaki pedagógusképzés alakulásáról. De az olvasókönyv más részéből is tállózhattak. Érdeklődésük szerint olvashattak az ókor, az utópisták, a reformpedagógia képviselőitől, vagy Comenius, Apáczai, Lock, Rousseau, Tessedik, Pestalozzi, Széchenyi, Kossuth, Eötvös mesterségekről és a munkára neveléséről, valamint az iparosképzéssel, a szakmai oktatással kapcsolatos írásokból. Ezeket alap-szakirodalmi anyagnak tekintettem.

Hallgatói kívánságra más, ún. kiegészítő irodalmat is ajánlottam olvasásra, vagy magam ismertettem belőlük részleteket. Ilyen volt például Mészáros István: Mióta van iskola? c. könyve, melynek címe is érdeklődést keltett, vagy Vág Ottó: Reformelméletek és reformmozgalmak a pedagógiában című könyve. Ez utóbbi az oktatóknak is (siker)élményt jelentett, mert a reformelméleteket képviselő személyek – E. Key, J. Dewey, E. Claparede – körében szereplő A. Sz. Makarenkóról szóló fejezete nagyban segítette egy realisabb makarenkói kép kialakítását. A „Ki tudja miért?” a kezdeti ellenérzésekkel szemben megalapozta és sikerült elfogadtatni Makarenko munkásságának tárgyilagos értékelését. Valószínűleg ehhez is hozzájárult a könyv főcíme.

Több szakképzéssel kapcsolatos részletet olvastam fel a Ravasz János szerkesztette Dokumentumok a magyar nevelés történetéből című könyvből – például Kossuth Lajos nevelésügyi cikkeiből a Műiparról címen írt gondolatait, az Ipariskolák címmel a Hetilapban megjelent cikkének részleteit, mely a munka általi nevelés kérdéseiről szól. De megismerhették a hallgatók például Vállas Antal:

Egy felállítandó magyar központi műegyetemről című írását is.

Érdekességként mutattam fel Tóth Lajos Tessedik Sámuelről készített, meglehetősen terjedelmes könyvét. A könyv végén található „Életének és munkásságának fontosabb mozzanatai” című részből a sokirányú munkálkodás felvillantásaként néhány részletet emeltem ki: szikjavító kísérlet a parókiakertben, méhészkola létesítése, sokféle növénytermesztési kísérlet stb. Eközben megemlítettem, hogy Tessedik Sámuel az országgyűlés kulturális bizottságának is tagja volt, de mint lelkes intézkedett temetkezésekről is. Indítványozta a cigányok polgárosítását. Továbbá olvasótábort alakított, megalapította a Kertésznők Társaságát és szorgalmazta például a Duna-Tisza-csatorna Szolnok és Pest közötti szakaszának építését stb. Mindezt a hallgatók látható érdeklődéssel és „rácsoálkozással” fogadták. Bizonyos, hogy a hallgatók maradandóbbá tették számukra Tessedik munkásságát.

Ismét érdekességként mutattam fel az OPKM hasonmás kiadásában megjelent Bezeredy Amália: Flóri könyve című munkáját. A sárospataki székhelyű Comenius Társaság által hasonmás kiadásban megjelentetett Comenius: Orbis Pictus c. könyvből, annak mesterségekről szóló részéből idéztem, és rámutattam a „több nyelvű” feldolgozásra is. S mi sem bizonyítja jobban, hogy a szakmatörténethez is illeszkedő könyvek, könyvrészek milyen érdeklődést keltőek, több hallgató érdeklődött, hol szerezhető meg ez a könyv. Szerencsére, érdeklődésekre Ködöböcz József és Földy Ferenc tanárok készséggel, a technikai lebonyolításnál pedig bizalommal álltak a hallgatók és az én segítségemre.

Mindez azt mutatja, hogy a képzési profilhoz, ez esetben a szakképzéshez kapcsolódó történeti, művelődéstörténeti anyagrész kiválasztása milyen motiváló hatású lehet, emeli a hallgatók körében a tárgy iránti érdeklődést, és ezzel együtt a tárgy „el- ill. befogadását”.

Befejezésként – az írottak alátámasztására

Oktatási tapasztalatom szerint a műszaki pedagógusképzésben részt vevő hallgatók többsége a nevelés történetét, az iskolaügy és képviselőiről szóló ismereteket érdekesnek és tanulságosnak, máig hatónak tartották. A hallgatók részéről ennek felismerése és belátása a tárggyal való találkozásuk eredményének tekinthető. (Igazolásul a mellékletben néhány hallgatói vélemény olvasható a neveléstörténeti stúdiumról.)

Az előzőekben írottak – nagyrészt tapasztalati alapra is épülően – azt jelzik, arra figyelmeztetnek, hogy a jövőben az intézményi autonómia minden bizonnyal nagyfokú szabadságot ad a tanulmányi irányok megválasztásához, de egy tantárgyban is lesz lehetőség a választásra mind a hallgatóknak, mind az oktatóknak. Ezzel élhetünk, élnünk is kellene, de nem szabad visszaélni a lehetőségekkel.

A neveléstörténet létjogosultsága a pedagógusképzésben nem kérdőjelezhető meg. A tárgynak meg kell kapnia méltó szerepét, helyét és elismerését a tantárgyi rendszerben, a műszaki-gazdasági szakirányú pedagógusképzés tantárgyi rendszerében is. A készülő tanügyi reformok idején

hangsúlyozni kell az oktatók, az intézményvezetők felelősségét a pedagógusképzés és annak tárgyai, jelen adott esetben a neveléstörténet oktatása ügyéért, a neveléstörténet presztízisének tekintélyének megóvásáért. Így kaphatja meg a tárgy az őt megillető megbecsülést, értékét.

MELLÉKLET

A neveléstörténet tárggyal kapcsolatos hallgatói véleményekből

A neveléstörténet oktatója évről-évre írásbeli „röpválaszt”, véleményt kért a hallgatóktól a neveléstörténet tárgyról, a tankönyvről, továbbá a konzultációkról és a vizsgáról. (Egyszer talán érdekes lesz ezeknek a válaszoknak, a mintegy húsz csoport tagjaitól kapott válaszoknak a szociológiai jellegű feldolgozása.) Annak idején a hallgatókra bíztam nevük feltüntetését. Megtiszteltek, mert szinte minden válaszon szerepelt a név. Olvassunk néhány választ.

1. „A konzultációkon leadott neveléstörténet anyaga nekem nagyon tetszett, csak az óraszámot keveselltem. Felkeltette az érdeklődésem néhány neveléstörténeti irodalomra ... A neveléstörténet kapcsolódik a didaktikához, nevelésemlethez, valamint a politikatörténethez.”
2. „A neveléstörténet mint tantárgy nekem tetszik. Eléggé olvasmányos, hasznos információkat adott. Mivel a történelmet amúgy is szeretem, ezért e tárgy jól kiegészíti ez irányú tudásomat. Különösen az egyes pedagógusok ill. neveléssel foglalkozó személyek életútjai, munkásságai érdekeltek ...”
3. „A neveléstörténetet mint tantárgyat feltétlenül szükségesnek tartom. A Neveléstörténet c. tankönyv jó, érdekes, olvasmányos... Az előadásokat jónak tartom, mert bizonyos összefüggéseket megvilágít, de erősen érződik a konzultációs órák kis száma. A vizsgám közepesre sikerült, amit nem tartok katasztrófálisnak, mert a hallgatott előadások és a tankönyv olvasása azért ennél nagyobb értékű nyomot hagyott bennem.”
4. „A tantárgy nagyon tetszik, sokat lehet tanulni a régi „nagyoktól”, és az új ismereteket a munkámban fel tudom használni. Ismeretanyagunk bővült, így a nevelőtestületben a helyünk erősödött. ... Sokat tanultam ezt a tantárgyat, ennél többet csak a pszichológiával, nevelésemlellettel és a matematikával foglalkoztam.”
5. „A tantárgy véleményem szerint végtelenül érdekes, tanulságos tantárgy, kapcsolódik a többi pedagógiai tárgyhoz. ... A tankönyv, a konzultációk, előadások jegyzetei képezték felkészülésem alapját. ... Szerintem kevés az óraszám.”
6. „Érdeklődési körömnek megfelelő, „testhezálló” tárgy, ezért tudtam jól vizsgázni ... Különben meglepetés számomra, hogy visszatért az elmúlt félévre, vizsgára, mivel ezt még sehol-sohasenkitől nem tapasztaltam.”
7. „A neveléstörténet tárgy számomra nagyon érdekes, figyelmet felkeltő ... Sok új ismeretet nyújtott az egyes történeti korok nevelési módszereinek, stílusainak bemutatása. Sokat tanultam a

nevelés terén több neves nevelő munkájából. Ezeket a tapasztalatokat megpróbáltam munkámban felhasználni, úgy ítélem sikeres, lesz ez a törekvésem."

8. „Véleményem szerint az elődök munkásságának, tapasztalatainak felhasználása a későbbi pedagógiai munkámat feltétlenül segíteni fogja.”

9. „A tantárgyat nagy érdeklődéssel vártam. Szerettem a történelmet, s végül is a tantárgynak van köze hozzá. Nem is csalódtam, azt kaptam amit vártam.”

10. „A tantárgy érdekes, történelmi megvilágításban tárgyalja a nevelés fejlődését. Mellesleg a történelem mindig is érdekelt.”

11. „...tanulmányozását igen hasznosnak ítélem meg. Érdekes ismerni a neveléssel foglalkozó személyek életét és munkásságát, ill. a társadalmi viszonyokra való hatásukat és a társadalmi viszonyok hatását az ő munkájukra.”

A válaszok eredetiek. Kitetszik belőlük a tárgyhoz való viszonyulás.

Közlemények

Serédi Jusztitián az esztergomi fiatalok megmentéséért

Mészáros István

A második világháború tombolásának utolsó napjaiban, 1945. március 8-án esztergomi és Esztergom-környéki fiatalok szüleinek küldöttsége kereste fel az esztergomi prímási székházban Serédi Jusztinián bíboros-érseket. Ekkor Esztergom - és a Nyugat-Dunántúl jelentős része - még a nyilas-náci haderő birtokában volt. Ezt megelőzően, 1944. december 22-én ugyan a németek feladták a várost, de 1945. január 2-án visszafoglalták a szovjet csapatoktól. Ettől kezdve további két és fél hónapon át, 1945. március 21-ig még mindig a németek tartották a kezükben a hatalmat Esztergomban.

A Serédi bíboros segítségét kérő szülők írásban is összefoglalták mondanivalójukat. Részlete: „Folyó évi [=1945] január hónapban dobszó, február 18-án falragasz útján felhívás jelent meg az 1923-1930. évfolyamú levonteköteles ifjaknak bevonulásra; március 3-4-én ismét falragasz útján, a totális mozgósítása megbízott tárca nélküli miniszter rendeletére hivatkozva már harmadízben, de a felhívásnak eleget nem tevőket katonaszökevénynek minősítve, halálbüntetéssel fenyegetve.” „Az eddigi törvényes rendelkezéseknek meg nem felelő felhívásoknak igen vontatottan, nehéz lélekkel tettek eleget a szülők.” „A bevonulásra kötelezettek bevonuláskor meleg téli ruha, erős lábbeli és 2 napi hideg élelem hozatalára hívtak fel.” „Az esztergomi bevonuló ifjakat Dél-Komárom területén fekvő monostori várerőd kazamataiban helyeztettek el.”

E bevonultatott fiúk tehát 14-21 éves korúak voltak, zömmel 14-18 évesek, azaz jogszabály szerint kiskorúak. A gyermekeiket Komáromban meglátogató néhány szülő helyszíni tapasztalatai alapján részletesen tájékoztatták a bíborost az ottani embertelen körülményekről, kérve, hogy „aggodalmukat, panaszukat meghallgatva, magas pártfogásba véve eljárni, közbenjárni kegyeskedjék az illetékes tényezők előtt”.

* * *

Serédi bíboros 1945. március 10-i dátummal, „Szálasi Ferenc úr nemzetvezető – Szombathely” címmel, „sajátkezű felbontásra” jelzéssel a következő levelet küldte az „illetékes tényező”-nek:

„Nemzetvezető Úr! Községeink és városaink a háború miatt való kiürítése ellen Nemzetvezető Úr és más hivatalos katonai és polgári tényezők előtt szóval és írásban ismételten szót emeltem, mert tudtam, hogy a kiürítés a menekültekre mérhetetlen szenvedésekkel, ínséggel, ragályos betegségekkel, a lakossággal túlsúlyolt nyugati vármegyékben még nagyobb bombaveszéllyel,

elhagyott házaiknak, ingó vagyonuknak (állatok, termények, bútorok, ruhaneműek stb.) pedig teljes pusztulásával jár, ami nemzeti szempontból is talán évszázadokra szóló kárt jelent; nem is szólva arról, hogy az elhagyott magyar községekbe vegyes nyelvű vidékeken a nemzetiségek költöznek be.

És, bár a katonaköteles ifjak behívása ellen még gondolatban sem tettem észrevételt, viszont illetékes katonai és polgári tényezők előtt a nemzet jövőjére nézve ismételten felette károsnak mondtam a serdülő, kiskorú gyermekeknek a szülői házból való erőszakos kiragadását és a hosszú háborúban megedzett sorkatonákkal folyó gyilkos harcba való bevetését.

Itt Esztergomban háromszor is felszólították a 14 és több éves gyermekeket a bevonulásra, de a szülők nem engedték kiskorú gyermekeiket, annál kevésbé, mert a bevonulási rendeletnek nem akadt gazdája. Most azonban március 3-4. napjain a totális mozgósítással megbízott tárca nélküli miniszternek előttünk ismeretlen rendeletére hivatkozva falragaszok és kidobolás útján felszólították az 1923-1930. évfolyamú levontköteles ifjakat a bevonulásra és halálbüntetéssel fenyegették meg azokat, akik közülük nem tennének eleget a felhívásnak.

Akik a magyar jogból csak egy szikrányit is tanultak, vagy régebben legalábbis újságot olvastak, tudhatják, hogy fennálló törvényeink szerint kiskorúakat megtorolni, vagy éppen halálbüntetéssel sújtani nem lehet. [...] A gyermekeiket fenyegető halálbüntetés veszedelme mégis annyira megijesztette az érdekelt esztergomi szülőket, hogy ebben a harmadik esetben már nem merték kiskorú gyermekeiket visszatartani, de legalább orvosi vizsgálatot követeltek. Ez meg is történt. Azonban rendszerint nem az orvos megállapítása döntötte el a kérdést. Így vonult ki Esztergomból körülbelül 600 magyar – legnagyobb részét kiskorú – ifjú a bizonytalan, vagy talán nagyon is biztos jövőbe a szülők kimondhatatlan aggodalma között.

Az érdeklődők azt a kijelentést hallották, hogy a gyermekeket előbb a komáromi monostori várerődbe, majd a csehországi Égerbe viszik. A szülők egy megbízottja később megnézte a gyermekeket Komáromban, ahol a bevonulásra halálbüntetéssel fenyegetett kiskorúakkal is olyan nyilatkozatot íratnak alá, hogy önként jelentkeztek, pedig ilyen nyilatkozatot a kiskorúak szülői hozzájárulás nélkül nem is tehetnek.

Különben az erődben a gyermekek érkezéséről [előzőleg] semmit sem tudtak. Hozzácsapták tehát őket a már ott lévő közel 5000 hasonló bevonultatotthoz. Mikor az esztergomi szülők képviselője legalább azok részére, akiket Esztergomban is alkalmatlanoknak találtak, orvosi felülvizsgálatot kívánt, kérését csak nagy sokára teljesítették, mert a sok ezer gyermekhez orvos nem volt beosztva, pedig az erődben előzőleg elhelyezett letartóztatottak tömegei a förtelmes piszokban, a tisztálkodás lehetetlensége és a higiénia teljes hiánya miatt megtetvesedtek és a helyiségeket kiütéses tífusszal is megfertőzték.

Az esztergomi szülők kiküldöttségének erélyes fellépésére megígérték, hogy utólag lesz fertőtlenítés. Ez azonban már késő, mert a gyermekek már biztosan megtetvesedtek. Azonkívül most sincsen se higiénia, se tisztálkodási lehetőség, a gyermekek a fűtetlen kazamatákban vacognak. Sokan már

szökni próbáltak. Ezeket kikötötték! Állítólag ki is végeztek egyet-kettőt, de ezt a förtelmet nem is merem elhinni.

Vallásukat nem gyakorolhatták. Sokan már hetek óta sz.misében nem voltak. Nevelésük abbamaradt. Egymástól tanulják a rosszat. Hogy külföldön [majd] mi történik velük, nem tudjuk. Ha pedig majd harcba vetik őket, az eredmény, melyet talán elérnek, nem lesz arányban az elesettek, a megsebesültek és az egész életükre koldussá tettek számával.

Nemzetvezető Úr! Az érdekelt és nálam járt esztergomi szülők és a magam nevében meg kell mondanom, hogy ezekért a kiskorú gyermekekért valakik felelősek Isten és a nemzet és a szóbanforgó gyermekek előtt! Azért sürgős intézkedést kérek, hogy a kiskorúak bevonultatása megszűnjék, a már bevonultakat pedig azonnal szülőikhez engedjék!

A föntebb csupán nagyjából leírt túrhetetlen állapotokról Nemzetvezető Úr maga is meggyőződhetik, ha minden előzetes bejelentés nélkül, meglepetésszerűen autón odamegy a hírhedt komáromi erődökhöz és megtekinti azokat. Ugyancsak meggyőződhetik a kiskorúak harcbavetésének céltalanságáról és reájuk nézve kimondhatatlanul káros voltáról, ha azoktól a tiszt uraktól, akik az ilyen bevetéseket felsőbb parancsra eszközölték, vagy azoknak szemtanúi voltak (pl. Ipolyságnál, Székesfehérvárnál és másutt) őszinte információkat kér.

Arra az ellenvetésre, hogy a gyermekeket az oroszok elől mentik, legyen szabad csupán annyit megjegyezni, hogy ilyen mentés mellett nagy részük biztosan elpusztul, úgy, hogy körülöttük a nemzetiségek szaporodnak, mi már a jövő generációt is feláldozzuk.

Esztergomban és más szomszéd községekben egy orosz megszállást már átéltünk. Sokat szenvedtünk, de sem gyermekeinket, sem a felnőtteket nem hurcolták el, mert ha elhurcolták volna, kiverésük után a magyar hatóságoknak már lett volna módjukban őket bevonultatni. [Ezt a bekezdést Serédi utólag kihúzta.]

Az érdekelt 600 esztergomi szülő nevében előterjesztett kérésemet megújítva kérem Nemzetvezető Urat, fogadja tiszteletem kifejezését: Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás.”

* * *

Serédi e március 10-én Esztergomban írt levelét alighanem személyes megbízott útján igyekezett eljuttatni a címzetthez Szombathelyre: a hazai hadműveletek utolsó heteinek zűrzavarában a posta már nem működött.

Nem tudjuk, hogy a levél eljutott-e Szálasi kezébe. Ami tény: az esztergomi és a környékbeli fiúkat, illetve a komáromi monostori erődbe összegyűjtött többi fiút rövidesen kivitték az országból. Hadműveleti bevetésre nem kerültek, de csak 1945 őszén jutottak vissza családjukhoz.

Az esztergomi szülők Serédinek készített beszámolója, valamint a bíboros Szálásinak írt sajátkezü levélfogalmazványa az esztergomi Prímási Levéltár 2459/1945. sz. iratcsomójában található.

Közlemények

A MAGYAR NÉPI KOLLÉGIUMOK ÉS MAKARENKO PEDAGÓGIÁJA

Laurenszky Ernő

Sok szakértő szerint a magyar népi kollégiumi mozgalom egyike volt a huszadik század legsikeresebb pedagógiai kísérleteinek. Ez a mozgalom sajátosan magyar eredetű volt, de nagy fellendülése idején találkozott Makarenko pedagógiájával és befogadta, integrálta azt. Ez a fejlődés Makarenko pedagógiájának egyetemességét bizonyította.

A nép kollégiumok gondolata a XX. századi Magyarország népi íróitól szár-mazik, olyanoktól, mint Móricz Zsigmond, Németh László, Veres Péter, Erdei Ferenc, Kovács Imre és mások.

Egy diákszervezet, a Parasztfőiskolások Közössége hozta létre az első népi kollégiumot 1939-ben, a „Bolyai”-t. A kollégium 1942-ben legfőbb támogatója és mentora, Györffy István professzor nevét vette fel.

A Bolyai-Györffy nem egyedüli intézmény volt, mely a paraszt- és munkás-származású diákoknak egzisztenciális lehetőséget, a felemelkedést kívánta biztosítani. A harmincas években elég széleskörű törekvések figyelhetők meg az értelmiség megújítására. Az „alulról jövőkkel”: tehetséggondozás az év-százados hagyományú egyházi kollégiumokban (pl. Sárospatakon Harsányi István vezetésével), ösztöndíjak a nagytekintélyű Eötvös-kollégiumban, új, szociális jellegű állami kollégium (pl. Horthy-kollégium a Mária Terézia-laktanya épületében). Ez beletartozott egy sokoldalú társadalmi reformtörekvésbe, mely a politikai, hatalmi viszonyok radikális megváltoztatása nélkül akar társadalmi reformokat, és el is ért részeredményeket (alsófokú oktatás javítása, egészségügy fejlesztése - Országos Nemzeti Családvédelmi Alap: ONCSA. népfőiskolák stb.) vezető személyiségeket nevezhetnénk konzervatív reformereknek vagy konzervatív modernizátoroknak. Ilyenek voltak Teleki Pál, Magyary Zoltán jogászprofesszor, vagy a „Szegedi Fiatalok” szellemi vezetői Szentgyörgyi Albert és Sík Sándor. A népi írók hatására az egyetemisták, fiatal értelmiségiek körében falukutató mozgalom indult, a középiskolás korúak jelentős részét a regöscserkészlet fordította népi kultúra, a néphagyományok és a társadalmi valóság megismerése irányába. (A regöscserkészlet vezéralakjai Karácsony Sándor, Morvay Péter, Ballá Péter voltak.) Miben különbözött a Györffy-kollégium az előzőktől?

1. Függetlenség az államigazgatástól, autonómia. A kollégium fenntartását független haladó értelmiségiekből álló pártfogó testület, kuratórium intézte, a kollégium igazgatóját a kollégisták és a pártfogó testület választották.
2. Következetes önkormányzat a belső vezetésben.
- 3- „A gyökerek őrzése.” A kollégisták nem felejtették el, honnan jöttek, mindig emlékezniük kellett kötelességükre: szolgálni a népet, a parasztokat és a munkásokat, a szegényeket, segíteni, felépíteni

egy új, demokratikus Magyarországot.

Ennek érdekében a kollégiumban rendes egyetemi tanulmányaikon kívül szociológiát, közgazdaságtant, politikai ismereteket tanultak; tanulmányozták az új kulturális fejlődési irányokat; előadásokat és vitákat szerveztek az akkori évek politikai és kulturális vezetőivel. (Néhány név a kollégiumi estek vendégei közül: az előbb felsorolt népi írókon kívül Somogyi Imre, a "Kertmagyarország" hirdetője, Kerék Mihály, Lükő Gábor néprajztudós, Muharay Elemér rendező, a „népi színjátszás” vezéralakja és mások.) Kapcsolataik voltak baloldali politikai csoportokkal, így a Nemzeti Parasztpárttal és a kommunista párttal, részt vettek az emlékezetes 1943-as szárszói konferencia szervezésében és a németellenes nemzeti ellenállási mozgalomban.

Makarenko neve és tevékenysége nem volt teljesen ismeretlen a nevelésügy szakemberei körében a harmincas években. Sík Sándor elismeréssel nyilatkozott Makarenkóról egyik tanulmányában, Sztéhlo Gábor (evangélikus lelkész, népfőiskola szervező és a vészkorszak bátor gyermekmentője) jól s merte Makarenko önkormányzati rendszerét, a korabeli Köznevelésben főleg az árvák gondozása, nevelése kapcsán jelent meg több utalás Makarenkóra.

A Györfly-kollégium tagsága sajátos módon találkozott először Makarenkóval. 1942 végén egy kollégiumi esten egy a harmincas évek első felében készült szovjet filmet vetítettek, amely hadizsákmányként került Magyarországra. Út az életbe - Putyovka v zszny - volt a film címe, és - természetesen játékfilmes transzponálásban - Makarenko Gorkij-telepének születését, életét jelenítette meg.

- Hiszen ez ugyanaz, amit mi csinálunk! - mondta több kollégista a film vetítése után. Ezt követően többen elkezdték tudatosan tanulmányozni Makarenko pedagógiáját - már amit a háborús években tudtak olvasni róla.

1944-45-ben a hadműveletek idején a györflysták szétszóródtak az országban: ki hazatért szüleihez, ki illegalitásban bujkált. 1945 tavaszán, akinek módja volt rá, Debrecenbe igyekezett az ideiglenes kormányhoz. Eljött az idő, amelyre évek óta készültek: a földreform végrehajtásában több mint 60 Györfly-kollégista megyei földosztó biztosként vett részt. A Nagy Imre irányította földreform 650 ezer szegény parasztot juttatott saját Joidhoz.

A földreform után a kollégisták folytatták egyetemi tanulmányaikat és új népi kollégiumokat kezdtek szervezni (Petőfi, Dózsa, Áchim, Szabó Dezső... mintegy 10-12 alakult) A cél az volt, jobb szociális mobilitást biztosítsanak a parasztok gyerekeinek. Ezek főleg egyetemi-főiskolai kollégiumok voltak, de alakultak középiskolás kollégiumok is.

1946-ban megalakult a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ). Nagy célt hirdettek meg: 1948-ra, az 1848-as magyar demokratikus forradalom centenáriuma 100 népi kollégiumot akarnak szervezni. Megindult a „honfoglalás”. Elhagyott, részben romos villákat, iskola- és laktanya-épületeket foglaltak el az új kollégiumok, utólagos legalizálással. Falusi előljáróságok, újgazdák szervezetei küldtek élelmet, munkások, szakszervezeti csoportok, üzemi bizottságok segítettek az újjáépítésben. A koalíciós kormány belügyminisztere, Rajk László utasította az alispánokat a népi kollégiumok támogatására, a rendőrség készleteiből ágyakat, takarókat, pulóvereket utalt ki. Veres Péter honvédelmi miniszterként laktanya-épületeket, felszereléseket adott át. Külföldi

segélyszervezetektől is irányítottak át élelmet és ruházatot.

Ezekben az években kezdődött Makarenko pedagógiájának tudatos és szervezett tanulmányozása a népi kollégiumokban.

- Makarenko egyik témája volt az igazgatók és az ifjúsági titkárok képzési tanfolyamainak. Az óraszámuk mintegy 8-10 százalékában foglalkoztak vele.

- Több kollégium szemináriumokat szervezett Makarenko írásainak, különösen Az új ember kovácsa (Pedagógiai hősköltemény) c. regényének tanulmányozására. A regényt 1947-ben adták ki először magyar nyelven nagy példányszámban.

- A NÉKOSZ előadásorozatokat, esti tanfolyamokat szervezett felnőttek és ifjúsági vezetők számára (NÉKOSZ-Akadémia), részben Makarenko pedagógiájáról is.

- A NÉKOSZ kiadványaiban cikket, tanulmányokat publikáltak Makarenkóról és pedagógiájáról.

Makarenko elmélete és módszerei beépültek a népi kollégium módszerei és szervezeti formái közé. A fiatal tanárok és ifjúsági vezetők, akik Makarenko pedagógiájának propagandistái voltak 1946-1949 között, később Makarenko pedagógiájának jól ismert kutatói lettek. (Pl. Pataki Ferenc, Szokolcsy István, Pápa Ilona, Orosz Lajos, Kardos László stb.)

Melyek voltak Makarenko és a NÉKOSZ pedagógiájának közös jellemzői?

1. A közösség, mint a személyiség fejlesztésének eszköze.
2. Autonómia és öntevékenység. A személy autonómiája a közösségben és a kollégium autonómiája a külső társadalomban.
3. Önkormányzat: választott vezetők döntési jogokkal.
4. A primer közösségek (szövetkezetek) és a nagy közösség (a kollégium közgyűlés) összefüggő rendszere.
5. Az ifjúsági aktivisták különleges szerepe.
6. Együttműködés a külső társadalommal, különösen a haladó ifjúság: mozgalmakkal
7. Közös munka - fizikai munka is - a kollégium létfeltételeinek biztosítására. (Önkiszolgálás, mezőgazdasági, kertészeti munka, a romos kollégiumi épületek felújítása stb.)

Egyes kortárs pedagógiai szerzők bírálták a NÉKOSZ-t az önkormányzati vezetésért, mondván kiiktatták a képzett nevelőket: Neveletlenek nevelnem neveletleneket.

Erről:

1. Az egyetemisták, a főiskolások felnőtt emberek, képesek kollégiumi életüket öntevékenyen megszervezni.
2. A közép- és általános iskolai kollégiumok igazgatói általában diplomás pedagógusok voltak, kisebb tisztségek rátermett diákkal való betöltésére évszázados hagyományok voltak a református kollégiumokban és az angol public school-okban. (Tutorok)
3. A módszertani irányítást végző „központi tanárok” tisztségére az adott időszak legjobb szakembereit kérték fel. (Pl. Mérei Ferenc, Hegedűs Géza stb.)

1945-48 között a népi kollégiumokon kívül más intézmények is alkalmazták Makarenko pedagógiáját

- az intézmény jellegéből következően még dominánsabb jelleggel. (Ádám Zsigmond hajdúhadházi Gyermekvárosa, Sztehlo Gábor Gaudiopolisa.)

Felismerve a kollégiumok iránti társadalmi igényt, és látva a NÉKOSZ eredményeit, más koalíciós pártok is kialakították a maguk kollégiumi szervezetét: ilyen volt a Magyar Kollégiumi Egyesület (MÁKÉ) a Kisgazdapárt és a Dolgozók Kollégiumi Szövetsége (DOKOSZ) a Szociáldemokrata Párt égisze alatt. Sajátos intézmény volt a Tanonc- és Ifjómunkás-Otthonok Szövetsége (TIOSZ) a szakszervezetek és a szociáldemokrata párt politikai irányításával.

A különböző kollégiumi szervezetek között nemcsak vetélkedés, hanem időnként komoly ellentétek, összecsapások voltak 1948 tavaszán, azután - nem kevés központi nyomással -, egyesültek a NÉKOSZ-szal.

1948 tavasza az ifjúsági szervezeteket tekintve Magyarország 1945 utáni pluralista demokráciájának csúcsa volt - egyben a népi kollégiumi mozgalom csúcsa is. 160 kollégiumot szerveztek meg, több, mint 10 ezer diákkal. Kardos László, a NÉKOSZ főtitkára 1948, március 15-én Kossuth-díjat kapott a népi kollégiumok pedagógiájáért.

Ugyanekkor a pártpolitika magasabb régióiban már előkészítették az egypárti, monopolista, diktatórikus kormányzást. 1948 júniusa, az egyesülési kongresszus, az MDP [Magyar Dolgozók Pártja] megalakulása után megvalósult az egypárti, diktatórikus hatalom Rákosi Mátyás vezetésével. Könnyen megérthetjük, hogy az önkormányzaton és szabad vitákon alapuló népi kollégiumok nem voltak szimpatikusak a diktatórikus kommunista kormánynak. Annak ellenére, hogy a kollégisták elkötelezett aktivistái voltak a népi demokráciának és a szocialista ifjúsági szervezeteknek. A kommunista párt nevében először Révai József bírálta 1948-ban a népi kollégiumokat a „parasztromantikáért”, a „narodnyikizmusért”. Később, 1949-ben feloszlatták a NÉKOSZ-t, és a népi kollégiumokat beolvasztották az állami diákszallók rendszerébe. A népi kollégiumok története véget ért, vele együtt a makarenkói pedagógia szerves integrációjának magyarországi kísérlete is. Makarenkóból merev halványt faragtak, tanításaiból szelektíven csak a sztálini diktatúrát alátámasztó elemeket emelték ki.

A népi kollégiumokat szétverték, de a népi kollégiumok eszméi és módszerei - bennük Makarenko -, pedagógiája is, tovább éltek az egykori kollégisták agyában és szívében és a magyar pedagógia modern kísérleteiben,

Napjainkban, több, mint ötven év távolából visszatekintve, a NÉKOSZ pedagógiai rendszere és az egykori kollégista nemzedék több ezer értelmiségijének küzdelmes és eredményes életútja egyértelműen bizonyítja a népi kollégiumok igazságát - és Makarenko igazságát.

Megemlékezések

"Megnyitá a valóságos tudományoknak ajtaját" - Apáczai Csere János évfordulójára

Fehér Katalin

380 évvel ezelőtt, 1625-ben született a 17. század magyar művelődési, tudományos és irodalmi mozgalmainak legjelentősebb képviselője, Apáczai Csere János, akiről egykori tanítványa, a politikus Bethlen Miklós jegyezte fel önéletírásában, hogy ő volt az, aki "megnyitá Erdélyben a valóságos tudományoknak ajtaját". Valóban, munkásságában összegződött és egységbe rendeződött a korabeli Európa valamennyi korszerű szellemi irányzata. Ő volt a modern racionalizmus első magyar képviselője, aki minden kortársánál tisztábban látta a világi tudományosság értékét egy olyan korban, amikor a hazai iskolákban a latin klasszikus műveltség és a teológia állt a középpontban, amikor természettudományos ismereteket alig tanítottak. Életművében olyan problémákat vetett fel, amelyek csak egy századdal később, a felvilágosodás időszakában valósultak meg.

A szabad székely családból származó Apáczai Kolozsváron közép fokú, majd a gyulafehérvári főiskolán akadémiai tanulmányokat folytatott, ahol Johann Heinrich Biesterfeld, az európai hírnévű tudós volt a tanára. A kiváló diák a Bethlen Gábor által alapított ösztöndíjjal az akkori idők legfejlettebb polgári államában, Hollandiában folytathatta tanulmányait 1648 és 1653 között. Franeker, Leyden és Utrecht egyetemén nagy hírnévű professzorok előadásait hallgatta. Megismerkedett Descartes filozófiájával, (melynek oktatását akkoriban még a szabadelvű Hollandia egyetemén is tiltották), Copernicus és Galilei tanításaival, magáévá tette a modern tudományos világképet. Az újonnan alapított harderwijki egyetemen ő volt az első, aki doktorátust szerzett. Utrechtben kezdte írni alapvető jelentőségű tudományos művét, a Magyar encyclopaedia-t, mely ott is jelent meg, már a szerző hazatérése után, 1655-ben, 1653-as évszámmal.

Apáczai hatalmas érdeme, hogy szintézisbe ötvözte kora tudományos eredményeit. Kezdeményezését az tette páratlanná, hogy mindezt nem a korszak tudományos nyelvén, latinul, hanem magyarul írta. Apáczai, mikor a művelt európai nemzetek tudományos szakirodalmát tanulmányozta Hollandia egyetemén, rájött, hogy elmaradottságunk legfőbb oka a magyar nyelvű világi műveltség hiánya. Éppen ezért új magyar szavakat teremtett, új kifejezéseket alkotott, hiszen a magyar nyelv akkoriban még nem rendelkezett a modern tudományok fogalmait tükröző szakkifejezésekkel. Apáczai a műben nem használ idegen szavakat, de bőven merít a székely tájnyelv szókincséből.

A tizenegy részből álló művet iskolai használatra szánta. Nem törekedett eredetiségre, az enciklopédia anyagát kora legszínvonalasabb és legkorszerűbb tudományos kézikönyveiből válogatta, Descartes, Ramus, Le Roy, Amesius és Alsted munkáiból. Kézikönyve a descartesi ismeretelmélettel

indul, ehhez kapcsolódik a logika, mint a gondolkodás tudománya és a matematikai ismeretek összefoglalása, mely már a valóság megismerését készíti elő. Ezt követi a csillagászat, mely még matematikai jellegű természettudomány. Ez vezet át a valódi természettudományokhoz, az élettelen természet, majd a növény- és állatvilág, valamint az ember biológiai-fiziológiai bemutatásához. A „csinálmányokról” szóló rész az emberi kéz műveit rendszerezi. Apáczai ide sorolja a leíró földrajzot, az építészetet és a gazdasági ismereteket. Miután bemutatta a fizikai valóságot, csak azután fordul a társadalomtudományok felé. Ezek közül a történelemmel, az etikával, a politikai tudományokkal és a neveléstudománnyal foglalkozik részletesebben. A rendszert a teológia zárja.

Az egyes részek terjedelmét összevetve megállapítható, hogy a mű 257 lapján a szerző természettudományi-matematikai tudományokkal foglalkozik, 74 lapon olvashatunk a társadalomtudományokról, és 47 lapon a teológiáról. A mű tehát erősen természettudományos jellegű, korszerű ismereteket magába foglaló rendszer. A szerző azt a célját, hogy magyarul adja a világi tudományosság teljességét, maradéktalanul elérte. Emellett a Magyar encyclopaedia 17. századi irodalmunk különlegesen értékes darabja azért is, mert stílusa világos, érthető, magyaros, értekező prózánk egyik kiemelkedő darabja.

A tehetséges, fiatal tudós könnyen talált volna magának egyetemi katedrát Hollandiában, meg is hívták az utrechti egyemre, de ő engedve az otthoniak hívásának, ifjú feleségével, Aletta van der Maet-tal, és csecsemő fiával 1653 augusztusában hazatért Erdélybe. Gyulafehérváron, az akadémián kapott tanári állást, ahol a poétikai osztály vezetésével bízták meg.

Tanári székfoglalójában a bölcsesség tanulásáról beszélt, arról, hogy szükségesek a változtatások mind az iskolában, mind az életben. „Akik azt sugdossák közöttetek, hogy az ősök szokásán nem kell változtatni, azoknak tudniuk kellene, hogy az ősi szokásokhoz való ragaszkodás semmi más, mint a tévedések káros belénkrögződése. Figyeljenek az ilyenek azokra a változásokra, melyek napról-napra a szemünk láttára születnek.” – mondta ezt Apáczai akkor, amikor az angol polgári forradalom, II. Károly kivégzése és Cromwell uralma nyomán hatalmas változások sora következett be Európában. És mondta ezt Apáczai Erdélyben, ott, ahol II. Rákóczi György fejedelem rettegett minden változástól.

A fiatal tanár alig kamatoztathatta megszerzett tudását a gyulafehérvári akadémián. Az előírt tananyag nem tette lehetővé a korszerű, és főleg a természettudományos ismeretek oktatását. Apáczai azonban megpróbálkozott a lehetetlennel, az adott keretek között újat nyújtani. Tanítványai szerették, termékeny munkás évek következtek.

1654-ben jelent meg Gyulafehérváron a Magyar logikátska, melyet Ramus nyomdokain haladva készített, de forrása humanista példáit „szép, könnyű és gyermeki példákkal” cserélte fel, hiszen könyvét a gyermek Rákóczi Ferencnek ajánlotta. E kis tankönyv függelékében jelent meg a Tanács című pedagógiai irata, melyet Fortius flamand humanista művei nyomán magyarul adott közre. A forrást teljesen szabadon kezelte, tehát a mű nem szolgál fordítás. A Tanács egy olyan diáknak szóló

útmutatás, aki nem bíz magában, nem hisz abban, hogy képes elsajátítani a tananyagot. A szerző a tanulás módszerére ad útmutatást, célja a kishitűség eloszlatása, a nehézségekkel való szembenézésre, a nagy feladatok vállalására való biztatás. A Tanács logikus gondolatmenetével, pátozzával ragadja magával az olvasót.

1655-ben a gyulafehérvári kollégium vezető professzori székét a Magyarországra menekült Basirius Izsák kapta meg, a kivégzett II. Károly angol király gyóntatója, udvari papja, aki érthető módon gyűlölte a változásokat, az új, haladó eszméket.

1655. szeptember 24.-én egy kikényszerített nyilvános vita zajlott le a kollégiumban Apáczai és Basirius között. A vitán az erdélyi politikai élet előkelőségei között a fejedelem is jelen volt. Kézírtos töredékek, jegyzőkönyvi kivonatok tudósítanak a vitáról, melynek során Basirius arról beszélt, hogy a szabályszegők, a változásokat kívánók előbb az iskolát forgatják fel, majd az egyházat, végül az országot, aminek az lehet a vége, hogy itt is, mint Angliában, porba hull az uralkodó feje. Apáczai hiába próbálta a változásokkal kapcsolatos meggyőződését filozófiai érvekkel alátámasztani, nem ment semmire. Aki Erdélyben ekkor új eszméről beszélt, aki bólogatás helyett gondolkodásra akarta nevelni a fiatalokat, aki maga is gondolkodott és írt, az mindenképpen veszélyes embernek számított. Álláspontját nem fogadhatták el. A vita után állásából elmozdították, nem taníthatott tovább.

Az akkor már országszerte híres tudós professzort Lorántffy Zsuzsanna Sárospatakra akarta vinni az ottani kollégiumba, Comenius utódjaként. Ez sem valósulhatott meg. Végül jóakarói és tisztelői elérték, hogy az akkor már beteg, súlyos tüdőbajban szenvedő Apáczait Kolozsvárra nevezze ki az igen rossz állapotban lévő református kollégium tanárává. Gyulafehérvári tanítványai közül sokan követték őt ide is. 1656. november 20.-án a hallgatók népes gyülekezete előtt tartotta meg beköszöntő beszédét „Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól” címmel. Több ez mint pedagógiai eszmefuttatás, inkább nevezhetnénk szenvedélyes művelődéspolitikai vitairatnak. A korabeli magyar társadalom legfontosabb hibája a művelődés, az iskolai oktatás korszerűtlensége. Alapvető feladatként jelöli meg a minden magyarra kiterjedő anyanyelvű népoktatás bevezetésének szükségességét, szerinte ez a nép szellemi felemelkedésének egyetlen lehetséges eszköze. Vádolja a oktatásügy irányítóit, az egyházat a fennálló siralmas művelődési állapotok miatt.

Kolozsvári évei alatt ereje megfeszítésével tanított, az előírt tananyagot túl descartesi filozófiát, matematikát, geometriát, földrajzi ismereteket, természetre vonatkozó tanokat. Tanítványai rajongva tisztelték. A visszaemlékezések szerint szuggesztív, a hallgatóságot magával ragadó előadó volt.

Élete utolsó szakaszából származik két jelentős latin nyelvű munkája, a Disputatio philosophica de mente humana (Filozófiai értekezés az emberi értelemről) és a kéziratban maradt Philosophia naturalis (Természetfilozófia), mely a Magyar enciclopaedia filozófiai és természettudományi részeinek latin nyelvű átdolgozása.

Utolsó munkája akadémiai tervezete, melyet Barcsay Ákos fejedelemnek, II. Rákóczi György utódának nyújtott be Egy Academia felállításának módja és formája címmel. A kéziratban maradt és nyomtatásban csak a 19. században megjelent tervezet egy négy fakultásból álló erdélyi egyetem felállítására igyekezett rábírní a fejedelmet. Apáczai részletesen tárgyalja az intézmény tanulmányi, szervezeti és pénzügyi kérdéseit. Figyelme a nyomdára, a könyvtárra, a botanikus kertre és a menzára is kiterjedt. A tervezethez költségvetést is mellékel. Azt kívánta bizonyítani, hogy a létesítendő kolozsvári egyetemen ugyanannyi pénzből több hallgatót korszerűbb ismeretekkel lehetne ellátni, mint ahogyan azt tették korábban a költséges gyulafehérvári kollégiumban az idegen professzorok. Ez a terv, ugyanúgy, mint a szerző többi álma, csak évszázadok múltán valósult meg.

Apáczai az 1659-es év utolsó óráiban halt meg. „Az Isten ebből az ostoba, háládatlan magyar világból, mely őreá méltatlan volt, kivetette”- írja Bethlen Miklós. 34 éves korában ment el, szegényen, gyötrődve fiatal holland felesége és kicsi gyermeke további sorsán, akik nemsokára követték őt a házsongárdi temető fái alá.

„Minden gondolatomat az a vágy foglalta le, hogy segítsek szülőhazámon” – vallotta. A korát messze meghaladó gondolata – mely rövid életének minden mozzanatát áthatotta –, tartalmában és mélységében a nyugati fejlett országokkal vetekedő, de jellegében és nyelvében magyar nemzeti kultúra megteremtése. Ezt a célt pedig csak az ifjú nemzedék jobb nevelésével lehet elérni. Szeme előtt egy nagy, művelt Magyarország lebegett, egységes rendszert alkotó, egymásra épülő iskolarendszerrel az anyanyelven oktató népiskoláktól az egyetemig, melynek minden szintjén magasan képzett tudós tanárok tanítanak. Apáczai művelődéspolitikáját éppen ez különbözteti meg mindazokétól, akik Magyarországon előtte és utána is e témáról írtak, hogy egy teljes iskolarendszer körvonalait vázolja.

Életműve jelentőségét csak később ismerték fel munkásságának kutatói. Azonban halála után szelleme, tanításai tovább éltek. Tanítványai gondolkodó, tenni akaró maroknyi serege jelentette a jövőt.

Események

Mann Miklós Budapest oktatásügye 1873-2000 c. akadémiai doktori értekezése nyilvános vitájára 2004. szeptember 22-én került sor a Magyar Tudományos Akadémián

Szerkesztőség

Az elnöklő Glatz Ferenc akadémikus, megnyitva az ülést, bemutatta a bíráló bizottságot, amelynek tagjai Báthory Zoltán, Donáth Péter, Izsák Lajos, Vargyai Gyula, Zrinszky László professzorok voltak. A bizottság titkára, Pók Attila, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese ismertette a jelölt szakmai életrajzát.

Az értekezés Budapest XIX-XX. századi oktatásügyének bemutatására törekedett széleskörű – levéltári, könyvészeti – forrásbázis felhasználásával. A munka első része a dualizmus korában kibontakozó oktatásügy eredményeiről szólt, hangsúlyozva az elemi és polgári iskolák elterjedését, a szakoktatás fejlődését, a tantervfejlesztési munkálatokat. A Bárczy-korszakban került sor a nagyarányú iskolaépítési program megvalósítására, a szakfelügyelet megszervezésére, az ingyenes népoktatás bevezetésére, valamint a szervezett továbbképzést biztosító Pedagógiai Szeminárium létrehozására. Az értekezés második része áttekintette a fővárosi oktatásügy alakulását a két világháború közötti időszakban. A főváros támogatta a tankötelezettség kiterjesztésére irányuló kísérletet a VII. és VIII. osztályok indításával. Budapest szerepe az ország oktatásügyében egyre növekedett, elsősorban a magasabb oktatási formákban és a szakképzésben vált jelentőssé. A Pedagógiai Szeminárium működésével népszerűsítette a modern pedagógiát, gyakorlóiskolájával vezető szerepet töltött be a nyolcosztályos népiskola tantervi követelményeinek kialakításában. Az értekezés harmadik része a fővárosi oktatásügy 1945 és 2000 közötti évtizedeit mutatta be, amely az általános iskola bevezetéséről, az államosításról, az ellentmondásos oktatási reformokról és következményeiről szólt. Az értekezés részletesen tárgyalta a demográfiai hullámok hatását az iskolák építésére, a pedagógusképzésre, majd elemezte a rendszerváltás után bekövetkezett fejlődés új problémáit.

Ballér Endre, a neveléstudomány doktora opponensi véleményében hangsúlyozta, hogy a disszertáció sokoldalú, gazdag, sok területen új forrásokra, ismeretekre alapozva mutatja be a fővárosi oktatásügy utóbbi másfélszáz éves történetét. Tudományos értékét neveléstudományi szempontból elsősorban új, számos esetben eddig még nem publikált forrásanyaga, a tárgyalt időszakra jellemző oktatási változások feltárása, valamint egyes területek új megvilágítása (pl. közoktatási rendszer, szakképzés, Fővárosi Szeminárium, tanügyigazgatás) adja. Ugyanakkor problémaként emelte ki az adatok mélyebb összefüggéseinek, a fejlődési tendenciáknak a feltárását,

a budapesti oktatásügyi változásokat hangsúlyozó immanens struktúra háttérbe szorulását, továbbá a főváros és az ország oktatása egybevetésének nem kielégítő tudományos alátámasztását.

Kardos József, a történelemtudomány doktora, hangsúlyozta, hogy a hatalmas forrásanyagot és szakirodalmat áttekintő értekezést az adatokhoz való következetes ragaszkodás, az árnyalt véleményformálás jellemzi. Megítélése szerint a disszertáció a magyar főváros iskolaügyének, kisugárzó kultúrájának méltó emléket állított. Az opponens saját kutatásai alapján egyes pontokon kiegészítette az értekezésnek a szocialista korszak kapkodó oktatáspolitikai intézkedéseit bemutató fejezetét. Kritikai észrevételeiben hiányolta az oktatásirányítás és a felsőoktatás problémáinak részletesebb bemutatását.

Kelemen Elemér, a történelemtudomány kandidátusa, méltatta az alapos forrásfeltáró és feldolgozó munkát, a fővárosi oktatásügynek a városfejlődés különböző területeivel és jellegzetességeivel összefüggő jelenségek komplex kezelését. Az opponens hiányolta a második, ill. harmadik részben a főváros oktatásügyi fejlődésének a kortárs nagyvárosokkal történő összevetését, a nem fővárosi illetékességű iskolák működésének bemutatását. Megítélése szerint önálló alfejezetet érdemelt volna a Pedagógiai Intézet tevékenységének bemutatása.

Mann Miklós válaszában megköszönte az opponensek tanulságos kritikai megjegyzéseit, amelyek lehetővé tették a kézirat további javítását. Az értekezés kiegészítése kapcsán szólt az oktatási miniszterek fővárossal kapcsolatos működéséről, a nem fővárosi illetőségű oktatási intézmények nevezetesebb tanáraitól, diákjairól, s ezzel szemléltette azt a hatást, amelyet a fővárosi iskolák szerteszugároztak az országban. Egyetértett azzal, hogy a Pedagógiai Intézet működésének alaposabb bemutatása mellett részletesebben kellett volna hangsúlyozni a fővárosi oktatásügy sajátosan kiemelkedő eredményeit, a fővárosból kiinduló oktatási kezdeményezéseket, kísérleteket. Végül oktatásstatisztikai adatok alapján összevetette a főváros oktatásügyi kiadásait a kortárs nagyvárosokéval, s ezzel is kiemelte Budapest vezető szerepét az ország szellemi életében.

Az opponensek elfogadták a jelölt válaszát, s a bíráló bizottság titkos szavazása után az elnöklő Glatz Ferenc a nyilvános vitát lezárva bejelentette, hogy a bizottság javasolja Mann Miklós részére az MTA doktori fokozata odaítélését.

Események

Rövid tájékoztatás az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadói tevékenységéről

Szerkesztőség

Az OPKM az 1970-es évektől végez kiadói tevékenységet. Kezdetekben ez elsősorban a könyvtár munkájához szorosan kapcsolódó bibliográfiák (Magyar Pedagógiai Irodalom, Külföldi Pedagógiai Irodalom, témabibliográfiák stb.) kiadását jelentette.

Jelentős változást hozott a magyar iskola 1000. évfordulója, amikor jelentős támogatást kaptunk a neveléstörténet, illetve a neveléstudomány alapműveinek kiadására. A teljesség igénye nélkül említjük, hogy ekkor jelent meg Fináczy Ernő, Imre Sándor, Prohászka Lajos, Schneller István életműve hasonmás kiadása. Ezek mellett jelentős volt a Neveléstörténeti füzetek, A magyar pedagógiai gondolkodás klasszikusai, a Magyar Pedagógusok, valamint A magyar neveléstörténet forrásai című sorozatok kiadása is.

A sorozatokon kívül minden évben mód volt 2-3, néha még több neveléstörténeti könyv kiadására is. Ezek között csak példaként említjük Mann Miklós (Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között), Tóth Gábor (A magyarországi tanítóképző intézeti tanárképzés története), Felkai László (Zsidó iskolázás Magyarországon), Bassola Zoltán (Ki voltam...Egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomásai) stb. művét.

A megváltozott személyi és pénzügyi feltételek között jelenleg két sorozatunk van: a Tudós tanárok – tanár tudósok, valamint a Mesterek és Tanítványok. A Tudós tanárok sorozat az 1881. évi gimnáziumi tanterv utasításaiból indul ki, mely kimondta, hogy „Középiskoláink minden tanára át fogja látni annak szükségességét, hogy mindegyike, a tanítással haladva, a maga tanszakát folyton életreszólót alkot...” E gondolat jegyében adtuk ki többek között a Jedlik Ányos, Kunc Adolf, Teleki Pál, Kerekes Ferenc, Németh László életét és tudományos munkásságát bemutató füzeteket. Eddig 25 füzet jelent meg.

A Mesterek és Tanítványok sorozat nehezebb feladatra vállalkozik. Ebben ugyanis a mester megtermékenyítő hatását kívánjuk bemutatni tanítványaikra. Volt, ahol ez kézenfekvő (Rácz... Mikola...Wigner...Neuman kapcsolat), volt, ahol ezt nehezebb megragadni (Balassa...Fodor József, illetve az egész XIX. századi közegészségügyi iskola). Sajnos, pénzügyi és technikai feltételeink rendkívül korlátozottak. A Kiadói Osztály összesen 4 főből áll (nyomda, kézirat-előkészítés, terjesztés, pénzügyi lebonyolítás), a nyomdai költségeket pályázatok útján szerezzük meg, de nem ritka, amikor maga a szerző vállalja a költségeket.

(Füle Sándor)

* * *

A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti Albizottsága január 12-én tartott ülésén megtárgyalta és elfogadta a Pukánszky Béla elnök által előterjesztett, a 2005-2006. évekre szóló programjavaslatot.

Az albizottság tagjai megtárgyalták a neveléstörténet, mint tudományos részdiszciplína helyzetét, a kutatás új orientációs pontjait, a neveléstörténet helyét és szerepét az egyetemi-főiskolai pedagógusképzésben és a pedagógia szakos oktatásban.

Megállapodtak a további munka alapvető irányjaiban is: 1. A rendezvények rendszeresebbé és differenciáltabbá tétele; 2. Nyitás a rokondiszciplínák irányába; 3. Bekapcsolódás a kutató-utánpótlás továbbképzésébe, publikációs és szakmai munkájuk támogatása; 4. A neveléstörténet oktatás színvonalának minőségi kontrollja.

A tervezett programok:

- a) A neveléstörténet és a társszciplínák helyzete, a neveléstörténet tartalmi gazdagodásának lehetőségei.
- b) Az egyetemi neveléstudomány fejlődésével és intézményesülésével kapcsolatos kutatás kutatási eredmények bemutatása.
- c) Egyetemtörténeti tudományos szimpózium.
- d) Neveléstörténeti éves felolvasó ülés.
- e) A neveléstörténet historiográfiája témakörben nemzetközi szimpózium.

* * *

A Neveléstörténet szerkesztőbizottsága március 3-án a Kodolányi János Főiskola Budapesti Intézetében tartotta ülését Szabó Péter főigazgató, a szerkesztőbizottság elnöke vezetésével, amelyen értékelték a folyóirat első évfolyama lapszámai tartalmi és szerkesztési, valamint nyomdatechnikai vonatkozásait, majd a kiadói és szerkesztői munka további teendőiről határoztak. A szerkesztőbizottság elnöke bejelentette, hogy készül a folyóirat elektronikus változata, amelyben a fontosabb tanulmányok teljes terjedelemben, angol nyelven lesznek olvashatók.

* * *

A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága és a Veszprémi Egyetem Zsolnai József professzort 70. születésnapja alkalmából az MTA székháza dísztermében köszöntötte. Hámori József, az MTA elnöke köszöntője és laudációját követően szakterületükhöz kapcsolódva Andrásfalvy Bertalan, Báthory Zoltán, Gászó Ferenc, Mátrai Zsuzsa, Nagy József és Vámos Tibor tartottak előadást. Az ünnepelt köszöntésére tudományos emlékkötet készült.

* * *

A Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Szakosztálya, a Kodolányi János Főiskola,

valamint az MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság Neveléstörténeti Munkabizottsága március 25-én a főiskola Budapesti Intézetében Kutatások a magyar nevelés- és iskolatörténet évszázadaiból címmel tartott konferenciát, amelyet Szabó Péter, a főiskola főigazgatója, a munkabizottság elnöke köszöntője után Benő Kálmán, a szakosztály elnöke vezetett. Az elhangzott előadások: Mann Miklós (Budapest): Gondolatok Budapest oktatásügyéről; Fehér Katalin (Budapest): Emlékezés Apáczai Csere Jánosra születése 380. évfordulója alkalmából. (Tanulmányát távollétében Kereszty Orsolya PhD-hallgató olvasta fel); Tatai Zoltán (Budapest): Egy falusi feminista tanítónő a XX. század elején; Lányi Katalin (Budapest): Az 1918-ban készült Mese az óvodában c. kötet első kiadása (2004); Balogh László (Budapest): Törekvések az értékelés-osztályozás objektívvá tételére a XX. század első felében; Mihalovicsné Lengyel Alojzia (Veszprém): Halle, a professzionális pedagógia bölcsője; Tölgyesi József (Székesfehérvár): Neveléstörténeti kutatások az észak-pannon-(Veab-)térségben; Benő Kálmán (Budapest): A Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Szakosztály 2005. évi programja.

* * *

Az MTA Neveléstörténeti Albizottság, a Nevelésszociológiai Albizottság és a Művelődéstörténeti Albizottság április 1-jén A neveléstörténet és a művelődéstörténet oktatásának lehetőségei a felsőoktatásban témában tartott vitaülést az Országos Széchényi Könyvtárban.

* * *

A Magyar Pedagógiai Társaság Korczak Munkabizottsága a Korczak-hagyományokat feltáró pályázatot hirdetett. Érdeklődni lehet Simon Mária szakosztályi elnöknél a smaria@index.hu címen.

* * *

Április 7-én a Magyar Pedagógiai Társaság, az Alapítványi és Magániskolák Egyesülete, az MTA Pedagógiai Bizottsága, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, a Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Budapest Hegyvidék XII. Kerületi Önkormányzat, a Sulinova Alternatív Pedagógiák Központja, a Fővárosi Pedagógiai Intézet és az OKKER Rt. szervezésében konferencia volt Budapesten a XII. kerületi Művelődési Otthonban a 90 éve Budán alapított Új Iskola, valamint az alapító igazgatónő, Domokos Lászlóné Löllbach Emma születése 90. évfordulója emlékére.

Trencsényi László, Németh András, Vekerdy Tamás és Fehér Márta a reformpedagógia hagyományairól tartottak előadást, majd Áment Erzsébet, az egykori kollégák és a tanítványok Domokos Lászlóné emlékét idézték fel. Az évfordulók alkalmából került sor Áment Erzsébet Domokos Lászlónéről, illetve az intézményről írott könyveinek bemutatójára. A résztvevők megkoszorúzták az egykori iskolaépületen lévő emléktáblát. (Bíró utca 16.)

Események

Neveléstörténeti-gyermektörténeti tárgyú disszertáció vitája a Magyar Tudományos Akadémián

Szerkesztőség

2004. március elsején került sor a Magyar Tudományos Akadémia felolvasótermében Pukánszky Béla doktori értekezésének nyilvános vitájára, melynek címe Tizenkilencedik századi magyar neveléstani kézikönyvek gyermekszemlélete a gyermekkor történetére vonatkozó kutatások tükrében. A bíráló bizottság Köpeczi Béla akadémikus elnöklete alatt ült össze. Titkára Boreczky Ágnes, tagjai Felkai László, Komlósi Sándor, Kozma Tamás, Péter Katalin, Szabó László Tamás, Zrinszky László és Zsolnai József voltak. Az opponensi teendőket Horváth Márton, Kelemen Elemér és Orosz Sándor látták el.

A jelentős számú érdeklődő részvételével megtartott vita során az opponensi vélemények és a jelölt válaszai révén világossá vált az értekezés tartalma. A szerző interdiszciplináris tematikát dolgozott fel: a neveléstörténet és a gyermekortörténet határterületét vizsgálta. Az értekezés háttéréül szolgáló alapvetően eszmetörténeti és mentalitástörténeti irányultságú kutatás a gyermekekre vonatkozó szemléletmód történeti változásaira koncentrált.

A disszertáció első fejezetében a gyermekortörténet eddigi fejlődésének historiográfiai áttekintését végezte el Pukánszky Béla, s eközben bemutatta az egymással gyakran hevesen vitatkozó irányzatok álláspontjainak sokszínűségét. A második fejezetben azoknak az eszme-, társadalom- és gyermekortörténeti előzményeknek, fejlődési íveknek a szemléltetésére került sor, amelyek elősegítik a „hosszú tizenkilencedik században” írt magyar neveléstani kézikönyvek és tankönyvek gyermekképeinek és gyermekfelfogásának tágabb összefüggésekbe helyezését. A harmadik fejezetben a vizsgált korszak általános és magyar gyermekortörténeti szempontok szerint való elemzésére és a következtetések megfogalmazására került sor.

A szerző a korabeli tanító- és tanárképzésben is használatos neveléstani kézikönyvek vizsgálatakor három összetevőből álló szempontrendszer alkalmazott. Abból a hipotézisből indult ki, hogy történeti koronként alakuló-változó gyermekszemlélet legalább két egymással párhuzamos síkra tagolható. E kettő közül az egyik a gyermekkép, a másik pedig a gyermekfelfogás.

A gyermekkép önmagában is komplex fogalom, benne a gyermekkel kapcsolatos gondolatok, vélemények elvont ideák formájában öltönek testet. A gyermek ezen a síkon többnyire eszményített, idealizált, sőt, némelykor mitizált alakban jelenik meg. A gyermekkép általában a normativitás elemét is tartalmazza: azt mutatja meg, amilyennek látni szerették volna, amilyené alakítani kívánták a felnőttek a gyermekeket.

A gyermekfelfogás ezzel szemben ezer szállal kötődik a gyermeknevelés hétköznapi gyakorlatához.

Gyűjtőfogalma azoknak a gyermekre vonatkozó elméleteknek, vélekedéseknek, amelyek a köznapi tudat szintjén jelennek meg. A gyermekfelfogás tapasztalati anyaga az emberek közötti közvetlen kapcsolatokról, a családi és az iskolai nevelőmunka praxisából származik. Rekonstruálásához járható útnak tűnik az adott korszak konkrét nevelői gyakorlatának és a pedagógiai kézikönyvek szerzői által követendőnek tartott nevelési módszereknek a vizsgálata.

A gyermekkép és a gyermekfelfogás összessége alkotja az adott kultúrkör, az adott korszak gyermekszemléletét. Ennek összetevői – az eszményített gyermekkép és a praktikus gyermekfelfogás – gyakran feszülnek egymásnak sarkított ellentétpárokként.

A nyilvános vita során a jelölt választ adott az opponensek és a bizottság tagjainak kérdéseire is. Egyebek között megfogalmazódott az a kritikai észrevétel, hogy a mintegy 17 éves értekezéshez felhasznált forrásművek körében túlsúlyban vannak a német nyelven írott művek az angolokkal szemben (2/3:1/3). A jelölt válaszában azzal érvelt, hogy az értekezés alapjául szolgáló kutatás közben – a magyar nyelvű korabeli források mellett – elsősorban német nyelvű szakirodalomra támaszkodhatott. Kutatása középpontjában ugyanis a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvek gyermekszemléletének rekonstruálása állt. Az adott korszak és a feldolgozott fő téma jellegzetességeiből adódott, hogy a német nyelvű pedagógiatörténeti forrásokat megkülönböztetett figyelemben kellett részesítenie. Mindazonáltal egyetértett opponense kritikájával, miszerint a dolgozat más fejezeteinek írásakor használhatott volna nagyobb számban angol és egyéb nyelvű forrásműveket is.

A dolgozat bizonyos szerkesztésbeli aránytalanságait is felvetették az opponensek. Az értekezés fő témájának kifejtése valójában a negyedik fejezetben kapott helyet, az ezt megelőző fejezetek mintegy előkészítik ezt. A szerző válaszában kifejtette, hogy a gyermekkortörténet mint diszciplína a magyar neveléstudomány keretei között még keresi a maga helyét, ezért látta indokoltnak a részletesebb tudománytörténeti bevezetést az első fejezetben.

A jelölt egyetértett azzal a bírálói észrevétellel, hogy a 19. század végének, a 20. század elejének gyermekképe ellentmondásosabb annál, mint amilyenek azt a disszertáció első fejezeteiben bemutatta. Egyfelől ugyanis kétségtelen tény, hogy a század folyamán már Magyarországon is megjelennek az új gyermekképet tükröző reformpedagógiai ihletettségű motívumok a gyermekneveléssel foglalkozó irodalomban (elsősorban a szülőknek és nevelőknek szánt nevelési tanácsadó könyvekben, esszéikben, irodalmi naplókban, folyóiratcikkekben stb.), másfelől viszont, éppen a dolgozat készítésekor feldolgozott primer könyvészeti forrásanyag alapján, világosan látható, hogy a század során a neveléstani kézikönyvekben tükröződő gyermekkép ezzel ellentétes irányú átalakuláson ment keresztül. A humanista-aufklérista eredetű emberi toposz az ember méltóságáról és kiválóságáról, a romantika költői „gyermekérzékenysége” a 19. század utolsó évtizedeire lassan elenyészett. Átadta helyét egy puritánus felfogásnak, amelyből már eltűnik az emberi méltóság vagy a gyermekben szunnyadó eredeti őserő csodálata. A századvég – és a következő századelő – tankönyvszerzői pragmatikusabb módon közelítettek a nevelés fő témáihoz: a

gyermeket a szűkebb tágabb társadalmi-közösségi körökbe való beillesztésre, nevelésre váró teremtménynek látták.

Ez a tárgyyszerűen távolságtartó, racionálisan józan gyermekkép tehát nehezen egyeztethető össze a századfordulóra már egyre jobban megerősödő új gyermekeszménnyel, amelyet a Magyarországon is felbukkanó reformpedagógiai irányzatok tűztek zászlajukra, és amely ismét csak bővelkedik a romantika „gyermek-imázsára” emlékeztető elemekben. Érdekes ez a kettősség: egyfelől objektivitásra törekvés, érzelmi kiüresedés a tankönyvekben, másfelől pedig tartalmi gazdagodás, romantikus hevületű „gyermek kultusz” az ismeretterjesztő pedagógiai irodalomban. Az okok feltárása egy későbbi kutatás tárgya lehetne – fejezte be érvelését a jelölt.

Az opponensek a bíráló észrevételek mellett egyetértettek abban, hogy Pukánszky Béla munkája színvonalas neveléstörténeti teljesítmény, amely korszerű történeti gondolkodásmódot tükröz. Utaltak a dolgozat hézagpótló jellegére, amely különösen az alkalmazott komparisztikai módszernek köszönhető. Az akadémiai doktori cím odaítélését egyöntetűen támogatták. Ugyanígy vélekedett a bíráló bizottság is, amit a titkos szavazás száz százalékos eredménye tett nyilvánvalóvá.

Könyvismertetések

Iskoláztatás a Felvidéken. Csicsay Alajos: Iskolatörténet. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2002. - 275 p.

Kovátsné Németh Mária

A Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériuma és a Magyar Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával jelent meg egy hiánypótló mű, mely a magyar és szlovák közös múlt és a közös jelen iskoláztatási törvényeit, rendelkezéseit, azok társadalmi hatását, illetve gyakorlatát tárja elénk hiteles forrásokkal.

A könyv szerzője Csicsay Alajos író, tanító, akinek szépirodalmi elbeszélései mellett több mint százra tehető pedagógiai szakkikkeinek száma. Iskolatörténet című könyvét unokáinak és kortársaiknak ajánlja, vagyis az iskolakezdő gyerekeknek. Igen, a kultúrát a nemzet múltjának hiteles ismerete nélkül nem lehet felelősen továbbörökíteni, közvetíteni, ápolni.

Az 1000 éves iskoláztatási múltat bemutató rövid történelmi visszatekintésben az általános műveltséghez és a magyarságtudathoz nélkülözhetetlen művelődés- és iskolatörténeti tényeket beszél el a szerző a felnövekvő nemzedéknek: „Azt is jól vessük az emlékezetünkbe, hogy Magyarország népe kezdettől fogva soknyelvű volt. Hiszen már István király is arra biztatta alattvalóit, hogy az idegeneket szívesen kell fogadni, és hagyni kell őket az ország területén letelepedni. Jöttek ide aztán németek, olaszok, szlávok”, akiket később jeles cselekedeteik alapján az uralkodó királyok nemesi rangra emeltek. E nemesek mind magyarnak vallották magukat, függetlenül a létrejött nemzetiségek beszélt nyelvétől. Kivételt képeztek a horvátok, akik a magyar királlyal perszonálunióra lépve 1918-ig Magyarország részeként az ország célkitűzéseit nemesi rendjükben képviselték.

A középkor és újkor – mindössze néhány oldalas – összefoglalása sajátos, figyelemfelhívó: leánynevelés és a női szerzetesrendek, az első egyetem és ösztöndíjak; az első könyvtárak, taneszközök; az első tankönyvek, tantervek.

A könyv különös értéke, hogy számos problémátörténeti kérdés felvetésével, gyökereinek kutatásával további gondolkodásra, kutatásra készíti az olvasót. Ilyen például a nemzeti hovatartozás kérdése, mit jelentett a magyar értelmiség életében II. József 1784-ben kibocsátott nyelvrendelete, milyen összetételű a Magyar Királyság lakossága 1842-ben, Trefort és Apponyi nyelvtanulással kapcsolatos intézkedései. Kár, hogy az Eötvös nevével fémjelzett 1868. évi 38. sz. törvény nem kerül szóba a nemzetiségi nyelvhasználat és az iskoláztatás kapcsán, s nagyon szűkszavú a szerző a Trefort és Apponyi nevéhez kapcsolódó intézkedésekkel kapcsolatosan is.

A könyv az első kísérlet arra, hogy az iskoláztatással kapcsolatos rendelkezések vertikális és horizontális összefüggéseiben áttekinthetők, vitathatók legyenek a Szlovák Teljhatalmú Minisztérium és az oktatásügy irányítását végző prágai Iskolaügyi és Nemzetművelődési Minisztériumtól a rendszerváltásig, a Szlovák Köztársaság létrejöttéig, az első intézkedések bemutatásáig.

Az olvasó képet kaphat arról, hogy az 1920. február 29-én létrejött Csehszlovák Köztársaság első alkotmányában az államnyelv egy fiktív nyelv lett, a csehszlovák. Az október 22-én megalakult Szlovák Liga pedig legfőbb célkitűzésének azt tartotta, hogy a magyarok és más nemzetiségűek lakta területeken szlovák iskolákat és óvodákat hozzanak létre. Tevékenységük eredménye, hogy 1920 és 1938 között 277 szlovák iskolát és óvodát alapítottak Dél-Szlovákiában. Ezeket az ún. „Liga iskolákat” – a szintiszta magyar lakosú Csallóközben is – a betelepített szlovákok, „telepesek”, állami alkalmazottak (vasutasok, határőrök, csendőrök, jegyzők) gyerekei látogatták.

A Kis Iskolatörvény bevezetésével (226/1922. törvény) lett kötelező a nemzeti kisebbségek iskoláiban a „csehszlovák” nyelv, majd 1925. évi módosításával bevezették a 14 éves korig tartó tankötelezettséget. A szlovákiai magyar iskolákat az új állam területén 22 tankerületbe sorolták.

A szerző a kisebbségi lét problémáit, sorsát az iskoláztatáson keresztül szemléletesen tárja az olvasó elé. Érdekes szerkesztéssel, írói tárgyilagossággal mutatja be azokat a személyiségeket, akik tanítóként, tudósként, íróként, hivatali vezetőként az adott korszakban tettek a magyarság sorsáért, a magyar iskolaügyért. Vájlak Sándorral együtt vallja: „A csehszlovákiai magyarság léte és művelődésének sorsa a magyar iskolaügyön fordult meg.”

A két világháború közötti iskoláztatási gyakorlatról, közművelődésről, ifjúsági szervezetekről, tanítói egyesületekről sokszínű tájékoztatást kap az érdeklődő.

További kutatásokra ösztönözheti a diákokat, tanárokat a forrásértékű összegzés, melyben Csicsay Alajos a magyarok helyzetét az iskoláztatáson keresztül elemzi az első Szlovák Köztársaságban.

Nem közismert, hogy a jogfosztottság éveiben (1945-49) a magyar lakosság deportálása, a reszlovakizáció időszakában sok magyar tanító áttelepült Magyarországra, de sokan (683-an) kérték nemzetiségük megváltoztatását, és sokan állás nélkül maradtak. Ez utóbbiak sokat tettek azért, hogy a jogfosztottság éveiben a csak szlovák nyelven folyt tanítás ellenére az iskolát nem látogató, „otthon veszteglő” magyar gyermekek megtanuljanak írni, olvasni, számolni.

1950-et írtak, amikor újra megnyíltak a magyar iskolák.

A nemzeti tudat megtartásáért, a szlovákiai magyar iskolákért évtizedeken keresztül folyamatos küzdelmet folytatott a magyar értelmiség a magyar nyelvű lapokban, a különböző egyesületekben, szervezetekben, a magyar színházakban, Komáromban és Rozsnyón, a hivatalokban. A megmaradás feltétele az ifjúságot nevelő, hivatásukat gyakorló szakemberek, óvónők és tanítók voltak.

Könyvismertetések

Funke, Fritz: Könyvismeret: Könyvtörténeti áttekintés; [ford. Magyar István]. - Bp. : Osiris, 2004. - 487 p.

Emmer Gáborné

(Eredeti cím: Buchkunde : Ein Überblick über die Geschichte des Buches. - Bibliogr.: 443-457. p.) - "Tekintettel arra, hogy az írást a tankönyv és kézikönyv írást, amelyet az Olvasó a kezében tart, 1959-es első kiadása óta szünni nem akaró érdeklődés mutatkozik, a kiadó és a szerző örömmel határozta el az immár hatodik, újra átdolgozott kiadás megjelentetését" - írja a könyv előszavában a szerző.

1. A kötet első fejezetében Az írás és az íráshordozók cím alatt az írás keletkezésétől, az egyes írásrendszerek kialakulásán keresztül, a nyomtatott írás és a művészi írás 20. századi fejlődéséig kíséri nyomon Fritz Funke az információ rögzítésének történetét.

Különösen érdekes Az író mesterek és írásművészek című rész, melyből megtudható, hogy a 13. századtól kialakult író- és számoló mesterség megteremtette a maga iskolarendszerét. Az íróiskolákban a polgárok fiai tanulták az írás, olvasás, számolás, illetve a vallás- és erkölcs tan alapjait, hogy jövőbeni hivatásukat gyakorolhassák.

A 19. században eltűnik az író mesteri hivatás, helyét az elemi iskolai írástanítók veszik át. Az írásformák változása, a régi írások olvashatóságának, korának, eredetének, valódiságának meghatározása létrehívta a paleográfia tudományát, mely korábban az oklevéltan (diplomatika) segédtudománya volt, majd a történelem, a filológia, a levéltár és a könyvtártudomány segédtudományává vált, majd önálló kultúrtörténeti diszciplína lett.

2. Az írott könyv című második fejezetben a könyv társadalmi jelentősége számbavételénél említésre kerül a könyv által szolgált oktatás. A könyvalkotás és az oktatás kölcsönös egymásrataltsága olvasható ki a műből: a könyvek létrehozására alakuló iskolák, valamint a tanulásban használt információhordozók gondolatmenetére felfűzve a kultúrtörténeti hátteret. A kódexfestészet román és gótikus stílusjegyei, angliai, franciaországi, itáliai, németországi, németalföldi és csehországi jellemzői után A könyvnyomtatás feltalálása és fejlődése követhető nyomon a kötetben. A könyvnyomtatás több új társadalmi szükségletet elégített ki, köztük a városok oktatási intézményeinek (iskolák, egyetemek) könyvigényét is. A legtöbb könyv a teológia és a jogtudomány köréből származik, többet kommentárokkal láttak el az iskolai oktatás számára.

3. A könyvnyomtatás a kampány, a reklám, a felvilágosítás eszközeként története során első ízben a reformáció és a német parasztháború idején mutatta meg a benne rejlő lehetőségeket... A könyvek

tartalma és kiállítása már nem csupán a képzett rétegek szűk körét szólította meg, hanem a tömeget is, amely ebben az időben soha nem tapasztalt módon állt készen a nyomtatványok közvetítette új eszmék befogadására. A humanizmus és a reneszánsz művészeti mozgalmában nagymértékben kifejezésre jutottak a városi polgárság társadalmi és politikai képzetei, komoly teljesítmények születtek a tudományban, irodalomban és a művészetekben. Az erősen megnövekedett olvasási kedv később, a 18. században már a lakosság minden rétegét érintette, kölcsönkönyvtárak és olvasótársaságok megalapításához vezetett. Az olvasótársaságok klubszerű polgári egyesületekként működtek, melyek beszerezték és tagjaik számára rendelkezésre bocsátották a kiadványokat. Nemcsak olvasóhelyiségeket alakítottak ki, de irodalmi beszélgetéseket és társas összejöveteleket is szerveztek.

A kiadványok legfontosabb gyűjtőhelyei az egyetemek könyvtárai, valamint a nemesség és a fejedelmek udvari könyvtárai voltak. A könyvnyomtatás iparosodása a 19-20. században Németországban már szükségessé tette a nyomdatechnikai szakterületen való képzést a felsőoktatásban.

4. A könyvművészet. A könyv megtervezéséhez szükséges elemek (betű, tipográfia, címdoldal, díszítés, illusztráció, kötés) egységes kialakításáról szól a negyedik fejezet. Az ősnymtatványok tipográfiai megformálása, a bibliofil kiadások bemutatása után stílustörténeti áttekintés következik, ahol a szerző a reneszánsztól a szecesszióig követi nyomon a könyvművészet meghatározó alkotóművészeinek munkáját. Ezek a mesterek művészeti akadémiákon és iparművészeti iskolákban oktatói tevékenységet is kifejtettek. A könyvek nyomtatásához igen korán kapcsolódott az illusztrációk igénye. A rézmetszés és fametszés technikai eljárásai, az európai illusztrátorok számbavétele során képet kapunk a német, a francia, az angol, az itáliai könyvillusztrációs művészetről.

5. Az ötödik fejezet a könyvkötés technikájával foglalkozik. Végigkíséri a kötőmesterség fejlődését a kódexek megjelenésétől a kézi kötés problematikáján át a kiadói kötés szerepéig. Fritz Funke munkájának 6., átdolgozott német kiadása tekintetbe veszi a könyvészetben és könyvnyomtatásban az elmúlt évtizedekben végbement változásokat, melyek elsősorban a számítertechnika fejlődésének köszönhetőek. Vizsgálja a könyvművészetben megjelenő modern hatásokat és kifejezési formákat, melyek az illusztrációk terén tapasztalhatók.

A kötetet témakörökre bontott, részletes bibliográfia, valamint név-, tárgy- és címmutató, továbbá ábrajegyzék egészíti ki.

Könyvismertetések

P. Miklós Tamás: Gyermekek- és serdülőkori szervezetek. I. A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek, mozgalmak történetének válogatott dokumentumai I. Gyermekek- és Ifjúságtörténeti Múzeum. Zánkai Gyermekek és Ifjúsági Centrum Kht. Zánka, 2004. - 304 p.; Lami István: Olvasás holdfényénél. Falusi történetek. Felsőmagyarország Kiadó. Miskolc, 2003. - 285 p.; Dobronay Vilma-Pataki Gyula: A katedra két oldala (Pedagógiai történetek). Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 2005. - 114 p.

Trencsényi László

A gyerekkor és az ifjúság jóakarói Miklós Tamást, a fiatal kutatói kort éppen elhagyó muzeológust régóta ismerik - nemcsak a dombos Dunántúlon. Pedig életműve ide kötődik. Révfülöp értő helytörténésze. De még fontosabb a pedagógiatörténet számára, hogy kevés e dm agával annak a nevelési szintérnek a kutatója, amit perifériaként tart számon több történeti diszciplína is, de jellegzetesen mindenki a periférián. Politikátörténet, gyerekkor történet, ifjúságtörténet, neveléstörténet. - Mi ez? A gyermek- és serdülőmozgalmak története. Miklós Tamás nevéhez gyakorlati tett is fűződik: „kegyeleti helyből”, „protokollarchívumból” ő teremtett szakszerű gyűjteményt Zánkán, az egykori Úttörő városban. Mára nélkülözhetetlen források és emlékezet őrzőhelye a Balaton-parti intézmény néhány terme.

Több folyóirattanulmány katalógus-előszó, nélkülözhetetlen bibliográfia-kötet után most alapvető ismeretpótló dokumentumgyűjteményt állított össze. A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek, - mozgalmak történetének válogatott dokumentumait adta közre, a kötet tanúsága szerint az I. kötetben - vagyis reménykedhetünk (nyilván ő is jó mecénásokat remélve) a folytatásban. Metodológiai erénye a szerkesztő-kutatónak, hogy következetesen, már-már makacsul ő alkalmazza a nem túl népes „mozgalmotörténész-szakmában” a gyermek és serdülő kifejezést. Ebben óvatos elhatárolódás van az ÚIL ifjúsági szervezetektől, melyek politikai karaktere, kifejezetten politikai szférába sorolható szerepvállalásai politológiai elemzést, értékelést igényelnek, míg a két fiatalabb korosztály szervezeteinek történései otthonosan férnek el a neveléstörténeti diszciplínában. Ez utóbbi megállapítás nem jelenti azt, hogy a gyerekek és a serdülők körében szervezkedő mozgalmaknak ne lett volna politikai aurája, vezetőiknek politikai szándékai, politikai környezete,

politikai szerepe - hol ilyen, hol olyan politikai célok, törekvések mentén. De a közvetítés módja akkor is pedagógiai volt, a főszereplők a gyerekek és serdülők voltak, olyan személyek, akik nem szuverén politikai ágensek, hanem a nevelésre kiszemelt egyének, csoportok, közösségek, hordák. A politikai értékelést kikerülendő Miklós a dokumentumok feltárásának „igazságos” módját választotta: a szervezetek elnevezésének, meghatározó kulcsszavának kezdőbetűjét alfabetikus sorrendbe rendezte - vagyis enciklopédiába rendezte az információkat. Ez a szerkesztés azt is lehetővé teszi, hogy felvillantsa az adott szervezet karakterét, további kutatásokra, forráselemzésre, forráskritikára bízva: mikor „találta el” az alapidokumentumot, a kulcsfontosságú forrást, mikor csupán érdekes, izgalmas olvasmányt mutat be.

20 szervezet 90 dokumentuma található a 300 oldalas kötetben. Felsorolásuk is érdemes, követve a szerkesztő-gyűjtő gyakorlatát, mellérendelve a működés évszámait: Eucharisztikus gyermekszövetség 1912-1945, Ifjúsági Véderő - ifjúsági zászlóaljok 1871-1872, IOSZ Úttörőcsapatok (1919), Iparos Ifjúsági Egyesületek - tanonciskolái otthonok 1907-1914, (Nép)iskolai zászlóaljok 1903-1906, Jézus Szíve Gárda (Szívgarða) 1920-1950, Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIÉ) Úttörőmozgalom 1930-as évek, Kismagyarok mozgalma 1945, Magyar Cserkészcsapatok Háborús Bizottsága 1917-1918, Magyar Cserkészszövetség 1918-1919, Magyar Cserkészszövetség kisleánymozgalmai. kiscserkész, medvebocs és cserkészapród mozgalom 1920-1948, Magyar Ifjúsági Vöröskereszt 1921-1948, Magyar Őrszem Szövetség 1913, Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége 1956-1957 Nemzeti Falanx 1907 Országos Cserkészőrszem Szövetség 1913-1917 Országos Ifjúsági Madár(állat)védő Liga 1908-1944, Magyar Református Diákok Soli Deo Glória Szövetsége (SDG) Kiskollégiuma 1932-1949, Úttörőmozgalom, Magyar Úttörők Szövetsége 1946-1989- A szerkesztői szándék világos, derék pozitivistaként önálló fejezetként feltüntetni minden olyan jelenséget, mely jogi vagy szervezeti értelemben önállóként jelent meg a gyerektársadalom világában. Ebben a kötetben Miklóst nem a folyamatok izgatják. Akár az is: miként kereste a bojscout kifejezés magyar megfelelőjét jóformán egyszerre több magyarországi értelmiségi csoport, s miképp maradt alul a versenyben az „őrszem”, majd - legalább ennyire érdekes kérdés -, 1956 után miért kerestek a cserkészlet újjáélesztésének, s az úttörők folytatásának is alternatívájaként az őrszemcsapatok megidézésévé új elnevezést a konszolidáció első időszakának gyermekmozgalmi vezetői, s nem mutat be folyamatot a cserkészlet különböző változatai közt sem. (Vajon a zánkai archívumból hiányoznának a Karácsony Sándor, Jánosi Sándor vezetete Cserkészfiúk Szövetségének anyagai?) De ebben a mozaikos elrendezésben revelációként tárul fel az „úttörő” szervezetelnevezés kalandos útja. Teljesen jogos a szerkesztő szemlélete: ezeket, bizony még a furcsa életű 19-eseket sem lehet igazán a Magyar Úttörők Szövetségének igazi jogelődjének tekinteni. Más kérdés, hogy milyen ideológiai indokai lehettek a hatvanas években a 19-es hagyomány, a legendás „Marxok” hagyományai felidézésének, még regény is született belőle - írójilag nem is rossz, Joó Kataliné. (Egyébként egy szorgos bibliográfus ugyanebben a szerkezetben a gyerekszervezetekről született regényeket is lajstromba szedhetné rövid annotációval. Nagyon tanulságos lenne!) Nincsenek adatok a két háború közt, tán 1933 körül legélénkebb magyarországi pionírokról, akik már szovjet mintára szerveződtek - jó lenne tudni, mennyien voltak valójában - az illegális kommunista párt

körüli sejtjeikben.

Nyilván minden szervezet mai utódai, vagy „túlélő” emlékezői a saját kulcs-dokumentumaikat keresik. A cserkészek a regösmozgalomról biztosan ajánlottak volna fontos dolgokat - hatásuk máig erő. Én például hiányolom a még őrszem, de már úttörő tanácskozás dokumentumát 1957 február 18-ból. Legalább jegyzetszerűen jeleztem volna, ha az adott szervezetnek ma is van folytonos vagy újjászervezett jogutóda. (Vagy a rendszerváltás izgalmas esztendeiről, a gyermekszervezeti pluralizmus újjászerveződésének történéseiről új kötet készül? A cserkész szervezetek több változatban való megjelenése legalább olyan izgalmas történelmi kérdés, mint az úttörőmozgalom kontinuitása.) A maiak - a hirtelen nőtt, majd elsorvadt 4H-ről, a Zöld Szívről, a Fiala Sólomokról, a Szent Lászlósokról, az Örökségről - vagy a milliós úttörőmozgalom eróziója idején több településen (Salgótarjánról, Pesterzsébetről, Berettyóújfaluról tudok) egy iskolában megalakult „egyszemélyes” gyerekszervezetek sorsáról de jó lenne a dokumentumokat összegyűjteni. (A Xénia Láz tündöklése és bukása is történelmi tollra váró téma.) S hová lettek a Gyermekbarátok? Akár a 45 előttek, akár a 45-48 közöttiek - az úttörők egyik szülői -, s az 1990 utániak? Róluk nem ír a kötet. Kár. Hiányolom a Vándormadarakat is, a századelő német eredetű diákmozgalmát. S vajon megvan-e lankán annak a kaposvári tanító úrnak a brosurája, aki szittyásdit játszott a gyerekekkel - így magyarította a cserkészletet (s elődei, a pionírok, in-dianok, a school city system amerikai tapasztalatait - vagy jött rá maga a do-logra).

Mint ahogy feltárára, elemzésre vár az a dokumentum, mely 1948-ban a Magyar Úttörők Szövetsége és a Magyar Cserkészfiúk Szövetsége egyesülését mondja ki. Olyannyira vár, hogy például a cserkészszövetség csak akkor hajlandó szóba elegyedni egyáltalán a mai úttörőkkel, ha ezen aktus történelmi igazsága feltárul! Szóval: kutató kerestetik!

Kutató kerestetik amúgy is: Miklós dokumentumokat tár fel. Vagy ő - megkezdte már a munkát -, vagy mások fel kell hogy tárják e mozgalmak szociológiáját, esztörténetét. Igazi pedagógiatörténetét is. A „nagyokról” születtek szolid munkák. Gergely Ferenc cserkészlet-története és Gyermekbarát-története, Nádházi úttörőkronológiája és úttörőtörténete, újabban Tóth József Úttörővezetői lexikona fontos munkák. De Miklós könyve arra ösztönöz, hogy összefüggéseiben az egészet kellene feldolgozni. Vagyis: neveléstörténetet írni róluk!

Jól segítené e feladatot néhány fontos önéletírás is. A püspökhatvani pártasztrófiából néptáncos, néptáncokoreográfus, majd a magyarországi szlovákság kultúrájának lelkes (nép)művelőjévé vált Lami István közreadta élettörténetét. Ebben a KALOT, a népfőiskola szerepe érzékletes, plasztikus bemutatást kapott. Az eszmélés történetei jó ízzel megírt, már-már szépirodalmi publikisztikák, érzékletes adalékok. Közülük egyet emelek ki - kissé bővebben idézve a szerzőt, a pátyodi KALOT-csoport látogatását. „Ez a kisközség az ecsedi láp közepén, a vasútállomástól kb. 3 km-re esik. Az állomástól lovasszekéren vittek a községbe. ...A község plébánosának voltam a vendége. Szegény eklézsiának olyan papja volt ez az ember, aki nem csak maga harangozott, de a község ügyesbajos dolgait is ő intézte. A község ifjúságát kiváló érzékkel szervezte maga köré. A fiatalok lelkesen támogatták. Érkezésem estéjén találkoztam a fiatalokkal. Lemérhettem, hogy mestereim, Molnár István és Muharay Elemér szellemét miként sikerült átadnom tanfolyamainkon. Eleven falusi

kultúrélettel találkoztam. Szépen énekeltek, táncol-tak, és egyfelvonásos jeleneteket is jó érzékkel mutattak be,

Kérésemre az ismerőseim másnap énekes családdhoz vittek. Elmondtam nekik, mi járatban vagyunk. Szívesen vennénk, ha olyan dalokat énekel-nének, amelyeket a kultúrcsoportjuk is megtanulhatna. Középkorú há-zaspár volt. Egymással tótul kezdtek beszélni: Keru im mám zaspievat? (Melyiket énekeljem nekik?) - kérdezte a férj a feleségétől. - Dobre, uzju mám! Jól van, már megvan!) - mondta, aztán énekelni kezdett: Nincs már csillag, mind lehullott a földre, Nincs szeretőm, mert elhagyott örökre. Esik eső, záporosó, hulla magas egekből, Boldogtalan csak én vagyok egyedül, A dalt néhányszor elénekeltettem, kísérőimmal meg is tanultuk. Aztán kérdeztem, nem énekelnének-e valamit tótul.

- Maga beszél tótul? - kérdezte az asszony.

- Áno, hovorím (Igen, beszélek) - feleltem.

- Több tót nótát ismerek, mint magyart - mondta.

- Akkor énekeljen nekünk valamit - kértem ismét.

Rövid gondolkodás után elkezdte:

Ci je sa to kone na dvore...

Megdöbbenve hallgattam szlovák beszélgetésüket és éneküket. Csak jó-val később tudtam meg, hogy Szatmár és Bihar megyékben tekintélyes számban éltek szlovákok. A fenti alkalmat ma nyugodtan nevezhetem első önálló népdalgyűjtésemnek.

A kultúrtitkár a Népfőiskolától fizetést nem kapott. A felmerült költségeit elszámolták, teljes ellátásban és csekély tiszteletdíjban részesült. Ez amolyan zsebpénznek számított. Anyám ennek ellenére megértette, hogy amit a fia csi-nál, az valamiféle kitörési alkalmat jelenthet a megszokott életmódból."

Pataki Gyulának, az ebesi Fiúkfalva egyik alapítójának is elkészült pályá-ja emlékezete. Pataki és felesége, pályatársa, Dobronay Vilma élettörténe-te a gyermekvédelem történetével forrott össze iskolában, iskolán kívül. Nélkülözhetetlen információkhoz, élményekhez jutunk, ha Karácsony Sándor hűséges tanítványainak írását kezünkbe vesszük. Izgalmas, tanulságos a peda-gógus-házaspár történetének megannyi 1945 utáni fordulata is, de mi most témánk szempontjából fontos elemként a korai ifjúság emlékeit emeljük ki. Újabb bizonyossága annak, hogy a serdülőkorban megszerezhető civil tapasztalatok mily mértékben meghatározóak lehetnek az ember életében.

„Mikor KIE-tag lettem, először a serdülőmunkában vettem részt. Tevékenykedtem a cserkészcsapatban. Közben jelentkeztem segédtszti tá-borba, sorban leraktam a kötelező próbákat, majd elvégeztem a tábort. A tábor elvégzése után az a megtiszteltetés ért, hogy megbíztak a serdülő-munka irányításával. Meghívtak a KIÉ elnökségi ülésére. Komoly beszél-getést folytattak velem. Érdeklődtek, hogyan gondolom végezni, milyen el-képzeléseim vannak az irányításra, mit szeretnék megvalósítani. Sorban elmondtam gondolataimat, terveimet. Elfogadták az általam vázolt tervet, elgondolást. Közölték velem, az elnökség jóváhagyta, és most már végleges a megbízásom (tizenhét éves lehettem).

Feladatomban volt: a serdülő munka irányítása. Heti egy bibliaóra tartása, játékos foglalkozások

vezetése, kirándulások szervezése, nyári tábor tar-tása. Munkámról köteles vagyok az elnökségnek időnként beszámolni. Számomra ez már komoly megbízás volt. Címem serdülőtitkár volt. A KIE-ben különböző csoportfoglalkozások folytak, igyekeztem minél több cso-port munkájába bekapcsolódni. Legjobban az irodalmi munka érdekelt. Az előadásokon részt vettem és igyekeztem tájékozódni az irodalomban.

A nagyteremben voltak az előadások, ilyenkor megtelt a terem. Kisebb csoportos beszélgetések pedig a könyvtárban folytak. Néhány előadó neve, akik többször megfordultak az egyesületben: Németh László, Gulyás Pál, Veres Péter, Szabó Pál, Sinka István, Gellért Sándor, Erdélyi József, Tamás: Áron, Nyír 6 József és még sokan mások. Igen nagy hatással volt a debre-ceni fiatalokra Karácsony Sándor. Ő több alkalommal szállt meg a ven-dégszobában. A vele való beszélgetések terelték gondolataimat a pedagó-guspálya felé. Az egyesületet nagyon sok teológus, tanítóképzős növendék látogatta, a velük való barátkozás erősítette elgondolásom.

Debrecenben 1934-ben nyílt meg az első KEIE napközi otthon. Ebben az otthonban naponta azok a gyerekek gyűltek össze, akiknek családjuk igen rossz körülmények között élt. Kaptak ebédet, vacsorát. Biztosítva volt a ta-nulási lehetőségük. Hétköznapokon két fizetett fiatal látta el a szolgálatot. Vasárnap ők szabadnaposak voltak, ilyenkor más fiatalok foglalkoztak a gyerekekkel. Ebben a munkában szívesen vettem részt. A munkát önkén-tes vállalás alapján végeztük, egy-egy alkalommal 80-100 gyerek volt jelen. Vasárnap nem volt tanulás, így egész napra kellett foglalkozást szervezni. Ez volt az én világom. Járt a mese, játék, dalos körjáték. Hangulatos foglalkozások tették örömteli napokká ezeket a vasárnapokat.

Az egyesület tagjait re gén foglalkoztatta az utcán csellengő fiatalok hely-zete. Járták a búvóhelyeket, ahol ezek a gyerekek, fiatalok éltek. Napközben koldulásból, lopásból éltek. Az volt a gondolatuk, hogy egy olyan nevelőott-hont hozzon létre az egyesület, ahol ezek a fiatalok együtt élhetnek, tanul-hatnak, és önmagukat látják el."

Tények tehát vannak. Hozzáférhető. A történetírás felelőssége, hogy a fo-lyamatok is feltárujlanak a maguk tanulságaival.

Rezümék**Francia rezümé****Szerkesztőség**

1. L'auteur présente une interprétation relativement large de la notion des « centrismes » scolaires, et cela dans un contexte historique. Il analyse la structure des écoles (individu, communauté, connaissances acquises, idéaux), puis il présente les efforts de concentration dans la pratique pédagogique à travers le prisme des phénomènes de la culture scolaire russe changeant d'une époque à l'autre (à partir du XIe siècle jusqu'à nos jours). Ces types de concentration sont : le sociocentrisme, le pédocentrisme, l'idéocentrisme, le gnoséocentrisme, que le lecteur est invité à découvrir à travers une série d'exemples précis.
2. L'étude, présentant les organisations d'enfants et de jeunes actives en Hongrie entre 1867 et 1918, décrit celles qui, d'une manière ou d'une autre, fonctionnaient en dépendance de l'éducation publique. Le lecteur découvrira les changements des objectifs des organisations d'enfants et de jeunes à travers les caractéristiques formelles et essentielles de plusieurs organisations religieuses, civiles, paramilitaires ou ouvrières. Il est remarquable que l'auteur présente également les modèles étrangers de ces organisations.
3. Dans la seconde partie de son étude sur le travail (la fondation d'une école maternelle) de Thérèse Brunszvik, l'auteur résume les événements des trois années suivantes, au cours desquelles on voit l'apparition des écoles enfantines non seulement à Pest-Buda (ancien nom de Budapest) mais également à Besztercebánya (Banska Bistrica), à Pozsony (Bratislava) et à Kolozsvár (Cluj Napoca). Thérèse Brunszvik a également contribué à la fondation des écoles maternelles à Vienne et à Linz. L'auteur présente le premier ouvrage concernant l'école maternelle hongroise, écrit en allemand et paru à Vienne.
4. Les écoles primaires que les grands domaines agricoles seigneuriaux étaient obligés de subventionner ont joué un rôle important dans la scolarisation élémentaire en Hongrie. L'auteur présente le financement et la gestion d'une école des domaines de la famille ducale Batthiány, en décrivant les conditions de vie des instituteurs et la base économique du domaine. L'étude se concentre sur le travail d'Imre Farkas, intendant des domaines, qui a aidé les instituteurs et les écoles, en montrant l'exemple aux gérants des institutions du même genre, qui rencontraient de nombreux problèmes.
5. La loi sur l'enseignement primaire en Hongrie de 1868 a rendu obligatoire la création des établissements éducatifs à six années ainsi la scolarisation. Les inspecteurs de l'enseignement ont largement contribué à la réalisation de cette loi. L'auteur présente le travail pédagogique d'Endre Vargyas, inspecteur du département de Győr. Son activité illustre l'exemple d'un haut fonctionnaire

engagé qui exécute minutieusement les directives nationales.

6. Ce nouveau chapitre de notre série d'études sur l'enseignement à Székesfehérvár présente la scolarisation locale à l'époque que la terminologie de l'historiographie hongroise appelle la période Horthy. Il énumère les écoles de différents propriétaires, leur situation au niveau du personnel et de l'infrastructure, les caractéristiques sociologiques des élèves. Les changements démographiques ont provoqué des constructions d'une grande envergure dont les fruits ont été détruits dans une bataille dévastatrice que la ville a subie dans la deuxième guerre mondiale.

7. L'étude analyse l'enseignement à l'époque de la politique scolaire socialiste dans un arrondissement de Budapest qui comptait parmi les zones sociologiquement défavorisées. L'auteur énumère et met en parallèle les décisions professionnelles des institutions, des arrondissements, de la capitale et du pays, et il les évalue en fonction de la qualité de la réalisation des décisions qui visaient explicitement l'amélioration du niveau professionnel du fonctionnement des établissements.

8. L'auteur présente l'histoire du système hongrois de l'orientation professionnelle. Il explique l'importance psychologique de cette activité, et éclaircit la notion du conseil d'orientation, ainsi que ses changements essentiels. Il constate que, outre l'adaptation des initiatives étrangères, les recherches hongroises ont engendré des ateliers professionnels de niveau européen, qui jouent toujours un rôle important dans l'intégration dans le monde du travail.

9. Le XVIIIe siècle est la période de la formation du système scolaire européen moderne. A. H. Francke, fondateur allemand du mouvement piétiste, a joué un rôle crucial dans ce processus. Le programme pédagogique de Francke et ses institutions ont grandement influencé les systèmes scolaires en pleine formation des états-nations. Dans son étude, l'auteur présente l'activité de Francke et le Frankenaum reconstruit après 1990.

10. Dans son étude intitulée Le caractère double des Lumières sous l'angle de la franc-maçonnerie, l'auteur examine l'histoire des idées du XVIIIe siècle qui ont profondément influencé (et d'une certaine manière, influencent toujours) la pensée libre. Il traite plus abondamment des œuvres de l'écrivain hongrois Ferenc Kazinczy et de Casanova qui sont en rapport avec la franc-maçonnerie.

11. En mars 1945, l'avant-dernier mois des combats sur territoire hongrois, les parents de la région d'Esztergom ont sollicité le cardinal Jusztinián Serédi pour que l'armée nationale hongroise laisse rentrer les adolescents recrutés de force, et que l'on ne les envoie pas au front. L'auteur présente les documents de cette action de sauvetage. En racontant cette histoire, l'étude nuance la prise de position de l'Eglise par rapport à la guerre.

12. La réorganisation de l'enseignement supérieur hongrois au sein du processus de Bologne concerne sensiblement les disciplines de la formation pédagogique et sa place dans les structures d'enseignement de l'avenir. L'auteur examine la situation de la discipline de l'histoire pédagogique des dernières années, et souligne l'importance de son enseignement dans l'avenir. Il publie

également l'évaluation de la discipline par les étudiants, dont il a recueilli les opinions durant son propre travail éducatif.

13. L'auteur analyse les habitudes de lecture de la société hongroise dans la période entre 1867 et 1918. En présentant le nombre des deux grands supports d'information de l'époque, à savoir les livres et les revues/journaux, ainsi que la composition et la dimension des couches de lecteurs, il évalue les changements et les modifications des besoins de lecture sous l'effet de la loi sur l'enseignement primaire et du développement de la bourgeoisie. Il souligne également que pour un nombre important de couches sociales, la lecture des livres et des revues était la source de culture la plus importante.

14. Aux alentours de la deuxième guerre mondiale, jusqu'à 1948, les collèges populaires ont rempli une fonction éminente dans le soutien des études supérieures des jeunes ouvriers et agriculteurs et dans l'enseignement hors les cadres de la formation scolaire. L'auteur examine le rôle des collèges populaires sous l'angle de la pédagogie de Makarenko, considérée comme modèle après 1945.

15. Cette commémoration du grand pédagogue hongrois (transylvanien), János Apáczai Csere, évoque sa personnalité et son œuvre à l'occasion du 380e anniversaire de sa naissance. L'auteur souligne qu'Apáczai était un pédagogue et un savant d'esprit européen, qui, avec l'enseignement en hongrois, a voulu réaliser les conceptions philosophiques, éducatives et pédagogiques les plus novatrices de son époque. Il considère l'œuvre encyclopédique d'Apáczai recueillant les connaissances élémentaires de son époque dans les domaines des sciences naturelles et humaines, comme l'une des plus importantes.

16. L'histoire des écoles. Scolarisation en Haute Hongrie. – L'auteur du compte rendu présente un livre traitant de la scolarisation d'une région géographique et culturelle ayant appartenu à la Hongrie avant 1918 et appartenant aujourd'hui à la Slovaquie, dans un contexte d'histoire sociale, pédagogique et culturelle. L'auteur du livre est un pédagogue hongrois de Slovaquie.

17. L'auteur du compte rendu décrit plusieurs volumes, en les mettant en parallèle. Il expose et commente un livre esquissant l'histoire des mouvements d'enfants et de jeunes, un autre qui présente la culture de la minorité slovaque en Hongrie et un troisième qui raconte la vie d'un pédagogue fondateur d'un orphelinat.

18. L'auteur du compte rendu présente l'œuvre traitant de l'histoire du livre de Fritz Funke. Cette œuvre incontournable pour les chercheurs d'histoire pédagogique passe en revue tous les aspects de l'histoire de la fabrication du livre.

Rezümék**Német rezümé****Szerkesztőség**

1. Der Verfasser des Artikels stellt die relativ breite Auslegung des Begriffs „Schulzentrismen“ im historischen Kontext dar. Er analysiert die Strukturen der Schulen (Schwerpunkte seiner Analyse sind: Individuum, Gemeinschaft, Unterrichtsmaterialien, Ideale), anschließend spiegelt er (beginnend mit dem 11. Jh. bis hin zur Gegenwart) den epochalen Wechsel der russischen Schulkultur wider, und zwar aus dem Gesichtspunkt, welche Bestrebungen nach einer Zentralisierung die pädagogische Praxis beeinflusst und geformt haben. Durch zahlreiche Beispiele werden der Soziozentrismus, der Pedozenrismus, der Ideozentrismus und der Gnoseozentrismus behandelt.
2. Das Essay über die ungarischen Kinder- und Jugendorganisationen zwischen 1867 und 1918 stellt von diesen vor allem die vor, die in irgendeiner Weise der Interessensphäre des Unterrichtswesens angehören. Der Leser kann durch die formale und inhaltliche Charakteristik vieler religiösen, der Armee gehörenden oder Arbeitsorganisationen sehen, wie sich die Ziele der Kinder- und Jugendorganisationen verändert haben. Beachtenswert ist, dass auch Beispiele von ausländischen Organisationen behandelt werden.
3. In dem zweiten Teil des Essays über die Arbeit (Gründung von mehreren Kindergärten) von Teréz Brunswick werden von der Verfasserin die Ereignisse der folgenden fast 3,5 Jahre zusammengefasst. In diesen Jahren entstanden sog. Kleinkinderschulen neben Pest-Buda auch in Besztercebánya, Pozsony (Pressburg) und Kolozsvár (Klausenburg). Teréz Brunswick nahm auch an der Gründung solcher Institutionen in Wien und Linz teil. Die Verfasserin stellt außerdem das erste pädagogische Werk für die ungarischen Kindergärten, erschienen in deutscher Sprache in Wien, vor.
4. In Ungarns Grundschulwesen spielten die Volksschulen, die von den einzelnen Herrschaftsgütern errichtet und getragen werden mussten, eine wichtige Rolle. In dem folgenden Essay werden die Instandhaltung, die Arbeit der Schule und die Lebensumstände der Lehrer auf einem der Güter der Familie Batthyány vorgestellt, indem der wirtschaftliche Hintergrund des Gutes geschildert wird. Der Schwerpunkt des Essays liegt auf der Arbeit des Gutsverwalters Imre Farkas, die durch sein Engagement für die Schule und die Lehrer in einer Zeit, wo andere Hofschulen enorme Schwierigkeiten bewältigen mussten, beispielhaft genannt werden kann.
5. Im Volksschulgesetz aus dem Jahre 1868 wurde die Aufstellung von Schulen mit sechs Klassen verordnet und die Schulpflicht eingeführt. Bei der Durchführung des Gesetzes kam den Schulinspektoren der einzelnen Komitate eine wichtige Rolle zu. Im folgenden Artikel wird die pädagogische Arbeit des Schulinspektoren des Komitats Győr, Endre Vargyas, dargestellt. Sein

Leben ist das Beispiel eines, dem Staat bedingungslos verpflichteten Beamten, der die Anordnungen ohne Ausnahme auszuführen anstrebte.

6. Der folgende Artikel aus der Artikelreihe über das Unterrichtswesen in der Stadt Székesfehérvár analysiert das Schulwesen in den, nach der Terminologie der ungarischen Geschichte Horty-Ära genannten Jahren. Dargestellt werden Schulen mit unterschiedlichen Trägern, die Lehrerschaft bzw. der Personalbestand, die Infrastruktur und die soziologische Charakteristika der Schülerschaft. Als Folge der demographischen Veränderungen wurde mit dem Bau von vielen neuen Schulen begonnen. Das Ergebnis dieser Veränderungen in der Stadt ist in einer der größten Schlachten in Ungarn während des Zweiten Weltkrieges verlorengegangen.

7. Im folgenden Artikel wird das Unterrichtswesen eines Budapester Bezirks, der zu einem der aus soziologischer Sicht benachteiligten Bezirke der Hauptstadt zählte, in der Zeit der sozialistischen Schulpolitik untersucht. Der Verfasser des Artikels zählt Entscheidungen, die auf die Erhöhung des fachlichen Niveaus der Arbeit der einzelnen Institute zielten auf Landes-, Hauptstadt-, Bezirks- und Institutsebene auf, setzt diese in Kontext miteinander und bewertet diese auch abhängig davon, wie und in welchem Maße sie in der Praxis verwirklicht wurden.

8. In diesem Artikel wird die Entwicklung der Berufsberatung in Ungarn dargestellt. Der Begriff Berufsberatung wird definiert, geschildert werden ihre inhaltliche Veränderung und ihre psychologische Bedeutung. Als Ergebnis ihrer Untersuchungen hält die Autorin fest, dass in Ungarn neben der Adaptation von Initiativen im Ausland auch selbständige Initiativen auf europäischem Niveau entstanden, ja diese spielen auch heutzutage noch eine wichtige Rolle in der Eingliederung in die Arbeitswelt.

9. Das moderne europäische Schulsystem formte sich im 18. Jh. heraus. Eine wichtige Rolle in diesem Prozess wird dem deutschen A. H. Francke, dem herausragenden Schulgründer der pietistischen Bewegung, zugeschrieben. Sein pädagogisches Programm und die von ihm gegründeten Institute beeinflussten die sich herausformenden Schulsysteme anderer Nationen und Staaten. Im folgenden Essay wird die Arbeit von Francke, sowie das nach 1990 neu gebaute Frankenaum vorgestellt.

10. In dem Artikel „Das doppelte Gesicht der Aufklärung im Spiegel der französischen und der ungarischen Freimaurerei“ wird die Geschichte einer Geistesströmung untersucht, die eine große Wirkung auf das freie Denken hatte (und in mancher Hinsicht auch heute noch hat.) Ausführlicher werden Arbeiten des ungarischen Schriftstellers Ferenc Kazinczy und Casanova über die Freimaurer untersucht.

11. Im März 1945, im vorletzten Monat der Kämpfe in Ungarn wandten sich Eltern aus der Stadt Esztergom und ihrer Umgebung an den Kardinal Justinian Serédi mit der Bitte, die Jugendlichen, die in Zwangslager eingezogen wurden, nach Hause zu lassen und nicht an die Front zu schicken. Im folgenden Artikel werden anhand von Quellenmaterialien die Einzelheiten dieser Rettungsaktion

geschildert. Die Geschichte lässt die Stellungnahmen der katholischen Kirche zum Zweiten Weltkrieg nuancierter erscheinen.

12. Die Umstrukturierung des Universitäts- und Hochschulwesens in Ungarn nach Bologna betrifft mithin auch empfindlich die Fächer der Pädagogik, ihre zukünftige Rolle in der Struktur der Fächer. Untersucht werden im folgenden Artikel die Lage des Unterrichts der Pädagogik und der Erziehungsgeschichte der nahen Vergangenheit und ihre Wichtigkeit in der Zukunft. Der Verfasser teilt dem Leser auch Meinungen seiner Studenten mit, wie diese die Rolle der Pädagogik und der Erziehungsgeschichte sehen.

13. Von der Autorin des folgenden Essays werden die Lesegewohnheiten in Ungarn zwischen 1867 und 1918 untersucht. Sie fasst zusammen, indem er die Zahl der beiden großen Informationen tragenden Medien der damaligen Zeit, der Bücher und der Zeitschriften, sowie die Zahl und die Zusammensetzung der Leser unter die Lupe nimmt, wie sich die Ansprüche der Leserschaft unter der Wirkung des Volksschulgesetzes aus dem Jahre 1868 und unter der Intensität der Verbürgerlichung geändert haben. Sie weist auch darauf hin, dass für viele Gesellschaftsschichten das Lesen von Büchern oder Zeitschriften die wichtigste Möglichkeit zur Fortbildung bedeutete.

14. Die Volksinternate hatten in den Jahren vor und nach dem Zweiten Weltkrieg, bis 1948 eine wichtige Rolle darin, für Jugendliche aus der Arbeiter-, und vor allem aus der Bauernklasse den Besuch der Mittelschulen bzw. der Hochschulen oder Universitäten zu ermöglichen, oder sie in der Weiterbildung außerhalb der Rahmen des Schulsystems zu unterstützen. Untersucht wird im folgenden Artikel die Rolle der Volksinternate im Spiegel der, nach 1945 als Modell erachteten Makarenko-Pädagogik.

15. Aus dem Anlass des 380. Jahrestages der Geburt von Apáczai Csere János, dem ungarischen Pädagogen aus Siebenbürgen werden seine Persönlichkeit und seine Arbeit dargestellt. Die Autorin hebt hervor, dass Apáczai ein europäisch denkender Wissenschaftler und Pädagoge war, er strebte danach, mit dem Unterricht in der ungarischen Sprache die neuesten philosophischen, pädagogischen und Unterrichtskonzeptionen seiner Zeit zu verwirklichen. Als besonders wichtiges Werk wird dabei seine Enzyklopädie erachtet, in der er die grundlegenden Kenntnisse der Gesellschafts- und Naturwissenschaften seiner Zeit zusammenfasste.

16. Schulgeschichte. Einschulung und Schulalltag in Oberungarn. In der Rezension wird ein Buch über das ehemals Ungarn, heutzutage der Slowakei angehörende geographische und kulturelle Gebiet, über sein Schulwesen in kultur-, pädagogisch- und gesellschaftsgeschichtlichem Kontext dargestellt. Die Schriftstellerin ist ungarische Pädagogin und lebt in der Slowakei.

17. In der folgenden Rezension werden gleichzeitig mehrere Werke untersucht, indem die Rezensentin Parallelen zwischen diesen sucht. Sie rezensiert ein Buch über die Geschichte der Kinder- und Jugendorganisationen, ein Werk über einen Pädagogen, der sich aktiv für die Kultur der

slowakischen Minderheit einsetzt, und über einen Lehrer, der ein Kinderheim gegründet hat.

18. In der folgenden Rezension wird Fritz Funkes Werk über die Geschichte der Bücher vorgestellt. Das Werk ist unerlässlich für die Forschung der Erziehungsgeschichte, es liefert ein umfassendes Bild über alle Aspekte der Bücherherstellung.

